

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 1. SZÁM.

GRÓF ZICHY GÉZA T.T.
EMLÉKEZETE.

IRTA

KOZMA ANDOR

T. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIA 1924 DECEMBER 15-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Alapár 1 korona.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1925.

A pápai ref. főiskola nyomdája.

Gróf Zichy Géza emlékezete.

Írta s a Magyar Tudományos Akadémia 1924 december 15-én tartott
összes ülésén felolvasta Kozma Andor t. tag.

Tekintetes Akadémia!

„Nincs nagyobb fájdalom, mint boldog időkre emlékezni a nyomorúságban.“ És még sincs szebb fájdalom, a nyomorúságban sem, mint örökre tovatűnt nemes alakot idézni vissza emlékezetünkbe.

Ezt a legszebb fájdalmat vállaltam magamra a Tekintetes Akadémia megtisztelő felhívása folytán s szeretettel mélyedtem el abba a nekem igen kedves feladatba, hogy gróf Zichy Géza elhunyt tiszteleti tagtársunk emlékezetének áldozzak.

A reá való emlékezésnek szép fájdalmát szeretném megővni ama legnagyobb fájdalomnak keservétől, melyet a boldog időkre emlékezés a nyomorúságban vergődőknek okoz. De hiába hallgatnám el, amit minden magyar szív érez. Le kell azzal előbb röviden és zordonan számolnom, hogy aztán a keserv sötét árnyékából megkönnyebbülve meneküljünk a magyar főúri lantos emlékezetének tiszta fényébe.

Ő maga is hamar leszámolt a szörnyű időkkel. Megérte még azt az ezeréves nemzethez nem méltó belső romlást, mely minden külső ellenségénél vadabb rohammal hozta ránk a rút katasztrófát. A roham félelmes volt, de ő megállta, mert félni nem tudott. Megundorodni azonban a szennyről, mely imádott nemzetén végig sepert, tudott. Megvetni mindent, ami aljas, szintén tudott. Ha ifjabb korában éri vala nemzetének veszedelme, félkézzel is tudott volna küzdecsre kelni a magyar becsületért és jobb jövőért. De hetven éves korán túl érte az, amin büszke lelke fellázadt. Ilyenkor, „jó-lehet a lélek kész, a test erőtlen“. Teste, mely pedig acélos, karcsu, magas előkelőségében méltó volt dalos, ábrándos,

de mégis ritka erős lovagi lelkéhez, nem birta tovább. Mikor már minden személyes veszedelmet és injuriát töretlenül kiállt, a kitombolt förtelmes vihar után a test megtörött. Aztán, csak a hívő keresztény lélek erejétől éltetve, tudott panasz és félelem nélkül szenvedni még néhány évig. És tudott meghalni bátran, mert „aki hisz, ha meghal is él“.

Az evangélium szerint „nem úgy jön el Isten országa, hogy azt az ember eszébe vehetné“. De ellentmondást nem tűrő sugallat bennünk, hogy az a szent titok, mely a szenvedésekben kihúnyt földi élet után az emberi lélek örök sorát takarja, csak jót rejthet sűrű fátyolába. Csak a kiszenvedett siratóinak kegyetlenség a halál, magának a halottnak kegyelem. Gróf Zichy Géának, a költőszívi büszke magyar főúrnak bizonyára az volt. Elképzelni is fájdalmas, mit érezne ő, ha a szerencsétlen világháború és a szegyenletes forradalmak szörnyűségei után még azt a kínos, reménysorvasztó, erkölcspusztító nemzeti nyomorúságot is meg kellett volna élnie, amelyben a haza már egy végtelenségnek tetsző lustumon át tengődik.

Az a csodálatos, nagy benső ellentmondás kínjától terhes érzésem van, hogy éppen ama legjobb, legnagyobb elhúnyt magyarok haláláért kell leginkább áldanunk az Isten jóságát, akiket legkeservesebben siratunk.

Ugyanezt a fájó megnyugvást fejezte ki Vargha Gyula kitűnő költőtársunk abban a szép szomorú versében, melyet virágul tett le gróf Zichy Géza ravatalára:

„A jóságos szemek lehúnytak,
Talán, mert nézni már megúntak.
A szem, mely új fényt vár amott,
Mért nézzen itt sötét romot?“

Am, ha a földöntúli élet titkát az emberész nem is éri fel, a hű emlékezés erejével vissza tudja idézni az örökre elköltözött feledhetetlent. Nem a kiszenvedt halottat, hanem azt a még reményteljességben ragyogó, nemes élő alakot, akinek homlokáról sugárzik a tiszta gondolat, ajkáról árad a férfias dal s kezének bűvös erejü érintésétől érces zengésekre zendülnek a húrok.

Igy jelen meg gróf Zichy Géza emlékezetem távlatában.

S amint messziről felém csengenek a kedves harmóniák, melyek belőle fakadnak és véle közelgenek, képzeletem romantikus kedvteléssel csügg rajta. Szinte abba a jóleső csalódásba ringatózom, hogy a zengő jelenés oly régen elmúlt szép, dalos időkből közeleg felém, amelyekben én még nem éltem, amelyekről csak olvastam és epedően álmodoztam.

Minden költő irigylésére méltó idők azok.

A lovagkor legromlatlanabb, legtidébb századának képeit vélem látni a messzeségben. A háttérbeli ormokon tornyos lovagvárak, melyekre még áhítattal és megnyugvással tekint fel a dolgos nép, mert azokban az igazság, az erény és a hit védelmezői tanyáznak. Azok még nem rablólovagok várai. Azok még mentsvárai mindannak, amit az ember örökszépnek érez. Azokban a várakban otthonos a költészet is: a dal, mely még igazán dal, mert a fenkölt lovagok ajkán és lantján mint szó és mint zene egyszerre születik. Nincs még prózai munkamegosztás a versköltő és a zeneköltő között. Nincs még tudákosan kieszelt és sohasem egészen igaz prozódia, mert még az ének és a húrok zenéjének egészen igaz rhythmusa és harmóniája uralkodik a vers szavain. A dal értelmi és érzelmi eleme még páros madár, mely egyazon fészekről egyszerre, együtt rebben föl s természetes összhangban, zengő egységül fejezi ki azt, amit a dalnok egyszerre gondol és érez. Az ész és szív még egy rhythmusra lüktet. A zene szól, a szó zenél.

Az irodalom tudósa és a zene tudósa helyesen állapítja meg, hogy a versköltészetnek a zeneköltészettel való ősi egysége csak a kezdet, melyből természetszerűen ki kellett fejlődni a két külön művészetnek, hogy külön-külön mindegyik minél nagyobb változatosságot és tökéletességet érhessen el. És mégis, én mint versköltő, mély nostalgiaival vonzódom ahhoz a rég elmúlt ősi kezdethez, mikor még a verset nem irták és nem olvasták, hanem dalolták és hallgatták. Úgy érzem, hogy abban az eredeti, természetes versdalolásban olyan diadalmas gyönyörűsége telhetett magának a dalnoknak, mellyel nem ér fel az a remény és kétkedés, amit mi érzünk, mikor pusztán szavakba és papirosra irt gondolatainkat és érzéseinket a nyomda mechanizmusa útján ismeretlen,

nagyrészt profán közönség és a magunk lelki pietásaitól és gondolatvilágunktól idegen kritika elé bocsátjuk.

Milyen boldog önbizalommal állhatott ki a dalos lovag, a várúr, kezében lantjával, szívében igaz érzéseivel, fejében zenére zengő verseivel a maga kicsi, de bizalmas, ismerős hallgatói elé! Mily kevés kétsége lehetett a felől, hogy az ő úri nemes egyénisége megadja-e dalának az őszinteség zamatát s a férfiasság hitelét, melyek híján nincs teljes megértés, nincs meleg méltatás. És ha minél kisebb hallgatóságnak dalolt is, néha talán csak egyetlen szép hölgynek, vagy éppen csak önmagának, — mily hálásan s mily büszkén érezhette azt a legszebb jutalmat, melyet Goethe énekese így fejez ki: „das Lied das aus der Kehle dringt ist Lohn, der reichlich lohnet“. Mi ehhez képest a mi verskötetjeink türhető kelen-dősége s akármilyen vállveregető kritika!

A troubadourok, a Minnesängerek, a lovagi vándordal-nokok romantikus idejének szépsége akkor kapta meg képzeletemet, mikor boldog, dalos, szerelmes ifjúi éveimben először tűnt fel előttem gróf Zichy Géza előkelő, vonzó alakja. Akkor lopta először fülelem át szívembe az ő egyik zenés dalkölteményét, — nem ő maga, hanem egy bájos fiatal leány. Régen volt az. Oly régen, hogy az a fiatal leány ma már az én unokáimnak fehérhajú nagynya, ami talán ama Zichy Géza költötte és szerzette zenés dal nélkül nem volna, — noha maga az az édesbús dal úgy kezdődött, hogy „ne lássalak“ s úgy végződött, hogy „örökre nem“.

Régen zengett nekem először az a dal, közel negyven esztendeje, egy nagyon kedves, német romantikával patinázott magyar történelmi városban. Ma már sirva ejtjük ki annak a kedves városnak nevét, mert nem a mienk többé régi szép koronázó Pozsonyunk. De akkor még vidáman lüktetett ott a magyar élet, megszépítve, kifinomítva a nagy múltú város ősi német műveltségétől és hagyományos művészet-kedvelésétől.

Gróf Zichy Géza otthonos volt abban a városban. Mindenki ismerte ott, legalább látásból, a férfikora virágjában mosolygó, daliás félkezű grófot. S mindenki ismerte ott — jobban, mint bárhol másutt — az ő dalos, zenés költői génuszát is. Köztisztület és közkedveltség környezte meg-

nyerő személyét és teli volt a város az ő dalaival. Ha ott időzve, gyors, könnyű, hosszú lépéseivel végig sétált a szép ódon házak virágos ablakai alatt, sokszor megüthette fülét egy-egy zongora-akkord s egy-egy daltöredék, melyet ő költött. A dalszöveg némely ablakból németül, némely ablakból magyarul csengett ki, de mind a két nyelven édesen, meghittén simúlt össze a zenével, mert annak ikertestvéréül igazi dalnokszívből egyszerre született. Magában talán ezeknek a daloknak sem a verse, sem a zenéje nem volna tökéletes, de a vers és zene együtt zengvén, csodálatosan hat ábrándos varázsuk. Nem csupán az a különös szépségük, hogy amit a vers mond, azt fejezi ki, azt illusztrálja a zene is, hanem, hogy a vers és a zene együtt mond és fejez ki valamit, amit külön-külön egyik sem értetne és éreztetne meg oly megkapóan, mint a szavak és a zöngék bájos közös harmóniája.

Ezekben a zenés dalokban a „Minnesang“ ébredt új életre hétszázados elhangzása után, de nem valamely új Walter von der Vogelweide, hanem egy magyar gróf lantján.

Ma is szeretettel őrzöm még azt a „Künstlerfahrt“ címmel Berlinben, a Simrock-cég kiadásában, 1886 elején német és magyar dalszöveggel megjelent hangjegy-füzetet, melyből egykor egy dal elhatározóan csendült bele életsorsomba. Csoda-e, hogy az a grófi zenés dalköltő, akit még akkor csak látásból ismertem, örökre mint előkelő romantikus „Minnesänger“ rajzolódt be ifjú képzeletembe?

Ma sem tudnék, nem is kívánnék képzeletem gróf Zichy Gézáján változtatni. Ma is meg vagyok róla győződve, hogy ő az volt, akinek akkor elképzeltem. A sok, szintén csupa szép új vonás, mely később, négy évtized során az ő belém rögzött „Minnesänger“ silhouettejéhez szereződött, csak teljesebbé tette a képet, de lényegében nem változtatta meg. Sőt a személyes megismerkedés vele, a figyelés nemes, mozgalmas életére, művészi szerepléseire és szép alkotó törekvéseire, hova-tovább mind érdekesebbé tette nekem a zenés költőlovag alakját, amint azt mindinkább a prózai modern idők világitásában láttam. Ha színes, daliás jelmezét korunk kényelmesebb eleganciájával cserélte is fel, s az artisztikus bátyás vár-diszlet helyébe technikai vívmányokkal felszerelt

modern nagyvárosi képrészletek tolódtak is mögéje háttérül, — maga a zenés költő gróf az én szememnek mégis mindig a régi romantikus lantos lovagi alak maradt.

Valami végtelenül érdekes, noha paradox anakronizmust véltem látni egész egyéniségében, mely olyan arisztokratikus, művészi és költői megkülönböztető vonásokkal volt igen markánsan jellemezve, aminők díszesebb, színesebb, hittel és erővel teljesebb múlt korszakok szép hagyományai, de a mi szintelen, ábrándtalan, cinikus modern időnkben inkább regényesek, mint valósággal megszokottak. És mégis, ő maga, aki sokkal romlatlanabb, üdébb, eredetibb, egyszóval romantikusabb volt korunknál, melyben élt, mosolygó szemének bátor tekintetével, felfogásának gyorsaságával kitűnően látta a modern való világot s üde testi és öntudatosan edzett jellemerejének érzetében készségesen fogadta el a maga világául. Azt hiszem, hogy szerette is és nem cserélte volna fel azzal a regényes korral, melybe őt az én képzeletem helyezte. Ő neki különös nagy oka volt erre. Éppen az, hogy ő valódi zenélő lantosnak született.

Hogyan zendíthette volna ő meg a lantot abban a romantikus lovagi múltban — félkézzel? . . . Hiszen akkor még a balkézbe kellett ragadni a valóságos lantnak, a kicsi és kezdetleges instrumentumnak vézna nyakát s azon szorongatni a húrokat. Ám azok ettől még nem zendültek meg. Jobb kéz is kellett ehhez okvetetlenül. Az verte, az pengette a pattogó húrokat; az csalta ki a csekély rezonanciájú faszervezetecskéből a vajmi szerény zenét.

És ma, a mechanika klasszikus modern korában itt van a hatalmas, szinte zenekarnyi erejű csodálatos zeneinstrumentum, mely ezer lant egyszerre — a zongora! . . . Igaz, hogy ezt is két kézzel szokták verni, de ha van férfiú, akinek a nagy tehetségen felül kétszerannyi erős akarata van, mint másnak, az félkézzel is fenségesebb zenére zendíti, mint akárhány kétkező zongoraművész.

Ha erre gondolok és gróf Zichy Géza szép életének legnagyobb diadalaira, akkor azt kell hinnem, hogy Isten különös kegyelme bölcsen és jóságosan intézte úgy, hogy a félkaruságra praedestinált magyar grófi lantos, a lovagi roman-

tikával teljes gazdag művész-lélek csak akkor szülessék meg, mikor már meg van számára a földön a minden lantok lantja — a zongora.

A legkülönösebb, legszebb Isten-csodák egyike, amit életemben láttam, hogy a romantikus félkezű gróf és a modern mechanika remeke, a zongora, mennyire egymásnak volt teremtvé. S ha még oly nagyra becsülném is a zongorát, ezt a hatalmas synthetikus hangszert, úgy érzem, nem szeretném úgy, mint amennyire szeretem, ha nem tudnám, hogy ez a monstruózus, testes mechanizmus, mely ugyancsak kellemetlenül tud dacolni a rajta két kézzel viaskodókkal is, mily szeretettel, mily készségesen hódolt meg az ihletett költő zeneművésznek, a karcsú félkezű grófnak. Hányszorosan pótolta annak a finom, acélos félkéznek mágikus érintéseire azt a kedves, de szerényen pengő lantocskát, mely a lovagkorban a zene és a költészet génuszával teljes kétkezű várurak nemes érzéseinek és szárnyaló gondolatainak kifejezésére kínálkozott.

A haza és sok külső ország zeneélvező közönségéről nem is szólva, császárok, köztük III. Sándor orosz cár és királyok hódoltak lelkes tapsaikkal a főúri félkezű költő-zenésznek, mikor művészi vándor-ösztönétől ragadva járta a világot s hol itt, hol ott zendítette meg az ő hatalmas lantját, a zongorát.

Ezekben a zajos, diadalmas sikereiben mindenesetre része volt művészetén, zeneköltészetén és egyéni érdekességén kívül annak a csodának is, amit Sardou, a hírneves francia drámaíró, egy párisi hangversenyen hallván őt zongorázni, így fejezett ki: „csak félkeze van, de négy kézzel játszik“. És még az is fokozhatta hallgatóinak entusiasmusát, hogy nyilvános hangversenyeinek jövedelmét mindig valamely nemes köz-, vagy jótékony célra ajándékozta oda. Róla kerengett az a biblíából travestált elmés szólam, hogy „arcának verejtékével keresi meg *mások* kenyerét“. Ellenben az, hogy a minden idők legdicsebb zongora-hérosa, hogy úgy mondjam, maga a zongora-király, Liszt Ferenc is mint méltó művésztársát becsülte s meleg bizalmas barátságába vonta a hozzá képest fiatal félkezű grófot s annak nemcsak

játékában, hanem zeneköltészetében is őszintén gyönyörködött, az mind ennél jelentőségesebb.

Liszt Ferencet, akinek ma már zeneköltői nagysága sem kétséges, bizonyára tisztán és kizáróan a zenei értékek érdekelték és lepték meg úgy a félkezű ifjú zongoraművész játékában, mint annak szerzeményeiben. Lisztet megelőzve, a szintén kiváló zeneköltő Volkmann s mind a kettőtől függetlenül Joachim, a világhírű hegedűművész ugyancsak azt a zenészi és zeneköltői génuszt tartották nagyra gróf Zichy Gézában, melyet az nem félkezű voltának s nem is nemeslelkűségének, hanem mint veleszületett adományt, egyedül Istennek köszönhetett. És Hanslick, a szigorú, mindig harcra kész híres bécsi zenetudós és kritikus, akit semmiféle, még méltánylást érdemlő melléktekintet sem birhatott rá, hogy egyebet is dicsérjen a zenészben, mint a zenei génuszt és a zenetudást, a magyar félkezű gróf zongorajátékáról ezt írta: „sokan tudnak játszani, néhányan elbájozni is; de megbabonázni egyedül Zichy Géza tud“.

Demosthenes szónoki génuszának méltató megértői előtt nagyon mellékes körülmény lehetett, hogy a csodálatos rhétor, ki gyermekkorában még dadogó nyelvű volt, kitaró akaraterővel kavicsot rakott nyelve alá s ezzel fegyelmezte beszélő szervét folyékony ékesszólásra. És mégis örök emberi igazságtétel van abban, hogy kétezer esztendő óta a világ minden nemzete, mely a hellén eredetű humanisztikus műveltségben részes, buzdító például adja ifjúságának a demosthenesi kitaró akaraterőt. Méltán teszi, mert ezzel a génusz úttörőjének, a jellemnek fejlesztésére hat.

A jellem mindenesetre dicső erkölcsi érték minden emberben, de azért senkit sem avat kiváló gényusszá, aki már eredetileg nem az. Inkább ennek az ellentétele valószínű, úgy a nyelvehibás nagy hellén rhétor, mint a félkezű nagy magyar zenészköltő esetében is. Ezeknek éppen Isten kegyelméből velük született gényuszuk nem tűrhette, hogy kifejlődésében bármi testi fogyatkozás megakadályozhassa. Így magának a gényusznak energiája avatta a jellemet olyan akaraterőssé, hogy az a gényusz útjából képes volt elhárítani a testi akadályt.

Bizony mondom, ha gróf Zichy Géza a világnak valamely olyan szerencsés nemzete fiául születik vala, mint a hellén volt, mely történelmi elpusztulása után két évezreddel is szellemi életet él még az általános emberi műveltségben, akkor a génusz jellemképző erejének iskolapéldái közt az ő fényes neve szintén ott forogna a világ minden művelt népének írásaiban és ajkain. Az ő halhatatlan érdemét még az is fokozná, hogy az ő génuszától serkentett akaraterő nem valamely veleszületett csekély testi fogyatkozást győzött le, hanem az emberi cselekvő képesség legfőbb testi szimbolumának, a jobbkéznek elvesztését, — még hozzá fiatal legénykorában, mikor már jobb keze boldog használatát természetesnek, szinte nélkülözhetetlennek is érezte. Mi több, gróf Zichy Géza esetében még az is növelné az emberi akaraterő hatalmának tiszteletét, hogy éppen szerencsétlenül elvesztett jobbkeze a gróf gyermekkorában feltűnően ügyes volt, viszont a balkeze, mely utóbb a jobbot is csodálatraméltóan pótolta s zongoraművészi világhírt szerzett a félkezü grófnak, a zongoramester ítélete szerint annyira gyenge, hogy kétségessé tette a grófi gyermeknek jó zongorajátszóvá kiképezhetését.

Gróf Zichy Géza rendkívül érdekes és élvezetes emlékiratainak első kötetében heroikus pontossággal s csodálatos lélektani önmegfigyeléssel írja le azt a szerencsétlen vadászátát, mely neki, tizennégy éves korában, jobbkarja teljes elvesztésébe került. Aki ezt elolvassa, az, még ha nem is tud semmi egyebet róla, ámulattal és megilletődéssel érzi ki ebből a könyvrészletből a nem mindennapi lélek szárnyának suhogását. Mikor pedig az olvasás során addig jut, ahol már a gyermekifjú, jobb karja amputálása után, szeretett nevelőjének, az ő jó Csiky bácsijának először ír balkézzelevelét, — ez a levél, mely mindössze egyetlen mondat, az olvasót az elébe tornyosuló génusznak rendkívüli méreteivel egyenesen megdöbbeníti. A levél így szól:

„Kedves jó Csiky! Ha én egy év lefolyása után nem leszek képes mindent — mit eddig két kézzel végeztem — egy kézzel megtenni, főbelövöm magamat.“

A nagy vonás ebben a rövid levélben nem az, hogy a feltételes öngyilkossági fogadalom halálosan komoly, hanem

az, hogy a halálos elszántság eleve tökéletesen bizonyossá teszi a nagy élet hősenek, a géniusznak diadalát a testi megcsonkulás felett.

Voltaképen a derék nevelőhöz címzett levél nem is ahhoz szól, nem is a gyermeki növendék fenyegető fogadkozása az. A testi szerencsétlenségen felülkerekedő ritka erős, férfias lélek hatalma inti meg abban a megcsonkult testet, hogy ismerje el maga felett a lélek fensőbbbségét s győzze le a szerencsétlenséget, mert különben nem érdemes az életre.

Rendkívül erősnek kell lenni annak a léleknek, mely ilyen souverainul mer és tud parancsolni a testtel. Viszont az életkedv ritka nagy erejével megáldott testnek kellett lenni annak, mely ezt a parancsot úgy meg tudta fogadni s képes volt úgy teljesíteni, mint a tizennégyéves gróf Zichy Gézáé.

Súlyos parancs volt, de „palma sub pondere crescit”. A félkezű gyermekifjú valóban nőttön-nőtt a súly alatt. Nem-hogy nyomorékká nem satnyúlt félkezűsége folytán, hanem oly delivé, oly ügyessé, oly erőteljessé fejlődött ki, a test annyira méltóvá lett a lélekben rejtőző művészi és költői értékek kifejezésére, aminővé tán nem lett volna, ha az a vadászati nagy szerencsétlenség nem éri vala.

Csodálatosan szép, szinte példátlan eset ez. A testi szerencsétlenség a lélek renkívüli ereje folytán idővel szerencsévé lesz. A félkar elvesztése felserkentője a gyermekifjú akaraterejének, hogy ami tehetség lelkében vele született, azt csak azért is kifejezze és közkinccsé tegye. Minthogy pedig ehhez testi csonkasága folytán önmagának kellett merőben egyéni, különleges módot találnia s azt úgy találta meg, hogy nem kuriózum lett, hanem egészen sajátos költőművészi unikum: méltán ragadta meg még jobban a közfigyelmet, s méltán foglalkoztatta még melegebben a közönség fantáziáját, mint a magukat megszokott általános módok szerint kinyilatkoztató tehetségek.

Sem az ő művészetét, sem az ő méltánylóit nem kibébi, hogy őbenne közszereplései közben a művészen, a költőn, a zeneszerzőn fölül még azt a jellemerőt is bámulták, amelylyel egyetlen balkezét hatalmas úrrá tudta tenni a velőket rázó húrokon.

Maga gróf Zichy Géza már élte alkonyán, 1915-ben, hatvanhat éves korában irt egy igen nemes és egészen különös könyvet, ezzel a címmel: „A félkezű ember könyve“. A világháborúban megcsonkult hősök vigasztalására szánta és adta ki ezt. Aki felemelő örömet tud találni a bölcs elme és fenkölt emberséges szív páratlan összhangjában, olvassa el ezt a könyvet — és boldog napja lesz. Ennek a könyvnek bevezetésében a gróf így szólítja meg a félkezűségben kollégájává lett szegény rokkant katonát:

„Félkezű lettél barátom? Szerencsétlennek, életunottnak érzed magadat? Ne csüggedj, nincs rá okod . . . Csodálkozol? Nos jöjj, ülj le ide mellém és én megtanítlak rá, mint légy testi fogyatkozásod ellenére is független, mint légy félkezű létedre is — egész ember.“

E kezdet után sok szives, okos tanácsot ad jó szóban és sok képes ábrázolatban a csonka hősnek, hogy az a mindennapi élet nehézségeit mely ügyes fortélyokkal győzheti le félkeze híján is. És végül Isten áldását és a saját életének ezt a verses jelmondatát adja neki:

„Ne szállj pörbe végzetteddel,
Férfi maradj félkezeddél,
Sorscsapások súlya alatt
Emelt fővel tovább haladj!“

Ebben a négy rímelő sorban benne van gróf Zichy Géza az egész ember, az egész férfi. Ez a legmagasabb erkölcsi rang, melyet halandó elérhet. Csak az érheti el, aki Istenadta talentumaival méltóan sáfarkodik.

Éthosz, emberi erkölcs híján szükölködő emberekben is elismerhetjük a talentumot; de nagyrabecsülésünkkel és szeretetünkkel csak azoknak áldozunk, akiknek az isteni adományokon kívül egyéni érdemük, emberi méltóságuk s nemzeti erkölcsük is volt a talentumaik kifejlesztésében s az azokkal való nemesen élésben.

Noha a talentum merőben független az emberi sorstól s a társadalmi körülményektől, kétségtelen, hogy a talentummal való nemesen élésnek az ember szerencsés életkörülményei kedvezhetnek. Gróf Zichy Géza jelleme fejlődésének bizonyára már ős főúri családból származása, öröklött előkelő-

sége, gondos nevelése s anyagi gondoktól való teljes mentes-sége is kedvezett.

Atyja, gróf Zichy Lipót, noha dinasztikus érzésű konzervatív család tagja volt és eredetileg a császári hadseregben szolgált mint jóságos szívű, de veszedelmes kardu huszártiszt, már az 1848/49-iki szabadságharcban törhetetlen magyar érzéssel a nemzet ügyéért küzdött huszárezrede élén. A nemzeti katasztrófa után elszenvedte a bujdosást, az internálást s az osztrák kémrendszer zaklatásait. Gróf Zichy Lipótné született Sztáray Mária grófnő, Géza gróf anyja, gyöngéd, szerető szívű, bájos úrnő volt s jelentékeny és jól kiképzett zenei tehetség. A grófnő híven osztozott férje sorsában s azzal együtt annál odaadóbban élhetett gyermekeik nevelésének, mert a nemzet elnyomatása idejében még a megkegyelmezett rebellis előkelőknek is csak a legszűkebb családi körükben lehetett szerepe. Gézán kívül a grófi párnak még három, valamivel idősebb fia is volt. E szerint a legfiatalabb gróf fiú, Géza nemcsak a gondos szülői nevelés áldásaiban részesült, hanem abban a jóban is, hogy eleven, pajkos idősebb fitestvérek csinyjei edzették ábrándos lényét az élet küzdelmeihez. És még ezenfelül az a szerencséje is megvolt, hogy szülői házában csupa derék és érdekes ember töltötte be a benső bizalmi állásokat. Mindezek emléként hálásan őrzi meg s kedves különösségeiket megkapóan írja le gróf Zichy Géza emlékirataiban. Valamennyi közt „primus inter pares“ a kitünő nevelő úr, a jó Csiky bácsi, aki neveltjének feljegyzéseiből ítélve, valóban példaképe volt a legnagyobb bizalomra méltó, klasszikus lelkületű magyar Mentoroknak.

Ilyen családi otthonban minden kedvező előfeltétele megvolt arra, hogy Géza gróf, aki atyjától férfias erőt, anyjától művészi, különösen zenei hajlandóságot örökölt, erkölcsileg is a legjobban s legszebben fejlődjék ki. Méltóan a talentumokhoz, melyeket Isten reábizott.

A tehetség és a nevelés összhangjának közös, természetes eredménye, hogy gróf Zichy Gézának teljes nagysága nem csupán egyes költői és művészi alkotásaiban és szerepléseiben van, hanem az ő egész rendkívüli élete pályájának összhangos szépségében, melyben elejétől végig talentumokkal

bőven megáldott s fenkölt erkölcsi erőktől irányított nemes egyénisége tükröződik. Ezért csábító és hálás dolog számomra visszhangjává lennem neki magának, aki szép életét nemcsak megélte, hanem megkapó közvetlenséggel s meggyőző őszinteséggel meg is írta.

Már említettem pompás emlékiratainak három kötetén kívül egyéb, finom humoru prózában írt munkái, valamint versei és dalai is szinte egytől-egyik megélések. Még objectív elbeszélő műveiben és költeményeiben, sőt szinpad szerzeményeiben is megérezem, hogy azok főbb motívumait ő, hanem is valósággal, de lélekben nemcsak elképzelte, hanem meggyőződésesen, melegen meg is élte.

Alig ismerek a köz szempontjából is nevezetes életet, melyet maga a megélő oly érdekesen, vonzóan, s ammellett annyi úri tapintattal és szívbéli melegséggel örökített volna meg írásban, mint gróf Zichy Géza a magáét. Az ő egészen egyéni őszinte módszere pedig, melyet önéletrajzában követ, szándéktalanul is teljes bizonyosság arra, hogy költészete és egyéb irodalmi munkássága szintén életének szerves része volt, nem pedig attól független pusztá képzelgés.

Mindjárt „Emlékeim“ című önéletrajzának bevezetésében a szépprózát ez a vers váltja fel:

Haldoklókat láttam,
Bölcsők mellett álltam,
Az életnek száraz-malmát
Emelt fővel jártam.

Nevettem és sírtam,
Búmat dalba írtam,
De gyűlölni s felejteni —
Ezt sohasem bírtam.

És alighogy élete pályájának vázolását a szabadságharc folyamán, 1849-ben történt születése körülményeinek leírásával megkezdi, a prózából megint versbe csap át:

„Amikoron én születtem
Piros hajnal hasadott,
Piros hajnal, véres hajnal
Koponyákon ragyogott.

.
.

E nagy láng egy kis parázsa
Itt e szívben is ragyog :
Fényes kornak törpe tükre,
Árnyékképe — én vagyok !

Azután is, ha élete folyásának vagy lelki fejlődésének legnevezetesebb fordulóiról és mozzanatairól ad számot, felbukkan, mint nyájas sziget a tovarohanó árban, egy-egy vers. A legkedvesebb talán a sok kedves között a költő édesanyjáról szól :

Ki az, ki távolban,
Távolban, közelben
Mindig csak téged tart
Magához ölelten ?

Éretted aggódik,
Töri, marja bánat,
Áldással, imával
Esd lelke utánad, —

Ki mindent megbocsát,
Ki mindent elfeled,
Csak azt az egyet nem,
Hogy szeret, hogy szeret !

És megint egy versszigetke következik emlékezetűl a költő első, igen korai gyermekszerelmének. S megint versek a későbbi, diákkorbéli szerelmekről szóló részben. Ezek közül az egyik, noha a költő még csak 16 éves diák volt, amikor írta, már a figyelemreméltó tehetség szava :

A szerelem tenger,
Úszó galy az ember,
Szél, hab messze hordja,
Ez jó vagy balsorsa ;
Partot ér az egyik,
Meg is gyökeredzik,
Mig a szegény másik
Habokkal csatázik —
S összetörve, tépve
Elmerül az éjbe.

Versre fordul a próza akkor is, amikor a költő az 1867-iki koronázásról emlékezik meg, amelyen 18 éves korában, mint pálcás úr vett részt s először látta a magyarok

reménységét, a jó és szépséges Erzsébet királynét. A vers, mely már a dicső, de bús emlékezetű királyné meggyilkolása után kelt, e szép sorokkal végződik:

Futó árnyát, csak azt látjuk,
 Pillanatra ha meg-megáll
 Letérdelünk és megáldjuk.
 Két szemében két menyország
 Nagy szívében Magyarország,
 Szíve fölött egy csöpp vére, —
 Minden magyar zokog érte, zokog érte.

És hogyan következnek vers az önéletrajz közben, mikor beköszönt a költőművész gróf szívébe, 22 éves korában az igazi szerelem is, és feleségül veszi a 16 éves Karátsonyi Melanie grófnőt, ki mint leirhatatlanul bájos kép tűnt szemébe s kinek angyali szelidsége és sugárzó őszintesége mindig Schubert gyönyörű dalát juttatta a szerelmes ifjú zenész gróf eszébe: „Du bist die Ruh', der Friede mild“. A főúri költő tetétleni birtokán élte meg a boldogító szerelmi házasságnak azt az első búbajos idejét, melyről így énekel:

Fényes napok, fényes napok!
 Csak egy kissé maradjatok.
 Boldog órák pillangói
 Ne szálljatok más virágra.
 Mert a hőn szerető szívek
 Érdemesek boldogságra.

Tíz évvel utóbb erre a kedves családi boldogságra megint gyönyörű fényt vet egy önéletrajzi vers. S ennek a fényvetésnek világosságában a költő öntudatlanul elárulja a maga férfias, lovagi szívének tiszta hűségét, mely a messze csapongó derűs, diadalmas művészi kalandozás közben is ellenálhatatlan erővel ébred fel benne és visszarágadja őt a neki minden világi szerencsénél szentebb csendes családi boldogságba. Már ekkor a félkezű gróf ünnepelt vándordalnok. Már hatalmas lantjává lett a zongora; már tehetségéből egyszerre, együtt árad a zene és a vers; már túl a haza határain is messze hat el zongoraművészi és zeneköltői hírneve. Hosszú, nagysikerű külföldi hangversenykörútján lepi meg egyszerre a vágy családi fészke után s zenében, dalban

és versben egyszerre együtt zeng ki ihletett szivéből a „Ház-
térő dalnok“ című költeménye :

Babérág a süvegemen,
Felkoszorúzva lantom.
Dal, dicsőség Isten veled,
Már nem lehet maradnom.

Két drága kéz, sok kis kacsó
Int egyre álmaimban,
S mint karácsonyfán gyertyaláng
Sok gyermek szeme csillan.

Óh jőjj haza! susogja nőm,
Gyermekeim visszhangozzák —
S forró vágyamnak édesen
Megnyílik a mennyország.

Óh ház, gyerekszajtól vidám
S benned szent béke üdve!
Óh angyaliszta hitvesem,
Megyek, megyek repülve.

Fájdalom, ennek a szép családi boldogságnak, mint minden szépnak, ami egymást szerető halandók törekény életéhez van kötve, el kellett múlni. Nagyon hamar múlt el ahhoz képest, amilyen szép volt. De a költő-művésznek a keserves fájdalmak nem kevésbé ihletforrások, mint az örömek. Sőt a sorscsapások, a családért átélt rettegő aggodalmak s a végre is elháríthatatlanul szerető szívére szálló családi gyászok, férfias jellemének súlyos erőpróbaival, mintha tehetségét is mélyítenék, fejlesztenék és edzenék.

Nem az önéletrajzának utóbb megjelent köteteiben, hanem már évtizedekkel ezelőtt valamely lapban olvastam gróf Zichy Gézának egyik legismertebb szép versét, mely annyira meghatott, hogy mindjárt be is vésődött emlékezetembe s azóta számtalanszor idéztem magamnak és más megértő szíveknek, mint az egyszerű, igaz szomorú vers klasszikus példáját. De most, mikor már a költő egész élete és egyénisége világos előtttem, még inkább meghat az engem, mint valaha. Mert most már felismerem ebben a versben is, hogy ez nem pusztá elképzelés, s hogy nem is valamely részvételt megfigyelt, de egyébként a költőre nézve idegen szomorú eset

volt az indítéka. Most már tudom, hogy az ő saját élete legnagyobb boldogságának, hitvesének elvesztése, a végzettől reámért legkeservesebb megélés sir ebben a rövid versben:

„Egy asszony halt meg itt az éjjel“
Szól a közömbös idegen.
„Jó asszony volt“, — szól a rokonság —
„Hja, nincs maradás idelenn!“

A pap azt mondja: „hívó lélek“,
Az orvos: „egy nagy betegem“.
A férj a koporsóra roskad
S csak azt rebegi: „Mindenem!“

Aztán Gyulai Pál Budapesti Szemléjének 1897. évi első számában bukkanok rá gróf Zichy Géza még több családi gyászának igen megható verses emlékjelére. Címe: „Tetétlen“ — éppen annak a birtokának helyneve, ahol mint fiatal házaspár élete legboldogabb idejét töltötte. És ah! — néhány évtized tovatűntén a tetétleni vers vége ily fájdalmasan zeng ki:

Minden szoba fájo emlék,
Minden bútor siri kő,
S mégis drága, mégis drága
Ez elhagyott temető.

Ugyancsak a Budapesti Szemlében, az 1898. évi első füzetben lapozok rá egyik legjellemzőbb, magas lendületű versére „Művészetemhez“ cím alatt. Ez már éppen synthesise minden megélt nagy fájdalmának s hálaszózat egyetlen vigasztalójához, művészetéhez, a tündérleányhoz, akinek az egyik legszebb strófájában ezt mondja:

... hogy véletlen dördült a fegyver,
Mely jobb karomat zúzta szét,
Aranyhajad dús fonatával
A mély sebet bekötözéd.

S miután egy további igen szép strófában családi boldogságának kétségbeejtő gyászra váltát siratta el, így fordul ismét művészetéhez:

S te hozzám jöttél, jó Művészet,
Vállamra tetted kezedet
S szóltál: „ki véled mosolyogtam,
Engedd, hogy sírjak most veled“.

Azt hiszem, mindaz, amit verseiből idéztem, — nem keresve, hanem csak megtalálva a költő lyrájának legsubjectivebb hangjait, — nem csupán arra bizonyságok, hogy gróf Zichy Géza költészete valóban megélt igaz nemes érzések kidalolása, hanem arra is, hogy én nem ok nélkül alkottam meg magamban az ő költői egyéniségét a lovagi énekesek legvonzóbb ős, úri típusának mintájára. Azokéra, akik még nem mesterségük, nem versköltői szakművészetük gyakorlását és publikálását üzték, hanem őszintén kiénekeltek azt, ami a szívében, lelkükben nem fért el és ellenállhatatlanul dalba és versebe áradt ki.

Mint versköltő „Minnesänger“ volt s nem „Meistersänger“. Egyszerűen, közvetlenül, a formaváltozatok sokféleségétől s általában minden komplikációtól tartózkodva, fejezte ki magát. Nemcsak a maga személyesen megélt örömei és fájdalmai, hanem a másokéi is, akikre figyelt, akik örömeiben s fájdalmában mélységes emberszeretettel tudott részt venni, olyan subjectív élmények voltak számára, melyek egészen egyenes, biztos, szinte úgy mondanám konkrét érzésre és gondolatra s annak félreérthetetlen, egyszerű kimondására készítették. Ezért egészen csak a vers témájának minél tömörebb s minél pointeirozottabb kifejezésére szorítkozott. Magának a versnek, a rhythmusnak és a rímeknek nyelvi zenéjére nem helyezett nagy súlyt; ami természetes attól a költőtől, aki a valóságos zenei hangok végtelen birodalmában jártas nagy művész s írott dalai szövegének zenei zöngését valóságos zenével sokkal gazdagabban tudja megadni, mint a pusztán költői nyelvművészek.

Bizonyosra veszem, hogy a nagy magyar költő-kritikus, Gyulai Pál éppen azért volt igen jó hajlandósággal gróf Zichy Géza versköltészete iránt, mert az meggyőzően igaz érzéseket minden csapongás, terjengés és diszelgés nélkül, egyszerűen, biztosan, melegen s félreérthetetlenül fejezett ki. E mellett Gyulai Pál a finom epigrammatikus gúnyt is szerette, ami gróf Zichy Gézának, a legjóságosabb szív mellett, fényes elmebeli adománya volt. Nekem Gyulai Pál, aki bizalmára méltatott, több ízben mondogatta, hogy gróf Zichy Géza írta

egyikét a legjobb, legigazabb magyar epigrammoknak. Én azt Gyulai Pálnál le is írtam. Így hangzik:

Kis tehetség, mely nem árthat,
Elismerést bőven láthat;
De a nagy, mely nagyot tehet — ?
Kibotozzák, mint az ebet.

Ezt a remek praecisióval négy rövid verssorban kifejezett, nevetségig szomorú örök emberi igazságot mindenki ismeri, aki már tapasztalt valamit a világ igazságaiból, — de ilyen egyszerűen, biztosan és erőteljesen csak gróf Zichy Géza mondta ki. Könyvalakban megjelent költeményei közt ez a nevezetes négy sor nem mint önálló epigramm, hanem mint egy mulatságos kutya-fabulának utolsó morál-versszaka szerepel, kissé letompított éllel. Így is igen jó, de mint külön kis epigramm nagyobb hatása.

Egyáltalán, gróf Zichy Géza versköltészetében és prózájában is a feltétlenül igaz érzés és igaz meggyőződés a mindig vonzó, mindig becses főelem, akár mint meleg ember-szeretet, akár mint az emberi fonákságok ironikus szatirája jelen meg. Az, hogy ugyanabban a költőben a szelid, gyöngéd lyrikus és a magasból világfi-fensőbbiséggel ironikusan lemosolygó szatirikus egyaránt kiváló legyen, csak látszólagos ellentmondás. Ugyanaz a nagy szeretet, mellyel a költő legtávolabb álló embertársait is gyöngéden, résztvevően, testvériesen kíséri dalával életük kies és kietlen útjain, — az emberi rosszaság ostromozását s az emberi nevetségesség kigúnyolását logikusan sugalja. Aki szereti és ápolja kertjét, annak gyűlölnie és gyomlálnia kell a gatz.

Kisebb verseinek és dalainak száma azt hiszem jóval nagyobb, mint amennyit kiadott könyveiben összegyűjtve találunk. Hiszen gróf Zichy Géza valósággal költészetben és zenében élte szép életét. A lelke aeol-hárfa volt, mely minden fuvalomra megzendült. Hogy finom érzérendszere s villámgyors ötletessége a legkisebb megélt benyomásra is reagált, arra sok üde, kedvesen érzelmes és csattanósan elmés verse a bizonyság. Ezek legnagyobb részén félreismerhetetlen a spontán keletkezésnek keresetlen bája. Szinte valamennyi lelki visszhang egy-egy megélt valósága. Ezért gondolom,

hogy aminek az ő eseményekben, világlátottságban, művészi kalandozásokban s fáradhatatlan megfigyelésekben dúsgazdag, változatos életének alig lehetett olyan mozzanata, amely ne zendítette volna verses, dalos, érzelmes vagy elmés visszhangra. Ha valamennyit nem is adta ki, sőt talán nem is irta le, bizonyos, hogy örökké fogékony szívében és örökké termő elméjében mindenre verses, dalos visszhang felelt, amit hosszú pályáján érdeklődve megélt.

Lyrájának e természetes, Isten adta termékenysége mellett elbeszélő műveket is alkotott. Mint elbeszélő, a regényíráson kezdte. Huszonkét éves ifjúként egy politikai regényt írt, mely nyomtatásban 1872-ben jelent meg. Címe: „Az álom regénye“. Ebben a magyar nemzeti politikának nemzetellenes kezekbe jutását rémes álomlátásul jósolja meg a fiatal nemzeti érzésű regényíró. A regény meséje a bonyodalom és megoldás tekintetében még forrongásban levő ifjú kezdőre vall. Ellenben nevezetes ebben az ifjú munkában az az időbeli távolbaérzés, mellyel a belső nemzeti összeomlást éppen arra az időre jósolja meg, amikor majdan a nemzet külső háborútól szorongatva, határait fegyverrel lesz kénytelen védeni. A nemzetellenesek ekkor kerítik hatalmukba — a regény szerint — az ország kormányát s kerekednek a nemzet fölé, hogy azt tönkretégyék. Szerencsére, a határokat halálra szántan védő nemzeti sereg a végső veszedelem napjaiban nagynehezen kivívja a külső ellenségen a győzedelmet s még elég jókor érkezik vissza a fővárosba, hogy a belső ellenséget is megsemmisítse. Fájdalom, ami a regényes jóslatból baljóslat volt, az majdnem félszázaddal utóbb, 1918-ban, szomorúan valóra vált; ellenben a hazát megmentő végső diadal a külső és belső ellenségen csak a nemzetéért rajongó fiatal regényíró szép álma maradt.

Ami ezt az ifjúkori regénykísérletet kezdetlegességei ellenére is gróf Zichy Gézához egészen méltóvá teszi, az a fiatal szerzőnek művéből kiáradó fanatikus hazaszeretetén és divinatiós lelki adományán felül meglepő politikai érzéke s a nemzeti erőkegysítésének szükségesség voltáról a regénybe szőtt sok nemes, lelkes és bölcs elmélkedése. Különösen figyelmet érdemelnek ezek közt azok a személyes megfigye-

léseire visszavezethető kritikai igazmondások, amelyekkel éppen a hozzá legközelebb álló magyar arisztokráciát a modern nemzeti életbe és társadalmi evolúcióba való minél teljesebb elmélyedésre és beleilleszkedésre kívánná serkenteni.

Későbbi elbeszélő művei már mind kötött beszédben irt költői művek. Nyilvánvaló ebből, hogy gróf Zichy Géza időközben teljesen a művészi s az ezzel rokon költői pályának szentelte egész életét, megbizonyosodva róla, hogy tehetségeinek és temperamentumának ez az igazi, magasba vivő útja. S valóban, költői elbeszélései irodalmi szempontból mihamar nemcsak nagy fejlődéséről tanuskodnak, hanem azt is igazolják, hogy a lényegében lyrikus talentum versben inkább megtalálja az elbeszélő hangot, mint a regény-prózában. Nem mintha a versben irt elbeszélésbe kevésbé vinné bele lyrai érzéseit és reflexióit, hanem mert azok abba édesen belésimulnak s azzal stílusosan összehangzanak, míg a prózában irt regény objektív mesefolyamatát mint intermezzók szeldelik át.

Költői elbeszélései közül a legjelentékenyebb s legnagyobb sikerű „A leányvári boszorkány“. Ennek cselekvénybéli rémes romantikája éppen azzal lesz vonzóvá és meghatóvá, hogy a kedves, lovagias költő lyrikus szivhangjai résztvevően panaszozzák el a méltatlanul boszorkányhirbe hozott csodaszép selmeci polgárleánynak: Rössl Mártának rettenetes pusztulását.

E költői elbeszélésnek 1881-ben megjelent díszkiadása egyike a legművésziebb magyar könyveknek. Két kiváló Zichynek géniusza tette azzá: gróf Zichy Gézáé, a művész-költőé és a kiterjedt Zichy-nemzetség köznemesi ágából származott világhírű nagy festőé: Zichy Mihályé, ki a költő fantasztikus alakjait s megrázó meséjének főjeleneteit nagyszerű illusztrációkban adta a műhöz.

De, bár gróf Zichy Géza, mint költő találta meg igazi hangját elbeszélő alkotásaiban, a szépprózairásnak szintén mesterévé fejlődött ki, nemcsak memoirjaiban, melyeket már méltattam, hanem útleírásaiban is. Minden benyomást villámgyorsan megérző, felfogó s egyéni átalakításban visszaadó lyrikus tehetségének, élénk temperamentumának s kifogyha-

tatlan ötletességének köszönhető, hogy útleírásaiban is mindig friss érveréssel lüktet az élet. Nem a beutazta országok, városok s vidékek objektív képeit látjuk útleírásaiban, hanem őt magát, amint szeretetreméltó művészi és nagyúri biztonsággal jár-kel, forog az érdekes idegen országok, városok és vidékek legmagasabb rangú és legmagasabb szellemű társaságaiban. Az ő éles, bátor, de mindig jóakaró, noha humoros, sőt finoman ironikus, subjectiv tekintetével nézzük és véljük magunk is látni mindazt, amit ő látott, éppen úgy, ahogy ő látta. Kitünően világos, könnyű, kifejező stílusával minden impresszióját úgy át tudja adni az olvasónak, hogy az utóbb szinte nem is olvasmányra, hanem mint látott és hallott dolgokra emlékezik azokra vissza. Külön-külön könyvben is megjelent skandináviai élményein s Szentpétervárott töltött három heti művészi szereplésének s a cári házaspárral és udvarukkal való megismerkedésének leírásán kívül, az önéletrajzába szőtt utazásainak vázolásai is mind kiválóan érdekesek s valamennyiből melegen és fényesen árad ki a magasabbrendű művészléleknek passzionátus kedve a boldog úti kalandozáshoz.

Rokon ehhez a nagy kedvteléshez az a mély vonzódás, mely gróf Zichy Gézá-t változatos életén át a színházhoz és a színpadhoz fűzte. Színház-intendánsi és színirodalmi működésének sikereit és kelletlenségeit egyaránt fensőbbeséges derűvel fogadta el, mint természetes járulékait a neki kedves színi világgal való benső érintkezésnek. Intendánsi, nem csupa kedves tapasztalatai után, önéletrajzában oly bölcs, oly találó, oly fényesen ironikus és mégis annyira szeretetteljes paradox-igazságokat mond oda a színi világ érdekes és érdemes, de nem egyenletesen békés és szeszélyes hűségű népeinek, hogy ezekért a remek sorokért megérdemli mindazok posthumus hála-ját is, akik az élő intendánsok részére csak tövisből vetnek rózsaaágyat.

Színpadi művei, egy kora ifjúságában irt s Kolozsvárt előadott „A phrenolog” című vigjáték s egy a budapesti nemzeti színházban „A szerelem harca” címmel 1876-ban színrekerült szintén ifjúkori drámája kivételével operák, melyeknek zenéjét szintén ő maga szerzette. Ezek a budapesti

magyar királyi Operaházban kerültek színre, nagy közönséget vonzottak és sikert arattak. Zeneértők szerint különösen a „Roland mester“ című kiválóan értékes alkotás, melyben a szöveg erős drámaiságát a zene teljesen kifejezésre juttatja. A „Gemma“ című, melyet a költő-szerző tánckölteménynek nevez, finom és bájos kompozíció. Szövege magábanvéve is zenél s mélyen átértzett irodalmi mű. A közönség legzajosabb tetszését azonban a Zichy-operák közül az először 1905-ben előadott „Nemo“ című opera nyerte meg. Ez középső önálló darabja egy nagyszabású opera-tetralógiának, melynek hősies hazafias tárgyát a költő Rákóczi Ferenc szabadságharcai köréből vette. Még ma is emelkednek panaszos hangok a közönség részéről amiatt, hogy az operaház még ezt a hatásos magyar dalművet sem tartja többé műsoron.

Gróf Zichy Géza sokoldalú irodalmi s zenei alkotásainak már ez a futólagos szemléje is, noha távol van a teljességtől, olyan rendkívül termékeny szellemre vall, melynek önmagát kinyilatkoztató kedve és kifejező képessége egyaránt lankadatlanul erős és üde. Ez annál méltóbb csodálatunkra, mert hiszen a geniális félkezű gróf nem volt íróasztalához szegezett, minden erejét irodalmi alkotásokra koncentráló *ex professo* író és szerző. Ő ezenkívül világjáró nagy zongoraművész s még ezenfelül nagy életet élő nagyrangú úr és világhi is volt, aki a magas társadalmi kiválóságokra rárótt altruisztikus közszereplések és közkötelességek nyűgei és terhei alól sem bújt ki, hanem nagylelkűen vállalta azokat s odaadón, lelkiismeretesen reprezentált, dolgozott, vesződött, hogy a köznek hasznára legyen.

Valahol csak jót tehetett, szívesen tette meg. Valahol csak lendíthetett valamely irodalmi, zenei, társadalmi, hazafias vagy emberséges mozgalmon, kedves készséggel lendített. De sokkal emelkedettebb érzésű úr, sokkal eszesebb és tapasztaltabb emberismerő volt, semhogy önzetlen fáradozásaiért hálára számított volna.

*

Ime, a nagyrabecsülés, a szeretet és a kegyelet gondosságával igyekeztem elhúnyt tiszteleti társunknak, gróf Zichy Gézának életét, munkálkodását és hatását, akadémiai

szabályainknak megfelelően, behatóan méltatni. Méltatásom csak szerény, részletező visszhangja annak a nagy méltányságnak, melyben gróf Zichy Gézáért kiváló egyéni tulajdonságaiért, talentumaiért és munkáiért Akadémiánk részesítette, midőn 1911-ben tiszteleti taggá választotta meg, mint olyan tudománypártoló hazafit és jeles író, kinek meggyerése az Akadémiának díszére és javára vál.

Gróf Zichy Géza tudománypártoló hazafias tevékenysége főképen a magyar zenei közműveltség előmozdításában és emelésében volt kiváló és szembetűnő. Európai hírű zeneszerzői és művészi érdemein felül bizonyosság volt erre az a magas színvonalú és következetes zenésznevelő munkálkodása, melyet mint a budapesti Zenede elnöke, rendkívüli tehetségével, tudásával és tekintélyével évtizedek során fejtett ki. Írói és költői jelességét pedig, már a művelt magyar olvasó közönségen kívül a Kisfaludy- és a Petőfi-Társaság is elismerte volt, midőn őt rendes tagjai sorába mindjárt ifjúkori irodalmi sikerei után felvette. Így Akadémiánk már többszörösen megkoszorúzott költő fejére tette legnagyobb elismerésének babérkoszorúját, gróf Zichy Géza tiszteleti taggá választásával.

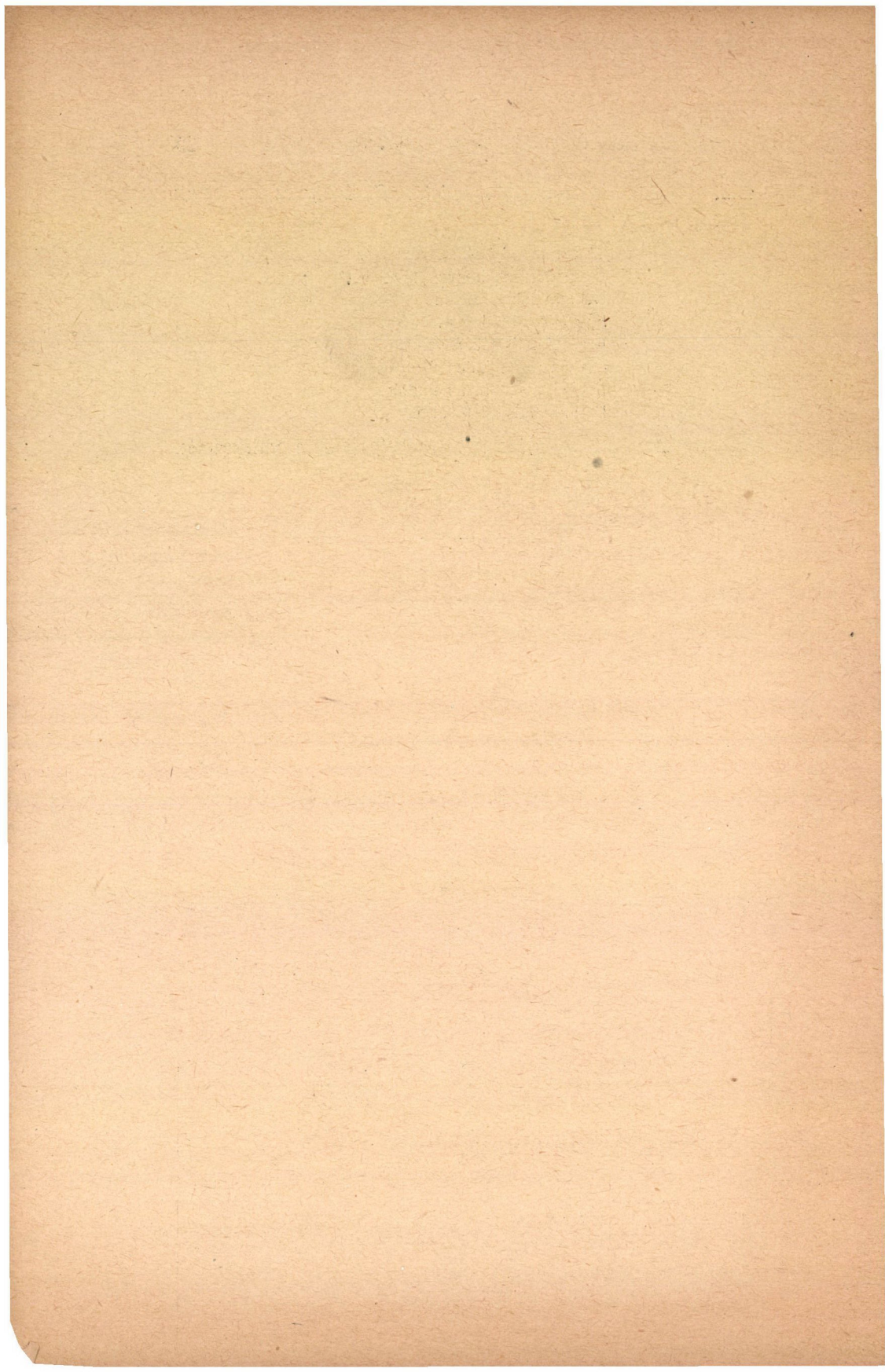
Ez az ideális láthatatlan koszorú, mely realiter még csak jelképezve sincs, a szellemnek adatik kitüntetésül. A szellem nem hal meg s ez az ideális koszorú nem hervad le fejről soha. A császárok, királyok s egyéb államfők adományozta sok, drágakövektől tündöklő arany s ezüst rendjelei, melyekkel méltán tüntették ki a nagy magyar művész grófot, csak az élő kitünőségek szemmel látható reális díszei. Azok nem ragyognak át a koporsó fedelén, sem a kriptá márvánkövén.

Én, mialatt gróf Zichy Géza gyönyörű életének megírt emlékeibe s igaz költészetének szépségeibe mélyedtem el, s mikor fel-felcsendült bennem zenedalainak egy-egy bájos melódia-töredéke, mindig szentül úgy éreztem, hogy nemes, halhatatlan szellemalakja láthatatlan és hervadhatatlan koszorúval fején jelen van és nyájasan körül leng engemet. S ha ezt a kedves ábrándomat el akarta üzni a reális prózai valóság szörnyetege, a kegyetlen kétkedés, akkor mindig meg-

szólalt a lelkem mélyén gróf Zichy Gézának ez az egyik legszebb régi verse:

„Ti azt mondjátok’: „Nem igaz!“
Én pedig azt, hogy: „Még lehet“.
De ami lakja szívemet,
Egy édes, boldog érzet az.
Érzéseim tiszták s valók,
Ők visznek minden úton át.
Én csillagfényben haladok
Fáradhatatlanul tovább.“

Igy látom őt; így idézem vissza és így áldom emlékezetét.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 2. SZÁM.

DR. SEMSEY ANDOR T. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

ILOSVAY LAJOS

RENDES TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1925 JANUÁR 26-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN)

Alapár 1 korona.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1925.

Pápa, 1925. Főiskolai könyvnyomda.

Dr. Semsey Andor emlékezete.

Írta s a Magyar Tudományos Akadémia 1925 január 26-iki összes ülésén felolvasta **Ilosvay Lajos** rendes tag.

Semsei dr. Semsey Andor, a M. T. Akadémia tiszteleti és igazgatósági tagja, 1923 aug. 14-én, 90-ik évében megért őseihez. Csaknem négy évtizeden át Magyarországnak a természettudományok művelésére, terjesztésére hivatott intézményei és társulatai közül többet részesített jótéteményeiben. Nagy hála rá kötelezte a M. T. Akadémiát is. Az Akadémia ezzel az ünnepélyes alkalommal, az elhunyt tagjai iránt tanúsítani szokott kegyelet adóján kívül, hazánkban a természettudományok legbőkezűbb pártolója iránt érzett háláját is leróni kívánja.

Szomorú kötelességem, hogy a Megdicsőült tiszteletre méltó emlékeztét föllevenítsem. Amikor ezt teszem, szeretném, ha szelleme jelen lehetne és hallhatná azt a vallomást, hogy az ő nagylelkűsége áldást árasztott a magyar tudományosság és közművelődés ügyeire azokban a boldog időkben, amelyekben Magyarország szemlátomást emelkedett a haladás tetőpontja felé: míg elhunyt mérhetetlen veszteség ma, mikor az állam nem elég erős, hogy a tudományoknak a világháború okozta sorvadását feltartóztathassa, a társadalom pedig nem akarja reá szálni magát arra, hogy az egy-egy célok kitűzését gátló ellentéteket kiegyenlítse.

Semsey Andor, Semsey Lajos cs. és kir. kamarás- és nagybirtokosnak legidősebb fia, született Kassán, 1833 dec. 22-én. Anyja Szemere Klára volt.¹ Középiskolai és jogi tanulmányait Kassán elvégezvén, mintegy tekintélyes birtokrész várományosa, a mezőgazdasági ismeretek elsajátítása végett,

¹ Testvérei voltak: Jenő, Lajos, Zsófia és Etelka.

a magyaróvári gazdasági akadémiára iratkozott be, hol 1850-től 1861-ig. Pabst Henrik Vilmos, korának egyik leghíresebb állattenyésztője is tanár volt. Valószínű, hogy az ő vezetése alatt vált jó lóismerővé. Gazdasági tanulmányait Hohenheimban fejezte be. 1855-ben, Pabst társaságában a rajnai tartományokban és Hollandiában volt tanulmányúton. Mielőtt az önálló gazdálkodáshoz hozzáfogott volna, gazdasági gyakorlaton volt először Mentzel Oswaldnál Gutentagon, Porosz-Sziléziában, azután Settegast Hermannál Proskauban, Boroszló mellett. Settegast, Közép-Európa legjobb gazdáinak egyike, az igazgatása alatt álló gazdasági akadémián gazdasági laboratóriumot is létesített, melyben Semsey is dolgozott.

Az önálló gazdálkodást az időközben három hitbizománnyá változott birtokok balmazújvárosi részében kezdette meg. Minthogy fivérei nemsokára elhunytak, az összes hitbizományi birtokoknak ő lett ura. Gyöngye szervezete nem tudott megbirkózni egy nagy gazdaság ügyeinek vezetésével, finom érzése nem birt alkalmazkodni környezetének durva szokásaihoz s rendszeretete nem tűrhette a saját hibáján kívül bekövetkezett zárlatot. Végre is elhatározta, hogy a birtokokat bérbe adja s felköltözik Budapestre. Elhatározását 1866-ban hajtotta végre. Kezdetben Bartal Antalnál, a budapesti tanárképző és gyakorló főgimnázium első igazgatójánál vett ki egy szobát, majd évi lakást bérelt a Kálvin-tér 4. számú házának II-ik emeletén.

Semsey Andor a hitbizományra nehezedő terhek ellenére gond nélkül és nagy úri kényelemben élhetett volna, ő azonban lemondott mindenről, amire nem volt okvetlenül szüksége és úgyszólván önsanyargatással határos igénytelenségben töltötte napjait. Kezdetben azért, hogy a hitbizományt a teherrel mentesíthesse, későbbben azért, hogy segíthessen ott és azokon, ahol és akiknél meggyőződése szerint szükség van a segítségre. Hivalkodás, fényűzés, pazarlás neki ismeretlen fogalmak voltak. Mindig hasznos foglalkozásra törekedett. Szinte bántó volt szerénysége és egyszerűsége s ha fejedelmi bőkezűséggel nem támogatja vala a nemzet tudományos és művelődést terjesztő intézményeit, túlzott takarékoságát inkább határtalan fősვნységnek nevezhattük volna.

Szigorú bírálója volt testi és lelki tulajdonságainak és amikor elég hosszú tapogatózás után életcélját kitűzte, abban a társadalmi osztályban, amelybe születésénél és vagyoni helyzeténél fogva tartozott, mintákat nem a középszerűek, hanem a legkiválóbbak között keresett. Sohasem kérkedett vele, de nyilatkozataiból sejteni lehetett, hogy Széchenyiben és követőiben találta meg eszményeit. Undorral fordult el az erkölcstelenségtől, akár ledérségben, akár adóalap-elvitkozásban, akár együgyű emberek félrevezetésében nyilvánult is az meg. A szónak nem volt ura, elveket nem hirdetett, de mindig kifogástalanul cselekedett. Tények bizonyítják, hogy áldozatkészségét se méltatlan ügyre, se megbízhatatlan emberekre nem pazarolta. A jótékonyiságnak ama faja iránt, amely — nem minden érdek nélkül — csak az állatéleti szükségletek kielégítésében, vagy a túlhajtott emberiség fitogtatásában merült ki, csaknem érzéketlen volt: de azok az intézmények, amelyeknek feladata a tudomány és a műveltség terjesztése, azok a kutatók, akik Magyarország természettudományos megismertetésén fáradoztak, azok az ifiak, akik a megélhetés nehézségeivel küzdve folytatták tanulmányaikat, azok a közelében élők, akiknek baleset-okozta ügyes-bajos dolgairól értesült, mindig számíthattak legmesszebbmenő támogatására. Nála a pénz nem volt cél. Többet nem adott ki, mint amennyit bevett: de szíve sokkal jobb volt, hogy sem bérlőinek bérösszegét csak azért emelje, mert ő jótékony célokra szeretett volna többet adni ki. Hazafias érzületének, nemes gondolkodásának meggyőző bizonyítéka, hogy 1922 januárius havában a balmazújvárosi birtokának legértékesebb részéből ajánlott fel 500 holdat a haza védelmében önfeláldozással harcolt vitézek jutalmazására.

Mint természettudományosan képzett gazdát érdekelték a természettudományok korszakos felfedezései. Értéküket nemcsak a mezőgazdasági termelésre, az ipar és a kereskedelem fellendítésére, hanem a közműveltségre gyakorolt hatás szerint is mérlegelte és mikor érett férfikorban szükségét érezte a pályaváltoztatásnak, a természettudományok végtelen területén keresett magának új munkakört.

Az elmúlt század hetvenes éveinek vége felé kelt a hír szárnyára, hogy a gróf Széchenyi Ferenctől alapított M. N. Múzeum ásványtárát egy az alapítóhoz érdemben hasonló pártfogó értékes szerzeményekkel gazdagította. A pártfogó Semsey Andor volt, akiről akkortáiban csak annyit tudtak, hogy az állatkert céljaira 10.000 forintot ajándékozott. Azok között, akik Semsey Andor sokatérő ajándékain elgondolkoztak, akadtak olyanok is, akik azt vélték, hogy a Múzeum ásványtára iránt tanúsított érdeklődésében csak a vagyonos ember gyűjtőszenvédélye keres kielégülést. Ha nála az ásványok szeretetének magasabbrendű oka nem lett volna is, mint a gyűjtőszenvédély, őt minden magángyűjtő fölébe emeli az a valóban szentnek nevezhető önzetlenség, hogy ő nem magának, hanem mindenkinek gyűjtött, aki ismerni akarja a természet csodálatosan változatos alakgazdagságát, amellyel ugyanazt az anyagot ékesíti s ezáltal szépségét és értékét növeli. Ilyen önzetlenségre nem a gyűjtőszenvédély, hanem az emberek tanítására és gyönyörködtetésére adományozott szenvédély képes és mi hálásak lehetünk Istennek, hogy ilyen önzetlen gyűjtőt éppen nekünk adott, mert Semsey Andor a M. N. Múzeumon át, eléggé meg nem becsülhető szolgálatot tett az utóbbi években váltig hangoztatott „kulturfölnyünknek“. A külföld jóhírű tudósainak egész serege zarándokolt Budapestre, hogy a N. Múzeum ásványtárát tanulmányozza és bámulja meteoritjeink nagyszerű példányait, melyek Semsey jóvoltából váltak Múzeumunk kincsévé.

Az, aki az ásványok szépségének meghódolt, nem maradhatott közömbös a Földnek, mint az ásványok hordozójának sorsa iránt sem. Föl kellett támadni benne a váagnak, megismerni a Föld történetét s magáévá tenni a kulcsot azokhoz a titkokhoz, amelyeknek földerítése világosítja meg évezredek lezajlott eseményeit, millióknak nyújt munkaalkalmat és százaknak, ha nem ezreknek nyitja meg a jólét bőséges forrását. Semsey őszintén érdeklődött a Föld rejtett igazságainak és rejtett kincseinek felkutatása iránt. Ez a ketős érdeklődés fejté meg, hogy őt lelkesítette a földtani tanulmányoknak mindakét irányban elért sikere s míg egyrészt igyekezett megismerni a földtani kutatás módszereit, másrészt

örömmel segítette azokat, akik a földtant akár a tudományos igazságokért, akár a gyakorlati hasznáért művelték.

A Semsey-családnak több olyan tagja volt, aki nemcsak fegyverrel, hanem szellemi tehetségével, a tudományok ápolásával és a tudományok napszamosainak támogatásával szereztek érdemeket. Kiváló képzettség juttatta magas állásba a Megboldogult nagyatyját: Semsey Andrást, aki mint kamarai elnök hunyt el 1814-ben; áldozatkészség örökölte meg Semsey Pál és Gábor¹ nevét; közülök Pál 1671 szept. 1-én 1000 aranyforinttal járult hozzá a kassai ferencrendi növények theologiai és filozofiai könyvszükségletének beszerzéséhez és 2000 aranyforinttal a ferencrendiek kassai kolostora templomának építéséhez, Gábor pedig 1682 május 8-án nemcsak belépett a Ferencesek rendjébe, hanem tetemes összeggel segítette a rendet kassai és bártfai kolostoruk építkezésében; tudományszeretete indította Semsey Benjámint 1816-ban a bölcsészettudományi oklevél megszerzésére. Ezek szerint bár nem lehetetlen, hogy Semsey Andorban a természettudományok iránti érdeklődést a két felsőbb fokú gazdasági tanintézet látogatása keltette fel: de föltehető az is, hogy hajlamát a tudományok művelésére és a tudományos törekvések előmozdítására, már mint családi tulajdonságot örökölte. Annyi bizonyos, hogy becsvágyát pusztán a természettudományos törekvések támogatása nem elégítette ki; részt kívánt a tudományos munkából is, részint azért, mert ebben örömet lelte, részint azért, mert biztosságra akart szert tenni annak megítélésében, hogy valamely gondolat megvalósítása érdemes-e anyagi aldozatra. Sok csalódás, visszaélés jószágával gyanakodóvá és bizalmatlanná tette, miért igyekezett, hogy elhatárolását a reábeszéléstől lehetőleg függetlenítse.

Budapesten történt letelepedése után Pulszky Ferencről, a M. N. Múzeum igazgatójától szeretett volna irányítást kapni arra nézve, hogy mihez kezdjen. Pulszky tanácsára dr. Krenner Józsefhez, a N. M. Ásványtára akkori őréhez fordult, aki felismervén nagy hajlandóságát az ásványokkal való foglalko-

¹ Dr. Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1922. I K. 478 l.

zásra, nem kímélte a fáradságot, hogy azt élénkítse és állandósítsa. Semsey nem sokára megtalálta a kapcsolatot legkiválóbb természettudósainkkal, kiktől értesülvén a természettudományok művelhetésének akadályairól, elhárításuk munkájában szerepet szánt magának. Megfontolással készült a természettudományok maecenásságára. Megállapítható, hogy az erre való készülődése annyi időt vett igénybe, amennyi kétszer is elég lett volna bármely szakpályára képesítő ismeretek elsajátítására.

Vétenék az igazság ellen, ha Semsey Andor felejtethetlenné érdemeit tudományos irodalmi tevékenységéből akarnám leszámztatni: de meghamisítanám azt, ha elhallgatnám, hogy készséggel foglalkozott szakismereteket követelő feladatokkal is. Előadást tartott a meteoritekről, a braziliai apatittról, a M. N. Muzeum meteoritgyűjteményéről. Irt közleményeket, ezek: „Szilágyosmlyói harmadrendű kövületet“ (1877). „A M. N. Muzeum Meteoritgyűjteménye“, mely megjelent németül is (1886). A gyűjteményt rendszeresen ő állította össze. Feltüntette a lehullás helyét és évét, a darabok számát és a főpéldány súlyát gr.-mokban. Akkor volt a gyűjteményben: kőmeteorit 166 helyről 557 darabban, 32 morzsában és porban; vasmeteorit 87 helyről, 245 darabban, 7 morzsában és porban. Összesen 841 példány a Föld különböző helyéről.

A Budapesti Szemlében 1888-ban közölte „Spanyolországi utamról“ címmel az 1887 tavaszán 46 napig tartó utazásának emlékét.¹ Nép- és tájrajzi, gazdasági megfigyelései közé könnyedén szövi be építészeti és művészeti benyomásait és sikerülten leplezi, hogy annak az utazásnak fáradaimaival csak a szenvedélyes ásványgyűjtő küzdhetett meg. Lyonból indult el és Marseille-en át, tengeren ment Barcellonába, ahol, valamint Cartagenában, Cordobában, Sevilában, Mad-

¹ Patthy Károly ny. középiskolai tanár, akitől Semsey spanyolul tanult, közölte, hogy Semsey készült elmenni Amerikába is. Tervét azért adta fel, mert arról értesült, hogy az a vidék, amelyet meg akart látogatni, nagyon egészségtelen. Többször utazott Közép-Európában, járt Angliában is: de ezeknek az utazásoknak céljáról és eredményeiről adatokat találnom nem sikerült.

ridban több időt töltött. Már Lyonban a természetiek tára kötötte le figyelmét. A többi helyeken is a muzeumok és a közelben levő bányaterületek érdekelték. Az a reménysége, hogy a M. N. Muzeumot szép ásványpéldányokkal gazdagíthatja, jórészen meghiusult. Barcellonában csak az 1870-ben Murciában lehullott meteoritekből szerzett meg egy 371 gr.-mos darabot. Cartagéna közelében a terriási bányákból szerezett volna ásványokat vásárolni, de kedvére való példányokat nem talált. Linares bányáit az ezüsttartalmú galenitek, különösen a kékszinben tündöklő linaritek miatt látogatta meg; sajnos, csak közepes szépségű példányokat vehetett. Elégedettebben távozhatót Huelva vidékéről, hova kéjutazók még tévedésből sem jutnak. Környékén, Rio Tinto mellett, Las Minas közelében meglátogatta a legnagyobbyszerű bányászatok egyikét, hol pompás réztartalmú pyritek fordulnak elő.

„A M. N. Muzeum átalakítása“ című cikke 1891-ben szintén a Budapesti Szemlében jelent meg. Eredetiek és jellemzők bevezető sorai. „A M. N. Muzeum két nagyszabású eszmének adózik és ezekben van egyuttal létjoga is. E két vezérlőpont a „Magyar“ és a „Muzeum“. E kettőnek egyesülnie kell benne és minden reformnak, mely e kettőt elválasztani törekszik, teljesen indokolnia kell az intézkedés elkerülhetetlenségét. Mert míg egyrészt a mai muzeumot kellő okok nélkül bolygatni igen kockázatos dolog, úgy másrészt, ha kiderül, hogy meg nem felel annak, mit tőle méltán várhatni: akkor áldozatok árán sem szabad késedelmeskedni a reformmal“ . . . Nem helyesli a természettudományi szakoknak egy külön természettudományi muzeumba való kitelepítését, mert ez elválasztaná a „Magyart“ a „Muzeumtól“, tehát lényegesen megbontaná a muzeum jellemét. Ha a természettudományi szakokat kitelepítenék, a palotában csak a magyar műveltség-történeti gyűjtemények maradnának a gyűjtemények összesége helyett, mi a muzeum népszerűségének rovására történnék . . .

Szaktudományi munkálkodás számba megy, hogy 1883-ban a Földtani Intézetnek kővételeket gyűjtött a Gerecse-hegyen és az 1890-es években is eredményesen gyűjtött a veszprémi Cserge liász- és doggerkori rétegekben.

Semsey Andor néhány évtizeden át gondviselészerű részese volt sok természettudományos mozgalomnak hazánkban. Több nagytehetségű természetbúvárunk sikerének jelentős részét annak köszönheti, hogy kortársa volt Semsey Andornak. Nélküle nem jutott volna abba a helyzetbe, hogy egyik vagy másik művét, mely a magyar természettudományos irodalomnak igazán dicsősége, megírhasa. Semsey áldozatkészségét mindig úgy gyakorolta, hogy „ne tudja az ő balkeze, mit csinál a jobbkeze”. Adományait örökre mélységes titok fedte volna, ha azok az intézmények, amelyeknek feladatát megkönnyíteni segített, zárt- vagy nyilvános üléseiken a fedezet módjáról jelentést nem tesznek, mert Semsey adományairól csak ezeken az üléseken esett szó.

A M. N. Muzeum ásványtárát 1878 óta fejlesztette. Legtöbbet szerzett 1881 és 1890 között, mely időszakban a vásárolt példányok száma 17.773 volt. Mindig az lebegett szeme előtt, hogy a Muzeum hiányzó vagy tökéletlen példányait a legkiválóbbakkal pótolja. 1878-ban a párisi világkiállításon vásároltatott Krennerrel 38.000 koronáért ásványokat; 1880-ban megszerezte a Béranger-, 1882-ben a herceg Esterházy-, 1884-ben a Fauser-, 1886-ban a Spindler- és 1886-ban a Suchard-féle híres ásványgyűjteményeket mintegy 100.000 K-ért.¹

A M. N. Muzeum ma már világhírű meteorit-gyűjteményét ő fejlesztette naggyá. 1876-ban a Muzeumnak csak 67 meteoritje volt, 1886-ban számuk 863-ra és 1919-ig 1182-re emelkedett. Ebben a dr. Baumhauer-féle gyűjtemény 456, a Braun császári államtanácsosé 214 darabbal szerepel kb. 18.500 K értékkel.

1879 óta az őslénytani gyűjteményre is kiterjesztette gondját. Néha egyes kitűnő példányokat, néha helyi gyűjteményeket vásárolt meg. A hallstadti triászból, az alpesi gosauból, a belga carbonból, a németországi krétából, a francia-

¹ A Béranger gyűjteményében volt 2500 drb., a herceg Esterházyében 5558, a Fauserében 3436, a Spindlerében 1200, a Suchardéban 5079, összesen 17.773 darab. Az ásványok részint Magyarországból, részint Erdélyből származtak; több lelőhelye miatt volt fontos. — A korona mindig aranyban értendő.

országi eocenből és a svájci doggerből elsőrendű szerzeményekkel lepte meg a Muzeumot. A nagyobb és ritkább kövületekből említésre méltók: 2 *Ursus speleus* és 1 *Euricerus Hyberniae* csontváza, *Teleosaurus bollensis*, *Ichtyosaurus quadrisissus* nagy és szép példányai, *Mosasaurus meteorinchus*, *Antracoterium* koponyái, *Hypopotamus Americanus*, *Elephas antiquus*, *Titanotherium*, *Mesohypus* maradványai, egy óriási *Ammonites* (*Placenticeras placenta*) és egy tengeri lilium (*Petarinites subangularis*) gyönyörű példányai.

Semsey az ásvány-földtani osztály könyvtárát is gyarapította. Különösen becsesek az értekezések különlenyomatai és a meteoritek fényképei. Több éven át még a könyvek bekötésének költségeit is ő fedezte. A Muzeum kémiai laboratóriumát felszerelte ma sokat érő műszerekkel és készülékekkel: Zeisz-féle mikroszkóppal, spektroszkóppal, elemzőmérleggel, Westfal-mérleggel, platina- és ezüst-edényekkel stb., összesen 2724 aranykorona értékben. Ha ezekhez hozzászámítjuk, hogy a természettudományos osztály tisztviselőinek gyűjtésre vagy utazásra engedélyezett csekély átalányait mindig kipótolta a feladatuk megoldására elégséges összegig: akkor fogalmat alkothatunk arról a hathatós támogatásról, amely lehetővé tette, hogy a N. Muzeum Ásványtára ne csak lépést tarthasson a külföldi ásványtárakkal, hanem többet túl is szárnyaljon.

A M. N. Muzeum Ásványtárával csaknem egyidejűleg vette pártfogásába a M. Kir. Földtani Intézetet. Első nagyobb adományának: a Coquand H.-féle őslénytani gyűjteménynek megszerezhetése végett dr. Hofmann Károly fő- és Telegdi Roth Lajos osztálygeológussal, 1882-ben, Marseillebe utazott. Odaérkezésükkor a gyűjtemény már nem volt érintetlen, de a 10.000 frankért megvásárolt rész is rendkívül értékes. 28.000 darab kövület van benne, melyeket Coquand határozott meg és közöttük vannak azok is, amelyek alapján kitűnő munkáját megírta. Geologusaink elragadtatással fogadták a sokaktól irigylet gyűjteményt, mert ilyen összehasonlításra alkalmas anyagot éveken át nélkülöztek. 1886-ban 600 forintért megvette a Bieltz Albert-féle nevezetes malaco-zoologiai gyűjteményt; 1903-ban a solnhofeni lithografmárgából egy szép

rák- és halmaradványokból álló gyűjteménnyel bővítette a múzeum anyagát. Ajándékozott még egy *Ichtyosaurus quad-riscissus* Quenst. példányt is, Németország ismeretes lelőhelyéről: Holzmadenből, mely 0.5 m. hosszával csak tized-része a kifejlett példányoknak, de meglepően ép.

Semsey Andor a földtan tudományos és gyakorlati értékét méltányolva, mindent elkövetett, hogy a Földtani Intézet minél előbb Földtani muzeummal kibővüljön. Ez azonban nem volt könnyű feladat, hiszen az Intézet a földmívelésügyi miniszterium palotájában csak a megtűrt vendég jogát élvezte. Semsey nehezen várta a helyzet jobbrafordulását s hogy ezt siettethesse, 1895-ben a földmívelésügyi miniszternek: gróf Festetich Andornak 100.000 K-át ajánlott fel egy olyan külön épület költségeinek fedezésére, amely mind a Földtani Intézet, mind a Földtani Múzeum igényeit kielégítheti. Gróf Festetich örömmel fogadta Semsey áldozatkészségét s kijelentette, hogy ő is kész erre a célra 100.000 koronát fölvenni a költségvetésbe. Utódjának, dr. Darányi Ignácnak jutott a terv végrehajtása; ő az építkezést, a székesfővárostól adományozott 2000 négyszögöl telken 1898-ban megindította, 1899 őszére befejezte s 1900 május 7-én a berendezett intézetet és múzeumot a nyilvános használatnak ünnepélyesen átadta.¹

Minthogy az épület rendeltetését csak akkor töltheti be, ha felszerelése jó: Semsey a könyvtárra mintegy 500.000, a laboratoriumi eszközökre, műszerekre 200.000, a gyűjteményekre 300.000, a berendezésre 50.000, seismografra 2400 K-át adományozott.

1896-ban az első magyar geológiai térkép kiadását 1000 K-val segítette; 1906-ban Frech Frigyes, 1911-ben Treitz Péter, 1913-ban a Zimányi Károly közleményének megjelentetését tette lehetővé.

Geológiai kutatásokra és utazásokra 30.000, személyi támogatásokra 20.000 K-át ajándékozott. A feladatok kifizése és a megoldásukra legjobb szakértők kijelölése a M. Kir. Földtani Intézet igazgatóját: előbb Böckh Jánost, azután

¹ Schafarzik Ferenc: Böckh János I. tag emlékezete. 1914. A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVI. k. 12. sz. 28 l.

Lóczy Lajost illette. A Magyarországon¹ végzett tanulmányokban Cholnoky Jenő, Horusitzky Henrik, Kormos Tivadar, Timkó Imre, a külföldön² végzettekben : Kormos Tivadar, Lóczy Lajos, Schafarzik Ferenc, Szontagh Tamás, Timkó Imre és Treitz Péter vettek részt. Különösen említésre méltó Schafarzik Ferenc és Szontagh Tamás utazásainak eredménye; ők nemcsak megfigyelésekkel gazdagították tudományszakjukat, hanem a meglátogatott országok építőköveiből 1000 drb. köbdeciméter nagyságú, különböző módon megmunkált kockát szereztek meg, melyek hazai kövekből, egyenlő módon megmunkált, ugyanannyi számú kockával egyesítve, a Földtani Intézet Múzeumának tanulságos és szívesen látogatott gyűjteményét alkotják.

A M. N. Múzeum ásványtára gyarapítására adományozott 160.000 K csak hetedrésze a M. Kir. Földtani Intézetre fordított 1,203.400 K-nak; ez természetes következménye a geologia tudományos és gyakorlati fontosságának. Ezek az adatok azonban még módosulhatnak, még pedig csak növekedhetnek, mert mind a két múzeumban előfordulnak olyan Semseytől vásárolt példányok, amelyeknek vételára ismeretlen.

Annál a kapcsolathoz fogva, amely a M. Kir. Földtani Intézet és a Magyarhoni Földtani Társulat között fennállott, Semsey Andor kiterjesztette érdeklődését az utóbbira is. 1910-ben a Magyarhoni Földtani Társulathoz 2340 K-val segített és a Társulat kirándulásait a Balatonhoz 1911-ben és 1913-ban, lehetővé tette.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Ásvány- és Kőzettani Intézetét ásványok, ásvány- és kőzetcsiszolatok, platina-tárgyak és különféle taneszközök vételében 5000 K-val, az

¹ A Magyarországon végzett tanulmányok tárgya, helye vagy éve : Cholnoky Jenő (futóhomok, 1902), Horusitzky Henrik (lősz, 1904), Kormos Tivadar (polgárdi ásatások, 1911), Timkó Imre (ecsed-i láp, 1908).

² Külföldön: Kormos Tivadar (Toskana, 1911; Samos-sziget, 1912), Lóczy Lajos (Vezuv kitörés, 1900), Schafarzik Ferenc (Svédország granitbányái, Norvégia szienitbányái, 1891), Olaszország, Carrara, 1892; Görögország közép- és déli része, 1893), Szontagh Tamás (Ausztria, Németország déli része, Belgium, 1892—1894), Timkó Imre (Dél-országi, 1909), Treitz Péter (Románia, Dél-országi, 1907 és Dél-országi másodszor, 1909).

intézet jelenlegi vezetőjét: dr. Mauritz Bélát a Mecsek-, Bükk- és Gyergyói hegység tanulmányozásában 3000, svédországi és svájci utazásában 2500, könyvek és mikroszkóp beszerzésében 4600 K-val támogatta.¹

Lóczy és Cholnoky Semsey Andor jóindulatát magukkal vitték a Pázmány Péter tudományegyetem Földrajzi Intézetébe és megnyerték a Magyar Földrajzi Társaságnak is. A Földrajzi Intézetbe gyakran ellátogatott, hogy könyv- és térképtárát nézegethesse; a vásárnapok délelőttjét rendszerint ott töltötte és Cholnoky angol, francia vagy német művekből tartott felolvasását hallgatta. Az érdekesebb olvasmányokat figyelemmel kísérte és reájuk tett megjegyzésében a furcsaság élccel és gúnnnyal váltakozott; az unalmas olvasmányokra is volt válasza: csöndesen elszenderedett.

A Földrajzi Intézetnek 2939 db. könyvet és térképet 31.914 K és 632 db. műszert, vetítőképet s egyéb taneszközt 4437 K értékkel ajándékozott. A földrajzi kutatás és tanítás ügyét szolgálta azzal is, hogy Cholnoky Jenőt svédországi útjában 1000, az amerikaiban 2000 és Karszt-tanulmányaiban 1000, a tudományegyetem hallgatóit pedig tanulmányi kirándulásaiban 10.000 K-val segítette.

A Magyar Földrajzi Társaságot is nagy összegekkel támogatta munkaterveinek végrehajtásában. Okmányokkal csak 4181 K mutatható ki; de adományainak nagyságáról nehéz kimutatást készíteni, mert a számlákat sokszor úgy egyenlített ki, hogy az elszámolást nem engedte meg. Különösen nagy összegekkel segítette a Balatoni és az Alföldi Bizottságokat munkálatuk végzésében. Lóczy és Cholnoky mint a Bizottságok ügyeinek vezetői, legalább 100.000 koronára becsülték hozzájárulásait.²

Semsey Andor jótévője volt a Kir. József műegyetem Ásvány- és Földtani tanszéke szertárának is. Érdeklődését a szertár iránt azok a professzorok keltették fel, akik már a M. N. Muzeumban, illetőleg a M. Kir. Földtani Intézetben

¹ Dr. Mauritz Béla közlése.

² Dr. Cholnoky Jenő közlése.

rokonszenvével dicsekedhettek. Ajándékainak kisebb részével dr. Schmidt Sándor, nagyobb részével dr. Schafarzik Ferenc idejében gyarapította a szertárt. Könyvtárának 136 kötetet, ásványgyűjteményének 161 ásványpéldányt, térképtárának 516 térképet ajándékozott. A kőzetgyűjtemény alapját két, 695 darabból álló, rendszeres teleptani gyűjteménnyel vetette meg. Laboratoriumának adott platinából csészét, tégelyt, retortát, platina-iridiumból egy palackot, egy Dölter-Debal-féle ferrovas meghatározására való készüléket, ezüsttégelyt stbt., úgy hogy ajándékainak értéke kb. 100.000 K.¹

Semsey Andor 1874-ben lett a Kir. Magyar Természettudományi Társulat örökítő tagja 200 koronával. Ezen a viszonyon nem is változtatott; ellenben a Társulatot hathatósan segítette a tudományos kutatásokban. 1875-ben Magyarország állatvilágának körébe tartozó kutatásra vagy leírásra 2000 K, 1878-ban Magyarország eddig kevésbé, vagy nem ismert érterületének geológiai és petrográfiai, különösen bányászati tekintetben végzendő megvizsgálására 2400 K jutalomdíjat tűzött ki.

1881-ben a Társulat megbizta Hermann Ottót egy, az állati életet s ennek jelenségét a természetben, tárgyaló munka megírásával, melynek tiszteletdíját Semsey ajánlotta fel. Általában lelkes támogatója volt Herman Ottó minden vállalkozásának, mert tudta, hogy szavát beváltja. A „Magyar Halászat” könyvének anyaggyűjtését és kiadását (1883—1887), a magyarok ősfoglalkozásához 10 kép és szövegközötti rajzok, valamint cliché-k elkészíttetését, madártani munkájához az anyaggyűjtést mintegy 20.000 K-val támogatta. Ugyancsak ő adta a költséget a halászat szerszámainak országosan végzett összegyűjtéséhez is, mely gyűjteményt Herman Ottó a milenniumi kiállításon mutatott be.

Dr. Entz Géának „Tanulmányok a véglények köréből” című munkáját 8000 K-val, Inkey Bélának „Nagyág földtani és bányászati viszonyai” című megbízatását 2000 K-val segítette. Primics Györgynek „A Csetrás-hegység aranybánya terü-

¹ Dr. Schafarzik Ferenc közlése.

letén levő bányahelyek geológiai leírása“ című munkájának díjazásához 1000 K-val járult és fedezte Hazay Gyulának költségeit a Bihar-hegységben felfedezett „József főherceg“ nevű cseppkőbarlang megvizsgálása alkalmából.

Ezekből kiderül, hogy a Kir. Magyar Természettudományi Társulatot is legalább 40.000 koronával segítette céljainak megvalósításában.

Meglepő, hogy Semsey Andor nem egyenlő mértékben érdeklődött a természettudományok különböző ága iránt. Például: nincsenek adataim arra nézve, hogy a botanika körébe vágó vizsgálatokra buzdított volna. Tudtommal csak dr. Szabó Zoltán az a kivételes egyén, akit 1905-ben, amikor Szabó tanársegéd volt Boroszlóban, Lóczy Lajos ajánlatára 250 koronával segített, hogy részt vehessen egy tanulmányi kirándulásban, melyet Pax professzor a Riesengebirge-be rendezett. Különben a tudományos törekvéseket elfogulatlanul ítélte meg, mit az is bizonyít, hogy a „Magyar Nyelvtudományi Társaságnak“ 2000 koronát juttatott akkor, amikor folyóiratát: a „Magyar Nyelvet“ megindította és rendelkezésére bocsátotta azt az összeget is, amelyre szüksége volt, hogy a danzigi könyvtárban őrizett legrégebb magyar nyomtatványokat lefotografáltathassa és előszóval ellátva, közrebocsáthassa.

Semsey Andornak nagy és tervszerűen szétosztott adományai bizonyítják, hogy agyát mindegy magas célok foglalkoztatták. Ország-világnak tudtára kell adni, hogy Magyarországon van érzék a természettudományos mozgalmak iránt s vannak kutatásra teremtett tehetségek is; de munkaalkalmat és munkaeszközöket kell nekik adni, mert nélkülök nem lehet tudományos termelés és nem lehet szaktudós nevelés sem. A sors különös kegye, hogy Semsey Andort éppen abban az időben adta Magyarországnak, amelyben báró Eötvös Loránd, ez a ragyogó tehetségű buvár már felkészült a halhatatlanság útjára. Eötvös világhírű műszerét, a mi viszonyaink között, talán sohasem készíthette volna el és ki sem próbálhatta volna Semsey Andor nélkül. Isteni ihlettség volt, hogy Semsey

báró Eötvös Loránd terveinek nagyszerűségét megértve, végrehajtásukat megkönnyítette. Az első torziós ingák elkészítésére és 1901-ben a Pekár Dezső vezetésével megindult részletes torziós ingamérésekhez és geofizikai kutatásokhoz szükséges, összes felszerelés költségeit Semsey fedezte. Elévülhetetlen érdeme, hogy Eötvöst támogatta eszméi életrevalóságának bebizonyításában. 1907-től kezdve, már a magyar állam is segítette évenként 60.000 K-val; de 1901-től 1907 közepéig, méréseinek kiadásait, kb. 100.000 K-t, Semsey fedezte. Eötvösnek őszintébb tisztelője nem volt, mint ő. Munkálatai s főleg geofizikai mérései állandóan érdekelték s jónéven vette, ha Pekár akár előszóval, akár levélben tájékoztatta a mérések eredményeiről.

A báró Eötvös Loránd és Semsey Andor között ki-fejlődött őszinte barátság áldást árasztott tudományos és művelődési törekvéseinkre. Báró Eötvös és mások is megállapították, hogy középiskolai tanárképzésünknek nagy hiányai vannak. Báró Eötvös véleménye szerint a középiskolai tanárok tulajdonságai tetemesen javulnának, ha válogatni lehetne a jelöltek között és a kiválasztottak szellemi és testi fejlődését, arra hivatottak irányíthatnák és gondolozhatnak.

Báró Eötvös gondolatát báró Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ültette át az életbe 1895-ben, mikor a „Báró Eötvös József Collegiumot“ létesítette. A szervezést és a vezetést báró Eötvös Lorándra bízta, aki erre a fontos feladatra, nagy elfoglaltsága ellenére is örömet vállalkozott, de a Collegium vezetésére dr. Bartoniek Gézát ajánlotta. Báró Eötvös Loránd 24 évig volt a Collegium curatora és elmondhatjuk, hogy ha volt intézmény, mely a hozzá fűzött reménységeket valóra váltotta, a „Báró Eötvös József Collegium“ ilyen volt a múltban és ilyen ma is.

A „Báró Eötvös József Collegium“ létesítésének híre élénk visszhangot keltett Semsey Andorban s 1895 július 6-án báró Eötvös Lorándhoz intézett levelében egy tervezetet közölt vele, mely hivatva volt Eötvös gondolatát kiegészíteni. Levelének egyes részletei ma is időszerűek és idézésre méltók. „Az évek hosszú sorában — írja — beszélgetéseink

alkalmával, mindig újra, meg újra visszatértünk arra a kérdésre : miként lehetne oda hatni, hogy többen foglalkozzanak hazánkban komolyan a tudománnyal, nemcsak gyűjtve, vagy tanítva, hanem teremtő erővel gyarapítva is azt. Ilyenkor élénken tűntek fel előttünk társadalmi viszonyaink hibái, melyek csak elvétve engedik meg, hogy tudományra teremtett fiatalemberek gondtalanul és egész odaadással fordíthassák idejüket tanulmányaikra és kutatásaikra. Vagyonos osztályainkat a tudományos babér még alig kecsegteti, a szegény szülők gyermeke pedig arra szorul, hogy lehetőleg gyorsan letevéen vizsgálatait, mihamarabb kenyeret adó állást keressen, sokszor tudományos törekvésük feláldozása árán is. Mennyi igaz képesség veszett már nálunk kárba az által, hogy kellő kifejesztésére nem volt mód és idő. Sajnos, de nekem úgy látszik, hogy sok más irányban való haladásunk ellenére, éppen ebben az irányban nem haladunk; szegénységünk tudományos erőik dorgában mindinkább érezhető lesz s amikor tudományosságunk egy-egy régi törzse kidől, alig-alig látunk új hajtást, mely hivatva volna a megüresedett helyet méltóan betölteni.

Mozdítsunk hát valamit a dolgon. Te, mint örömmel hallom, a tanárképzés ügyének gondolatát vállaltad magadra, adjon Isten sikert e vállalkozásodhoz.

De valamit én is akarok tenni. Elöttem az angol seniorok (az úgynevezett fellowk) eszméje lebeg, szeretném, hogy a mi főiskolánk körében is volnának a tanároknak és a tanulóknak egyaránt olyan társai, akik vizsgálataik befejezése s diplomájuk elnyerése után, nem válnának el oly sietve, mint utas a megszerzett útlevéllal, az Alma Mater tudományos légkörétől, hanem tudományukkal szabadon foglalkozva, abban erősödnének mindaddig, amig egyediségüknek és képzettségüknek valóban megfelelő tudományos szolgáltatásra hivatva lesznek. Elhatároztam azért, hogy a jövő szeptember 1-től kezdve, három olyan fiatal tudósnek, ki főiskolai tanulmányait befejezte s már diplomát nyert, egyenként 2000 forintot fogok adni mindaddig, míg egész odaadással tudományukkal foglalkoznak s más tényleges alkalmazást nem vállalnak.

Arra kérlek, légy szíves ez intézményemnek célját s az

annak véglegesítésére netán szükséges szabályokat, alant megnevezett barátaimmal együtt, pontosabban formulázni, addig is azonban, míg ez megtörténhetik, irányadásul a következőket állapítom meg . . .“

Megállapításait öt pontban foglalta össze. Azok, a „kedves barátok“, akiknek támogatására, az első pont szerint számított, már nincsenek az élők között.¹ Az ötödik pontban azt a kívánságát fejezte ki, hogy egy helyet a fizika-matematika tudománykörének, kettőt pedig a zoologia, botanika, mineralogia vagy geologia művelője nyerjen el.

Ugyanebben a levélben értesíti báró Eötvöst, hogy 10.000 koronát ad a „Báró Eötvös József Collegium“ könyvtára alapjára. Válaszd ki — írja — hozzáértők meghallgatásával a beillesztendő könyveket úgy, hogy azok között a szakszerű tanulmányokra szükségeseken kívül, legyenek olyanok is, melyek bármely szak tanulójának kedves és művelő olvasmányul szolgálhatnak, mert kell, hogy a tanár tudós, de művelt is legyen“. Levelét így végzi: „Véget vetek ezzel a beszélgetésnek, de ne vessünk véget a cselekvésnek“.

Semsey Andornak e leveléből tájékozódhatunk arról, hogy ő elfogulatlanul, józanul, mély belátással ítélte meg áldatlan állapotunkat s meg tudta állapítani az eszközt, a módot is, mellyel ezen, legalább részben segíteni lehet.²

A Collegium könyvtára alapjául felajánlott 10.000 K-nán kívül 1899-ben a Péterfy Jenő könyvtárának megvételére 1500, 1902-ben a M. T. Akadémia útján 1600, Katona István „*Historia critica regum Hungariae*“ megvásárlására 2000, 1909-ben a könyvtár kibővítésére 8000 és egyéb beszerzésekre 5000 K-át adományozott. E 27.700 K a Collegium alapberuházását gyarapította. A tudós munkára nevelés ösztöndíjainak összege 172.600 K. Az ösztöndíjak odaitélése rend-

¹ Entz Géza, Hőgyes Endre, Jurányi Lajos, König Gyula, Krenner József Sándor, Margó Tivadar, Szily Kálmán, Than Károly, Wartha Vince.

² A Természettudományi Közlöny szerkesztőségének észrevétele XXVII. K. 438. I. 1895.

szerint báró Eötvös Loránd javaslata értelmében történt s külföldi utazási ösztöndíjjal is szolgálták.¹

Ennek a legnemesebb szándékkal kidolgozott intézménynek beillesztése a közszolgálati időszámításba szintén tervbe volt véve, de sohasem került sorra és Semsey Andor elhunytával meg is szűnt.

Semsey Andornak minden cselekedete bizonyítéka annak az erős és kielégítést kereső váagnak, hogy tudományos és művelődési ügyünknek minél szélesebb körben és minél sikeresebb szolgáltatásokat tegyen. Erről tanuskodik az 1873-ban megnyitott I. kerületi állami polgári iskolai tanítóképezdének (paedagogiumnak), illetőleg 1918 óta állami polgári iskolai tanárképző főiskolának juttatott számos adománya is. Erre az intézményre dr. Vangel Jenő tanár és igazgató terelte rá a figyelmét, akit Semsey bizalmával tüntetett ki és előterjesztéseit mindig jóakarattal intézte el. Sok éven át a paedagogium növendékeit Semsey segítette, hogy itthon, vagy külföldön rendezett gyűjtő és egyéb tanulmánykirándulásokon ismereteiket a biológia, a geológia és a geográfia terén gyarapíthassák. A Balaton és Kudzsir vidékére, az Adria tengerre, a fogarasi havasokra, Erdély más vidékeire, Felső-Magyarország bányavárosaiba, a Tátrába és Galicia nevezetesebb helyeire a jelöltek az ő áldozatkészsége révén juthattak el. A paedagogium biológiai laboratóriumát 6 legújabb szerkezetű mikroszkóppal, két vetítő és egy fotografáló készülékkel, egyéb műszerekkel és kb. 2000 kötet biológiai könyvvel szerelte fel. A könyvtár kibővítésére megvásárolta néhai dr. Katona Lajos egyetemi tanár könyvtárának kb. felerészét. Dr. Vangel Jenő tervei szerint sportpályát rendeztetett be és egyes jelölt sport-felszerelésének költségeit is ő viselte. A botanikus kert fenntartási költségeit ő fedezte, a vízi növények tanulmányozására nagy kettős vízmedencét és 15 meden-

¹ Ilyen ösztön díjat élveztek: Filárszky Nándor 6 évig s 4 hónapig, Tangl Károly 5 évig. Mind a ketten a Collegiumban is működtek. Mauritz Béla 5 évig, Pekár Dezső 16 és Fekete Jenő 11 évig, azzal a megbízással, hogy Pekár Dezső a geofizikai kutatásokat vezesse és Fekete Jenő ezekben segítkezzen.

cére terjedő szoba-aquariumot, továbbá terráriumot csináltatott és ezekbe meleg földövi állatokat vásároltatott. Ezeken kívül dr. Vangel Jenő haláláig — 7 éven át — a biológiai laboratórium tanársegédjét is ő fizette. A paedagogiumra összesen kb. 300.000 K-át áldozott.¹ A mai főiskola a legmélyebb hálával gondol a tudományok nagy barátjára, mert az ő bőkezősége nélkül, biológiai felszerelése végtelenül szerény s ha az utóbbi években kellett volna róla gondoskodni, talán nagyon is szegényes lehetne.

Semsey Andornak még három adományáról kell megemlékeznem, melyek a M. T. Akadémia iránt érzett tiszteletének és működésébe vetett bizalmának bizonyítékai. 1889 október 7-én kelt adománylevelében 100.000 forintot, azaz : 200.000 K-át azzal a kikötéssel ajánlott fel az Akadémiának, hogy legkésőbb az 1890. évi nagygyűlésen tiz, Magyarországot érdeklő tudományszakból hirdessen titkos pályázatot. Hallgatagon ezzel a cselekedetével is azt a felfogását akarta kifejezni, hogy Magyarország annyira gyenge és szegény, hogy helyet és tekintélyt a nemzetek között, csak a tudomány erejével vivhat ki magának.

Érthető, hogy mikor az Akadémia legnagyobb jutalma csak 4000 K volt, Semsey adományának hírét, mely egy pályadíjat 20.000 K-ban és az időközi kamatokból egy-egy másodjutalmat 3000 K-ban állapított meg, országszerte kitörő lelkesedéssel fogadták. Azt remélték, hogy ezek a nálunk szokatlanul nagy díjak sorompóba állítják az ország legjelesebb tudósait és a magyar közönség ezeket a tudományokat, rövid idő múlva, mintaszerű magyar művekben olvashatja.

Az Akadémia a pályázatot az 1890. évi május 8-án tartott nagygyűlésen ki is hirdette, 1895. évi szeptember 30-iki határidővel. Nem akarok fájdalmas érzéseket újíttatni fel, röviden csak annak a szomorú ténynek közlésére szorítkozom, hogy az Akadémia a pályázat meddősége után, a feltételeket némileg módosítva, 5—5 éves időközökben, még kétszer

¹ Dr. Gyulai Ágostnak, az áll. polgári iskolai tanárképző főiskola igazgatójának szíves közlései.

adott alkalmat arra, hogy azok, akik bíznak magukban, bemutatott tervük alapján pályázhassanak. És bár az Akadémia 1908 április 29-én tartott nagygyűléseig egy 20.000 K-ás pályadíjat és három másodjutalmat kiadott: mégis az összes pályakérdések megoldatlanul maradtak.

Semsey már 1902 április 6-án kelt levelében közölte az Akadémiával azt az elhatározását, hogy amennyiben 1902 december 31-ig valamelyik pályakérdésre nem jelentkezik pályázó, vagy a jelentkezéshez csatolt tervezet és mutatóvány sikere nem nyújt kilátást, nem kívánja a pályázat kiírásának megismétlését, a felszabadult pályadíjak összegéből alapítványt létesít, melynek kezelését az Akadémiára bizza s kéri, hogy kamatait nagyobb szabású, költségesebb tudományos és irodalmi munkálatok díjazására fordítsa. Egyúttal intézkedik, hogy az Akadémia a kamatokból első sorban báró Eötvös Lorándot segítse az Alföld geofizikai viszonyainak földterítésére irányuló kutatásaiban és ezekhez a vizsgálatokhoz nélkülözhetetlen tudományos eszközök beszerzésére külön, még 25.000 K-át ajánl fel.

Az igazgató-tanács 1913 március 6-án a Semsey-alapítvány évenként 8000 K-ra menő kamatait 1920 végéig a Szótári Bizottságnak a Magyar Nagy Szótár kidolgozására engedte át.

Igy változott. át a magyar műveltség emelésére szánt és békebeli mérték szerint is tekintélyes összegű adomány egy olyan alapítvánnyá, amelynek évi kamatai mindaddig, amíg pénzünk értéke helyre nem áll, nagyobb cél kitűzésére merőben elégtelenek. Kedvezőbb eredménye volt az Akadémia könyvtára fejlesztésére szánt áldozatának. 1906-ban 4000 K-ért megszerezte a British Muzeum nyomtatott könyveinek címjegyzékét, mely 393 kötetben és 1 pótkötetben legterjedelmesebb az eddig megjelent hasonló tárgyú kiadványok között és 1910-ben 6000 K-ért megvásárolta néhai dr. Katona Lajos értékes könyvtárának főleg a néprajzi és folklori műveket tartalmazó részletét.

Ámbár Semsey Andor a külsőségekre nem sokat adott, az ünnepeltetést kerülte, a kitüntetést nem kereste: mégis az

elismerés megnyilvánulása csendes örömet okozott neki. Hosszú időn át tevékeny részt vett a Kir. Magyar Természettudományi Társulat és a Magyarhoni Földtani Társulat ügyeinek intézésében. Ezek a Társulatok, valamint a Magyar Földrajzi Társaság is, melyek sok jótéteményét élvezték, hálájukat azzal rótták le, hogy tiszteletbeli tagjuknak választották; a Természettudományi Társulat 1882-ben, a Földtani Társulat 1883-ban, a Földrajzi Társaság 1896-ban.

A M. T. Akadémia a természettudományi buvárkodás támogatóját, a természettudományi intézmények pártfogóját és a természettudományok lelkes művelőjét az 1882. évi nagygyűlésén Szily Kálmán ajánlatára, tiszteleti tagjainak sorába iktatta, 1890-ben pedig az igazgató-tanács tagjává választotta.

A királyi kegy öt ízben emlékezett meg érdemeiről. 1882 december 21-én Őfelsége a Nemzeti Múzeum ásványtári főőri, 1896-ban június 21-én a Magyar Földtani Intézet tiszteletbeli igazgatói címmel ruházta fel; 1889 október 29-én elismerését fejezte ki a M. T. Akadémiának tett alapítványáért, 1896-ban a Szent István-rend középkeresztjével tüntette ki és 1902-ben a magyar főrendiház élethossziglani tagjává nevezte ki.

A fenkölt lelkű Maecenást 1909-ben az az öröm érte, hogy a Kir. Magyar Természettudományi Társulat közgyűlése a Szily Kálmán emlék-érmet, lelkes ünnepléssel neki ítélte oda.

Évtizedekkel ezelőtt nálunk még ritkán akadt valaki, aki örömét lelte volna a tudományok s főleg a természettudományok pártolásában. Ezért méltán tűnt fel Semsey Andor bőkezűsége s a kíváncsiak égtek a vágytól megtudni: mi az oka, hogy ő oly sokat áldoz a természetiek tudományára? A feleletet ő maga adta meg a „Magyar Salon“ 1888. évi februáriusi füzetének 462-ik lapján: „Az én programom“ című nyilatkozatában. „Nekem ez — írja — áldozat is, nem is. Áldozat, mert hazai ügyünknek kedveskedni kívánok, nem áldozat pedig, mert kötelességemet rovom le. Mindnyájunk kötelessége az, hogy hazánk előhaladásán közremunkáljunk. Nálunk nyelvészet, történetírás és az egybefüggők régóta

ápolt, gondosan fejlesztett tárgyai kulturális tevékenységünknek. A természettudományát azonban még mindig nem karolják úgy fel, hogy az említettekkel egy sorban volna. A természettudományáról himnuszt írni nem akarok. Azt mondhatnák, haza beszélek. Fontossága úgyszólván önmagában gyökerezik. A természetben élünk, az nyújt mindenhez segítő kezet és csak az az ország halad, melyben a természettudományát is kiváló gondnal művelik. Közreműködésemmel nem akartam én kicsinyíteni a természettudományát fejlesztő hivatottaknak intézkedéseit, mert beavatkozásomnak különös fontosságot nem tulajdonítok. Én ezeket az urakat munkájokban támogatni és a művelődés haladását siettetni óhajtottam... De elvégre az állam mindent nem tehet. Kulturális tevékenységében az egyesek meg a társadalom kötelessége támogatni azt. Tudom, hogy az, amit tettem, az idők változó sorában eltűnik... De ha idővel nálunk is a természettudományában egy serdülő, munkás, életrevaló nemzedék támad, akkor tudom egyúttal: nem hiában tettünk mindannyian és én is elértem célomat“.

Törekedtem fővonásokkal vázolni, hogy Semsey Andor mi által vált hatalmas tényezőjévé kb. negyedfél évtizedre terjedő művelődésügyi és különösen természettudományos mozgalmainknak. Kezdetben csak a M. N. Múzeum ásványtárára és a M. Kir. Földtani Intézetre gondolt, majd a természettudományok fejlesztésére terjesztette ki figyelmét. Ezeknek az ország gazdasági életére gyakorolt hatása érlelte meg benne azt az elhatározást, hogy neki, anyagi helyzeténél fogva, kötelessége hozzájárulni a hazai természettudományos munkálkodás előmozdításához. Ettől az időtől fogva nemcsak azokat az intézményeket vette pártfogásába, amelyeknek határozott rendeltetése a hazai föld kutatása, a természettudományok tanítása és fejlesztése, hanem azokat a társulatokat is, amelyek természettudományos, illetőleg földrajzi ismeretek népszerűsítése és művelése végett létesültek. Mennél szélesebbé vált látóköre, annál magasabb célok szerint szabta meg a magára vállalt kötelességeket is. Legáltalánosabb és legmagasabb nézőpontból akkor ítélte meg beavat-

kozásának szükségességét, amikor a M. T. Akadémiának a 200.000 a. K-át adományozta, mert magyar ember műveltségének csakugyan tartozéka a magyar nyelvtanban és a magyar irodalomtörténetben, Magyarország archaeológiájában, történetében, földrajzában, közgazdaságában, geológiájában, mineralogiájában, faunájában és florájában való tájékozottság.

Felette tanulságos volna tudni, hogy negyedféltizedes maecenássága ideje közben mennyi pénzürtékkal járult hozzá a nemzet anyagi és szellemi tőkájének gyarapításához? Mennyivel növelte a M. N. Múzeum ásványtárának, a M. Kir. Földtani Intézetnek, a budapesti egyetemeknek és más főiskoláknak muzeumi és szertári értékeit? Még kiket és mennyivel segített kutatásaikban a már eddig megnevezetteken kívül? Valamint érdekes volna azt is tudnunk, hogy hány tehetséges ifiúnak tette lehetővé egyetemi tanulmányai zavartalan elvégzését? Nagy sajnálatomra, ezekre a kérdésekre pontosan nem felelhetek; összegyűjtött adataimra támaszkodva, legfeljebb azt állíthatom, hogy adományai a harmadfél-millió aranykoronát, azaz: 42·5 milliárd papiros koronát jóval túlhaladják.

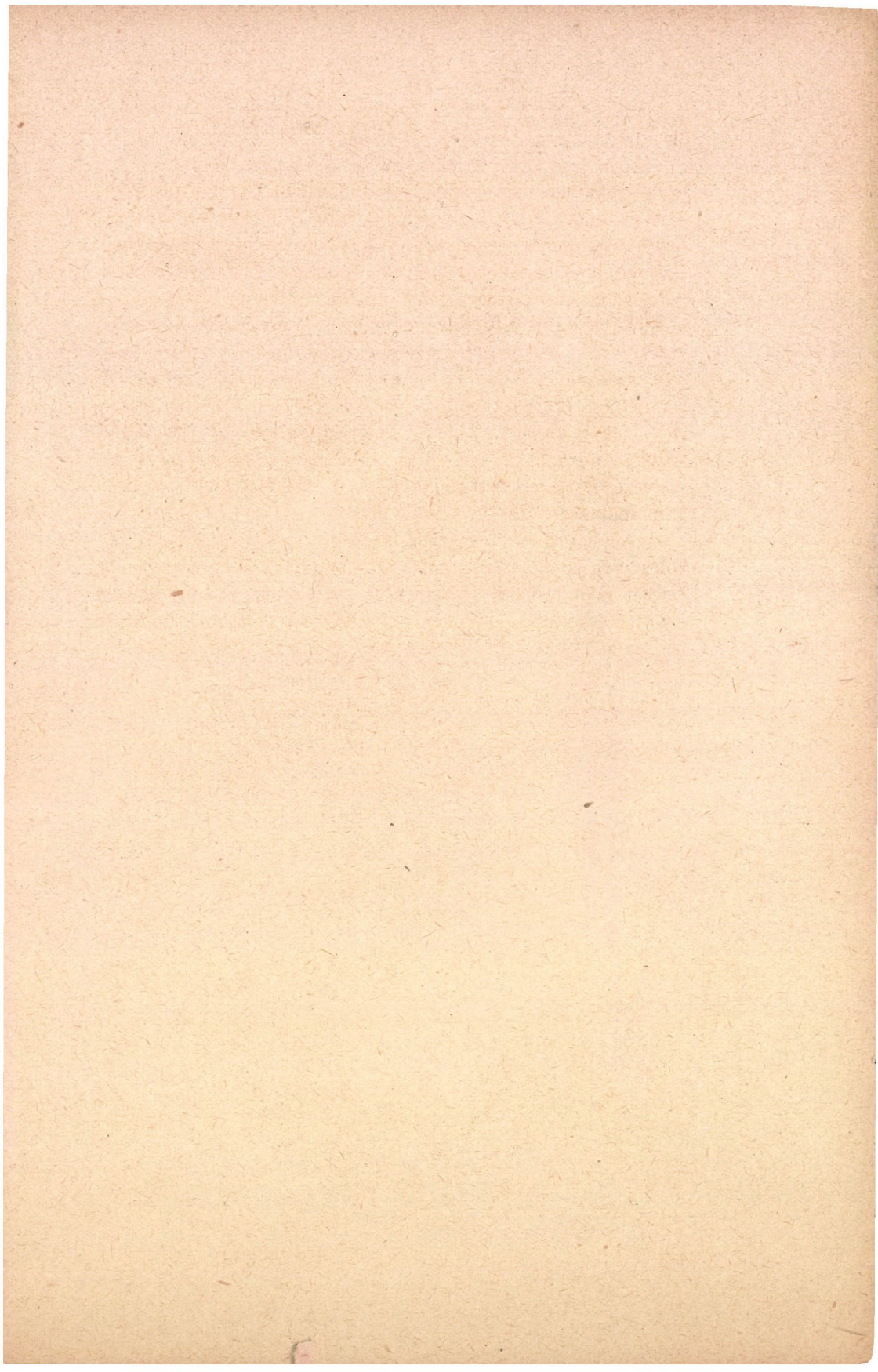
Mig ekkora és tisztán közművelődési célokra adományozott összeg engem s valószínűleg másokat is a csodálat és a hála érzésével tölt el: addig az adományozó kevésbbé lehetett megelégedve jótéteményeivel, mert 1913 dec. 20-án, Tátraszéplakról, br. Eötvös Lorándhoz intézett levelében,¹ egyebeken kívül, ezt írja: „Az átélt 80 évre visszapillantva, érzem, hogy többet tehettem volna a művelődés és a tudományos haladás érdekében: de ki volna képes arra, hogy minden tervét megvalósíthassa? Őszinte örömmel tölt el, hogy törekvéseimet oly kedvesen méltányolod; a derű kedves sugarait árasztod ezzel 80-ik születésnapomra“.

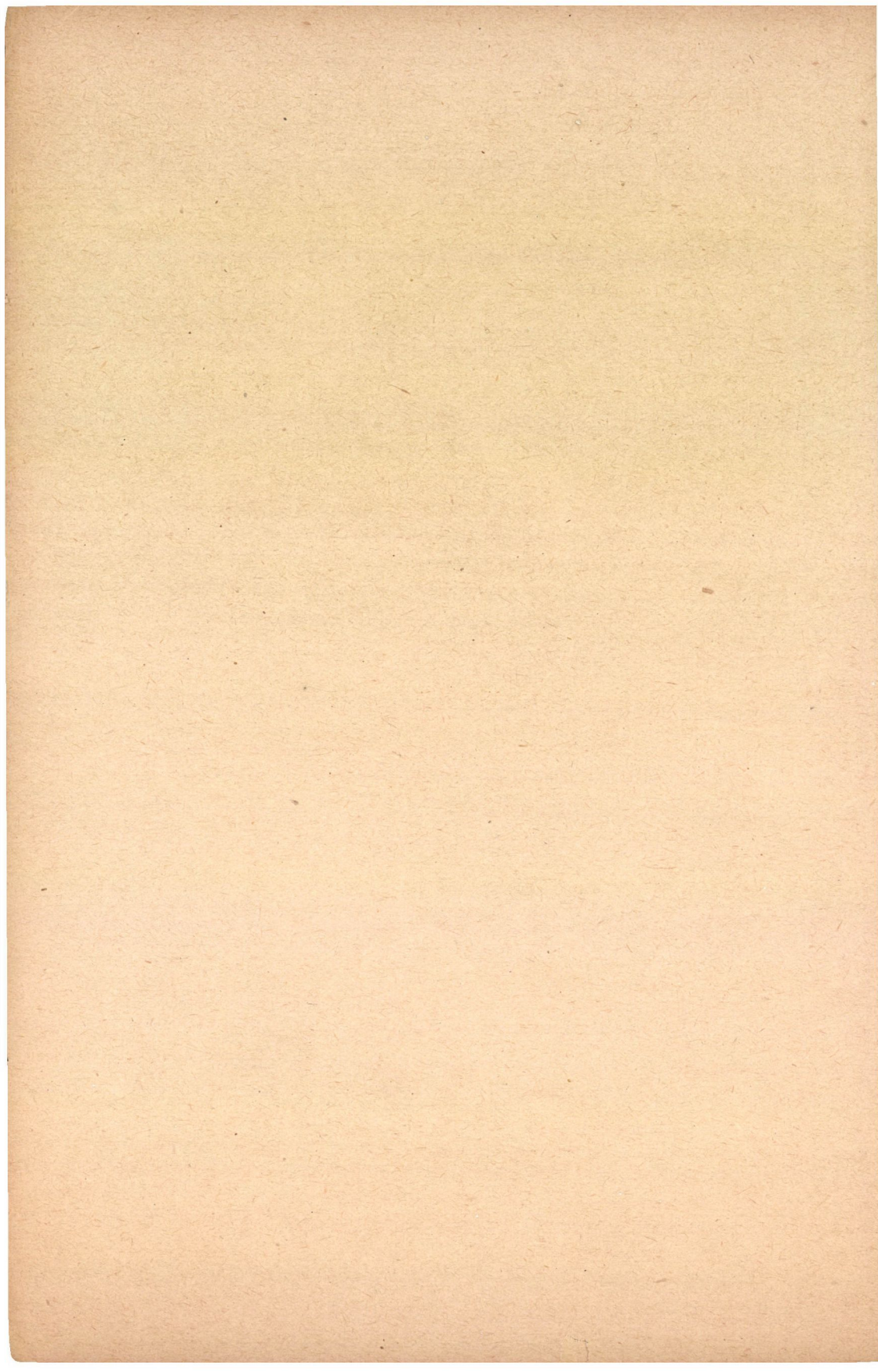
Amikor ezt a levelét írta, még tudott örülni a természetnek és „lelki gyönyörűséggel kísérte a természettudományok egy-egy fejlődési fokát“. Ez után élt még tíz évet, szerencséjére alig sejtve, hogy mielőtt szemét örökre lehunyna, nagy lendülettel megindult tudományos munkásságaink fel-

¹ Válasz br. Eötvös Loránd üdvözlő soraira.

tételei csaknem megsemmisültek. Jóformán most, a megpróbáltatás nehéz napjaiban eszmélünk reá, hogy ki volt nekünk Semsey Andor. A tudományos törekvések megbecsülésében és támogatásában kortásai közül senki sem mérkőzhetett vele és egyetlen magyar úr volt, akiről elmondhatjuk, hogy talentumaival a hazai természettudományos intézmények és törekvések javára sáfárkodott. A természettudományok érdekében, több áldozatot — nálunk — senki sem hozott, mint ő. E tekintetben nem volt párja a múltban, de a jelenben sincs. Ha a vele egyenlő vagyonuak között, hozzá hasonlóan gondolkozók volnának, nem kellene tudománymentő mozgalmak szervezésén és ellenségeink részvéte felkeltésének módjain törni fejünket.

A világháború rengeteg kárt okozott nekünk, a békekötés még több értéktől fosztott meg bennünket: de a hála érzését nem vehette el tőlünk. Ez mondatja velem: legyen áldott a természettudományok legnagyobb magyar jótevőjének emlékezete!

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 3. SZÁM.

BODIO LAJOS K. T.
EMLÉKEZETE.

IRTA

FÖLDES BÉLA

RENDES TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1925 MÁRCIUS 30-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Alapár 1 korona.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1925.

Pápa, 1925. Főiskolai könyvnyomda.

Luigi Bodio emlékezete.

Hogy ma e helyen Bodio Luigiról kegyelettel megemlékezünk, az nemcsak azért történik, mert a Magyar Tudományos Akadémia kültagja, a budapesti egyetem diszdzdktora és kiváló statisztikus volt, hanem azért is, mert hazánk, nemzetünk tudományának és kulturájának tisztelője, hazánk-nak, nemzetünknek igazi barátja volt. Ismerte e hon történe-tét, ismerte küzdelmeit, ismerte a magyar tudomány és művé-szet, az irodalom kiváló alkotásait és szívesen hódolt a magyar génusznak, akár Petőfiben vagy Munkácsyban, akár Szent Istvánban vagy Hunyadi Mátyásban jutott az kifejezésre.

Elragadtatással nyilatkozik művészetünkről, Szent István korától az Anjou-kon és Hunyadiakon át Mária Théréziáig, aztán a legújabb korig, a jaáki templomról, a kassai Szent Mihály kápolnájáról, Hunyadi János lovagterméről és Mátyás király fényes renaissance-koráról. De dicséri új gazdasági és mű-szaki alkotásainkat, közoktatási vívmányainkat és a nemzeti-ségekkel való helyes bánásmódunkat.

Szívesen emlékezett meg ama benső kapcsokról, melye-keket Olaszország és Magyarország között a történelem terem-tett, a Mátyás király udvarában élő olasz tudósokról és művészekről: Bonfinoról és Majanoról — a florenci Santa Croce-ben levő gyönyörtü szószék és a Palazzo Strozzi meg-alkotója —, az új-korban pedig a hasonló szenvedésekről és mintegy egyidejű felszabadításról.

A Budapesten tartott nemzetközi statisztikai kongresszuson részt vett, velünk együtt dolgozott, bámulta nagy haladá-sunkat és azt egyebek között szép beszédben 1901-ben a Vaskapuhoz tett kirándulás alkalmával dicsőítette.

A magyar statisztikusokkal benső barátságot tartott, sűrűn levelezett velük és sorait mindig melegség, majdnem

mondhatni családi érzés hatotta át. Nagy érdeklődést tanusított közállapotaink iránt, miről számos levele tanuskodik, melyekben majd a választói jog, majd a közös ügyek szervezése, majd ismét a magyar kivándorlás iránt érdeklődik és beható részletes felvilágosítást kér ez ügyek iránt.

A választási jogra vonatkozólag kérdezi, hogy az előrehaladottabb politikai pártok nem követelnek-e demokratikusabb irányú választási reformot? Tettek-e kísérletet az arányos képviseleti módszer iránt, a kisebbségnek a többség túlkapásai ellen való védelmére? Listaszerű-e a szavazás? Hare Tamás-féle vagy más módszer szerint történik-e a szavazás? A sorozás alá kerülő fiataloknak tudakolják-e irni olvasni tudását? Tudvalevő, mondja, hogy az elemi oktatás terjesztésével Magyarországon gyorsabb sikert értek el, mint Olaszországban. Kérdezi: melyek volnának az észszerű és hasznos választási reform kritériumai tekintettel a Magyarországi társadalmi viszonyokra és a jelenlegi politikai helyzetre. Igaz-e az, hogy a szavazás nyíltan történik és nem helyezi-e ez a parasztot függésbe a földbirtokossal szemben? A nyílt szavazás egyáltalában nem nagy veszélye-e a szabadságnak és nem jelent-e kényszert a választókkal szemben? Más alkalommal pedig nagyon behatóan tudakozódik a delegációk, a közös kormány szervezete iránt.

Ebből látjuk, mennyire érdeklődött Bodio Magyarország közviszonyai iránt. Hasonló érdeklődést tanusított, mint a művészet nagy barátja és ismerője, a magyar művészet iránt és mikor először Budapesten tartózkodott, nagy figyelemmel tanulmányozta a Nemzeti Múzeum képgyűjteményét és alapos tájékoztatása érdekében kért engemet, hogy a Múzeum igazgatójának, Pulszky Ferencnek, bemutassam.

Nézzük már most a statisztikus munkáját.

Az olasz statisztika nagy multra tekint vissza. Még a tudomány neve is Olaszországból származik. Ha az ember Velencében a Dogék palotája nagy lépcsőjénél, a scala dei gigantin felhalad az első emeletre, az ott a falon végig felállított mellszobrok egyikének jelölésekép olvassa „Celebre statista“. Az olasz statoból és nem amint gyakran magyarázzák, a latin „status“ szóból származik a tudomány neve.

Egész sora a fényes olasz neveknek szerepel a statisztika történetében Giojától Bodioig. Így Maestri, az első szervezője az olasz statisztikai hivatalnak (1861), Messedaglia, Correnti, Morpurgo, Ellena, Romanelli, Boccardo, Ferraris, Pagliani, Sormani, Lombroso, Romagnosi, Gabaglio, Pantaleoni stb. Az olasz statisztika korán tér át a matematikai indukció módszerére, mely a statisztikát az oknyomozó tudományok magaslatára emelte. Az olasz statisztikai hivatal hatalmas társadalmi obszervatóriummá fejlődött, mely a statisztika minden fontosabb ágával foglalkozott és évenként gazdag terméssel szaporította az irodalmat, nagy bőkezűséggel szétosztotta kiadványait a világ összes hivatalai és kiváló tudósai között, hosszú ideig pótolván az annyira fontos nemzetközi statisztika hiányát, jóformán minden közleményében gazdag nemzetközi összehasonlító anyagot nyújtva. Hogy az olasz hivatal ezzel fejlődött, a társadalmi tudományok ilyen mintaszerű laboratóriumává, az főleg Bodio fáradhatatlan munkájának, nagy látkörének és szubtilis matematikai érzékének tulajdonítandó.

Bodio abba a nagyérdemű körbe tartozik, mely a múlt század második felében a statisztikai tudomány egy fényes korszakát teremtette: Quetelet, Farr, Levasseur, Yvernès, Heuschling, Engel, Mayr, akik a nemzetközi statisztikai kongresszusokat és később a nemzetközi statisztikai intézetet teremtették és vezették, de a buzgók között is Bodio a legbuzgóbb volt, fáradhatatlan energiával szolgálta a nemzeti és nemzetközi statisztikát, munkával épp úgy, mint személyes közreműködésével és nevelő hatásával.

Luigi Bodio született Milanóban 1840 október 12-én mint szerény sorsu kispolgári család sarja. Tanulmányait Milanóban végezte, amely város akkor hatalmas fókuszja volt a tudományos munkának, különösen a társadalmi tudományok terén, mely munkát nagy hagyományok tápláltak. Jogi tanulmányainak elvégzése után szerény ösztöndíjjal Párisba ment, hol különösen Baudrillart és Wolovszky voltak tanárai.

Párisi tartózkodása alatt fűzte a baráti kötelékeket a francia statisztika kiválóbb képviselőivel, köztük Bertillon, Levasseur, Foville, Leplay, Cheysson-nal. Hazatérve, előbb Livornóban, Milanóban, azután Velencében a Francesco Ferrara

kiváló olasz nemzetgazda vezetése alatt álló, a gyönyörű Palazzo Foscari-ban elhelyezett felső kereskedelmi akadémián tanította a nemzetgazdaságtant, a statisztikát és a kereskedelmi földrajzot.

1872-ben Rómába hívják a központi statisztikai bizottság titkárának és már a következő évben Maestri halála folytán Luigi Luzzatti, a kiváló közgazdasági és pénzügyi író ajánlatára, aki akkor a kereskedelmi minisztérium államtitkára volt, igazgatója lesz Olaszország központi statisztikai hivatalának, mely állásban évtizedeken át működött a legnagyobb sikerrel. A központi statisztikai hivatalban nehéz munka várt Bodiora. Nehéz volt, mert a statisztika iránt még nem volt éppen nagy az érdeklődés. Azután a csak most egyesített olasz királyság egyes részeiben a hivatalos statisztika teljesen el volt hanyagolva. A hivatal személyzete is csekély volt. Erős támasza volt ez időben Cesare Correnti, a statisztika nagy tisztelője és buzdítója, aki a statisztikai bizottság elnöke volt. Bodio többnyire volunteerökből, kiket a legkiválóbb fiatal tehetségek közül választott, s akik között voltak Francesco Ferraris, Bonaldo, Sringher, Schanzer, Ellena, Bosco — később egyetemi tanárok, miniszterek, a jegybank vezetői — alkotott fényes gárdát, mely lelkesedéssel szolgálta a statisztika ügyét. Bodionak nagy érzéke volt a statisztika terjesztése iránt is. A fontosabb eredményeket szemlékben és napilapokban közzé tette, a napirenden lévő kérdésekhez a szükséges statisztikai anyagot feldolgoztatta, a statisztikát a közélet mindennapi kenyerévé tette és rövid idő alatt az olasz statisztika és Bodio a bel- és külföldön, tudósok és laikusok előtt, egy fogalommá folyt össze. Azonban a fényes eredmények dacára, melyeket az olasz statisztika Bodio vezetése alatt az egész tudományos világ elismerése mellett elért és melyek mindenestre jelentékenyebb anyagi eszközöket követeltek, új áramlatok jöttek, melyek békákat raktak a statisztikára és mikor Bodionak tapasztalnia kellett, hogy a statisztikai szolgálatra csak korlátozott anyagi eszközök bocsájtatnak rendelkezésre, a hivatalról fájo szívvvel lemondott. 1900-ban az államtanácsba lépett, 1901-ben pedig a kivándorlási kormánybiztosságot szervezte, melynek élére állíttatott. Bodio távozása a statisztikai

hivatalból azonban természetesen nem jelentett szakítást a statisztikával; a statisztika tovább is kedvenc foglalkozása maradt; mint a statisztikai legfelsőbb tanácsnak elnöke tovább is irányította; megjelent a nemzetközi statisztikai kongresszusokon, mint a nemzetközi statisztikai intézetnek Levasseur halála óta elnöke.

Mint első kivándorlási kormánybiztos, Bodio tette le az olasz kivándorlási ügynek alapjait úgy a törvényalkotás, mint a közigazgatás szempontjából. Mint demografus és mint nemzetgazda, biztos irányban haladt. A kivándorlási ügyet a szociálpolitika ágává tette, elfogadván jóformán mindazokat az elveket, melyeket a szociálpolitika a munkások érdekében lassu fejlődésben érlelt. A kivándorlás neki a munkás életének egyik fázisaként jelentkezett, a kivándorlási politika feladata tehát a munkást ezen fázisban megvédelmezni. A kivándorlás szükségességét pedig Bodio azon egyszerű tételre vezette vissza, hogy az ott elkerülhetetlenül áll be, ahol sok a munka és kevés a tőke. A magas születési arány, sajnos, mindig a szegényeknél mutatkozik, az alacsony születési arány a gazdagoknál. Azért Olaszországban nagy proletáriátusával nagy a szaporodás, Franciaországban nagy jóléte mellett ellenben kicsiny. A magas születési arány továbbá ott mutatkozik, ahol a szülők nem törődnek gyermekeik felnevelésével, az alacsony pedig ott, ahol vele törődnek. Ezt csak a kivándorlás egyenlítheti ki, mert ahogy hiába prédikálnak a franciáknak, hogy szaporábbak legyenek, úgy viszont hiába nógatják az olaszokat, hogy kevésbbé szaporák legyenek. Bodio működése a kivándorlási kormánybiztosságban a legmagasabb elismerésben részesült, mégis a nagy munka és a sok kellemetlenség lemondásra vezették, mit a kormány a legnagyobb sajnálkozással tudomásul vett. Bodio ismét visszatért az államtanácsba, azonkívül működött tudományos és társadalmi téren, szorgalmasan ellátogatott a szenátusba, ahol azonban inkább a könyvtárban, mint a tanácsteremben talált megelégedést. Halála 1918 november 2-án egy Párisba hivatalos ügyben már betegen tett utazása következtében állott be.

Vessünk most egy pillantást Luigi Bodio irodalmi munkásságára. Elég lesz egy két munkájával behatóbban

foglalkozni, olyannal, mely saját neve alatt megjelent, hisz a hivatalos közleményekben való közreműködést megállapítani igen nehéz és ezeket különben is hamar takarja az elavulás moha. Itt fekszik előttem, sajátkezű megjegyzéseivel tarkítva, kicsiny, de tartalmas munkája: *Della statistica nei suoi rapporti coll economia politica e colle altre scienze affine.* (Milano, 1869) megnyitó előadás a velencei királyi felsőbb akadémián, a statisztika és kereskedelmi földrajz tanszékére való kinevezése alkalmából. A tanulmány első részében inkább a közgazdaságtan fejlődéséről beszél, azokról a körülményekről, melyek azt a tudomány magaslatára emelték. Azután utal a közgazdaságtan adatszükségletére, mely szükségletet csak a statisztika tudja kielégíteni. Azonban a statisztika még csak kis mértékben összehasonlítható; minden országban, sőt minden tartományban más alapon készítik. Azért birnak a nemzetközi statisztikai kongresszusok — ép akkor ülésezett Florencban a hatodik — oly nagy fontossággal. Fejtegeti azután a statisztikának jelentőségét a földrajz és a történelem szempontjából. Milyen fontos felvilágosítást nyújt pl. a történelemnek az árak statisztikája és milyen tévedésbe estek még oly nagy írók, mint Montesquieu és Gibbon, a népességi szám megállapítása körül, megfelelő statisztika hiányában. Igen érdekes, amit a legnagyobb rövidség mellett a morálstatisztikáról, különösen Quetelet nagy érdemeiről, az átlagember tényéről, a váltakozó tényezők befolyásáról, az eltéréseknek szabályos elhelyezéséről mond. Nem tagadja a szabad akaratot, de a társadalmi jelenségek szabályos lefolyását sem, mert a két dolog nem zárja ki egymást, hanem kezet nyújt egymásnak. Az egyén szabad, de a társadalom törvények szerint él, a fenntartás és haladás törvénye szerint. Az ember szabad, de az emberiség követi útjait. Az egyén olyan, mint az utas a gőzhajón, akinek a hidon kell haladni és nem szabad a hajósok munkáját zavarni. Az összhang, mely az egyének szabad akaratából, az erkölcsi világ ezen tulajdonságából származik, a világegyetem legcsodálatosabb megnyilvánulása és sokkal magasztosabb bölcsészet, mint a pogány mitológia, mely minden folyóban minden hegyben, minden erdőben, minden csillagban egy külön szeszélyes akaratot tételezett fel és mégis

a végén mindnyájukat, még Jupitert is, alávetette a kérlelhetetlen fátumnak.

Bodionak egyik legszebb és legterjedelmesebb munkája „Di alcuni indici misuratori del movimento economico in Italia” (Roma, 2. ed. 1891) egy dolgozat része, mely az Accademia dei Linceiben felolvastatott. Mintaszerű statisztikai táblázatok és mintaszerű magyarázatok az új Itáliáról 1862—1890-ig. Teljes képet nyújt a gazdasági, jogi, kulturális viszonyokról, jóformán egy statisztikai encyklopédia. Bodio szeretete a statisztika iránt itt is fényesen csillog; a statisztikus, azt mondja, a statisztikai táblákat úgy olvassa, mint a zenész a partitúrát és ugyanazzal az élvezettel. Azután: a statisztika nem azért tudomány, mert a pillanat véletlen eseteivel foglalkozik, hanem azért, mert tanulmányozza a folytonos változásokban az állandóság feltételeit és így része lesz az ember természetrajzának. E munkának egyik fejezetében Bodio behatóan foglalkozik a nemzeti vagyon megállapításának problémájával. Szemlét tart mindazon alapvető munkák felett, melyek a probléma megoldása körül fáradoztak, de leginkább egyetért Foville módszerével némi korrektúra alkalmazásával, azon vallomással végezve ebbeli tanulmányait, hogy a nemzeti vagyont becslő adatoknak használatánál, tekintve a módszer nagy nehézségeit, a legnagyobb óvatossággal kell eljárni.

Bodio irodalmi munkássága, mely az olasz statisztikai hivatal közleményeivel jóformán egy egészset képez, még nagy számu önálló, saját neve alatt megjelent dolgozataiban tükröződött vissza, melyek olasz és külföldi folyóiratokban, továbbá a nemzetközi statisztikai intézet Bulletinjeiben jelentek meg. Maga két értékes folyóiratot alapított és szerkesztett, az „Archivio di statistica”-t és az „Annali di statistica”-t, melyekben egyfelől a hivatalos anyag bővebb feldolgozást nyert, másfelől a külföldi irodalom nevezetesebb dolgozatai is ismertettek. Minden tudományos jelenség iránt legnagyobb érdeklődést tanúsított, mit pl. bizonyít az, hogy midőn egy francia lapban Levasseur cikkét a Magyar Tudományos Akadémiában a gabonaáraknak a tizenkilencedik században való hullámzásairól szóló tanulmányomról olvasta, hosszabb levélben tudakozódott a dolgozat részletei iránt.

Bodio át volt hatva a statisztika nagy jelentőségétől, fontos missziójától és annak tudatától, hogy a statisztikának mindig az igazság szolgálatában kell állnia. A statisztikusok, irta 1905-ben a londoni kongresszus alkalmából, keressék az igazságot pártszempontoktól függetlenül, elméleti elfogultság nélkül.

A statisztikai számok rendszeres és logikusan tagozódó oszlopaiban, a tetszetős grafikákban, diagrammokban és karto-grammokban kereste kielégítését esztétikai érzésének is, valamint az igazság felfedezésére irányuló kutató szellemének és embertársai sorsának javítása iránti törekvésének. Kevesebbet gondolt önmagára mint embertársaira, szerette azokat, kikről tudta, hogy nemes vággyal közelednek a tudomány templomához és elfordult azoktól, kik azt világi célok elérése végett tették. A szó szoros értelmében véve példát adott tanítványainak, hivataltársainak, embertársainak. Fájdalmas szívvel látta, hogy a világháboru szétszakítja a kulturemberiség finom szálait, a tudomány emberei között oly szépen fejlődött szolidaritást.

Mint főtitkára, későbbben elnöke a nemzetközi statisztikai intézetnek, Bodio jelentéseiben, megnyitó- és záróbeszédeiben fontos problémákat tárgyalt. Majdnem minden jelentősebb vitában részt vett. Beszédeiben és jelentéseiben számos kérdésről nyilatkozik: a mindjobban hódító matematikai módszerről, melynek határoltóságát megjelöli, a szociáлизmusról és szociál-politikáról, az állami beavatkozásról, a valutakérdésről, az index-számról, az újabban különösen élesen tárgyalt árstabilizációról stb. A Hágában (1911) tartott elnöki megnyitó beszédjében hangsúlyozza, hogy a statisztikusok őszinte barátjai a népek közötti békének, a becsülettel járó békének. Az eszmék haladnak, mondja, a haladás meggyorsul, hisz ép most kötött három hatalom: Anglia, Északamerika és Franciaország szerződést a kötelező döntő bíróság dolgában, elvetve az eddigi megszorításokat is, csak azt tartván meg, hogy csak oly kérdések tartoznak a döntőbíróság elé, melyek jogi természetűek.

Azonban már két évvel későbbben, az 1913-ban Bécsben tartott kongresszuson, a Balkánháború lezajlása után, mikor már csak nagy nehézséggel lehetett a világháborút rövid időre elodáztatni, a következő fájdalmas kérdés hagyja el ajkait: Illu-

zóriusnak fog-e bizonyulni minden erőlködés, mely a nemzetek közötti vitáknak háboru nélkül való elintézésére irányul? A statisztika, mondja továbbá, nem a politika művészete, mégis van szerepe a fegyveres összetűzések előtt és azok után. A statisztika méri a gazdasági és katonai erőket, a háborutviselők és a semlegesek veszteségeit és figyelmeztet, hová vezet az örült verseny a felfegyverkezés kiadásai körül. Reméli, hogy bölcsesség fogja vezetni a népeket és kormányokat. Már 1903-ban a Berlinben tartott kongresszuson, melyen csak egy mentegető levéllel vehetett részt, említi a kilenc évvel Krisztus születése előtt épült ara pacis Augustae körül a Fiano palota mellett a Corson folytatott római ásatásokat, mondván, ez legyen symboluma „bene auspicatum“, a népek számára egy becsülettel páros békének és a Leibnitz szellemében alkotandó Európai Egyesült Államoknak.

Aztán jött a rettenetes háboru, mely Bodiot legmélyebb érzelmeiben megtámadta. Bántotta, hogy az emberi kultúra ismét évszázadokra vissza lesz vetve. A tudományos világgal fűzött intim kapcsok azt sugallták neki, hogy Olaszország ne avatkozzék bele a háboruba és mikor Olaszország mégis beavatkozott, hazafias érzéssel, de fájó szívvel nézte a harcokat és szenvedéseket, melyeket a háboru Európa népeire hozott. Mint olasz hazafi, végrendeletében mégis hálát mond az Istennek, hogy látni engedte hazáját a Dante által jósolt határok között.

1920-ban a népszövetség a nemzetközi statisztikai szolgálat szervezésére bizottságot hívott össze Párisba, melyben Bodio az olasz kormányt képviselte. Nagy tisztelettel vették körül és elnöknek választották. Ott mondta el saját szavai szerint hattyudalát. Ünnepest hangon jelentette ki, hogy a statisztikának feladata az igazságot és mindig csak az igazságot mondani még az érdekek harcában is, azért is követelte, hogy ne új hivatalt létesítsenek a népszövetség égisze alatt és ne zavarják az egyes államok statisztikai hivatalainak önállóságát, hanem szervezzék ezeket az összhangzatos működés előmozdítására oly célból, hogy a jövőben biztosítva legyen a béke, a béke az igazsággal.

Igy Bodio még élete utolsó napjaiban is érdemeket szer-

zett magának a tárgyilagoss, politikamentes statisztika körül, mert votuma alapján elállott a népszövetség attól a szándékától, hogy a nemzetközi statisztikát maga vegye kezébe, ami a statisztikának ezen még éppen nem részrehajlatlan fórumtól való függőségére és politikai befolyásolására vezetett volna, amint hogy sajnosan éppen nekünk kell tapasztalnunk, hogy a népszövetségnek még eddig szava nem volt az utódállamoknak a statisztikai műveletek körül tanúsított durva és otromba hamisításai ellen, melyeknek nem kis részük van abban, hogy az ezeréves Magyarországot tönkretették. Bodio azt javasolja, hogy az állami statisztikai hivatalok teljes autonómiája és függetlensége megóvassék és így csak a népszövetség és a nemzetközi statisztikai intézet által kiküldött vegyes bizottság gondoskodik a nemzetközi statisztika egyöntetűségéről. Csak el kell képzelni, mi várt volna a statisztikára, ha az ép úgy, mint a kisebbségek ügye, a népszövetség elfoglalt titkársága kezébe került volna. Mi lett volna, ha az utódállamok tendenciózus adatai a népszövetség tekintélyével felruháztattak volna? Ezt Bodio segítségével a statisztika elkerülte. 1921 szeptemberben, mikor a népszövetség utoljára foglalkozott a nemzetközi statisztika kérdésével, a következő határozatot hozta: A népszövetség adott esetekben igénybe fogja venni ama statisztikai adatokat, melyek a létező nemzetközi hivatalok és szervezetek által beszerezhetők anélkül, hogy bármely módon azok autonómiáját sértené. A nemzetközi statisztikai intézet súlya és hasznossága ezen határozat által jelentékenyen emelkedett és lehetővé válik a statisztikai intézet tekintélyét latba vetni azokkal a tudományt kompromittáló eljárásokkal szemben, melyek a szomszédállamok statisztikáiban, vagy bárhol érvényesülnek és melyek, kezdve a békekonferenciától, máig eszközül szolgálnak Magyarország károsítására. A nemzetközi statisztikai intézet a népszövetséggel szemben azóta a tanácsadó szerepét tölti be statisztikai ügyekben, mi által remélhetőleg kielégítő módon biztosítva van az adatgyűjtés tárgyilagossága, ami reánk nézve annál megnyugtatóbb, mert hisz a nemzetközi statisztikai intézetben Magyarország is képviselve van. Ez eredmény körül is tehát elismerés illeti Bodiot, ki nem titkolta félelmét, hogy a háború

után a kormányok hamis és tendenciózus statisztikákkal fog-
nak dolgozni.

Bodio érdekes egyéniségét e helyen nem óhajtom raj-
zolni, bár helyesen mondta egyik panegyrikusa, hogy csak az
ismerte, aki személyesen ismerte. Közvetlen lénye, élénksége
és mozgása csupa életet, csupa ideget áruolt el. Beszélgetése
gazdag volt, lebilincselő, magasbatörő. Általános, nagy mű-
veltsége az olasz művészet és a római régiségek minuciózus
ismeretétől a világ nagy múzeumainak kincsesházáig terjedt,
a régi klasszikusoktól Danteig és Dantetől a világirodalomnak
nagy alkotásaiig a költőknek művei kedvenc olvasmányai
voltak és Danteból, Goetheből és Viktor Hugóból egész lapo-
kat tudott betéve elmondani. Az eszme világában élte életét
és a munkában látta az ember rendeltetését. Azért értjük ab-
beli kívánságát, hogy halála után csak azt mondják róla és
véssék sirkövére, hogy gentleman volt és sokat segített dol-
gozni.

A statisztikus munkája az évek rohamos futamában
gyorsan elavul. Róla is azt kell mondani: aki kora legjobbjainak
eleget tett, az él vala időtlen-időig. Azonban a statisztika
számtengeréből itt-ott felcsillan egy-egy igazság, mely a tár-
sadalmi élet titokzatos folyamába bevilágít és mely örök ér-
vényű. Bodio is azok közé tartozott, akik gyorsan múló efemer
jelenségekben az összekötő, maradandó törvényeket nem siker
nélkül keresték. Ez képezte érdemét, ezért kell róla hálásan
megemlékezni mindenütt, hol a tiszta tudományt becsülik. A
sok nehézséggel küzdő, nehéz munkát igénylő, de gazdag
termést ígérő statisztikai tudomány története, valamint mind-
azok, kik fáradhatatlan, élénk, az igazságért, de minden szép,
igaz és jóért buzgó lényét ismerték, kik hazánk iránti erős
rokonszenvét sokszor észlelhatték, emlékét meg fogják őrizni.

FÜGGELÉK.

Megemlékezések Luigi Bodioról.

- Stringher B.* — In memoria di L. Bodio (Paroles prononcées à l' „Accademia dei Lincei“ et reproduites dans La Rêforme sociale, 1921, n. 1—2);
- Gini C.* — Luigi Bodio (Extrait du „Journal de statistique et Revue économique suisse“, 1920, Fasc. 3);
- Delatour A.* — Luigi Bodio (Journal de la Société de statistique de Paris, mars 1921);
- Benini R.* — Per Luigi Bodio (Giornale degli economisti, marzo 1921);
- Coletti F.* — Del carattere e dell'opera di L. Bodio (Extrait de la „Rivista bancaria“, marzo 1921);
- Major des Planches E.* — In memoria di L. Bodio;
- Aschieri A.* — Luigi Bodio (Extrait de la Revue „Metron“, vol. I., no 4)

Luigi Bodionak saját néve alatt megjelent dolgozatai:

1864. — *Sulla dottrina dell'imposta e sui fenomeni dell'incidenza e diffusione dell'imposta* (nel Politecnico).
1864. — *Sulla legislazione comparata in materia di società commerciali per azioni* (nel Politecnico).
1865. — *Dei docks e magazzini generali.* — Relazione a nome della Commissione speciale istituita dal Municipio di Livorno.
1867. — *Saggio del commercio esterno, terrestre e marittimo del Regno d'Italia.* — Firenze, Tipografia Barbèra.
1867. — *Sui documenti statistici del Regno d'Italia* (presentato al Congresso Internazionale di Statistica di Firenze). — Tipografia Barbèra, Firenze.
1869. — *Della statistica nei suoi rapporti con l'economia politica.* — Prolusione al corso di Statistica dato nella R Scuola Superiore di Commercio in Venezia. — Milano, Tipografia Treves.
1876. — *Sul movimento della popolazione in Italia e in altri Stati di Europa* (in *Archivio di Statistica*, anno 1°, vol. I.)
1876. — *Appunti di statistica ferroviaria* (in *Archivio di Statistica*, anno 1°, vol. II.)

1876. — *Del Congresso Internazionale di Statistica tenuto a Budapest nel Settembre 1876* (in *Archivio di Statistica*, anno 1° vol. III.)
1877. — *Della statistica elettorale politica* (in *Archivio di Statistica*, anno 2°, vol. I.)
1877. — *Dell'emigrazione italiana del 1876 comparata a quella degli altri Stati* (in *Archivio di Statistica*, anno 2°, vol. I.)
1877. — *Della statistica metereologica in Italia* (in *Archivio di Statistica*, anno 2°, vol. II.)
1881. — *Della statistica delle Opere pie* (in *Nuova Antologia*, fasc. del 1° febbraio 1881.)
1882. — *Statistica della emigrazione italiana all'estero nel 1881 confrontata con quella degli anni precedenti e coll'emigrazione avvenuta da altri Stati* (con 2 tavole). — Roma, Tipografia Botta (Società Geografica Italiana.)
1882. — *Sull'emigrazione italiana. Relazione presentata al Congresso Internazionale Geografico tenuto a Venezia nel 1881.* (In *Rendiconti del Congresso.*) — Roma, Tipografia Botta.
1882. — *Saggio di bibliografia statistica italiana* (in *Annali di Statistica*, 2^a edizione, 1885.)
1883. — *Prime linee di una statistica delle condizioni di vita delle classi operaie in Italia* (in *Archivio di Statistica*, anno 7°, vol. I.)
1883. — *Il dottor Bertillon e la scienza demografica secondo la scuola francese* (in *Archivio di Statistica*, anno 7°, vol. IV.)
1886. — *Sul movimento dell'emigrazione dall'Italia e sulle cause e caratteri del medesimo.* — Roma (In *Bollettino della Società Geografica Italiana*, novembre 1886.)
1890. — *Di alcuni indici misuratori del movimento economico in Italia* (in *Atti dell'Accademia dei Lincei.* — Roma 2^a edizione, 1896.)
1891. — *Rapport sur la statistique judiciaire pénale* (in *Atti dell'Istituto internazionale di statistica a Vienna*, ottobre 1891.)
1891. — *Etat de la question des accidents du travail en Italie.* (Rapport fait au Congrès international des accidents du travail, tenu à Berne, septembre 1891.)
1892. — *Relazione sulla questione dell'emigrazione e del patronato degli emigranti* (In *Atti del Congresso Geografico tenuto a Genova nel settembre 1892.*)
1894. — *Sulle condizioni dell'emigrazione italiana e sulle istituzioni di patronato degli emigranti* (in *Annali di Agricoltura*, n. 197.)
1895. — *Della protezione degli emigranti italiani in America* (in *Nuova Antologia*, 15 dicembre.)
1895. — *Dei provvedimenti che potrebbero rendere più efficace la protezione degli emigranti italiani.* (In *Atti del II. Congresso geografico italiano.*)
1898. — *Sul movimento della delinquenza nel 1896* (in *Atti della Commissione per la statistica giudiziaria*, luglio 1898.)

1902. — *Dell'emigrazione italiana e della legge 31 gennaio 1901 per la tutela degli emigranti* (in *Nuova Antologia*, 1° giugno 1902)
1904. — *Terza relazione del Commissariato sui servizi dell'emigrazione*, in esecuzione della legge 31 gennaio 1901, presentata al Ministro degli affari esteri e da questo presentata alla Camera dei Deputati il giorno 25 marzo 1904 (in *Bollettino dell'emigrazione*, anno 1904, n. 7.)
1905. — *Notes sur la législation et la statistique comparée de l'émigration et de l'immigration. — Rapport présenté à l'Institut Colonial International à la Session de Rome, 1905.* — Tip. Berfero, Roma.
1907. — *Sulle condizioni degli italiani all'estero* (in Rendiconti del Congresso della „Dante Alighieri“, ottobre 1906.)
1910. — *Dell'emigrazione temporanea dall'Italia* (in Rendiconto del Congresso della Società „Dante Alighieri“, tenutosi nel settembre 1919 a Brescia.)
1918. — *Del problemi del dopo-guerra relativi all'emigrazione* (in *Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica*, ottobre 1918.)
-

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 4. SZÁM.

DADAY JENŐ R. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA
ENTZ GÉZA
LEVELEZŐ TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1924 ÁPRILIS 28-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Alapár 2 korona.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1925.

Pápa, 1925. Főiskolai könyvnyomda.

Daday Jenő emlékezete.

Irta és a M. Tud. Akadémia 1924 április 28-án tartott összes ülésén
felolvasta: **Entz Géza** 1. tag.

A Tekintetes Akadémia III. osztálya 1920 május 25-én tartott ülésén azt a feladatot bizta reám, hogy elhunyt rendes tagja, Deési Daday Jenő dr. műegyetemi tanár felett én tartsak emlékbeszédet.

Amilyen megtisztelő ez a megbízatás *ma* reám nézve, éppen olyan nehéz és fájdalmas is: engem elsodort az élet abból a környezetből, amelybe tartozom. Távol hazámtól, idegenben irom megemlékezésem előbb atyai jó barátom, majd főnököm és szaktársam fölött. Életével az enyém oly sok szállal függ össze, hogy vele foglalkozva, lehetetlen a magam élményeit fel nem újítanom.

Ezért a Daday Jenőről való megemlékezés nekem, mondhatnám, valóságos szellemidézés. Elhunyt kedvesek, elmúlt szép és szomorú napok elevenednek meg emlékével. Ki volt Daday Jenő mint ember, mit kutatott mint buvár és mit jelentett élete és működése a magyar zoologiai tudomány számára: erre kell feleletet adnom.

I.

Ki volt Daday Jenő, mint ember? Erre, mint egykori tisztelő barátja, úgyszólván emlékezetből meg tudok felelni. Először erre a kérdésre akarok választ adni. A Deési Dadai (vagy Daday) család — mint a Daday Istvántól írt geneológiájában¹ olvashatjuk — Pauler Gyula szerint azonos volna

¹ A Deési Daday-család geneológiája. Irta III. István polg. iskolai tanár Deésen, 1901. Nyomatott ugyanott Demeter és Kiss könyvnyomdájában 1901. 1—128 oldal, 38 képpel, zárszó, leszármazási táblázat.

azzal a Daday alias Oláh családdal, mely 1654-ben III. Ferdinandtól kapta nemességét. Az armalis nincsen meg, de a családi hagyomány azt tartja, hogy a nemesség jóval régibb. Ezt a feltevést elsősorban a közelebbről ismert Daday Jánosnak élettörténete teszi valószínűvé, aki a genealogia szerint 1600—1668 között élt. Róla és fiáról, szintén Daday Jánosról, mint magyar írókról a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent Régi Magyar Könyvtár is megemlékezik.

Daday Johannes 1666-ban az utrechti egyetem hallgatói névsorában szerepel, mint transsilvano-hungarus. Mind a két Daday János ref. theologus volt, egyetemet végzett, doktori értekezést írt és pedig Hollandiában és az idősebb onnan is házasodott, elvévén — a genealogia szerint — Cornelia van Uilenborg nevű utrechti hölgyet. Van Uilenborg Corneliát az erdélyi rokonok azért, mert állítólag nem volt nemesi származású, nem akarták családjukba befogadni: 1638-ban Daday János feleségestől ismét kiment Hollandiába, ott megszerezte a szükséges iratokat s azzal együtt tért haza. A családi béke így meglett volna, a fiatal asszony azonban csakhamar meghalt s Daday János másodszor magyar asszonyt (Kászoni Kászony Annát) vett feleségül. Tőle származtak a ma élő Dadayak.

A XVII. században élt két Daday története azt igazolja, hogy a Dadayak már 1638-ban régi nemeseknek tartották magukat. A főiskolai végzettség, a doktori fokozat közöttük közel három évszázados és ők hazánk legrégebb tudós magyar családjai közé tartoznak.

Daday Jenő édesatyja, Daday Elek (1828—1912) a kolozsvári ref. kollégiumban végezte el a gimnáziumot és a jogot. A szabadságharcban, mint honvéd — utoljára főhadnagy —, több ütközetben vett részt. Később közhivatalokat viselt, legutóbb m. kir. telekkönyvvezető volt Deésen. Testi és lelki frissességben magas kort (84 évet) élt s mint magánzó halt meg a birtokán Semesnyén, Szolnok-Doboka vármegyében. Felesége — Daday Jenő édesanyja — Kisbuni Méhessy Sarolta nagyműveltségű, fenkölt gondolkozású magyar úrinő, ki küzdelemteljes életének 1883-ban maga vetett véget.

E szülőktől született Daday Jenő 1855 május 24-én

Búzamezőn, Szolnok-Doboka vármegyében. Életben maradt testvére: két öccse, Ferenc és Zoltán. Ferenc a jogot, Zoltán a gazdasági tanintézetet végezte Kolozsvárt.

Daday Jenő is Kolozsvárt járta iskoláit. Gyermekkorából szívesen elmondott egyet-mást. Különösen a kollégiumban töltött évek emlékét elevenítette fel gyakran. Sokszor emlegette testvéreit s szerencsétlen édesanyját. Tragikus sorsa Daday kedélyében mély nyomokat hagyott.

Gimnáziumi tanárai közül Parádi Kálmánról és Sárkány Ferencről emlékezett meg ismételten. Parádi kitűnő paedagogus, a természetrajz tanára volt, ki Dadayval is megkedveltette tárgyát, amiért is abban, hogy Daday mint tanárjelölt, a természetrajzi szakcsoportot választotta, Parádinak kétségkívül érdeme volt. Érettségi után (1874-ben) a kolozsvári egyetemen a matematika-természettudományi karba iratkozott be. Legörömebb Entz Géza előadásait hallgatta. Az előadásokat kidolgozta, hozzá rajzolta a szükséges ábrákat és így kis zoologiai compendiumot készített, melynek fejezeteire később is élénken emlékezett és azt élete alkonyán is nagyrabecsülte.

Szorgalmával és ügyességével már hallgató korában kitűnt és (1875-ben) egy, az állattanból kitűzött pályakérdést oldott meg úgy, hogy az első egyetemi év után 300 frt. állami ösztöndíjat élvezett. A bölcsészettudományi doktorátust 1878 márciusában, a középiskolai tanárvizsgát júniusában letette és kedvelt tanárának, Enzt Gézának tanársegéde lett.

Az állattani intézetben Daday mint tanársegéd, 1882 decembertől kezdve mint a „belvizi gerinctelenek“ magántanára, emlékezetes éveket (1878—1886) töltött. Az állattani intézet, az egykori Mikó-, utóbb u. n. múzeumkertben levő villa Dadaynak otthona volt. Classicizáló oszlopos, barátságos épület, nagy park közepén. Előtte hatalmas rét, körülötte domboldalon fenyvekből, gesztenye- és más fából álló csoportok, bokrok. A kanyargó út mellett két tó s azokat tápláló forrás. A kert egy része már a 70—80-as években botanikus kert volt, amelyben szintén kisebb-nagyobb vízmedencék voltak.

A múzeumkert és Kolozsvár környékének változatos

vizei, a holdvilág-utcai és akasztódombi téglagödrök, a Csikos-kert halastavai, az u. n. Városi tavak, a szamosfalvi sós mocsarak felkeltették Entz Géza érdeklődését a belvizi szervezetek iránt, aki viszont Dadayt irányította úgy, hogy gyűjtőhálóival előbb a múzeumkert, majd Kolozsvár és környéke különböző vizei faunájának tanulmányozásába kezdett abban az időben, amikor Európaszerte is éppen fokozódott érdeklődéssel kezdtek hozzá a belvizi szervezetek systematikai, faunistikai és biológiai tanulmányozásához. Elősegítette Daday hydrobiológiai kutatásait az a körülmény, hogy az állattani intézet egész akkori személyzete ezidőtájtban sűrűn ellátogattak a város környéke különböző pontjaira, amely kirándulások célja elsősorban gyűjtés, vagy mint Kolozsvárnak e sport iránt nem lelkesülő lakói mondták, „pocsolyázás“ volt.

Daday legelső dolgozatai is e vizek lakóira vonatkoznak: kerekeshégek, evezőlábu rákok, véglények voltak tárgyaik. Doktori értekezését (1877) a Rotatoriák hímjeiről 21 évvel Cohn Ferdinandnak felfedezése után, de 9 évvel Plate tanulmányai előtt írta s hogy dolgozata a maga idejében nagyobb feltűnést nem keltett, az okozta, hogy mint doktori értekezés, igénytelen formában, nehezen hozzáférhető helyen és csak magyarul jelent meg.

Daday az Erdélyi Múzeum-Egylettől megbízatást kapott gyűjtőkirándulásokra, melyek mindegyikéről tudományos zsákmánnyal bőven megrakodva tért haza, hiszen akkor Erdély faunistikai tekintetből is még kiaknázatlan hálás terület volt. A Múzeumnak is rendezte gyűjteményét.

Ez időben Daday sűrűn ellátogatott nagy fekete új-foundlandi kutujától, a Nérótól kísérve, egykori tanára, Sárkány Ferenc családjához, mert a család egyik tagja, Gizella iránt érdeklődött. A vonzalmat csakhamar eljegyzés követte. Mint tanársegéd, Entz Gézával naponként érintkezett az intézetben és a családban is, hol nemcsak hivatalos, de szívesen látott vendég volt a kedves, derült kedélyű Daday.

Az 1883—84. iskolaév Daday életében nevezetes volt. Ugyanis ez évben ő a nápolyi zoológiai állomáson dolgozó Enzt Gézát, mint magántanár helyettesítette. Midőn husvét táján Enzt Géza Nápolyból visszatért, tapasztalatai élénk

előadásával Dadayban is fölébresztette a vágyat, hogy Nápolyba menjen. Kivánsága teljesült.

Daday állami ösztöndíjjal 1885 őszétől 1886 májusa végéig tartózkodott a Stazione Zoologián. Nápolyban a fiatal, eleven eszű, derült kedélyű Dadayt csakhamar mindenki megkedvelte. Bejáratos volt az igazgató, Dohrn Antal családjához is, ahol magyar ételeket főzött és csárdásra tanította meg az ugyancsak nemzetközi társaság hölgytagjait. Olaszul rövid idő alatt megtanult.

Nápolyi tartózkodása alatt hydrobiológiai kutatásokat végzett, de talált időt arra is, hogy úti benyomásait és tapasztalatait leírja, melyek aztán egy kolozsvári napilap (Ellenzék) hasábjain tárcacikk alakjában jelentek meg. Egyszerűen, könnyű tollal vannak írva s mint megfigyelések és élmények, közvetlen feljegyzései ma is szórakoztatók.

Mint annyi magyar zoologusnak és biologusnak, a Nápolyban töltött idő élete fénykorszaka volt, amelyről mindig szívesen beszélt s ottani barátairól élete végén is nagy melegséggel emlékezett meg. Ismerte az öreg Dohrn Antalt, feleségét és fiait, Reinhardot és Boguszlavot, Lo Biancot, Petersent, Mayer Pált és Eduardot, Nansen Frithjof-ot, Dawidoffot, Monticellit és a titkárt, Lindent.

Nápolyból Rómán át jött haza. Az örökvárosban nemcsak a múzeumokat és romokat látogatta meg, de kálvinista létére is tisztelgett a pápánál. Volt Turinban is Kossuthnál. A nagy férfiú reá is mély benyomást tett. Élete végéig emlegette, amit Kossuth neki 1886-ban Erdélyről mondott: sorsát kard dönti el.

Hazatérve, Dadayt is utólérte, ami úgyszólván minden fiatal, legalább *magyar* zoologusnak végzete: az örvendő család várta, de nem a külföldi tartózkodás következtében megnövekedett ambíciójának megfelelő munkakör. Daday aránylag még szerencsésnek mondhatta magát, mert tanári álláshoz jutott a kecskeméti ref. főgimnáziumban (1887 febr.). Ide vitte fiatal feleségét, Sárkány Gizellát.

De mind Daday, mind felesége elkívánczoltak Kecskemétről s midőn a Nemzeti Múzeumban segédőri állás ürrült meg, Daday arra folyamodott és azt meg is kapta (1887 júl. 7).

Daday a fővárosban nem élt gond nélkül: fiatal felesége megbetegedett s rövid idővel Budapestre költözésük után meg is halt.

A csapástól sujtott Daday fokozott erővel folytatta munkásságát: ha szerény, de olyan állásban volt, melyben teljesen vizsgálatainak élhetett. Ezt azonban azidőtájtban egyedül kartársai becsülték s nem a múzeum látogatói. Daday rendezte a reá bízott gyűjteményt és megszerezte a budapesti egyetemen is a magántanárságot (1888. júl. 27.).

1889. szeptemberében Entz Géza is feljutott Budapestre a Műegyetemre tanárnak s így az egykori tanár és tanítvány ismét együtt lehettek.

Daday délutánonként be is járt a Műegyetem állattani intézetének akkori rideg helyiségeibe, ahol együtt dolgoztak.

Egymásután jelentek meg a legkülönbözőbb csoportokra vonatkozó rendszertani monográfiák, faunistikai feljegyzések, anatómiai és szövettani tanulmányok. 1890-ben Daday ismét megházasodott, elvéve Dezséri Boleman Emmát, Dezséri Boleman István kisújszállási gyógyszerész és földbirtokos leányát. Boldog házasságának záloga szemefényük, egyetlen gyermekük Péter Ernő volt (szül. Budapesten, 1892. jun. 29-én).

A Nemzeti Múzeumban annak régebbi tisztviselői közül az „állattár” igazgatójával, Frivaldszky Jánossal, továbbá Mocsári Sándorral volt legmeghittebb barátságban. A Természettudományi Társulatnak 1875-ben lett rendes, 1889-ben alapító tagja, 1896 óta pedig élete végéig választmányi tagja. Alapító tagja volt állattani szakosztályának is. A Társulat munkájában pályamunkákkal, bírálatokkal és apróbb cikkek írásával, továbbá megbízatásból írt cikkekkel vett részt.

Daday sokat szerepelt a Természettudományi Társulat kebelében megalakult állattani szakosztály életében, melynek — mint említettük — egyik megalapítója is volt. Bemutatókat, előadásokat tartott, társas kirándulásokat rendezett. A Társulat megbízásából elkészítette a rovarfajta mesterszótárt, a magyar állattani irodalom ismertetését (1870—1880 és 1881—1890 között). A szakosztályban ennek első jegyzőjévé választották, mikor pedig a szakosztály, hogy dolgozatait kiadhassa, külön folyóiratot alapított, Entz Géza mellett, mint

a szakosztály jegyzője, Daday lett az első szerkesztő. A szerkesztőség pedig nem mindig jóbarátszerző intézmény. Ezt csakhamar Daday is tapasztalta. A fiatal zoológusok, akiknek dolgozatát Daday stílári szempontból — mint azidőben mondták — megkefélték, zokon vették a szerkesztőnek ezt a szerintük önkényes eljárását és ő a legközelebbi tisztújításon kisebbségben maradt. Ez Dadayt nagyon megbántotta. Elmaradt a gyűlésekről, el az azokat követő baráti összejövetelekről, magába zárkózva visszavonult, egyre kevesebb jóemberével tartotta fent csupán összeköttetését.

A milleniumi kiállítás előkészítése alkalmával Darányi Ignác földművelésügyi miniszter megbizta Dadayt Magyarország természetes haltáplálékának megírásával. Ezzel ő rövid idő alatt el is készült. Segítségére volt neki ebben a 90-es években a József-műegyetemen feltűnt fiatal, tehetséges hallgató, Francé Rezső, aki Daday művében a szükséges ábrákat amilyen gyorsan, épp oly szakértelemmel és tetszetősen tudta elkészíteni.

Néhány népszerű felolvasást is tartott, melyek önálló cikkeként is megjelentek. Entz felszólítására a Pallas Nagy Lexikonba is számos zoológiai tárgyú cikket írt. Népszerű cikkei mind könnyen, világosan vannak írva, természetes, minden erőltetéstől mentes, tárgyilagos hangon s aki a stílust az ember legjellemzőbb sajátosságainak tartja, az belőlük Dadayt mint egyszerű, egyenes embert ismerheti meg.

1901—1902-ben felkérték Dadayt, hogy a polg. iskolai tanárképző-intézetben a zoológiából tartson előadásokat. Így volt alkalma a zoológia egész tárgycsoportját röviden és kompendiozusan ismét áttanulmányozni.

Daday sok tudományos dolgozatot bocsátott közre, többnyire magyar és német vagy csupán egy nyugateurópai nyelven, franciául, angolul, sőt latinul is. Dolgozatait rajzokkal bőven illusztrálta. A felvett vázlatokat gondosan lemásolta, azokat — mint ő mondta — „kék tussal“ (Neutral Tinte) árnyékolta és ha kellett, nagy kitartással „szemecskézte“. Daday úgyszólván minden publikációjához számos, némely dolgozatához (Német-Kelet-Afrika belvízi mikrofaunája, Phyllopoda tanulmányok, a Zichy-expedíció munkálataihoz, az

indiai óriási tanulmányhoz stb.) több száz, nem egyszer az ezret megközelítő ábrát is készített.

Munkásságával Daday külföldön és itthon is nem egy elismerést aratott. A *Magyar Tudományos Akadémia* 1889-ben választotta meg levelező tagjának. A kagylós rákok monographiája a Vitéz-jutalmat nyerte el, 1910-ben pedig Entz Géza és Horváth Géza ajánlatára rendes taggá választatott.

1891-ben a moszkvai ethnographiai társaság választotta tagjának.

Az *Akadémiában* többször tartott felolvasást és bemutatót, annak életében tevékeny részt vett, nem tagok dolgozatait ismételtén mutatta be. Új tagokat is ajánlott: csekélységemnek is ő volt egyik ajánlója.

1901-ben Entz Géza a budapesti tudományegyetemre kineveztetvén, a maga helyére, mint a legsokoldalubban működött magyar zoologust, Dadayt ajánlotta. A József-Műegyetemen most is, valamint mindannyiszor, ahányszor az állattani tanszék sorsa dűlőre jutott, ismét küzdelem volt annak fenntartása, illetőleg beszüntetése érdekében. Ez alkalommal azonban még egyszer győzött azok felfogása, akik tekintettel hazánk általános kultúrkövetelményeire, a tanszék fenntartása mellett foglaltak állást. Dadayt, ki mint meghívott előadó, immár működött is a Műegyetemen, kinevezésre terjesztették fel, ami 1902 január 24-én meg is történt.

Elérte tehát Daday azt, amire törekedett: egyetemi katedrára jutott, igaz, hogy — mint a Műegyetemen egyesek mondták — csak olyan lógócsra.

Daday érezte, hogy tanszékét a Műegyetemen nem egy kollégája nem jó szemmel nézi és ezért iparkodott tanártársait katedrájának általános tudományos fontosságáról meggyőzni. Szakadatlanul dolgozott. Immár úgyszólván az egész művelt világ küldött a jóhírű hydrobiologus és systematicus részére anyagot feldolgozás végett. Annandal, a kalkuttai múzeum igazgatója felszólította, hogy dolgozza fel a Kelet-Indiában gyűjtött óriási belvizi anyagot. Daday az évekre terjedő vizsgálatot elvégezte. Táblái megrajzolják, szövege meg van írva, csak kiadásra vár; de ki adja ma ki a kolosszális munkát?

Másik munkába is belekezdett. Feldolgozta a leggaz-

dagabb múzeumok hozzá küldött anyaga és saját gyűjtései alapján a világ levéllábú rákjait. E nagy mű első kötete (Phyllopoda anostraca) még életében megjelent (Annales des Sciences Naturelles Zool. 9. Ser. Pg. 91. Fig. 1—84, 1910). A második kötet (Phyllopoda conchostraca) szövegét és rajzait átkorrigálta, de e közben kitört a háború. A megkezdett ívek kinyomatása egyelőre abba maradt. De azóta ugyancsak az Annales des Sciences Naturellesben (Tom. 20. 1915 p. 39—330. 81 ábracsoporttal, de irodalmi felsorolás nélkül) megjelent. Az impozáns mű III. része szintén sajtókészen van s várja, hogy ott, ahol a két első rész megjelent, az összefoglaló nagy monographia III. részeként megjelenhessen. Ez volt Daday utolsó befejezett munkája.

A Műegyetemen Daday tanártársai között régi barátjával, Ilosvay Lajossal került össze. Együtt voltak ugyan addig is az Akadémiában, a Természettudományi Társulatban, de most egy egyetem azonos szakosztályába kerültek. A régi baráti viszony még mélyült s a családok is sűrűn érintkeztek egymással. Tanártársai közül Rados Gusztáv, Szarvassy Imre, Kürsák József, Jónás Ödön, később pedig egykori kolozsvári tanársegéd kollégája, Istvánffy Gyula volt benső viszonyban vele. Entz Géának élete végéig hálás tanítványa és tisztelő barátja volt és barátságát reám, fiára is kiterjesztette.

Lóczy Lajosról mindig nagy tisztelettel beszélt, a Balaton-bizottság munkálataiban tevékeny részt vett, de a nagystíliú Alföld-kutatás kivihetőségében elejétől fogva kételkedett.

A műegyetemi állattani intézet Daday tanársága idejében költözött át az Esterházy-utcai helyiségekből fényes új otthonába. Daday nagy szeretettel rendezte be az új intézet helyiségeit, kiegészítette, részben teljesen újonnan alapította ipari állattani gyűjteményét, amelyhez hasonló nemcsak Magyarországon, de a külföldön is kevés helyen volt. Összeszedte lehetőleg mindazt, ami az állattani termékekből az iparban és kereskedelemben szerepet játszik. Emellett az általános állattani gyűjteményt is iparkodott kevés pénzzel, de sok utánjárással kompendiozus systematikai előadások számára teljessé tenni. Meg volt így a gyűjtemény úgy, hogy az évenkénti dotáció legnagyobb részét a szakkönyvtár kiegészí-

tésére fordíthatta. E célra szolgált saját gazdag különlenyomat gyűjteménye is, melynek 3000-nél nagyobb darabszáma gondosan katalogizálva állott használatra készen.

Előadásait a Műegyetemen az ipari állattanból a vegyészmérnökök részére és — mert a tanárvizsgáló bizottságnak és országos tanárképző-intézetnek is 1905 óta tagja volt — a tanárjelöltek részére a rendszeres állattan és fejlődéstan egy-egy fejezetéből tartotta, mint magántanár. Hallgatói keresetlen, de világos előadásait jól megértették. Nem lelkesítette tanítványait, hanem szigorú tárgyilagossággal ismertetette azt, amit a legtöbbször vizsgálataiból is ismert: a konkrét zoológiát.

Tanítását ez az autopszián alapuló közvetetlenség tette értékesé, amit persze csak az tudott kellően méltányolni, akinek magának is volt némi tájékozottsága abban a gazdag formavilágban, amelyet ő nagy terjedelemben vizsgált meg. Előadásait a táblára rögtönzött rajzokkal illusztrálta, amelyekkel ismét nem hatásra, hanem ismeretet közlő, megértető világosságra törekedett és ezt el is érte. Hangja nem volt változatos, előadása oly egyszerű, hogy aki hallotta, meg se tudta érteni, hogyan lehet ily keresetlen formába tudását elrejtteni.

Tanártársai Dadayt a Műegyetemen megbecsülték. Megválasztották 1909—10 és 1910—11-ben a vegyészmérnöki és egyetemes szakosztály dékánjának és ezt a tisztségét mindig nagy megtiszteltetésnek tartotta.

Még az Esterházy-utcai zoologiai intézetbe kerültem melléje, mint Bernáth János tanársegédnek utóda. Utóbb adjunktusa lettem s most már érett ésszel figyelhettem meg atyai barátomat, kit kora gyermekkorom óta ismertem és akivel kecskeméti és első budapesti éveim kívül úgyszólván együtt is nőttem fel. Reggel égő cigarettával jött az intézetbe és az az előadási időn kívül mindig égett. Köhécselve ült munkájához és csak akkor állott fel dolgozó asztala mellől, ha kötelessége máshova szólította. Reggeltől délig és déltől estig dolgozó asztala mellett görnyedt. Élete egy óramű pontosságával s puritán egyszerűségben folyt le. Szabadságát s utóbb a vakációt is kutatásra használta fel. Fiatalabb éveiben sokat gyűjtött, midőn családja egyhelyhez kötötte, több

nyarat töltött Bikszádon, majd felesége birtokán, Kisújszálláson. Itt is úgyszólván ugyanazt a munkásságot folytatta, mint Budapesten. Jártam nála Kisújszálláson s nem tudtam eldönteni, mit csodáljak meg inkább: bámulatos igénytelenségét, vagy vasszorgalmát. Az épület a nap hevének volt kitéve úgy, hogy a helyiség hőmérséklete délben tropikussá vált s itt dolgozott Daday reggeltől estig egy Swammerdamhoz méltó úgyszeretettel s kálvinista kitartással úgy, hogy mikor szeptemberben hazajött, nyugodt lélekkel elmondhatta: „Elvetetem ennek s annak az anyagnak a gondját“.

Daday élete ez időben a Műegyetemen nyugodt, megelégedett és boldog volt. Boldogságát vizsgálataiba való elmélyedése, kellemes baráti köre és elsősorban családjá, büszkesége: fia okozta. Mindent megtett érte, amit megtehetett, hogy egyetlen gyermekéből erős, egészséges és életrevaló embert neveljen. Öröme telt benne, mert a daliás természetű kedves Péter Ernő a legszebb reményekre jogosított. A Műegyetemen a gépészmérnöki szakosztálynak volt hallgatója. Éppen az önkéntesi évét szolgálta, midőn a háború kitört. Huszár volt. Lemberg-től északra egy előretörésnél, úgyszólván az első háborus napon, halálosan megsebesült s hősi halált halt 1914 aug. 15-én Stojanownál. Ez a borzasztó csapás a Daday-család boldogságát tönkretette. Dadayt a hónapokig tartó bizonytalanság megöregítette, megtört úgy, mint szenvedő élettársa is. Midőn megtudta a kétségbevonhatatlan valót, érette ment és kedves fiát a családi sirboltba temette el Kisújszálláson.

Élete 1914 óta a szó szoros értelmében szenvedés volt. Mindentől visszavonult. Csak kötelessége teljesítéseért jött fel Budapestre, különben felesége birtokán, Kisújszálláson tartózkodott. Deprimált hangulatban, felesége kétségbeesetten töltötte napjait, ki később hitében megnyugvást talált, Daday maga pedig készült a halálra. Pontosan elrendezett mindent. Dolgozatait befejezte, intézkedett, hogy azok halála esetén hogyan és hol adattassanak ki. Összeírta irodalmi munkásságát, számot vetett magával s mint maga írta, örök bánatba merült s várta a megszabadulást.

Ami még érdekelte, az fia emlékének megörökítése s az

a törekvése volt, hogy megmentse a műegyetemi állattani intézetet a magyar tudomány számára.

A világháború kimenetele elé a „kálvinista magyar ember előre meghatározottságába vetett hitével“, fatális egykedvűséggel nézett: ő már elvesztette a legnagyobbat fiában. De féltette hazáját. Féltette a belső összeomlástól. Fanatikusan bizott Tisza Istvánban és számtalanszor mondta, hogy egyedül ő az, aki Magyarországot még megtudja menteni. És megélte Tisza István tragédiáját! Finis Hungariae! Ez volt az ő mondása is.

A Károlyi-uralom alatt többnyire Budapesten volt; át-szenvedte ő is a kínos vajadás idejét. A bolsevizmus kitörése Kisújszálláson találta, ott úgyszólván fogoly volt egészen a nemzeti hadsereg bevonulásáig úgyannyira, hogy mestere, Entz Géza halálát se tudta meg, csak akkor, mikor ismét Budapestre jöhetett. Ez után is folytatta, de gépiesen, hivatalos teendőit.

Mégegyszer visszapillantott tevékenységére, de már új munkába nem kezdett. Bucsuzott az élettől!

Keveset beszélt, ha beszélt is, mindig csak a körül forgott szava, mi történjék, ha meghalt. Mert — mondotta nagy szarkazmussal — az ördög sohasem nyugszik s már perli a bőrét.

De ekkor is gyötörte még az állattani intézet sorsa. Érezte, hogy az annyira szeretett dolgozóhelyiség fölött az ő szava nélkül mások döntenek s félt, hogy az a tudományos környezet, amelyben az ő szeretett mestere, ő maga és segédei odaadással szolgálták a tudományt, a magyar zoológiának ez az ideális hajléka az ő életével megszűnik. Megakarta mindenáron menteni. Barátaival, Ilosvay Lajossal, Istvánffy Gyulával és Szarvassy Imrével sokat tanácskozott erről. De ennek az intézetnek ő nem, csak barátai érték meg elpusztítását, mert 1920 tavaszán Kisújszállásról Budapestre utazva meghült. Erős bronchitist kapott. Kora ifjúsága óta meglévő asztmája súlyosbitotta állapotát. Sokat szenvedett. Néhány nap alatt az az ember, aki úgyszólván alig volt beteg, kimerült. Mégis szívós természete diadalmaskodni látszott a betegségen. Jobban lett. Barátaait április elsején fogadta, de

másnap reggel egy köhögési roham felesége gondozó karjai között kioltotta életét.

Ez volt Daday Jenő egyszerű, nem küzdelemmentes és sokban szomorú sorscsapásoktól sujtott élete.

II.

Daday öles ember volt. Sokáig feketén maradt. Sovány, karcsú, vonásai élesek és szigorúak. Tekintete fürkésző, idősebb korában inkább átható, mint barátságos. Beszéde egyszerű, sokszor azonban, mint igazi erdélyi magyar emberé, hosszadalmas és körülményes. Ítéletében óvatos, állításaiban hajthatatlan. Jogához körömszakadtáig ragaszkodó. Ha tudományos kérdésekben fordult valaki hozzá, barátságosan fogadta, de leplezetlenül reá mutatott hibáira. Jól emlékezem néhány alkalomra, midőn fiatal zoologusok első munkájuk felülbírlására kérték fel őt abban a hiedelemben, hogy a munka talán némi módosítás után sajtókészen lesz. „De kérem szeretettel” — így kezdette mondókáját s kimutatta, hogy a munka alapjában van elhibázva, azt újból kell kezdeni. A legtöbb esetben a keserű orvosságot lenyelve látott ismét munkájához a fiatal bűvár és most Daday lépésről-lépésre vezetve megtanította őt, hogy mire figyeljen, milyen türelemmel és körültekintéssel végezze azokat a vizsgálatokat, amelyek segítségével még a kövült alakok nehezen kezelhető maradványait is eredményesen, lehetőleg kevés tévedéssel lehetett feldolgozni.

Kritizálni általában nem szokott s ha mások az ő dolgait bírálták, nyugodtan mondotta: „majd megvállik a vallatásnál, hogy kinek van igaza”. A vallató az idő volt s ez rendszerint neki adott igazat.

Daday sok új fajt írt le és ezek között számosat szakértársai szinonimálták. Hogy jogosan vagy sem, bajos volna eldönteni, mert ugyan ki mondhatja meg, hol a határ a „jó” és „rossz” fajok között? Hiszen általában „fajról”, mint merev morphologiai fogalomról, a származási elmélet idejében vitatkozni, úgyszólván anakronizmus, igaz, hogy olyan anakronizmus, mellyel mindnyájan szeretünk visszaélni. Dadaynak, ennek a „sok fajleirónak” e kérdésben kesernyés tréfásan,

majdnem cinikusan hangzik az ítélete. Ő Linné fajmeghatározását így írta át: „Species tot numeramus quot diversae formae a hominibus doctis selectae descriptaeque sunt“. Fajképződésről és más theoriákról nem sokat beszélt. „Szépek, szépek ezek az elmefuttatások, én is ki tudok ilyent gondolni, ha éppen úgy tetszik, el tudom képzelni a legszebb elméletet, de — tetszik tudni — a természet nem így tesz.“ A kísérleti állattannak eredményeit is így ítélte meg. Sokszor mondotta, hogy a természetet a természetben kell megfigyelni.

Nem egyszer „spiritus zoológiának“ bélyegezték azt, amivel Daday foglalkozott, mert élete utóbbi éveiben maga már nem járt gyűjtő-kirándulásokra, hanem a másoktól gyűjtött és neki feldolgozásra felajánlott anyagot tanulmányozta. Ez a vád csak akkor érthette volna Dadayt jogosan, ha 50 éves koráig semmit se tesz, mert eddig még nem volt az országnak olyan zoologusa, aki nála többet gyűjtött volna a szabadban, valóban a Kárpátoktól az Adriáig. A spiritus jelző annyiban illeti módszerét, mert apró szervezeteit kénytelen volt alkoholban konzerválva, fáradtságosan kiválogatni s belőlük a készítmények százait készíteni, melyek egyike-másika nem egyszer több fáradtság eredménye volt, mint valamely nagyobb objektum kipraeparálása. Erről ítéletet az mondhat, ki mind a két munkát egyaránt elvégezte.

De Daday nemcsak systematikus és faunista volt. Számos felfedezésével, megfigyelésével egyikévé vált azoknak, akik a mai hydrobiológiát megalapították s valamint úgyszólván nincsen a belvizi gerinctelenek valamely csoportjával foglalkozó rendszertani mű, melyben *Daday* nevére ne bukkannánk, úgy a modern hydrobiologia minden munkása ismeri őt, mint annak egyik megalapítóját. Nem megilletődés nélkül olvastam 1923-ban a hollandiai állattani társaság kutatóhajója (Meervalt) dolgozószobájában Kofoid, Forel, Lauterborn, Volk, Hoek, Murray, Zacharias, Wesenberg-Lund mellett Daday nevét. Nem tudom, megemlékezett-e sok magyar zoologusról a külföld hasonló megtiszteléssel?

Daday büszke is volt kiterjedt munkásságára s nevét tényleg sokan ismerték, amiről a róla elnevezett 3 nem, 21 szerzőtől származó 21 faj tanuskodik és e szerzők a világ

minden részéből kerültek ki. Az elnevezők között van: 12 német, 4 magyar, 2 amerikai, 2 norvég, 2 olasz, 1 angol és 1 lengyel.

III.

Azt kell ezek után kérdeznünk, mit képviselt Daday tudása a zoologia, különösen a magyar zoologia részére? Mit nyertünk munkásságával s mitől rabolt meg halála? Daday munkássága kiterjedt volt. Összesen 100 tudományos dolgozata jelent meg mintegy 200 cikkben, mert tanulmányai legnagyobb része két nyelven jelent meg, magyaron kívül egy nyugateurópain is. E 100 dolgozathoz járul mintegy 50 népszerű cikk és összefoglalás. Dolgozatai közül 14 a véglényekre, 38 a férgekre, 89 az izeltlábuakra és 7 a gerincesekre vonatkozik. Ezekben szó van a külső alaktani viszonyokról, anatómiai, szövet- és sejttani sajátságokról, e szervezetek fejlődéséről, földön való elterjedésükről, évszakonkénti előfordulásukról, rendszerükről és életmódjukról. Vannak munkái között hatalmas, több 100 oldalas monographiák és egyszerű felsorolások is.

Daday felállított összesen

- 3 új alrendet,
- 8 új családot,
- 12 új alcsaládot,
- 42 új nemet,
- 9 új alnemet,
- 801 új fajt és
- 103 új válfajt.

Dolgozatai közül a legtöbb, 56, hazánkra vonatkozik, amelyekhez még 8 oly dolgozat járul, amelyek nagyobb monographiák és ezekben is van hazánkra vonatkozó adat.

Hazánkon kívül Európára 10, Ázsiára 14, Afrikára 9, Amerikára 6, Ausztráliára és Polinéziára 2, az Antarktikus területre egy dolgozata vonatkozik.

Daday valóban az egész földről származó anyagot vizsgált át és írt le onnan származó belvizi gerincteleneket úgy, hogy ha bármely földrészen kezd valamely systematikus hidrobiológiai vizsgálatokhoz, Daday műveivel foglalkoznia kell.

Hogy hazánkban mit végzett mint faunisztikus hydrobiologus, némileg már dolgozatai címéből is tájékozódhatunk: szerepel ebben pl. a pesterei barlang, Kolozsvár környéke, Déva vizei, a Székelyföld tavai, Szent Anna és Mohos tó, a Mezőség tavai, a Retyezát tavai, Budapest és környéke, az Alföld székesei, a Palicsi tó, a Balaton és környéke, a Velencei és Fertő tó, Tata vidékének tavai, a Tatra tengerszemei és a Fiumei öböl stb. Mint e hozzávetőleges felsorolás is mutatja, hogy Magyarország vizi faunáját ismerjük, elsősorban Daday vasszorgalmának köszönhetjük s hogy ha azt ellenségeink ismerni akarják, szintén egy magyar bűvár munkáit kell először elővenniök, ez a magyar bűvár pedig Daday.

Melyek Daday legértékesebb munkái?

A Protistológiában a *Tintinnidákról* írt *úttörő monographiájáról* Jörgensen úgy nyilatkozott, hogy e csoport közelebbi megismerésében elsősorban Dadaynak vannak érdemei; vele egyetértően ez a véleménye Brandt Károlynak is, amit mint e csoporttal szintén behatóan foglalkozó bűvár, csak megerősíthetnek. A *Peridineák*, nevezetesen az *Amphidinium operculatum* mozgásszervét, ostorát s így e szervezetcsoporthovatartozásának kérdését Daday Klebssel egy időben fejtette meg. Az *egyetlen eddig ismert belvizi Foraminifera, az Entzia tetrastomella* felfedezése nagy feltűnést keltett, amelynek érdekességéből az, hogy talán, mint id. Entz Géza véli, nem új genus képviselője, semmit se von le.

A *Rotatoriák ivari polymorphismusról* 1890-ben írt tanulmánya ma is alapvető mű azok részére, akik e vitatott kérdéssel foglalkoznak.

Az *ízeltlábuakra* vonatkozó nagyszámú (89) tanulmánya közül csak néhányat említhetek meg.

A *Crustaceák* között a *Branchipus* fajok *saison-polymorphismusára* vonatkozó felfedezései és megfigyelései leírásokkal együtt ma is megtalálhatók minden nagyobb összefoglaló munkában. (Meisenheimer: Geschlecht u. Geschlechter 1920.)

A *Phyllopodákra* vonatkozó hármask nagy tanulmánya azokra nézve, akik e csoporttal foglalkozni fognak, mindenkör nélkülözhetetlen, autopszián alapuló összefoglaló alaktani

és biológiai monografia leend. Biológiai szempontból legértékesebb a levéllábú rákok zonalis és regionális elterjedésére vonatkozó tanulmányai. Daday ezekben azt iparkodott kimutatni, hogy a levéllábú rákok elterjedésének megszabásában a víznek, mint oldatnak sajátosságain kívül elsősorban a terület klimatikus viszonyai a döntők: a levéllábú rákok elterjedésükben nagyban az évi isothermákat követik.

Egyenként fel se említhető, sokszor valóban kolosszális plankton-tanulmányai pedig a belvizek minden kutatójának nélkülözhetetlen faunistikai vezérfonalai.

Daday, mint systematikus, igen sok és igen különböző állatcsoportokkal foglalkozott és amivel foglalkozott, abban 1—2 faj őrzi nevét, részben mert ő nevezte el, részben mert róla nevezték el. A különbségek felismerésére kitűnő szeme, az eltérő formák megállapítására érzéke, úgyszólván tehetsége volt. Azt mondhatjuk róla, hogy mint morphologus analitikus és differenciáló systematikus volt.

Legtöbbet kétségkívül — 56 munkájában — a Crustaceák csoportjával foglalkozott és ebben nemcsak új alakok felismerésével, formák megkülönböztetésével gyarapította ezekenek ismeretét, de hozzájárult e csoport s más belvizi gerinctelenek biológiája tisztázásához is.

Bejegyezte nevét a histológiájukba is, mert a *Crustaceák harántcsikolt izomrostjairól* szóló tanulmánya oly kérdést tárgyal, mely még sokáig ütköző pontja marad az összehasonlító histológiának. Becsesek helminthológiai tanulmányai is.

Mi magyar zoologusok, Dadaynak nemcsak írásaiból és előadásaiból, de munkás élete példájából is sokat tanulhatunk. Tőle tanult a magyar biológusoknak egész sora nemcsak szorgalmat, kitartást és vasakaratot, de rengeteg ismeretet is. Elméleteket, igaz, nem tanított, de tudást és pozitív ismeretet mindnyájunkkal örömet közölt. Az ifjabb nemzedékből mindazok, akik vízben élő gerinctelenekkel foglalkoznak, a megfigyelést, mondjuk a systematikai zoológiai analízist tőle tanulták.

Daday Jenő id. Entz Géza tanítványa volt és annak is vallotta magát élete végéig. Ha id. Entz Géza ma Daday fölött tartana emlékbeszédet, el kellene ismernie, hogy a mag, melyet ő vetett el, termékeny talajba hullott.

Elsősorban feltétlenül faunisztikai és hydrobiologiai tanulmányai azok, amelyek nevét mindenkor biztosítják. Magas hegyvidékünk faunáját éppen olyan sikeresen kutatta, mint az Alföld szikeseit és a Mezőség tavait. Hogy Magyarország hydrobiologia, illetőleg vizei faunája tekintetéből a XIX. század végén és a XX. század elején Európának egyik legismertebb országa volt, azt legfőképpen Dadaynak köszönhetjük.

De Daday összefoglaló munkáival is nagy és hasznos munkát végzett, a magyar állattani irodalom története, kalauzok készítése és egyéb, a bibliographiába vágó munkái mind olyanok, melyeket minden magyar zoologusnak csak Daday iránti hálás megemlékezéssel szabad forgatni.

Az, hogy leírt formái közül sokat a haladó tudomány másképpen értelmez, mint ő értékelte annak idején, érdemeiből, hogy e rejtett alaktani eltérésekre felhívta a figyelmet, mit se von le. Csak azt bizonyítja, hogy Daday igen sokat dolgozott s így sokat is tévedhetett. A tévedés és tudomány pedig oly szoros kapcsolatban vannak, hogy Uxkühl egyenesen azt mondja, hogy a tudomány: Ein Irrtum von heute!

Daday, mint analitikus differencialó systematikus zoologus, rengeteg adatot gyűjtött össze hazánk faunája, a hydrobiologia és általában a zoologiai tudomány megalapozásához, ahhoz a tudományhoz, mely a szorgos megfigyelésen alapuló, logikusan felépített szigorú, de konkrét zoológiát fogja tenni. És mint szintetikus tudomány, a biologia is csak ez alapon fog felépülhetni. Daday bámulatos kitartással, sok sikerrel és eredménnyel végezte ezt az alapozó munkát, amiért is a magyar tudománytól is megérdemli azt a pálmát, amelyet a külföldi elismerés már megadott neki.

De mi, barátai, magyar zoologusok, kettős koszorúval övezzük nevét: munkás élete, tudása megbecsülésének pálmája mellé odakötjük a béke olajágát is fájó sebeire.

GENERA ET SPECIES
DE NOMINE
EUG. DADAY DE DEËS
DENOMINATA.

Genera.

- Crustacea—Cladocera*: Dadaya Sars. — 15. p. 73.
Hydracarina: Dadaya Wolcott. — 23. p. 210.
Dadayella Koen. — 4. p. 128.

Species.

- Botanica—Diatomacea*: Chaetoceras Daday Pavil. 12. p. 131—133.
Fig. 2. B.
Infusoria: Amphorella Dadayi Jörgen. — 3. p. 15.
Tintinnopsis Dadayi Kof. — 5. p. 289. Tab. 26. Fig. 3—5.
Zoothamnium Dadayi Entz. — 2. p. 343.
Nemathelminthes: Mononchus Dadayi Micol. — 10. p. 480.
Annulata: Naidium (Nais ?) Dadayi Michaels. — 6. p. 355.
Crustacea—Copepoda: Godatella Dadayi Delach. — 1. p. 331.
Crustacea—Phyllopoda anostraca: Eubbranchipus Dadayi Pearse. —
13. p. 109. Fig. 1—3.
Crustacea—Ostracoda: Candona Dadayi G. W. Müll. — 11. p. 142.
Cypridopsis Dadayi Méhes. — 9. p. 649. Fig. 5—6.
Hydracarina: Axonopsis Dadayi Viets. — 21. p. 81. Taf. 7. Fig. 33
a—d. Taf. 8 Fig. 33e.
Eulais Dadayi Piers. — 14. p. 308.
„ Eugenii Thon. — 18. p. 70. Fig. 1., 2.
Koenikea Dadayi Viets. — 22. p. 296. Taf. 6. Fig. 27a, b. Taf 8.
Fig. 28c.
Piona Dadayi Piers. — 14. p. 263.
Myriopoda: Brachidesmus Dadayi Werth. — 20. p. 4.
Lithobius Dadayi Töm. — 19. p. 617.
Polydesmus Dadayi Silvest. — 16. p. 474.

Palaeontologia.

Crustacea—Ostracoda: Bairdia Dadayi Méhes. — 8. p. 17. Tab. 1. Fig. 29., 30.

Cythereis Daday Zal. — 24. p. 126. Tab. 7. Fig. 18—20., 23. Tab. 9. Fig. 12.

Darwinula Dadayi Méhes. — 7. p. 538. Tab. 8. Fig. 19—22.

Varietas.

Crustacea—Cladocera: Camptocercus australis var. Daday (Jörg.) Brandt. — 25. p. 434.

Summa—Summarum:

Auctores	22
Genera	3
Species	21
Varietas	2

Literatura.

1. Delachaux Th.: Neue Süßwasserharpacticiden aus Südamerika etc. — Zool. Anzeiger. 1918. Bd. 49. p. 315. Fig. 1—9.
2. Entz G.: Két quarneroi véglényről. Természettudományi Közlöny 1894. 26. kötet, p. 343.
3. Jörgensen E.: Über die Tintinnodeen der norwegischen Westküsten. — Bergens Museums. Aarborg, 1899. No. 2.
4. Koenike F.: Fünf neue Hydrachniden—Gattungen. — Abhandl. Nat. Vereins Bremen, 1907. Bd. 19. H. 1.
5. Kofoid Ch.: Some new Tintinnidae from the Plankton of the San Diego Region. — Univ. of California, Publ. Zool. Vol. 1. Nr. 9.
6. Michaelsen W.: Zur Kenntnis der Naididen, — in „Zoologica“ Heft. 44., 1905.
7. Méhes Gy.: Adatok Magyarország Pliocen-Ostracodáinak ismeretéhez. Föld. Közlöny, 1908.
8. Méhes Gy.: Bakonyi triaskori Ostracodák. — A Balaton Tud. kutatásának eredményei. I. kötet, 1. rész, 1911.
9. Méhes Gy.: Süßwasser-Ostracoden aus Columbien und Argentinien. — Fuhrmann-Mayor. Voyage d'Explor. Scient. en Colombie, 1913.
10. Micoletzky J.: Freilebende Süßwasser-Nematoden der Ost-Alpen. — Zool. Jahrb. Syst. Geogr. u. Biologie. 36. Bd. 4—5. Heft., 1914.
11. Müller G. W.: Das Tierreich Ostracoda, 1912.
12. Pavillard J.: Observations sur les Diatomées. — Bull. de la Soc. Botanique de France. 4 Ser. Tom. 13., 1913.
13. Pearse A. S.: Observations of the behavior of Eubranchipus Dadayi. — Bull. of the Wisconsin Nat. Hist. Soc., Vol. 10. Nr. 34., 1912.
14. Piersig J.: Hydrachnidae und Halacaridae. — Das Tierreich. 13. Lief., 1913.

15. *Sars G. O.*: Contribution to the Knowledge of the Freshwater Entomostraca of South-Amerika. Arch. f. Mat.-Naturw. Kristiania, 1901.
16. *Silvestri F.*: Beitrag zur Kenntnis der Chilopoden und Diplopoden. — Fauna der palaearktischen Region. Zool. Anz. Jahrg., 1895. Nr. 474.
17. *Stingelin Th.*: Cladoceren aus den Gebirgen von Columbien. — Fuhrmann-Mayor, Voyage d. Explor. Scient. en Columbie, 1913.
18. *Thon Ch.*: Monographie der Hydrachniden Böhmens. 1. Teil. Limnocharidae. — Arch. f. d. naturw. Landesdurch. von Böhmen. Bd. 12., Nr. 2.
19. *Tömösváry Ö.*: Beitrag zur Kenntnis der Myriopoden Ungarns 1., Die Chilopoden. — Zool. Anz. Jahrg., 1880.
20. *Werhouff C.*: Beiträge zur Kenntnis palaearctischer Myriopoden. — 1. Aufsatz. Verhand. der zool. bot. Gesellsch. in Wien. Jahrg, 1895.
21. *Viets K.*: Hydracarina-Fauna von Kamerun. — Arch. f. Hydrob. u. Planktonkunde. Bd. 9., 1913–14.
22. *Viets K.*: Ergänzungen zur Hydracarina-Fauna von Kamerun. — Ibid. Bd. 11., 1916.
23. *Wolcott R. H.*: A review of the genera of the Wotar-Mites. — Transact. Americ. Micr. Soc., Bd. 26., 1905.
24. *Zalányi B.*: Magyarországi miocen Ostracodák. — Magyar Kir. Földtani Intézet Évkönyve. 21. kötet, 4. füzet, 1913.
25. *Brandt K.*: Die Tintinnodeen der Plankton-Expedition. — Ergebnisse der Plankton-Expedition der Humboldt-Stiftung. Bd. 3., 1907.

SUBORDINES, FAMILIAE, SUBFAMILIAE, GENERA, SUBGENERA,
SPECIES ET VARIETAS DETERMINAVIT ET DESCRIPSIT
EUG. DADAY DE DEÉS.

Protozoa.

Genus 1. Species 64.

Varietas 19.

Cestoda.

Species 9

Nemathelminthes.

Genus 2. Species 110.

Varietas 5.

Rotatoria.

Subordo 3. Genus 4.

Familia 1. Species 49.

Varietas 6.

Nematorhyncha.

Species 13.

Copepoda.

Genus 3. Species 72.

Varietas 2.

Cladocera.

Genus 3. Species 76.

Subgenus 1. Varietas 21.

Phyllopoda anostraca.

Familia 4. Subgenus 6.

Subfamilia 7. Species 24.

Genus 8. Varietas 6.

Phyllopoda conchostraca.

Familia 2. Subgenus 4.

Genus 6. Species 24.

Varietas 6.

Phyllopoda notostraca.

Species 20. Varietas 8.

Ostracoda.

Subfamilia 2. Species 125.

Genus 10. Varietas 6.

Tardigrada.

Species 1.

Hydracarina.

Genus 2. Species 80.

Varietas 3.

Pseudoscorpiones.

Subfamilia 3. Species 18.

Genus 1. Varietas 3.

Myriopoda.

Familia 1. Species 62.

Genus 2. Varietas 15.

Chiroptera.

Species 1. Varietas 3.

Summa summarum:

Subordo 3. Genus 42.

Familia 8. Subgenus 9.

Subfamilia 12. Species 801.

Varietas 103.

LITERATURA DADAYANA:

1. A Rotatoriák himjeiről. — Tudori értekezés. 1877.
2. Adalékok a Rotatoriák ismeretéhez. — Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve, 1877. 2. kötet, 6 szám.
3. A lőtetű (*Gryllotalpa vulgaris*) táplálkozásmódjáról. Orvos-Term.-tudományi Értesítő, 3. évf., 1878.
4. A *Gryllotalpa vulgaris* élősdí fonálférgei. — Ibid. 4. évf., 1879. Táb. 1.
5. *Rana esculenta* L. var. *ridibunda* Pall. — Ibid.
6. *Oecistes crystallinus* Ehrb. — Természetráji Füzetek, 3. kötet, 1879. 1. tábla.
7. Magyarországi álskorpiók. — Orvos-Természettud. Ért. 5. k., 1880.
8. Ueber den Circulationsapparat der Pseudoscorpionen. — Term.-ráji Füzetek 4. kötet, 1880. Táb. 1.
9. Az álskorpiók vérkeringési szervéről. — Ibid.
10. Észrevétel dr. Primics Gy. „Ösemlősök csontjai a pesterei barlangból“ című cikkére. Orv.-Term.-tud. Ért. 5. kötet, 1880.
11. A pesterei barlangban, tett kutatások eredménye. — Ibid.
12. Jelentés Erdély különböző pontjain végzett crustaceologiai gyűjtés eredményéről. — Ibid. 6. kötet, 1881.
13. *Ichthyidium Entzii* mihi, a kolozsvári édesvízi fauna egy új alakja. — Természetráji Füzetek 5. kötet, 1882. 1. tábla.
14. Adatok Kolozsvár és környéke Crustacea-faunájának ismeretéhez. — Orvos-Természettud. Értesítő, 4. kötet, 1882.
15. Egy kép a régi könyvek állatvilágából. — Nemzeti Nőnevelés, 1882.
16. Az álskorpiók (*Pseudoscorpionidae*) bonctana. — Orv.-Term.-tud. Értesítő, 4. köt., 1882., 4 tábla.
17. A magyar állattani irodalom ismertetése 1870—1880-ig. 1882.
18. A *Spalax typhlus* Pall. hazai elterjedésére vonatkozó irodalmi adatok. — Orv.-Term.-tud. Értesítő, 5. kötet, 1883.
19. Új adatok a kerekcsérgék ismeretéhez. — Math. Term.-tud. Értesítő, 1. kötet, 1883., 1 tábla.
20. Adatok a Retyezát Crustacea-faunájának ismeretéhez. — Term.-ráji Füzetek, 7. kötet, 1883., 1 tábla.
21. Adatok a Cilioflagelláták ismeretéhez. — Akad. Értek., 13. kötet, 15. szám, 1883., 1 tábla.
22. A *Peronospora viticola* ügyében. — Erdélyi gazda, 1883.
23. Házi állataink eredete. — Orv.-Term.-tud. Értesítő, 5. kötet, 1883.
24. Adatok a Szent Anna- és Mohos-tó faunájának ismeretéhez. — Ibid.
25. Über eine Polythalamie der Kochsalztümpel bei Déva in Siebenbürgen. — Zeitsch. f. wiss. Zool., Bd. 40., 1884., p. 465. Táb. 24.
26. *Catalogus Crustaceorum Faunae Transsylvaniae*. — Orv.-Term.-tud. Értesítő 6. kötet, 1884.
27. Mikroskopisch präparirte Polythalamien aus kontinentalen Salzwasern. — Math.-Naturw. Berichte aus Ungarn, 1884.

28. Beiträge zur Kenntnis der Crustaceen-fauna von Klausenburg u. Umgebung. — Ibid.
29. Neue Beiträge zur Kenntnis der Räderthiere. — Ibid.
30. Újabb adatok Kolozsvár és Erdély Crustacea-faunájának ismeretéhez — Orvos-Term.-tud. Értesítő, 6. kötet, 1884.
31. Adatok a dévai vizek faunájának ismeretéhez. — Ibid.
32. Adatok a Balaton-tó faunájának ismeretéhez. — Math.-Term.-tud. Értesítő, 3. kötet, 1885.
33. Jelentés az 1884. év nyarán Magyarország különböző vidékein végzett Crustaceológiai kutatások eredményéről. — Math.-Term.-tud. Közlemények, 19. kötet, 3. sz., 1885.
34. Új adatok a kerekeshégek ismeretéhez. — Ibid 2. sz.
35. Előleges jelentés az erdélyi Múzeum-Egylet igazgató-választmányának megbízásából az 1884. év nyarán tett chiropterológiai gyűjtések eredményéről. — Orvos-Term.-tud. Értesítő, 7. kötet, 1885.
36. Faunistikai feljegyzések Erdélyből. — Orvos-Term.-tud. Értesítő, 7. kötet, 1885.
37. Neue Thierarten aus der Süßwasserfauna von Budapest. — Term.-rajzi Füzetek, 9. kötet, 1885.
38. Új állatfajok Budapest édesvizi faunájából. — Ibid.
39. Monographia Eucopepodorum liberorum in Hungaria hucusque repertorum. — Math.-Term.-tud. Közlemények, 19. kötet, 5. sz., 1—4. tábla.
40. Nápolyi levelek. — Ellenzék, 1885—86.
41. Új adatok Erdély denevérfaunájának ismeretéhez. — Akad. Értek, 16. kötet, 7. sz., 1886.
42. A Hexarthra polyptera bonc-, szövet- és élettani viszonyai. — Term.-rajzi Füzetek, 10. kötet, 1886.
43. Morphologisch-physiologische Beiträge zur Kenntnis d. Hexarthra polyptera. — Ibid.
44. Adatok Magyar- és Erdélyország néhány édesvízi medencéjének nyílttükri faunájához. — Orvos-Term.-tud. Értesítő, 1886.
45. Jelentés az erdélyi Múzeum-Egylet igazgató-választmányának megbízásából az 1885. év nyarán végzett chiropterológiai gyűjtések eredményéről. — Ibid. 1886.
46. Ein kleiner Beitrag zur Kenntnis der Infusorien-fauna des Golfes von Neapel. — Mith. Z. St. Neapel, 1886, Bd. 6., p. 481. Taf. 25.
47. Az Evadne tergestina Cls. barnászöld festéksejtjei. — Orvos-Term.-tud. Értesítő, 1886.
48. Übersicht der Chernetiden des Ungarischen National-Museums in Budapest. — Természetrajzi Füzetek, 11. kötet, 1887.
49. A M. Nemzeti Múzeum álskorpíóinak áttekintése. — Ibid.
50. Systematische Übersicht der Dinoflogellaten des Golfes von Neapel. — Ibid.
51. A nápolyi öböl Dinoflagellatáinak rendszeres áttekintése. — Ibid.

52. Eine freischwimmende Acinete aus dem Golf von Neapel. — Ibid., p. 105. Taf. 3, Fig. 16.
53. Eine neue Cercaria-form aus dem Golf v. Neapel. — Ibid., Taf. 3., Fig. 11—13.
54. A magyarországi Branchipus-fajok átnézete. — Math.-Term.-tud. Értesítő, 6. kötet, 1887.
55. A Tintinnidák szervezeti viszonyai. — Akad. Értek. 1887., 22. kötet, 4. szám.
56. Monographie der Familie der Tintinnodeen. Mitth. a. d. zool. Stat. zu Neapel, Bd. 7., 1887. Tab. 18—21.
57. A vizek apró lakói. — Term.-tud. Közlöny, 1888.
58. A heterogenesis egy érdekes esete a kerekessérgeknél. — Math.-Term.-tud. Értesítő, 1888., 7. kötet, 1 tábla.
59. Crustacea-Cladocera fauna Hungariae. 1888. Tab. 1—4.
60. A M. Nemzeti Múzeum idegenföldi Myriopodái (Myriopoda extranea Mus. nat. Hungarici). — Term.-rajzi Füz., 12. k., 1889., 4—5. táb.
61. Újabb adatok a magyar fauna álskorpióinak ismeretéhez. — Ibid.
62. Egy brazíliai új álskorpiófaj a M. N. Múzeum állattárában. — Ibid.
63. Adatok a Kaukázus álskorpió faunájának ismeretéhez. — Ibid.
64. Erdély faunájának százlábui. — Ibid.
65. Adatok a Balkán-félsziget álskorpió faunájának ismeretéhez. — Ibid.
66. Übersicht der Branchipus-Arten Ungarns. — Math.-Naturw. Ber. aus Ungarn. 6. kötet, 1889.
67. A nápolyi öböl Rotatorái — Akad. Értek. 19. kötet, 1889. 1. tábla.
68. Myriopoda regni Hungariae. — 1889. Táb. 1—3.
69. Rovartani magyar műszótár. — 1889.
70. A M. Nemzeti Múzeum idegenföldi Myriopodái. — Term.-rajzi Füzetek, 12. kötet, 1889., p. 225., 4—5. tábla.
71. Branchipus paludosus O. F. M. in der ungarischen Fauna. — Ibid., 13. kötet, 1890. 1—3 ábra.
72. Branchipus paludosus O. F. M. a magyar faunában. — Ibid.
73. A magyarországi Diaptomus fajok átnézete. — Ibid.
74. Übersicht d. Diaptomus-Arten Ungarns. — Ibid.
75. A budapesti könyvtárakban található természetrajzi folyóiratok jegyzéke. — Magyar Könyvszemle, 1890.
76. Az Asplanchna fajok áttekintése és hazai képviselőik. — Math.-Term.-tud. Értesítő, 9. kötet, 1890.
77. Adatok az egyiptomi, palestinai és syriai Rotatoriák ismeretéhez. Ibid.
78. Die Räderthiere des Golfes von Neapel. — Math.-Naturw. Ber. aus Ungarn. Bd., 8, 1890.
79. A magyar állattani irodalom 1881-től 1890-ig. — 1891.
80. A heidelbergi egyetem idegenföldi Myriopodái. — Term.-rajzi Füzetek, 14. kötet, 1891., p. 135., 7. tábla.
81. A Balaton mikroszkopos állatairól. — Földr. Közlemények, 1891.
82. Les animaux microscopiques du lac Balaton. — Ibid.

83. Revision der Asplanchna-Arten und die ungarländischen Repräsentanten. — Math.-Naturw. Ber. aus Ungarn. Bd. 9., 1891.
84. Die geographische Verbreitung der im Meere lebenden Rotatorien. — Ibid.
85. A mezőségi tavak mikroszkópos faunája. — Math.-Term.-tud. Értesítő, 10. kötet, 1891.
86. Ausländische Myriopoden der zoologischen Sammlung der Universität zu Heidelberg. — Term.-rajzi Füzetek, 14. k., 1891., 7. táb.
87. Beiträge zur mikroskopischen Süßwasserfauna Ungarns. — Term.-rajzi Füzetek, 14. kötet, 1891.
88. Schizocerca diversicornis Dad. oder Branchionus Amphifurcatus Imhof? Eine synonymische Bemerkung. — Ibid.
89. Vezető az állattárban. — 1891.
90. A palicsi tó mikrofaunája. — Orvos-Term.-tud. Vándorgyűlés.
91. Die mikroskopische Thierwelt der Mezőséger Teiche. — Term.-rajzi Füzetek, 15. kötet, 1892.
92. Über die Ostracoden der Umgebung von Budapest. — Ibid.
93. A mezőségi tavak mikroszkópos állatvilága. — Ibid.
94. A Budapest környékén tenyésző kagylósrákok. — Ibid.
95. Weitere Beiträge zur Ostracoden-fauna von Budapest. — Ibid. 16. kötet, 1893.
96. Cypridicola parasitica nov. gen., nov. sp. ein neues Rädertier. — Ibid.
97. További pótlások Budapest kagylósrák faunájához. — Ibid.
98. Új vagy kevésbé ismert Myriopodák a M. Nemzeti Múzeum állattári gyűjteményében. — Ibid. p. 98. 3—5. tábla.
99. Cypridicola parasitica nov. gen., nov. sp., egy új Rotatoria. — Ibid. Táb. 1.
100. Újabb adatok a Balaton mikrofaunájának ismeretéhez. — Math.-Term.-tud. Ért., 1893, 12. kötet.
101. A kagylósrákok harántcsíkos izomrostjainak finomabb szerkezete. — Ibid. Táb. 1—2.
102. Új, vagy kevésbé ismert Myriopodák a M. Nemzeti Múzeum gyűjteményében. — Ibid.
103. Adatok az alföldi szikes vizek mikrofaunájának ismeretéhez. — Ibid.
104. Beiträge zur Kenntnis der Mikrofauna der Natronwässer des Alföldes. — Math. u. Naturw. Berichte aus Ungarn. Bd. 11., 1893.
105. Az Aunraeidae Rotatoria család revíziója. — Math.-Term.-tud. Ért., 13. kötet, 1894.
106. Conspectus Specierum Branchiopodorum Faunae Hungariae. — Math.-Term.-tud. Közlemények, 23. kötet, 1894.
107. Adatok Magyarország édesvizi mikroszkópos faunájának ismeretéhez. — Term.-rajzi Füzetek, 14. kötet, 1894.
108. Az eddig pontosan ismert Diaptonus-fajok meghatározó táblázata. — Ibid.

109. Kalauz a budapesti állatkertben. — 1894.
110. Die anatomischen Verhältnisse der Cyprois dispar. — 1895. Táb. 1—4.
111. Myriopoda, Pseudoscorpiones, Crustacea in „Fauna Regni Hungariae“. — 1896.
112. A magyar fauna édesvizi fonálférgei. — Math.-Term.-tud. Értesítő, 14. kötet, 1896.
113. Adatok a tatrai tavak mikrofaunájának ismeretéhez. — Ibid.
114. Some collecting Apparatus. — Amer. Monthly Microsc. Journ. 1897., Vol. 18., Nr. 8.
115. Pseudoscorpiones e Nova Guinea. — Természetrajzi Füzetek, 20. kötet, 1897.
116. Beiträge zur Kenntnis der Mikrofauna der Tatra-Seen. — Ibid.
117. A magyarországi tavak halainak természetes tápláléka. — 1897.
118. Resultate der wissenschaftlichen Erforschung der Balaton-Sees. 4. Sec. Nematoden, 5. Sec. Rotatorien, 9. Sec. Crustaceen, 10. Sec. Wassermilben, 11. Sec. Weichtiere. — 1897., Bd. 2., Taf. 1. 1—101. Textf.
119. Über die feinere Structur der quergestreiften Muskelfasern der Ostracoden. — Math.-Naturw. Berichte aus Ungarn. Bd. 12., 1898.
120. Mikroskopische Süßwassertiere aus Ceylon. — Anhangshft. zu B. 21. d. Természetr. Füzetek, 1898.
121. Édesvizi mikroszkópi állatok Ceylonból. — Math.-Term.-tud. Ért., 16. kötet, 1898.
122. Mikroskopische Süßwassertiere. — In: Result. d. Exped. von Graf E. Zichy, p. 377. Tab. 14—28.
123. Új-guineai szabadon élő Nematodák. — Math.-Term.-tud. Ért., 17. kötet, 1899.
124. Új-guineai Eutomostracák és Hydrachnidák. — Ibid., 18. k., 1900.
125. Helminthologiai tanulmány. — Ibid.
126. Helminthologische Studien. Einigen in Süßwasser-Entomostracen lebende Cercocystis-Formen. Zool. Jahrb., Bd. 14., Táb. 10—12.
127. Die freilebenden Süßwasser-Nematoden Ungarns. — Ibid. Bd. 10., Táb. 11—14.
128. A kagylósrákok magánrajza (Ostracoda Hungariae). — 1900., Fig. 1—64.
129. A magyarországi Eulais-fajok. — Math.-Term.-tud. Ért., 19. kötet, 1—8. ábra.
130. Mikroskopische Süßwassertiere aus Deutsch-Neu Guinea. — Term.-rajzi Füzetek, 24. kötet, 1901., 1—3. tábla.
131. Diagnoses praecursoriae Copedodorum novorum e Patagonia. — Ibid., 24. kötet, 1901., p. 346. és 25. köt. és 22. köt., p. 256. Táb. 7—8.
132. Szabadon élő fonálférgek a fiumei öbölből. (Ugyanez németül) — Term.-rajzi Füzetek, 24. kötet, 1901.

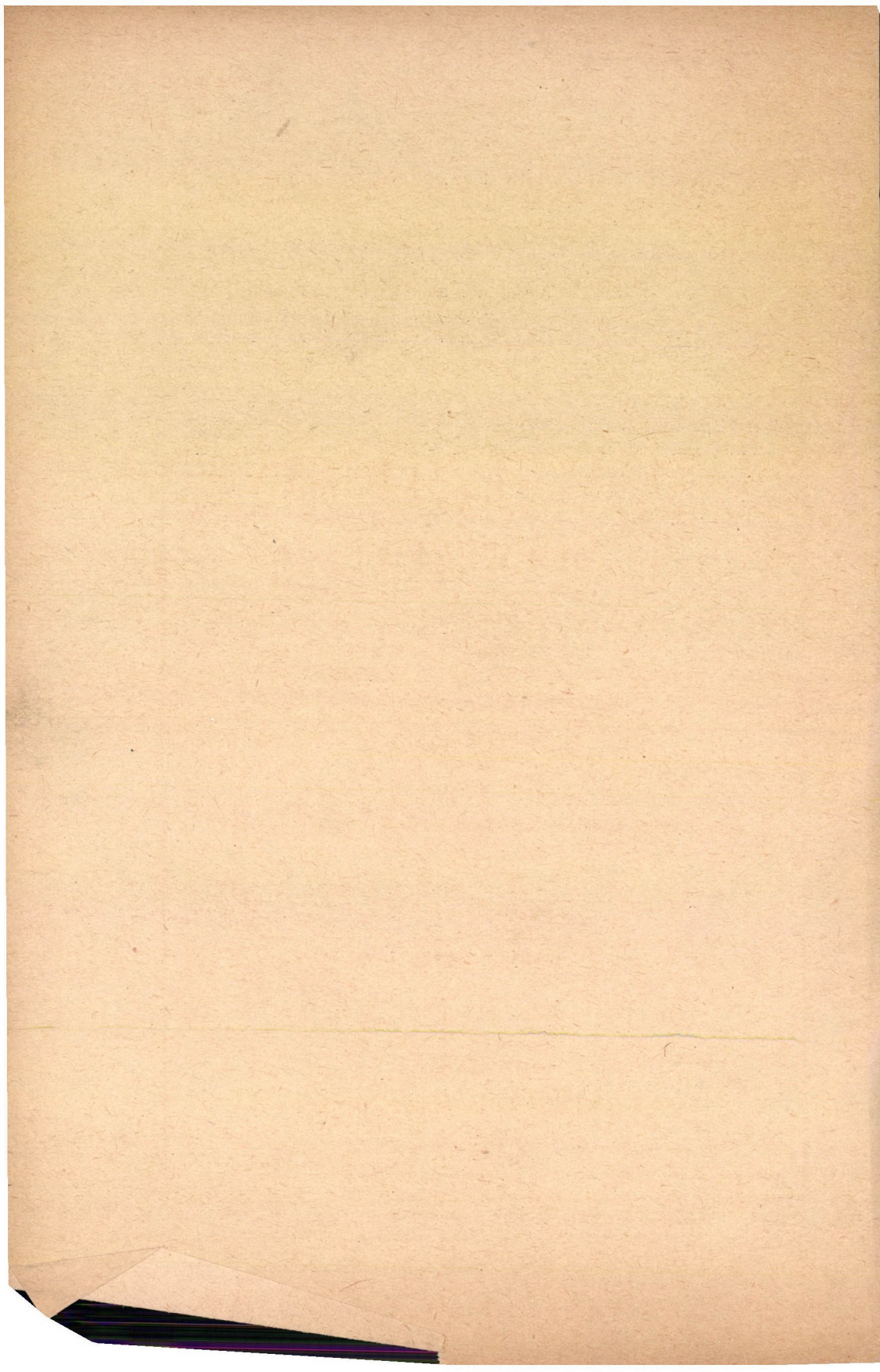
133. A fiumei öböl Cladocerái. — Rovartani Lapok, 8. kötet, p. 67., Fig. 1—5.
134. Mikroskopische Süßwassertiere aus Patagonien (Gesammelt von dr. F. Silvestri). — Term.-rajzi Füzetek, 25. köt., 1902., p. 201., Taf. 2—15.
135. Beiträge zur Kenntnis der Süßwassermikrofauna von Chile. — Ibid., p. 406., Fig. 1—4.
136. Turkestáni édesvizi mikroszkópi állatok. — Math.-Term.-tud Ért., 21. kötet, 1903., p. 324.
137. Mikroskopische Süßwassertiere aus Kleinasien. — Sitzungb. d. Kais. Akad. d. Wissensch. in Wien. Math.-Nath. Cl. Bd. 112., 1903.
138. Mikroskopische Süßwassertiere d. Umgebung des Balaton. — Tab. 1. Zool. Jahrb. Abt. f. Syst. Bd. 19., 1903., p. 37., Tab. 5—6, Textf. 1—3.
139. Mikroskopische Süßwassertiere aus Turkestan. — Ibid. p. 469., Tab. 27—30., Textf. 1—5.
140. Eine neue Cladoceren-Gattung aus der Familie der Bosminiden. — Zool. Anz. Bd. 26., 1903. Nr. 704, p. 594., Fig. 1—3.
141. Die Eulais-Arten Ungarns. — Math.-Naturw. Ber. aus Ungarn., 1903., Bd. 18., p. 341. Fig. 1—8.
142. Új Cladocera genus a Sididae-családból. — Rovartani Lapok, 11. kötet, 1904.
143. Untersuchungen über die Süßwasser-Mikrofauna Paraguays. — Zoologica Heft. 44, 1905.
144. Paraguay mikrofaunájának alaprajza. — Math.-Term.-tud. Ért., 23. kötet, 1905.
145. Halakban élősködő új ázalékállatka. — Ibid.
146. *Nyctotherus piscicola* n. sp., ein neuer Fisch-Endoparasit aus Süd-Amerika. — Zool. Anz. Bd. 28., Nr. 8, 1905.
147. Zwei bathybische Nematoden aus dem Vierwaldstädter-See. — Ibid. Bd. 30., Nr. 13—14., 1906.
148. In südamerikanischen Fischen lebende Trematoden-Arten. — Zool. Jahrb. Abt. f. Syst., Bd. 24., 1906., p. 469., Taf. 24—29.
149. Délamerikai halakban élősködő Trematodák. — Math.-Term.-tud. Ért., 24. kötet, 1906. 1—11. ábra.
150. A délamerikai halakban élősködő Paramphistomida-fajok anatómiai és szövettani viszonyai. — Ibid., Tab. 1—6.
151. Untersuchungen über die Copepoden-Fauna von Hinterindien, Sumatra, Java etc. — Zool. Jahrb., Abt. f. Syst., Bd. 24., 1906., Taf. 14—16.
152. Adatok Hátsó-India, Sumatra, Jáva és a Hawaii szigetek Copepoda-faunájának ismeretéhez. — Math.-Term.-tud. Ért., 24. köt., 1906.
153. Édesvizi mikroszkópi állatok Mongoliából. — Ibid.
154. A Caridini Wickyi (Hicks) postembryonális fejlődésmenete. — Ibid., 25. kötet, 1907.

155. Der postembryonale Entwicklungsgang von *Caridina* Wickyi (Hicks). — Zool. Jahrb., Abt. f. Anat. Bd. 24., 1907., Taf. 24–26, Fig. 1–9.
156. Adatok Német-Keletafrika mikrofaunájának ismeretéhez. 1. közl., Protozoa. — Math.-Term.-tud. Ért. 25. kötet, 1907., p. 402., Fig. 1–9.
157. Adatok Német-Keletafrika mikrofaunájának ismeretéhez. 2. közl., Vermes. — Ibid., 26. kötet, 1908., p. 1., Fig. 10–24.
158. Adatok Német-Keletafrika mikrofaunájának ismeretéhez. 3. közl., Copepoda. — Ibid., p. 43., Fig. 25–27.
159. Adatok a Német-Keletafrika mikrofaunájának ismeretéhez. 4. közl., Phyllopoda. — Ibid., p. 200.
160. Adatok Német-Keletafrika mikrofaunájának ismeretéhez. 5. közl., Ostracoda, Ctenocyprina. — Ibid., p. 294.
161. Adatok Német-Keletafrika mikrofaunájának ismeretéhez. 6. közl., Ostracoda cypridiformia. — Ibid., p. 374.
162. Adatok Német-Keletafrika mikrofaunájának ismeretéhez. 7. közl., Hydrachnidae. — Ibid., p. 405.
163. Adatok Német-Keletafrika mikrofaunájának ismeretéhez. 8. közl., Phaenologia. — Ibid., p. 455.
164. Planktontiere aus dem Victoria Nyanza. — Zool. Jahrb., Abt. f. Syst., 1908., Bd. 25., p. 245, Fig. 1–6.
165. Entomostraca et Hydrachnidae e Tibet. — Records of the Indian Museum, 1908., Vol. 2., Part. 4., Nr. 31., p. 324., Fig. 1–9.
166. Diagnoses praecursoriae specierum aliquot novarum e familia Branchiopodidae. — Annal. d. Sciences Natur., 1908., Ser. 9., Tom. 7., p. 137., Fig. 1–8.
167. Ostracodes Marins. — Expedition Antartique Francaise (1903–5) par le dr. Jean Charcot., 1908., Fig. 1–14.
168. Beiträge zur Kenntnis der Fauna Turkestans auf Grund des von D. D. Pedaschenko gesammelten Materials. — Travaux de la Soc. impér. des Naturalistes de St. Pétersbourg. Bd. 39, 1909., Heft. 2., Taf. 1., Textf. 9.
169. Novum genus et nova species Crustaceorum e subordine Phyllopoda anostraca. — Annales Musei Nationalis Hungarici VII., 1909., p. 173., Fig. 1.
170. Species aliquot novae Entomostracorum. — Archivum Zoologicum. Vol. 1., Nr. 14., 1910, Táb. 5–7.
171. Beiträge zur Kenntnis der Mikrofauna des Nils. — Sitzungsber. d. Kais. Akad. d. Wiss. in Wien., Math.-Naturw. Kl. 1910., Bd. 119., Abt. 1., Tab. 1–3.
172. Monographie systematique des Phyllopodes Anostracés. — Annales d. Scienc. Natur. Zool., 1910., Ser. 9., p. 91., Fig. 1–84.
173. Collections recueillies par M. le Baron M. de Rothschild dans l'Afrique Orientale (Abyssinie et Éthiopie). — Bulletin du Museum d'histoire Natur., 1910., Nr. 5., p. 253.

174. Quelques Phyllopes Anostracs nouveaux. Appendice à la monographie systematique des Phyllopes Anostracs. — Annales de Sciences Naturelles. Zoologie Sér. 9., p. 243., Fig. 1—5.
175. Adatok a Phyllopoda Anostraca alrend eddig ismert fajainak ismeretéhez. — Math.-Term.-tud. Ért., 29. kötet, 1. füzet, p. 165., Fig. 1., 2., 1911.
176. Egy új Cladocera-faj Keletindiából. (Eine neue Cladoceren-Art. aus Ostindien.) Állattani Közlemények, 10. kötet, p. 63., 110., Fig. 1., 1911.
177. Két antarctikus ázalékállatka. (Deux Infusoires nouveaux de la région antarctique.) — Állattani Közlemények, 10. kötet, p. 97., 114., Fig. 1—2., 1911.
178. Eine neue Cypris-Art. aus Brasilien. — Zool. Anz. Bd. 38., r. 14/15., 1911., p. 337., Fig. 1.
179. Adatok a Mermithidae-család édesvizben élő fajainak ismeretéhez. — Math.-Term.-tud. Ért., 29. kötet, 1911., 2. füzet, p. 450., Táb. 1—4.
180. Freilebende Süßwasser-Nemathelminthen aus der Schweiz. — Revue suisse de Zoologie. Annales de la Soc. Zool. Suisse etc. Vol. 19., Nr. 21., 1911., p. 501., Tab. 15—17.
181. Description de quatre espèces nouvelles de Crustacées ostracodes recoltées p. M. H. Gadean de Kerville pendant son voyage en Syrie. — Bullet de la Soc. des Amis d. Scienc. natur de Rouen. 1911., p. 1., Fig. 1—32.
182. Néhány új vagy kevésbé ismert Phyllopoda anostraca. — Math.-Term.-tud. Ért., 30. kötet, 1912., 1 füzet, p. 98., 2. rajz.
183. Két érdekes aberratio a Phyllopoda conchostraca alrend körében. — Ibid., 3. füzet, p. 407., 2. ábra.
184. Ostracodes marins. — Deuxième expédition antarctique française (1908—10), p. 171., Táb. 1.
185. Phyllopes anostracs. — Ibid., p. 187., Fig. 1.
186. Deux Infusoires nouveaux de la region antarctique. — Ibid., p. 193., Fig. 1—2.
187. Deux aberrations interessantes dans le sous-ordre Phyllopoda conchostraca etc. — Annales des Scienc. Natur. Zool. 9. Ser., 1913., T. 17., p. 207., Fig. 1—2.
188. Quelques Phyllopes anostracs nouveaux. — Ibid., p. 207., Fig. 1-2.
189. Beiträge zur Kenntnis der in Süßwassern lebenden Mermithiden. — Math.-Naturw. Bericht aus Ungarn., Bd. 27., 3. Heft, Taf. 1—4., 1913.
190. Beiträge zur Kenntnis der Mikrofauna des Kossogol-Beckens in der nordwestlichen Mongolei. — Ibid., Heft. 4., Fig. 1—12.
191. Cladoceren und Ostracoden aus Süd- und Südwestafrika. — Zool. u. Anthrop. Ergebn. einer Forschungsreise etc. von dr. Leonhard Schultze, 1913., Bd. 5., Lief. 2., Tab. 1—2.
192. Fauna Regni Hungariae : Rotatoria., 1913.

193. Phyllopoda. — Voyage de Ch. Alluand et R. Jeannel en Afrique Orientale (1911—12). 1913., Fig. 1.
194. Magyarország kagylós levéllábu rákjai (Phyllopoda conchostraca Hungariae). — Math.-Term.-tud. Közl., 32. kötet, 1913., 2. sz., Fig. 1—13.
195. Az eddig ismert kagylós levéllábu rákok áttekintése. — Math.-Term.-tud. Ért., 31. kötet, 1913., 5. füzet, p. 559., 2. ábra.
196. Untersuchungen über die Süßwasser-Mikrofauna Deutsch-Ostafrikas. — Zoologica Heft. 59., 1910., Taf. 1—18., Textfig. 1—19.
197. Monographie systematique des sous-ordres Phyllopoda conchostraca. — Ann. d. Sc. Nat. Zool., 1914., T. 20., Fig. 1—173.

Daday népszerű, itt fel nem sorolt cikkei megtalálhatók egyfelől a *Természettudományi Közlöny névjegyzék- és tárgymutatójában* (a Természettudományi Társulat kiadása, Budapest, 1905), másfelől a Pallas Nagy Lexikon egyes címszóinál, melyek mindegyike D. J.-vel van signálva.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 5. SZÁM.

GENERSICH ANTAL R. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

BUDAY KÁLMÁN

LEVELEZŐ TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1925 MÁJUS 25-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Alapár 3 korona.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1925.

Pápa, 1925. Főiskolai könyvnyomda.

Genersich Antal emlékezete.

Irta és a M. Tud. Akadémia 1925 május 25-én tartott összes ülésén
felolvasta : **Buday Kálmán** I. tag.

Tekintetes Akadémia!

Amidőn elfogadtam a megtisztelő megbízatást, hogy Genersich Antalról itt megemlékezést tartsak, már előre tisztában voltam azzal, hogy ennek a feladatnak csak tökéletlenül tudok megfelelni. Genersichnek nem voltam tanítványa, s így csak közvetve van tudomásom arról a lebilincselő hatásról, amelyet előadásaival hallgatóira gyakorolt; nem tartoztam intézetének személyzetéhez sem, s ezért nem is volt alkalmam őt bizalmas közelségből megismerni. Mégis bizonyos mértékig közel jutottam hozzá, mert utódja lettem úgy a kolozsvári, mint a budapesti egyetemi tanszéken, s így megtaláltam Kolozsvárt az ő 23 évi, Budapesten 18 évi fáradhatatlan munkásságának emlékeit. Sőt Genersich tanítványai közül többen nekem is később munkatársaim voltak, részben még most is azok; sok részletre nézve ők az én élő kútforrásaim s ezért remélem, hogy a kép, amelyet Genersichről adni igyekszem, elég hű lesz, ha talán hiányozni is fognak rajta a közvetlen benyomások élénk színei.

Genersich Antal, akár tudásának mélységét és terjedelmét, akár alkotásait, akár környezetére való befolyását tekintjük, egyike volt a mi legértékesebb embereinknek. A sors, különösen pályája kezdetén, nem nagyon kedvezett neki, de a mostoha viszonyok fölött tehetségével, akaraterejével diadal-maskodott s ha nem is fejthette ki egész szabadon képességeit, mégis a legmagasabbra emelkedett kortársai becsülésében. Hogy azonban Genersich egyéniségét megérthessük,

ismernünk kell ennek a szakadatlan tevékenységben eltöltött életnek külső körülményeit is, mert azok bizonyos mértékig befolyással voltak munkálkodásának irányára.

Genersich Antal 1842 február 4-én született Nagyszombatban, ahol atyja táblai fiskális volt, de a fiatal Genersich korán árvaságra jutván, hamar megismerte az élet küzdelmeit s már Késmárkon, mint gimnáziumi tanuló, majd Budapesten, mint egyetemi hallgató, mások tanításával tartotta fent magát. Már egyetemi évei alatt többféle módon kitünt társai közül, így több egyetemi pályadíjat nyert. Később, mint fiatal orvos, Arányi Lajosnak a kórbonctan egyetemi tanárának asszisztense lett s a kórházi és törvényszéki orvosi boncolások végzésében igen nagy gyakorlatot szerzett, annál is inkább, mert Arányi érdeklődését ekkor archeologiai tanulmányok, különösen Vajdahunyad várának restaurálása foglalták le. Genersich páratlan szorgalma és jeles képességei csakhamar méltánylásra is találtak; 1868-ban pesti városi kórboncnok főorvossá választott meg, majd ugyanezen évben állami utazási ösztöndíjat nyert, amellyel két évet töltött külföldön és pedig Würzburgban Recklinghausennál, Bécsben Rokitanskynál és Strickernél, Lipcsében Ludwignál és Wagnernél, Berlinben Virchownál folytatott tanulmányokat, tehát az akkori idők legjobb bűvárai voltak tanítómesterei. Ezen külföldi tartózkodása alatt súlyos betegség lepte meg és baja annyira komolynak látszott, hogy emiatt a már nyugalomba készülő Arányi utódja gyanánt a budapesti tanszéken nem jöhetett számításba s ezért, amikor 1870-ben a budapesti egyetemen Scheuthauer Gusztáv neveztetett ki a kórszövettan rendkívüli tanárává, Genersich a kolozsvári orvossebészeti tanintézetnél foglalta el az újonnan szervezett kórbonctani tanszéket. Kolozsvárt az első két évben csak a kisebb előképzettségű sebészek voltak tanítványai, akiknek a kórbonctannal kapcsolatban a törvényszéki orvostant és a tetszhalált is elő kellett adnia. Majd 1872-ben a kolozsvári egyetem felállítatván, Genersich a kórbonctan egyetemi tanára lett és Kolozsvárt működött 23 éven át, 1895 őszéig, amikor Scheuthauer Gusztáv halála után a ketté osztott budapesti kórbonctani tanszék egyik tanári állására nyert meghívást.

Akik a kolozsvári egyetem történetét ismerik, azok tudják, hogy az első két évtizedben milyen súlyos viszonyok közt dolgoztak annak tanárai; nyomasztólag hatott rájuk nemcsak intézeteik hiányos felszerelése, hanem a saját rossz anyagi helyzetük, gyenge díjazásuk is. Genersich, aki már tanársegéd korában megnősült, s akit az ég sok gyermekkel áldott meg, kénytelen volt családjá fentartása érdekében orvosi gyakorlatot is vállalni és munkaerejét tanítványai és betegek között megosztani. Orvosi gyakorlata csakhamar igen kiterjedt lett, de az ő nagy szorgalma és munkabírása lehetővé tette, hogy orvosi praxisának lelkiismeretes ellátása mellett egyetemi tanári teendőit is a legnagyobb odaadással végezze, sőt jelentékeny tudományos működést is fejtessen ki.

Általában a kolozsvári egyetem tanári kara a hetvenes és nyolcvanas években, a nehéz viszonyok dacára, igen lelkesen dolgozott, voltak kitűnő tanárai, akik a nagyon szerényen indult vidéki egyetemet jelentékeny tudományos központtá tették. Hogy csak pár nevet említsek, a jogi karon Concha, Farkas Lajos, Jeney, a bölcsészeten Ladányi Gedeon, Melzl Hugó, Szabó Károly, Imre Sándor, a természettudományi fakultáson Brassai, Entz, Koch, később Fabinyi, az orvosi karon Genersichen kívül, budapesti kinevezésükig Schulek, Fodor, majd Högyes, Klug, Purjesz voltak a fő ékességei a kolozsvári egyetemnek, s új életre ébresztették a 200 év előtti hagyományokat, amikor Erdély a magyar kultúrának egyik legfőbb erőssége volt.

Ennek az erdélyi tudományos újjászületésnek az Erdélyi Múzeum Egylet lett a központja, gróf Mikó Imrének az alkotása, amely Magyarország erdélyi részére nézve majdnem azt jelentette, amit az egész Magyarországra nézve a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Múzeum együttvéve, amennyiben az Erdélyi Múzeum Egyletnek nemcsak nagyértékű gyűjteményei voltak, hanem tudományos szakosztályai is, amelyek felolvasó üléseket tartottak s az itt elhangzott értekezéseket a saját hivatalos organumukban, az Erdélyi Múzeum Egylet értesítőjében kinyomattak. Ezen Egyesület évkönyvei, értesítői úgy a dolgozatok belső értéke, mint szerzőik személye miatt mindig becsesek lesznek a magyar köz-

művelődés tanulmányozói számára. Hogy ebben az előkelő társaságban Genersich nemcsak megállta a helyét, hanem tekintélyre is tett szert, annak legjobb bizonyítéka, hogy az Orvostermészettudományi szakosztály 20 éven keresztül, 1876-tól 1895-ig, szakelnökké választotta.

Mindazáltal Genersich magasabb tudományos becsvágását nem elégítette ki egészen a kolozsvári helyzet, annál kevésbbé, mert mindinkább szaporodott azok száma, akik orvosi tanácsért hozzá fordultak, s Genersich lassanként terhesnek kezdte érezni a tanári és gyakorló orvosi kettős elfoglaltságot, ezért szívesen fogadta el a budapesti tanszékre való meghívást azon reményben, hogy ott az orvosi gyakorlattól megszabadulva, egészen a tanításnak és a tudománynak élhet. Reményei részben teljesedtek is, amennyiben budapesti hallgatósága a kolozsvárihoz képest sokkalta nagyobb volt és így tanári ambíciói kielégítésre találtak; azáltal pedig, hogy a Szent István közkórház boncoló főorvosává lett, ennek a nagy kórháznak a gazdag boncolási anyaga is rendelkezésére állott, s így a gyakorlati tanítás sikerének minden föltétele birtokában volt. Kevésbbé találta meg a módot a tudományos dolgozásra. Ebben a tekintetben nem is titkolta csatlódását, s aki, mint tanár, demonstratív szakmán dolgozik, az megértheti, hogy némileg az idősebb korban átültetett fához hasonló sorsra jut az olyan egyetemi tanár, aki hosszasabban, évtizedeken át működött egy helyen s azután már nem egészen fiatal korban más egyetemre kerül. Az egyetemi tanárra nézve az ő megszokott könyvtára, jól begyakorolt búvárkodó eszközei, önmaga által alkotott múzeuma, összegyűjtött vizsgálati anyaga, megszerkesztett jegyzőkönyvei azok a gyökérszálak, amelyekkel a régi talajban szilárdan megállt és izmosodott. Ezek a gyökérszálak jórészt elsorvadnak az átültetéskor s bizony sok idő és kedvező külső körülmények kellenek, hogy a tudós visszanyerje előbbeni alkotóerejét és produktivitását.

Hogy Genersich a budapesti élet forgatagában nem találta meg azt a nyugalmat a munkálkodásához, amelyet óhajtott, azon nem csodálkozhatunk, hiszen a nagyváros amennyire serkenti az élénkebb szellemi élet adta impulzusok

révén a tudományos dolgozást, másfelől meg is bénítja azt azáltal, hogy a sokféle lekötöttség nem enged időt a nyugodt gondolkodásra. A munkakedv megörlődik, ha a megkezdett bűvárkodásból halaszthatatlan mindennapi teendők hetekre, hónapokra kizökkentenek bennünket. Különösen érezte ezt Genersich, akinek természetében rejlett, hogy minden munkáját nagyon alaposan, rendkívül körültekintően óhajtotta végezni.

Nem minden keserűség és kiábrándulás nélkül szerezte meg Genersich ezt a tapasztalatot s kárpótlást keresett egyfelől tanári kötelességeinek buzgó teljesítésében, másfelől az Igazságügyi Orvosi Tanácsban kifejtett működésében, amely Tanácsnak nemcsak egyik legtevékenyebb tagja, hanem, mondhatni, oszlopa lett. Amikor aztán 1913 őszén, mint egyetemi tanár nyugalomba lépett, az Igazságügyi Orvosi Tanácsban még éveken át működött; utolsó referátumát 1918 április 30-án terjesztette elő szinte teljes szellemi frissességben, de testileg már nagyon megtörve; alig egy hónappal ezután, 1918 június 2-án, életének 77. évében meghalt. Temetése az egyetem lépcsőházából történt igen nagy részvét mellett; holttestét, kívánsága szerint, Kolozsvárra szállították s ott helyezték végleges nyugalomra.

Amint láttuk, Genersich az orvossebészeti tanszéken töltött 2 éven kívül 41 éven át tanított az egyetemen; ezen hosszú idő alatt sok oldalról részesült elismerésben és meg-tiszteltetésben. 1875-ben Kolozsvár város tiszteletbeli főorvosává nevezték ki, elnöke lett Budapesten a Közkórházi Orvostársulatnak, tagja volt az Igazságügyi és Közegészségügyi Tanácsnak. Úgy a kolozsvári, mint a budapesti egyetemen dékáni és rektori tisztséget viselt, Akadémiáknak 1892-ben levelező tagja, 1906-ban rendes tagja lett. Legfelsőbb elismerésben is többször volt része, így 1891-ben a Kolozsvár városi vízvezeték építő bizottságának elnöki minőségében kifejtett munkálkodása, továbbá tanári és tudományos működése méltánylásául magyar nemességgel és „szepesszombati“ előnév adományozásával tüntették ki.

Genersich hosszú munkás életében igen sokoldalúnak mutatkozott s bár a tudományos bűvárkodásban és gyakorló-

orvosi teendőinek végzésében is kiváló képességei révén messze az átlag fölé emelkedett, mégis a legelső helyre *tanári működését* kell tennünk, amely téren legelsőrendű kvalitásokat árult el. Ő nemcsak tartalomban nyújtott értékeset és hasznosat tanítványainak, hanem előadásának módjával szavait úgyszólván felejthetetlenekké tudta tenni. Rendkívüli olvasottsága volt, mert élete végéig a kora reggeli órákat olvasással töltötte, ezért nemcsak saját szakmájában, hanem az összes orvosi tudományokban is nagy tájékozottsággal bírt. Ehhez járult a személyes tapasztalatoknak évtizedeken át megszerzett nagy sokasága. Genersich boncolásain, fáradságot nem ismerve, igyekezett minden vitás kérdést tisztázni s itt kitartása, lelkiismeretessége nagyon szerencsésen egyesült az éles megfigyeléssel s a realitásnak azzal az adományával, amely bonyolult helyzetekben megkülönböztetni s így az igazság megismeréséhez eljutni képes. Fokozta előadásainak értékét az is, hogy ő orvosi gyakorlata által úgyszólván egyécsítette magában a klinikusnak a külsőségek értékelése iránt kifejlődött érzékét a boncolóorvos mélyenlátásával. A beteggyógyítás terén való jártassága módot adott neki arra, hogy hallgatóit olyan tanulságokra figyelmeztesse, amilyeneket meg sem látnak azok, akik életüket mindig csak elméleti kérdések kutatásával töltik el. Sem nálunk, sem Németországban és Ausztriában az elméleti orvosi szakmák tanárai nem szoktak orvosi gyakorlattal foglalkozni, míg Franciaországban ezek is betegosztályokkal bírnak s így az élettel közelebbi érintkezésben maradnak; ennek a francia rendszernek az előnyei Genersich tanításában is megvoltak.

Genersich a szó szoros értelmében fáradhatatlan, lelkes tanító volt, aki egyfolytában több órát tudott eltölteni azzal, hogy érdekes kóresetek tanulságait tanítványai előtt minden irányban föltárja. A gyakorlati tanítást tartotta elsősorban fontosnak, s ezen a téren nagy paedagógiai érzéke is volt. Általában rendszerességre törekedett, szabályokat, célszerű gyakorlati eljárásokat talált ki, melyek a hallgató emlékezetébe jól bevésődtek. Minden erejével azon volt, hogy reá szoktassa hallgatóit is az elfogulatlan megfigyelésre, az alapos lelkiismeretes vizsgálásra, s az öntudatosan látottaknak hű leírá-

sára. Emellett hallgatói hamarosan megéreztek, hogy Genersich személyében nemcsak nagy tudású tanár, hanem egyuttal sokat tapasztalt orvos és meleg érzésű emberbarát szól hozzájuk, aki hosszú életén át nem csupán a holttest kóros alaki változásait tanulmányozta, hanem alaposan megismerte a beteg embert is az ő szenvedéseivel. Genersich ezen előadásai közben az emberi gyarlóságokat a humor magaslatáról nézte, de tudott szarkasztikus is lenni, ha az orvosoknak a betegekkel szemben elkövetett botlásait akarta ostromozni. Mindezeket betetőzte szokatlanul élvezetes előadási módja; szavainak hatásához nagyban hozzájárult a megfelelő arcjáték, az élénk taglejtés és hanghordozás is. Egy erdélyi orvos ismerősöm, aki Genersichnek budapesti tanítványa volt, úgy nyilatkozott előttem, hogy orvostanhallgatói évei alatt a legmélyebb benyomást reá Genersich gyakorlati demonstrációi tették.

Genersich tanári működésének méltatásához tartozik megemlékeznünk arról, hogy amikor 1888-ban kolozsvári intézete a régi guberniumi épület bolthajtásos helyiségeiből a Hausmann Alajos által emelt fényes új épületbe költözött, akkor ő nemcsak a dolgozásra nyert tágabb, alkalmas helyiségeket, hanem módjában állott kedve szerinti múzeumot is felállítani. Ez a kolozsvári kórbonctani múzeum csakhamar hírnévre tett szert gazdagsága és ügyes elrendezése által; én, aki Kolozsvárt Genersich utódjaképen ezt a múzeumot is örököltem, tanuságot tehetek arról, hogy ennek a gyűjteménynek minden szekrényén meglátszott a gyűjtőnek nemcsak a szakértelme, hanem a szeretetteljes gondossága is. Főleg az emberi és állati fejlődési hibák szempontjából ez a múzeum egyike lett a legváltozatosabbaknak, különösen azért, mert Genersichnek a vidéki orvosi állásokban működő tanítványai ismerték érdeklődését a fejlődési hibák iránt s volt kedves tanáruk iránti hálától indítva, minden érdekesebb esetet, amely orvosi gyakorlatukban előfordult, múzeuma számára megküldöttek.

Genersich nagy tanári jelentőségét hirdeti az, hogy közvetlen tanítványai közül többen egyetemi tanszékekhez jutottak; így Entz Béla a pécsi, Orsós Ferenc a debreceni egyetemen a kórbonctan nyilvános rendes tanárai lettek. Ezen-

kivül hosszabb időt töltöttek oldala mellett mint tanársegédek Minich Károly és Jankovich László egyetemi magántanárok.

Messzire vezetne, ha név szerint akarnám felsorolni a mai tudományosan működő orvosi nemzedékből mindazokat, akik intézetében huzamosabban dolgoztak s akik kivétel nélkül szeretettel emlékeznek vissza bölcs mesterük tanítására és példaadására. Tanítványai egyébiránt hálás érzületüknek már Genersich életében is kifejezést adtak, mert amikor 70-ik esztendejét betöltötte, körülvették és a ragaszkodás megható jeleivel ünnepelték, többek közt egy művészi becsű plakettet nyújtottak át neki, amely őt a jól sikerült domborművű arc-kép alatt a legjellemzőbb helyzetben, boncolás végzése közben ábrázolja.

Többször említettük, hogy Genersich kolozsvári 25 évi tanársága idején *orvosi gyakorlatot* is folytatott és Purjesz Zsigmond mellett Kolozsvár egyik legkeresettebb orvosa volt, akiért valósággal rajongtak a betegek és hozzátartozóik. Ha ennek a nagy kedveltségnek a rugóit keressük, megint ott látjuk Genersich igen kiváló általános orvosi képzettségét, a boncolásokon szerzett alapos betekintését a kóros viszonyok bonyolultságába, az ő éles disztíngváló képességét, érzékét az adott helyzetben való tájékozódásra. Ezek a tulajdonságai adták meg az objektív feltételeket ahhoz, hogy a diagnózis felállításában hamar a helyes nyomra találjon. Ahhoz azonban, hogy valaki a betegek bizalmát megnyerje, még egyéb kellékek is szükségesek s Genersich ezekkel is bőségben rendelkezett. Ide tartozik az ő rendkívüli szorgalma és lelkiismeretessége, amely humánus érzülettel és kitünő bánásmóddal párosult. Nagy emberismerő lévén, hamar tisztában volt betegének konstitúció- és karakterbeli tulajdonságaival is. Tudott a kellő pillanatban erélyes is lenni; általában nagy szuggesztív hatást gyakorolt a betegekre és környezetükre s nemcsak megnyugtatta őket határozott fellépésével, hanem fel is vidámította kedves tréfáival. Súlyos betegét naponként többször is meglátogatta, kijelentvén a hozzátartozóknak, hogy ezért nem tart igényt nagyobb díjazásra, de az adott helyzetben szükségesnek véli, hogy a beteget minél gyak-

rabban lássa. Ezért betegeire lelkiileg is jó hatással volt, azok ösztönszerűleg érezték, hogy segítő kezet nyújt feléjük. Orvosi gyakorlata által Genersich Kolozsvárt igen nagy népszerűsége tett szert, amely Budapestre való felköltözése után is hagyományként sokáig megmaradt. Magam is tanuja voltam, hogy amikor Kolozsvárról való eltávoztása után sok évvel egyik gyermekének esküvője alkalmából megint Kolozsvárra jött, erre a családi ünnepre egybesereglett az egész város s a szeretet olyan jeleivel vették körül, amint az emberek csak azt szokták, akit valamikor mélyen a szívébe zártak.

Genersich egyébként orvosi gyakorlatának teljesítése közben is megmaradt kutató tudósnak. Legjobban bizonyította ezt azzal, hogy amikor valamelyik magánbetege meghalt s a betegség magábanvéve, vagy szövődményei által különösebb érdekességgel bírt, a családtagokat nagy rábeszélő képességével reábirta, hogy a boncolásba belenyugodjanak. Ilyformán magángyakorlatában értékes tapasztalatokat gyűjthetett saját szaktárgya köréből is, másrészt a kolozsvári közönséget reánevelte arra, hogy a magánháznál elhaltak boncolásába is beleegyezzenek, ami Németországban eléggé szokásos, de nálunk Magyarországon még nagy idegenkedésre talál.

Ha már most tekintetünket Genersich *tudományos működése* felé irányítjuk, azt összeségében nagyon értékesnek kell mondanunk, ami annál természetesebb, mert Genersichben sok meg volt azokból a tulajdonságokból, amelyek az igazán nagyszabású tudományos munkálkodáshoz szükségesek. Egyrészt nagy szorgalma, másrészt kitűnő emlékező tehetsége révén igen széleskörű tudása volt, emellett vizsgálódásaiban páratlanul kitartó, elmélyedő tudott lenni; szigorú lelkiismeretessége megóvta a felületességtől, a valóság iránti szerencsés érzéke pedig a csapongó elméletek terére való elkalandozásoktól. Emellett tudományos témáit jól, gyakorlatiasan tudta megragadni, előszeretettel gyűjtötte az egy célra irányuló sorozatos megfigyeléseket s érdeklődése dolgozás közben nagyon sokoldalú és éber volt. De ezekkel a természetadta előnyökkel szemben kedvezőtlen hatással volt az, hogy Genersich kolozsvári intézete nagyon sokáig nem volt

a dolgozásra alkalmas helyiségekkel, eszközökkel felszerelve; ehhez járult az is, hogy mindinkább kiterjedt orvosi gyakorlatára miatt aránylag kevés időt tölthetett egyfolytában dolgozóasztala mellett. Pedig éppen abban az időben, t. i. a múlt század 70-es éveinek második felében és a 80-as években, a mikroszkopiai dolgozás terén nagy újítások történtek, bonyolultabb technikai eljárások kezdtek meghonosulni; a rögzítőn előállított egyszerű készítményeken való vizsgálódás helyét a rögzítés, beágyazás, festés számtalan új módszere foglalta el; akkor jöttek divatba a sorozatos metszetek, a plasztikai rekonstrukciók. Mindezen kifinomult eljárások a kivitelben hosszabb időt követeltek; ezek megkívánták, hogy a bűvárkodó 3–4 órát töltsön egyfolytában dolgozóasztala mellett. Genersich sokoldalú egyéb elfoglaltsága miatt erre nehezen tudott időt szakítani, s azért inkább a makroszkopos kórbonctan és az egyszerűbb kórszövetetani technika fegyvereivel élt, ami bizonyos mértékig tudományos témáinak kiválasztásában is korlátozta. Ez magyarázza meg részben azt is, hogy Genersich, aki alaptermészetében konzervatív hajlamú volt, a bakteriologiai érával szemben is tartózkodó álláspontra helyezkedett.

Genersich képességeinek a kiválóságát bizonyítja, hogy ezen korlátok dacára nemcsak terjedelemre, hanem belső értékre nézve is nagy jelentőségű tudományos munkásságot tudott kifejteni. Ami hiányzott nála a bonyolultabb szöveti technikában való gyakorlottságból, azt pótolta jó megfigyeléssel, kitartással, lelkiismeretességgel. Témái nagyon változatosak. Előszóval karolta fel az állati parazitákkal és a fejlődéstannal összefüggő témákat, amelyek nem szorosan véve kórbonctaniak ugyan, de a szélesebb látókörű bűvár szeme megakad rajtuk. Genersich pl. nemcsak az emberi, hanem az állati betegségeket is tanulmányai körébe vonta, mert ő a vágóhídi állati anyagot is ismerte s dolgozatainak egy részében ezt az állatkórbonctani jártasságát jól tudta értékesíteni. Talán nem csalódunk, ha feltesszük, hogy témáinak kiválasztásában és feldolgozásában nemcsak általános természettudományi műveltsége volt a mérvadó, hanem Entz Gézával és Koch Antallal való benső barátsága is.

Genersich irodalmi működése 1866-tól 1911-ig, tehát mintegy 45 éven keresztül szakadatlanul tartott s eredménye több mint 80 dolgozat, amelyeknek egy része német nyelven is megjelent. Ezeknek a dolgozatoknak terjedelme és jelentősége persze nem egyforma s azt hiszem, mindenki természetesen fogja találni, hogy itt csupán a legnevezetesebbekről számolok be. Végigtekintve Genersich tudományos életpályáját, abban két emelkedést ismerhetünk fel, az egyik 1870—75-re esik, s külföldi tanulmányútjának és kolozsvári tanársága első éveinek az eredménye; a második virágzás 1890-től 94-ig tart s megfelel kolozsvári tanárkodása utolsó öt évének, amelyeket már az újonnan felépült, jól berendezett intézetében tölthetett el.

Genersich legelső nyomtatásban megjelent közleménye tulajdonképpen egy rövid boncolási jegyzőkönyv, de azon személyiség, akire ez vonatkozik, egyik legjelesebb tragikai színészünk, Egressy Gábor volt, Petőfi Sándor jó barátja. Genersich cikke az Orvosi Hetilap 1866. évfolyamában jelent meg „Egressy Gábor holtteste boncolatának eredménye” cím alatt és bevezető soraiban elmondja, hogy Egressy Gábor 58 éves, nő 1866 július 30-án este 9—10 közt színelőadás alkalmával összerogyott és eszméletlen állapotban hazahozatván, 11—12 óra közt meghalt. A boncolás friss agyvérzést állapít meg halál-ok gyanánt, e mellett azonban általános érlemeszesedésnek és régibb agyvérzésnek nyomait is felfedezte.

A következő két évben Genersich, mint budapesti tanársegéd, több kisebb dolgozatot írt az Orvosi Hetilapba, amely 1868-ban egy értékesebb munkát is hoz tőle. A dolgozat címe: „Fonálóckór esete etetési kísérletekkel állatban” s azért nevezetes, mert Genersich később Kolozsvárt a trichinosisra vonatkozólag fontos vizsgálatokat végzett, amelyekre az érdeklődést már ezen észlelete fölkeltette. Genersich sok sikertelen kutatás után egy arzénmérgezésben elhalt nőnek az izomzatában számtalan meszes trichinatokot talált, s amikor a trichinákkal nyulakat megettetett, azokban jellegzetes izomtrichinák fejlődtek ki. Genersich felemlíti, hogy ámbár Németországban ekkor már sok trichinaesetet találtak, Magyar-

országon a papiroson maradt nyomozás miatt nem akadtak trichinosisra s az övé az első valódi trichinosis eset Magyarországon. Genersich szorgalmának, megfigyelőképességének már ez a közlemény is élénk bizonyítéka.

Genersich ezután került ki Németországba s a munkára vágyó, fogékony lelkületű fiatal emberre a kitűnő vezetés, a nagy mesterek példája rendkívül buzdítólag hatott s csakugyan Németországban készült dolgozatai igen értékesek és jó világításban mutatják be szerzőjük bűvárkodási talentumát. A nagy nevű Recklinghausen megbízásából dolgozott fel egy érdekes esetet, a munka címe: „Sokszoros idegdaganat“. A sokszoros idegdaganat kórképét akkor Recklinghausen klasszikus leírásából már ismerték; Genersich a neki átadott esetet, az őt jellemző fáradhatatlan kitartással dolgozta fel. Igen pontos leírást ad az egész szervezet legkülönbözőbb idegein előforduló daganatokról, számos daganatra nézve megszámolta a belépő idegrostokat és a daganat belsejében lévőket is s így meg tudta állapítani, hogy az idegrostok a daganatban számbelileg nem gyarapodnak. Sőt, amikor Genersich meghallotta, hogy a boncolásra került egyénnek egy, még akkor is élő bátyjánál gyanús daganatok vannak, felkutatta ezt a távolban lakó testvért és beható vizsgálattal kiderítette, hogy az is többszörös idegdaganatban szenved; tehát az öröklékenység szerepe is ezáltal tisztázódott. Genersichnek ezt a munkáját a legújabb idevágó közlemények is úgy említik, mint a sokszoros idegdaganatnak egyik legjobban leírt és átvizsgált esetét.

A másik németországi dolgozat a hirneves Ludwig tanár élettani intézetében készült Lipcsében, címe: „Nyirokfelvétel a vázizmok inai és bőnyéi által“. Genersich mindenképp azt iparkodott kideríteni, hogy vannak-e a rekeszizmon kívül egyéb inakban és bőnyékben is nyirokerek. E célból terpen-
tinben oldott alkanninnal befecskendezési kísérleteket tett és sikerült neki az inakban és bőnyékben gazdag nyirokérhálózatot kimutatni. Azután kutyáknak az összes zsigereit kiirtotta, úgy hogy a vér csupán az izmokon keresztül keringjen, s most mesterséges vérátömlesztés útján meghatározta az izmok által termelt nyirkot az izmok nyugalmi helyzeté-

ben, villanyos ingerlésre és passzív összehúzódáskor s kiderítette, hogy a mesterséges vérkeringéskor a túl élő testrészekből izomösszehúzódás alkalmával az eltávozó nyirok mennyisége fokozódik. Végül izomösszehúzódások segélyével a pólyák nyirokereit mintegy természetes úton meg tudta tölteni alkaninnal. Hogy ezeket a vizsgálatokat elvégezhesse, Genersich egy komplikált készüléket szerkesztett, amely kerekkel, csigákkal volt ellátva s egyáltalán nagy leleményességgel iparkodott a sokféle fölmerülő nehézséget (pl. a véreerek görcsös összehúzódását) legyőzni. A nagyszabású tanulás értékéről, becséről tanuskodik, hogy azt a szász tudományos társulat jelentéseiben egész terjedelmesen, táblázatokkal együtt közölte és Ludwig még több évtized múlva is orvosi oktatásunk egyik még élő vezetője előtt magasztalva szólott Genersich vas szorgalmáról, páratlan kitartásáról, feltétlen megbízhatóságáról. Ludwig szerint Genersich vizsgálatait szinte felesleges volt ellenőrizni.

A harmadik külföldi dolgozat Bécsben készült és a szaruhártya nedvcsatornáival foglalkozik. Annak bizonyítására, hogy a Recklinghausen által a szem szaruhártyájában ezüstözéssel előállított rajzolat csakugyan nedvcsatorna rendszer, Genersich az ilyen ezüstözött szaruhártyadarabot békának a nyiroktömlőjébe helyezte s mikor öt nap múlva megint kivette, a szaruhártyadarabok szélein az ezüstözés által kimutatott hézagok vándorsejtekkel voltak megtelve, amelyek még mozgtak és mozgásukban mindig szorosan a nedvcsatorna rendszer széleihez alkalmazkodtak s az ezüstözéssel adott határokat sehol sem lépték át, annak jeléül, hogy az ezüstözési rajzolat valóban üregeknek felel meg, a kétségbevont csatornarendszer tehát csakugyan létezik.

A külföldi termékeny évek után Genersich, mint láttuk, 1870-ben Kolozsvárt az orvossebészeti tanszéken az újonnan megalakított kórbonctani tanszék vezetője lesz; a kezdet nehézségei, az új intézet szervezése természetesen minden idejét igénybe veszik, s mostoha viszonyokkal küzd úgy helyiségek, mint felszerelés dolgában. Az Orvosi Hetilap 1870. évi 33. száma Genersich kinevezését a következő megjegyzésekkel kíséri: „A kórbonctan új tanára, kit lapunk olvasói

jeles és alapos értekezései után jól ismernek, egyelőre az új tanszékhez a legszükségesebbek beszerzésére 500 forintot kapott ugyan, azonban eddigelé helye nincsen, hol dolgozhatna és taníthatna. A Karolina-kórház boncoló kamarája valóságos lyuk, hol a holttestet nagy ügyel-bajjal boncolhatni ugyan, de tanhelyiségnek vagy dolgozódának nem való. Genersich tanárról meg vagyunk győződve, hogy teljes erővel azon fog lenni, miszerint a nevezett tanszék rövid idő alatt annak fontosságához mérten legyen felszerelve és a kezdeményezésben és erélyes kivitelben legközelebb kinevezett tanártársainak mindenesetre utánzásra méltó például fog szolgálni“. Genersichben megvoltak az említett jó tulajdonságok, sajnos azonban, hogy a kolozsvári orvosi oktatás hosszú ideig olyan kevés támogatásban részesült az állam részéről, hogy a tudományos búvárkodáshoz úgyszólván minden külső kelék hiányzott.

1872-ben Genersich az ő segédje, Czakó Kálmán által, aki későbbben a budapesti állatorvosi tanintézet tanára lett, a törvényszéki és kórtani esetekre egy boncolati eljárást szerkesztetett, amely 1874 elején jelent meg a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat tagjai számára. A boncolati eljárást Scheuthauer Gusztáv, aki akkor a budapesti egyetemen a kórszövettan tanára volt, az Orvosi Hetilapban megíráta s az ő kritikájára Czakó helyett maga Genersich válaszolt az Orvosi Hetilap nyolc egymás utáni számában. Ez a polemia mindkét részcélról szokatlanul éles hangon, a gúny és szarkazmus fegyvereinek a korlátlan igénybevételével folyt le. Scheuthauer szemére veti Genersichnek, hogy pontos a kicsiny, hiányos a nagy dolgokban, viszont Genersich kifogásolja Scheuthauernek a skolasztikus műveltségét s azt, hogy nincsenek személyes tapasztalatai, mert nem maga boncol, hanem másokkal boncoltat. Az a kegyelet, amelyet érzek egyrészt Genersich iránt, másrészt Scheuthauer iránt, akinek közvetlen tanítványa voltam, felmentenek attól, hogy a két nagy képességű, orvosi oktatásunk szempontjából egyaránt érdemes férfiú vitájának személyes vonatkozásaiba belemélyedjek s csupán a tárgyi lényegét óhajtom pár szóval megvilágítani. A kórboncolástani kutatásoknak abban az időben két elismert

vezére volt, a bécsi Rokitansky és a berlini Virchow; mind-egyiknek meg volt a maga kidolgozott boncolási technikája, amely lényegben azáltal különbözött egymástól, hogy Rokitansky boncoláskor a szerveket összefüggésben hagyja, míg Virchow minden szervet külön kivesz a holttestből és azután ejti meg a behatóbb vizsgálatot. Scheuthauer Rokitansky tanársegédje volt nagyon sok éven át, míg Genersich Németországban a Virchow-féle technikát gyakorolta. Itt tehát két különböző iskola képviselői vívták a harcot egymással s azt meg kell adni, hogy Genersich terjedelmes válaszában megcsillognak az ő összes jó tulajdonságai: nagy olvasottsága, jó megfigyelőképessége és szigorúan logikus gondolkozása.

A következő 1875. évben jelenik meg Genersichtől az első rendszeres vizsgálatokon felépülő kolozsvári dolgozat: „Adalék az ember hasi együttérző fonatán levő Pacini-testek ép és kórbonctanához“. Genersich egy szénmonoxid mérgezésben meghalt öreg ember rendőri boncolásakor a hasban a Pacini-testeknek nevezett idegvégkészülékeket szokatlanul nagyoknak találta; hogy ezen megnagyobbodás jelentőségét tisztázza, 82 hullában átvizsgálta a hasi Pacini-testeket s érdekes megfigyeléseket tett azok előfordulására, helyére, számára és nagyságára nézve. Különösen kiderítette azt, hogy a Pacini-testek megnagyobbodása főleg az öregkorban fordul elő és valószínűleg a nyirokpangás akadályozottságából eredő vizenyős felduzzadásnak a következménye. Azt is megállapította, hogy ez a vizenyős duzzadás nem igen érintheti a Pacini-testek működési képességét, mert a bennük levő idegszálon semmi lényeges elváltozás nincsen.

Ezen gondos, lelkiismeretes tanulmányt még ugyanezen évben egy másik közlemény követte, amelynek tárgya nem tartozik ugyan Genersich szorosán vett szaktudományának keretébe, sőt első tekintetre inkább valami évvégi kórházi beszámolóknak tűnik fel, mintsem tudományos igényű dolgozatnak s mégis ez a közlemény a legnagyobb mértékben méltó az érdeklődésünkre, mert általa közelebb jutunk Genersich sokoldalú tehetségének a megismeréséhez s másrészt nagyon tanulságos betekintést nyerünk Erdély egy részének 50 év előtti közegészségi viszonyaiba. Az Erdélyi Múzeum-

Egylet kiadásában 1875-ben jelent meg két és fél ivnyi terjedelemben, 8 nagy táblázattal Genersich jelentése a kolozs-vár—kocsárdi vonal építéskor a munkásoknál előfordult megbetegedésekről. A jelentés első két mondatát érdemesnek találom a szószerinti idézésre. Ezek így hangzanak: „Ha már külső viszonyaimnál fogva a fentebbi vasútvonal építéskor a vonalorvosi állomás elfogadására kényszerülve voltam, indítatva érzem magamat ezen működésem alkalmával tett észleleteimről jelentést tenni, miután ezek nemcsak kórtani tekintetben birnak némi értékkel, hanem különösen a mezőség északnyugati részének közegészségügyi viszonyait illetőleg szolgáltatnak figyelemre méltó statisztikai adatokat. Utóbbi irányban tudomásom szerint eddigelé mi sem történt. Közre kell bocsátanom ezen jelentésemet annyival is inkább, mivel a kezeim közt levő nagy beteganyag elég ritkán összpontosúl egy gyakorlóorvos működése körében oly módon, hogy az eredményeket megbízható pontossággal összefoglalhassa“. Ebből megérthetjük, hogy Genersichet elsősorban szűkös anyagi helyzete indította a vasúti orvosi állás elvállalására, de az ő éles szeme meglátta, hogy a nagyobb csoportban együtt élő s nyilvános ellenőrzés alatt álló munkások egészségi állapota épp úgy statisztikailag is felhasználható, szabatos következtetésekre nyújt alkalmat, mint a kaszárnyákban lakó katonáké. A politikában annak idején olyan nevezetessé vált Keleti Vasút ezen részének építése 1871 tavaszán indult meg s 1873 végéig tartott; ezen idő alatt Genersich a Kolozs-vár és Virágosvölgy közti vonalon volt megbízva a közegészségügyi viszonyok közvetlen felügyeletével és a beteg munkások gyógykezelésével. E célból hetenként háromszor az egész vonalat beutazta, a járó betegeknek rendelt s a kolozsi telepen felállított barakkórházat vezette. Alorvosaival együtt 29 hónapon át összesen 11.000 beteget kezeltek, s ezen idő alatt 123 halottjuk volt; volt idő, amikor az építő munkások száma a 6000-et is meghaladta. A jelentés nagyon részletesen írja le a felállított barakkórház felszerelését a beszerzési árakkal együtt; felsorolja az élelmezési, gyógyszerelési költségeket, úgy hogy ez a rész is becses kútforrás a magyar orvostörténelem számára. Azután sorra veszi a neve-

zetesebb megbetegedéseket s mindjárt kiemeli, hogy a leggyakoribb betegség, amint ő mondja, a vidék uralkodó kór-nemtője, a váltóláz volt. Az összes megbetegedések közül 6525, tehát több mint a fele, a váltólázra esett. Igen érdekesen fejtegeti, hogy a mezőség erdő nélküli, agyagos talajú, vízdús, mocsaras területet alkot számos konyhasóteleppel, vize tehát hasonlít a Brakwassernek nevezett tengervíz és édesvíz keverékhez, amely a folyamok deltáit váltóláz-területekké teszi. Ez a vidék tehát kedvez a váltóláz kifejlődésének, bár némi erőkifejtéssel lehetne rajta segíteni, rendszeres fásítás, a patakok szabályozása és a mocsarak kiszárítása által. A malária eredményezte itt az egykor virágzó német telepek elnéptelenedését s ez okozott most az építető vállalatnak több mint 45.000 napi munkaveszteséget. Csodálja, hogy a kormány, amely a kolera ellen oly sokféle és oly kevés eredményű intézkedést tett, tétlen marad a váltólázzal szemben, amely ellen pedig sikerrel küzdhetne. A váltóláz esetek legnagyobb része nem tavasszal lépett fel, mint rendszerint a mérsékelt égöv alatt, hanem nyáron és ősszel s leginkább a mindennapos láz uralkodott. E sorokban igen szabatosan megrajzolt képet látunk a régi Magyarországról, amely a váltóláz hazája volt. Észlelt még Genersich munkásai között has-typhust, kiütéses typhus-járványt, sőt 1873-ban kolerajárványt is, mely utóbbinak fellépési gócait és a munkások közt való elterjedésmódját igen pontosan írja le. A járványokban elhaltak nagy részét, úgy mint a többi halottakat is, Kolozsvárról odavitt szolgálja segítségével fel is boncolta. Beszámol azután még különböző nem járványos belbetegségekről, majd a munkások közt előfordult sebészeti esetekről, melyek közt a legkülönbözőbb sérülések, földomlások sebzések, csonttörések, ficamodások voltak, mindezek kezelését Genersich irányította. Nehezen gyógyuló lábszársebekre friss hullából kivágott bőrreszleteket ültetett át sikerrel.

Szándékosan időztem hosszasan ezen jelentésnél, mert megismerjük belőle Genersichnek nagy erkölcsi erejét, amely súlyos járványok közt sem törődött az őt fenyegető veszéllyel s megértjük belőle azt is, hogy a 2¹/₂ évi felelősségteljes vezetőorvosi működés erősen hozzájárulhatott ahhoz,

hogy Genersich, az elméleti orvosi szakma tanára, ezek után még otthonosabbnak érezte magát a betegek gyógyításában. Látjuk a jelentésből azt is, hogy Genersich ezt az állását, mint mindent, amit elvállalt, nemcsak a legnagyobb odaadással töltötte be, hanem egyuttal felhasználta arra, hogy járványtani és egyéb fontos megfigyeléseket gyűjtsön, s a mezőség siralmas közegészségügyének megváltoztatására javaslatokat tegyen. Olyan bízgó és egyuttal nagyképzettségű orvosa, mint a kolozsvár—kocsárdi vasútvonalnak, azt hiszem, nem sok vasútépítő társaságnak volt Magyarországon.

A következő évek alatt Genersich irodalmi működése veszíteni látszik intenzitásából. Nem mintha érdeklődése alább hagyott volna, sőt minden évben legalább 2—3 kis közleményére akadunk az Erdélyi Múzeum-Egylet Értesítőjében. De ezek nagyobbára kazuisztikus közlések; valamennyin meglatszik ugyan a nagy irodalmi tájékozottság, a sokoldalú érdeklődés és a szabatos, minuciózus vizsgálódási mód, de még sem emelkednek ezek értékben arra a színvonalra, amelyet a hosszabb időn át rendszeresen folytatott vizsgálatok jelentenek. Bizonyára hiányzott erre az idő a tanári és gyakorló-orvosi együttes elfoglaltság mellett. Jellemző például, hogy az Erdélyi Múzeum-Egylet 1879-i Értesítője Genersich tollából egy fejcsonkos torzszülöttnék az igen gondos leírását hozza s a 30 oldalra terjedő, két táblával ellátott közlemény az Értesítő következő számára helyezi kilátásba a torzszülöttség ezen alakjának a megmagyarázását, s a közlemény alá is az van írva: „folytatása következik“, de a folytatást a következő füzetekben hiába keressük, nyilván nem volt módjában többé a befejezést elkészíteni.

Kiemelkedik a kazuisztikus közlemények sorából 1884-ben megjelent dolgozata: „Adatok az amyloid elfajulás kóroktanához“, amely az amyloid anyag ellenállását kutatja különböző behatásokkal szemben. E célból a Klug tanártól kapott emésztőszerekkel (gyomor- és hasnyálmirigy nedvvel) kezelte az amyloid máj metszeteit s megállapíthatta, hogy az amyloid anyag az emésztőnedveknek sokkal jobban ellenáll, mint a normális szövetek. A mesterséges rothasztás is az amyloidot nehezebben teszi tönkre, mint az ép szöveteket.

A következő évben a sugárgomba betegségről (aktinomykosisról) értekezik egy általa konstatált szarvasmarha-aktinomykosis-megbetegedés kapcsán, amely az első felismert eset volt Magyarországon s úgy került Genersich vizsgálata alá, hogy a városi főorvos a levágást megtiltotta, a főkapitány pedig a tulajdonos kérésére felülvizsgálatot rendelt el. A felülvizsgáló bizottságban Genersich is benne volt, s kimutatta, hogy a beteg állat felső állkapcsát a Németországban csak pár év előtt felfedezett sugárgomba-betegség pusztította el. Genersich behatóan megvizsgálta az esetet bonctanilag és szövettanilag is és igen részletes, pontos leírást ad róla.

Már említettük, hogy Genersich irodalmi munkássága új lendületet kapott, amikor 1888-ban új intézete felépült. Genersich résztvett az 1890-i Berlinben tartott X. nemzetközi orvosi kongresszuson s itt nemcsak a hasnyálmirigy egy ritkább alaki eltérését mutatta be, hanem egy felszólalásával bizonyosságot tett nem mindennapi éleslátásáról és észlelő képességéről. Ugyanis a kongresszus napirendjén a gümőkóros fertőzés is szerepelt s a referens Bollinger arra az álláspontra helyezkedett, amelyet már Koch Róbert, a gümöbacillus felfedezője is hangoztatott, hogy t. i. a szarvasmarha-gümőkór okozóját azonosnak kell tekinteni az emberi gümőkór bacillusával, tehát a gümőkórral fertőzött szarvasmarhától a betegséget az ember könnyen elkaphatja, amiből az is következik, hogy az ilyen szarvasmarha teje az emberi gümőkóros fertőzés egyik nevezetes forrása lehet.

Genersich erőiesen szembeszállt a kongresszuson a nagytekintélyű Bollinger ezen fejtegetéseivel, s kifejezést adott annak a nézetének, hogy az emberi és a szarvasmarha gümőkórt egymástól különbözőnek kell tekinteni, mert ezekben a megbetegedés helye, szöveti képe, lefolyása, a fertőzés viszonyai annyira eltérnek egymástól, hogy a kórokozó csírának a látszólagos egyformasága dacára hiba volna ezt a két betegséget teljesen azonos kórokra visszavezetni. A kétféle gümöbacillus sokszoros hasonlatossága még nem bizonyítja azok identitását s lehet, hogy rövid időn belül azok között tenyésztési különbségeket fognak felfedezni. Genersich véleménye

szerint a gümőkóros, vagy, amint mondani szokták, a gyöngykóros szarvasmarha tejének nincs meg az a nagy fontossága az emberi gümőkóros fertőzésre nézve, amint ezt Bollinger és Koch hiszik. Kitetszik ez abból, hogy Kolozsvárt a szarvasmarha-gümőkór igen ritka, míg az emberi gümőkór épp oly gyakori, mint Németországban, hol pedig a szarvasmarha gyöngykórját igen nagy számban észlelik. Ha az állati gyöngykórnak csakugyan olyan nagy szerepe volna az emberi gümős fertőzésekben, akkor mégis kellene különbségnek lenni a kolozsvári és németországi gümős megbetegedések arányszáma között. Megállapításának a gyakorlati értékét abban látta, hogy a Koch és Bollinger által a gümőkór terjesztése szempontjából oly ártalmasnak tartott nyers tehéntej sokkal nagyobb tápláló értékkel bír úgy a felnőttek, mint a gyermekekre nézve, mint a felforralt, sterilizált vagy praeparált tej.

Genersich ezen állásfoglalása az elismert nagy tekintélyekkel szemben oly meglepő volt, hogy a kongresszuson felhívták további vizsgálatok megtételére, de Genersichnek egyéb elfoglaltsága ezt nem engedte meg. Genersich álláspontjának helyességét fényesen igazolta az, hogy 8 évvel később Smith az emberi és szarvasmarha-gümőkór bacillusanak tenyészteti közt lényeges eltéréseket állapított meg s vizsgálatai alapján a gümöbacillus kétféle típusát, a typus humanust és a typus bovinust elkülönítette. Smith eredményei által indítatva, Koch is újból foglalkozni kezdett ezzel a kérdéssel és 1905-ben a londoni kongresszuson tartott előadásában előbbeni nézetét megváltoztatva, a szarvasmarha- és emberi gümőkór különbözősége mellett tört lándzsát és a gyöngykóros szarvasmarha tejének élvezetére nézve is jóformán a Genersich álláspontjára helyezkedett.

Hogy Genersich, aki nem folytathatott költséges és időtrábló állatkísérleteket, egy ily nehéz témában már 11 év előtt tisztábban látott, mint a legelső szaktekintélyek, azt meg lehet érteni az ő mindenre kiterjedő érdeklődéséből. Mint gyakorlóorvos és mint kórházi boncoló, látta az emberi gümőkóresetek nagy gyakoriságát Kolozsvárt és a környéken, viszont vágóhídi tapasztalatai meggyőzték arról, hogy az erdélyi fehér szarvasmarha, amely az év legnagyobb részét szabad ég alatt

tölti, sokkal kevésbé van fertőzve gümőkórral, mint a németországi szarvasmarha-állomány, amely az év nagy részét istállóban töltve, edzettségben messze az erdélyi faj mögött marad.

Igen értékesek Genersich irodalmi munkái közül azok, amelyek a trichinosisnak Magyarországon való elterjedésével foglalkoznak. Már említettük, hogy az emberi trichina betegség legelső esetét is ő találta Magyarországon 1867-ben; 1891-ben Kolozsvárt megint véletlenül egy újabb trichina-esetre bukkant s ez kiindulása lett sok éven át nagy kitarással folytatott tanulmányoknak. Legelőször is az esetéből vett trichinás izmokkal házinyulakat, kutyákat, rucákat etetett s megállapította, hogy ezen állatok fogékonysága a trichinás fertőzéssel szemben igen különböző. Ez a különböző fogékonyság a bélbennék vegyi hatásától látszott függeni, nevezetesen azon állatfajoknál, amelyek vékonybélbennéke savanyú hatású, a béltrichina gyorsan kitakarodik a bélből, mielőtt még új ivadékokat szülhetne.

Egy másik közleményében a bélbennék vegyi hatásának állatfajok szerint való változóságát igen nagy emberi és állati anyagon tudta megerősíteni s egyuttal a physiologia eddigi tanításával ellentétben úgy találta, hogy a felső vékonybelek tartalma nem minden állatfajnál lesz mindjárt a gyomor közelében alkalikus hatású. Ugyanezen közleményben nagyarányú vizsgálatokkal számol be arról, hogy Kolozsvárt a patkányokban a trichinosis mennyire el van terjedve. 183 patkány izomzatát vizsgálta át trichinákra s átlag 5%-ban, az egyik malomból összefogott patkányok közt pedig 25%-ban talált trichinosisist.

A harmadik dolgozata megint más irányban iparkodott tisztázni a trichinosis elterjedését Kolozsvárt. Majdnem 4 éven keresztül Genersich minden egyes felboncolt emberi hullát rendszeresen és tüzetesen megvizsgált trichinákra, s amikor vizsgálati eljárását megjavította, egy év alatt 6 új emberi trichina-esetet talált, ami 5%-nak felel meg, tehát kb. a Németországban is észlelt arányszámnak. Mindezekből megállapítja, hogy a trichina Kolozsvárt a patkányokban csakugyan előfordul s bizonyos körülmények közt a sertés közvetítésével

az ember is megkaphatja. Következtetéseinek helyességét bizonyította az, hogy később Jancsó Miklós Kolozsvárt szintén észlelt emberi trichinosis-esetet. Ezen röviden felsorolt trichina-tárgyú dolgozatokban Genersichnek, mint kutatónak, minden jó tulajdonsága érvényesül: igazi természettudósra valló, jól átgondolt, nagy gonddal keresztülvitt vizsgálatok párosulva józan mérséklettel a következtetések levonásában. Az kétségtelen, hogy a trichinára nézve Magyarország egyik részéből sincsenek ma sem oly rendszeres vizsgálataink, amilyeneket Kolozsvár vidékére nézve Genersichnek köszönhetünk.

A magyar orvosok és természetvizsgálóknak 1892-i brassói vándorgyűlésén az orvosi szakcsoport tárgyalásain Genersich tartott megnyitó előadást az orvostudományok haladásáról. A mindössze 20 nyomtatott oldalra terjedő értekezés az orvostudományok haladását történeti sorrendben, de filozófiai elmélyedéssel tekinti át s egyike a legjobbaknak, amiket e nemben magyarul írtak. Emelkedett hangon, szinte klaszikus tömörséggel és nagy perspektívával állítja elénk az egymás után következő orvosbúvárlati korszakokat: a pusztá érzékekkel való külső észlelést, a boncolást, a szöveti vizsgálódást s a kísérletezést. Nagyon érdekesek és mai felfogásunkkal is megegyezők azok a kijelentései, hogy a kórboncolástant nem pusztán descriptív irányban kell művelni s hogy annak feladatai közé tartozik a betegségek okainak a kifürkészése is. Épp úgy minden elfogulatlan gondolkozó helyeselni fogja azon kijelentéseit, hogy a szövettani vizsgálat, a bakteriológiai irány és a kísérletezés nem fogja kiszorítani a tetembontást, sőt ezen komplikáltabb vizsgálati eljárások eredményeinek ismerete lehetővé teszi, hogy olyan elváltozások is érzékelhetők, kézzel foghatók és szemmel láthatók legyenek, amelyeket ezen komplikáltabb vizsgálatok eredményeinek ismerete előtt nem méltányoltunk volna. A bakteriológiai korszak fölemlítésekor egypár szóval jelzi, hogy Recklinghausennel együtt egyike volt a legelsőknek, akik genyvérségben elhaltaknál az áttéti tályogok genyesztő bakteriumait látta s azokat rothadási bakteriumoktól meg tudta különböztetni. Befejező szavaiban az igazi humanisztikus esz-

méktől áthatott lélek hitvallását véljük hallani, amikor ezeket mondja: „A gyermekes bálványimádás helyébe a kétely lépett, a lángész feltétlen dicsőítése helyét a munkának a tisztelete foglalja el, amely munkára a végtelen tér kicsinynek és nagy-nagy egyaránt nyitva áll. A mai korszak nem rejti el kincseit, vívmányait idegen holtnyelvbe, nem dugdossa sötét odvakba, hanem napvilágnál dolgozik s amit nyert, azt élőszóval és írásban átadja a köznek, mert jól tudja, hogy ezáltal nem károsul, hanem gazdagodik és gazdagít másokat is. A munka érdekében nemzet nemzettel, ország országgal összefog s a becsületes munka eredményében, áldásaiban részesül a jelen és a jövő“. Végtelenül sajnálandó, hogy a nemzeteknek a munkában való összeforradása, amelyben Genersich úgy bízott, pár évtized múlva hosszú időre megsemmisült.

Genersich mindig érdeklődött az emberi kőképződések (konkrementumok) iránt is s ezen különösebb érdeklődésének eredményei azok a vizsgálódások, amelyeket a kóros kövek keménységére nézve végzett. Előtte senki sem foglalkozott tüzetesebben az emberi kövek keménységével, pedig ezen kövek fizikai tulajdonságai között a keménység a legfontosabb. Genersich Koch Antal segítségével a Mohr-féle keménységi fokozat első 5 ásványa közé még 10-et vett fel és kereste, hogy ezen 15 ásvány közül a kérdéses emberi kőképződmény melyikkel karcolható. Megvizsgált ilyenformán 83, nagyrészen embertől, kisebb részben állattól származó követ, köztük a legkülönbözőbb húgyköveket, epeköveket, hasnyálmirigy- és bélköveket; meghatározta ezek keménységét és eredményeit táblázatba foglalta. Érdekes, hogy a jobbára állatokból származó, tisztán szénsavas mészkövek feltűnő keménységük által tértek el a jóval puhább foszforsavas mészkövektől. Egy szokatlan keménységű húgykő, amely fokozatában a 7. számot nyerte, mineralogiai vizsgálatkor csillámpalának bizonyult s kiderült, hogy az kívülről jutott be a szervezetbe. Látszik tehát, hogy a keménység meghatározása által néha még gyorsabban tájékozódhatunk, mint a komplikáltabb vegyi vizsgálat által.

Az Orvosi Hetilap 1893. évfolyamában jelent meg Genersichnek egy sokat vitatott dolgozata: „A tápcsatorna

kimosása (diaklysmos)“. Genersich hosszú időn át tanulmányozta a tápcsatorna bőségét, befogadóképességét holttestekben, s eközben reájött, hogy a szájon át bejuttatott folyadékkal a tápcsatornát nem lehet kimosni, mert 5 liternél többet ily módon nem lehet bevinni s inkább megreped a bél, de a folyadék mégsem megy végig a tápcsatornán. Ellenben amikor a végbélen át vitte be a folyadékot, a 3 litert meghaladó folyadéktömeg már legyőzte a vakbélbillentyű ellenállását, a további folyadékmennyiség pedig felhatolt a vastagbelekből a vékonybelekre s innen a gyomorba. 9 liter folyadékkal elérte azt, hogy a végbélen át erős nyomás alatt bejuttatott folyadék a szájon át kijött s ily módon az egész tápcsatornát át tudta mosni. Ezt az eljárást később élő embereken is kipróbálta, különösen kolerás betegeken s a betegek állapotának jelentékeny javulását látta tőle. Genersichnek az a reménysége, hogy ez a módszer, mint gyógyító eljárás, az orvostgyakorlatban is be fog válni, tudtommal nem teljesült, de azt a megállapítást, hogy a bélcsatorna a táplálék rendes előhaladásával ellentétes irányban alulról felfelé átmosható, nemcsak eredetinek, hanem értékesnek kell mondanunk.

Amikor Genersichet Akadémiánk levelező taggá választotta, székfoglaló értekezését 1899-ben tartotta meg „Hashártyatömlők“ címen. Ez az értekezés az Akadémia kiadványai közt megjelent és 74 oldalon összefoglaló referátumot nyújt azon hashártyatömlőkről, amelyek a külső és a belső csiralemez származékai. A hashártyatömlők irodalma előzőleg nem volt összegyűjtve, s a munka már ennyiben is érdekességgel bír, becsét fokozza az, hogy a rendszeres irodalmi áttekintésbe mindenütt a szerző saját észleletei is bele vannak szöve. A dolgozat előnye még a világos, áttekinthető csoportosítás, a rendkívüli gondosság, amely az esetek összegyűjtésében megnyilvánul, a jó kritikai érzék, amellyel a szerző a vitás kérdésekben és a kétes esetek hovátartozóságára nézve állást foglal s végül a lépten-nyomon megnyilvánuló nagy tájékozottság a fejlődéstan odavágó kérdéseiben. Ha meggondoljuk, hogy Genersich 57 éves korában írta ezt a művét, amelyben a fejlődéstan legkülönbözőbb fejezeteit illetőleg a kor szín-

vonalaán állónak mutatta magát, akkor mértéket kapunk az ő folytonos haladásra való képességéről. Ahogy az urachus-tömlők ismertetőjeleit összefoglalja s azok irodalmát megrostálja, az mintája lehet a szabatosságnak és éles distingválásnak.

Ugyanezen évben tartotta Genersich a magyar orvosok és természettudósok vándorgyűlésén nagy feltűnést keltő előadását: „Azokról a változásokról, amelyeket a szíven és az ütőereken a szeszes italok szokásos élvezete előidéz“. Ez az értekezés is, mint Genersich minden munkája, igen gondos tanulmányokon épült fel, amennyiben több évre kiterjedőleg feldolgozta a Szent István kórház és a klinikák boncolási anyagát, hogy az érlemeszesedés előfordulási viszonyait minél szélesebb alapon tisztázza és számos táblázatban tárja elénk, hogyan oszlik el az érlemeszesedés kor és nem szerint s milyen szövödményekkel járhat. Épp oly lelkiismeretes vizsgálódásról tanuskodnak az előadás azon részei, amelyek az érlemeszesedéssel kapcsolatos szívbillentyű-elváltozásokat tárgyalják s itt objektivitásának dicsérendő példáját nyújtja, amikor igazat ad Rosenbergnek abban, hogy a szív munkáereje a boncolóasztalon nem ítélhető meg. Az érlemeszesedésnek újabban mindinkább szaporodó eseteit olyan befolyásnak tulajdonítja, amely az érfalakat ismételten túlfeszíti s ilyen oknak gondolja a sörfogyasztást, amely káros hatását nemcsak alkoholtartalma, hanem a nagyobb folyadékmennyiség bevitele által hozza létre. Amikor Genersichnek ez a később sokat idézett értekezése megjelent, még sem a syphilis kórokozóját, sem a vérhaj serologiai kémhatását nem fedezték fel, s az azóta történt felfedezések világításában úgy tűnik fel, hogy a Genersich eseteinek egy részében nem annyira az alkohol szokásos élvezete, mint inkább a syphilis volt az érelváltozások előidézője.

Genersich irodalmi működésének méltatását nem fejezhetjük be anélkül, hogy meg ne emlékezzünk arról a nagy jelentőségű munkásságáról, amelyet ő az Igazságügyi Orvosi Tanácsban kifejtett. Nemsokára azután, hogy Genersich Budapestre került, Ajtay Sándor, a törvényszéki orvostan budapesti tanára visszavonult az Igazságügyi Orvosi Tanács-

tól és így Genersichre hárult az a nem csekély feladat, hogy a Tanácsban elreferálja mindazokat a bűnügyeket, amelyekben testi sértéssel kapcsolatosan bekövetkezett haláleset forgott fenn. Genersich rendkívüli ambícióval több mint két évtizeden át számtalan bűnügyben adott orvosi szakvéleményt s azok, akik ezen időben az Igazságügyi Orvosi Tanács tagjai voltak, igen nagyra értékelték az ő munkáját s úgy nyilatkoztak, hogy Genersich nagyon fontos szolgálatokat tett ezen idő alatt a magyar igazságszolgáltatásnak. Hogy ezeket az érdemeket kellőleg méltányolhassuk, számba kell vennünk, hogy többnyire a legnehezebb esetek azok, amelyek felülvéleményezésre a kórbonctan tanárának kezébe jutnak. Olyan esetek, amelyekben a testi sértés halált okozott, tehát a viszonyok már ezért is sokkal nehezebbek, mint olyankor, amikor a sértett életben marad, s annak kihallgatása, megvizsgálása még utólagos felvilágosításokat nyújthat. Ehhez járul, hogy a sértésnek áldozatul esett egyén holttestének első boncolását igen gyakran a boncolásokban kevésbé járatos orvosok végzik s az általuk elkövetett tévedések sokszor helyrehozhatatlan károkat jelentenek a bűnügy kiderítésére nézve.

Genersich ezen bonyolult esetek feldolgozására határozott hivatottsággal bírt. A legkisebb részletekre kiterjedő figyelemmel tanulmányozta át az iratokat, fáradhatatlan gondossággal végezte a szükséges vizsgálatokat, ritka jó érzékkel bogozta ki a kúsza szövedékekből, ellenmondó adatokból az igazságot, s véleményét oly alaposan indokolta meg, hogy nemcsak az Igazságügyi Orvosi Tanács tagjait, hanem a bíróságot is meg tudta győzni álláspontjának helyességéről. De éppen lelkiismeretes munkájának a tudatában véleményéhez állhatatosan ragaszkodott is, s a helyesnek ismert útról nem tért le. Ezen következetességének köszönhető, hogy igen sok nehéz esetben a bíróságnak perdöntő bizonyítékokat tudott kezébe adni.

A sok jellemző eset közül csak egyet óhajtok itt elmondani, amelynek a végleges elintézését Genersich időközben bekövetkezett halála miatt már nem érthette meg.

Az Igazságügyi Orvosi Tanács felülvéleményezése alá került egy ügy, amelyben valamely bántalmazást követő halál-

eset elbírálásáról volt szó. Az első orvosszakértők, akik a boncolást végezték, azt állították, hogy a halál nincs összefüggésben a bántalmazással, mert ők a gerincoszlopon, amelynek sérülése szóbjöhetett, elváltozást nem találtak. Genersich felülvéleményében határozottan azt állította, hogy a gerincoszlop egy meghatározott helyén súlyos sérülésnek kellett bekövetkeznie s ezért a holttest exhumálását javasolta. A bíróság a költségektől visszariadva s a boncoló orvosok negatív leletére hivatkozva, eleinte vonakodott Genersich kérését teljesíteni. Genersich második felülvéleményében még nagyobb határozottsággal sürgette, hogy a holttest exhumáltassék s egészben Budapestre szállíttassék. Ez meg is történt, de Genersich már nem volt életben, mikor az exhumált holttest Budapestre felszállíttatott s mi, akik a holttestet megvizsgáltuk, megállapíthattuk, hogy a gerincoszlopnak éppen azon a helyén, ahol azt Genersich jelezte, súlyos sérülés, csigolyaficamodás van jelen. A Tanács tagjai, amikor az erről szóló jelentést előterjesztettem, meghatottsággal vettek tudomást Genersich éleslátásának és szilárd következetességének erről a posthumus sikeréről.

Genersich igazságügyi orvosi tanácsi munkássága különben nem maradt a periratokban elrejtve, mert az igazságügyi minisztérium a Tanács 1890—1910. évi munkálatait ki is adta. A hatalmas, sok kötetes munka szerkesztésében Akadémánk jelenlegi főtitkárán kívül, aki a jogi részeket ellenőrizte, Korányi Frigyes, Récey Imre, Genersich Antal és Moravcsik Ernő vettek részt. Genersich adta sajtó alá a halálos testi sértésekre, fulladásra, mérgezésekre és gyermekölésre vonatkozó eseteket. Az első évtizedet tárgyaló kötet, amelyet Genersich állított össze, 806 oldalra terjed, a második évtizedé pedig 720 oldalt tesz ki. A magyar törvénytudományi casuisticának bőséges és mindig becses kútforrása lesz a Genersich által sajtó alá adott ez a két kötet s értéküket fokozza az a szakavatottság és pontosság, amellyel Genersich az eseteket kiválogatta és nyilvánosságra hozatalukat ellenőrizte.

Genersich különben a törvénytudományi orvostannal mindig szívesen foglalkozott. Láttuk, hogy már legelső kinevezése

alkalmával a törvényszéki orvostan előadására is kötelezték. Később a törvényszéki orvostan külön tanszéket nyert ugyan, de Belky Jánosnak halála után helyettesi minőségben megint Genersich adta elő pár éven át a törvényszéki orvostant s ezen időre esik, hogy Belky törvényszéki orvostanának második kiadásában, amely már a szerző halála után jelent meg, Genersich írta meg a haláljelenségekről és a személyazonosságról szóló fejezeteket, amelyeket Belky betegsége miatt már nem készíthetett el. Az 1894-ben megjelent munka ezen fejezeteiben Genersich megint a legjobbat nyújtja az olvasónak; minden során meglátszik az igen alapos szakbeli tájékozottság, s a személyes benyomások gazdagsága; ahol irodalmi adatokat hoz fel, ott igyekszik a legelső forrásból meríteni, s a különben is mesteri előadásnak nagy közvetlenségét még emeli, hogy Genersich nem habozik külföldi tekintélyek állításával szembeszállni, ha saját tapasztalatai azokkal ellentétben állnak.

Főképpen a törvényszéki boncolások terén szerzett tapasztalatai indították Genersichet arra is, hogy egy rövid vezérfonalat adjon az orvosoknak, amely a boncolásokon szem előtt tartandókra nézve utasításokat ad. Ez az ábrákkal ellátott utasítás 1890-ben jelent meg Tetemvizsgálati jegyzőkönyv (ürlap) címen, s bár kidolgozásában nem mindenütt egyenletes, mégis magyar nyelven a legjobb ilyenmű munkálat.

* * *

Tekintetes Akadémia! Genersich irodalmi munkásságának ismertetése után meg kellene kísérlenem, hogy az ő egyéniségét általánosságban is jellemezzem, bár érzem, hogy nem leszek képes ez a feladatot kielégítően megoldani. Genersich nagy népszerűségének magyarázata az ő jellembeli tulajdonságainak sajátos összetételében rejlik, amennyiben ő benne erő és lágyság igen komplikáltan keveredtek egymással. Erőszámban ment és mindenkinek imponált az a kitarítás, szívósság, energia, amelyet ő összes ténykedéseiben tanusított. Azok közé a csupa-ideg emberek közé tartozott, akik a törekeny testet kényszeríteni tudják, hogy szakadatlanul a szellem szolgálatában álljon. Másfelől lágy vonás volt benne

az a nagy impresszionizmus, amellyel félszázadon keresztül fogékony lélekkel tudta észlelni az orvos- és természettudományok haladását. Lágy vonásképpen tekinthetjük az ő kedélyhullámzásait és érzékenységet is. Lágy vonás volt az ő szívjósága is, amely arra készítette, hogy nagyszámú gyermekei mellett még rokonai közül is többeket családja körében tartson és felneveljen. Ezt a szívjóságot különben intézetének minden tagjával állandóan érezte. Kolozsvári régi szolgája gyakran emlegette könnyezve előttem az ő jó urát.

Jellemének ez a különös összetétele hozta magával, hogy Genersichben a minden iránt való érdeklődés erős ítélőképességgel párosult, hogy reális gondolkodású volt anélkül, hogy az eszményekről lemondana. Nagy átfogó képessége által mélyebbre látott, mint mások; észrevett összefüggéseket, kapcsolatokat a tudományban, az orvosgyakorlatban, a mindennapi életben, amelyek a felületesen gondolkodó átlagember előtt rejtve maradtak. Éppen ezért társasága lebilincselő volt, mert mindenről, ami körülötte történt, meglepő eredetiséggel tudott véleményt nyilvánítani. Hogy külső megjelenésében és modorában nem törekedett világfi lenni, az még inkább hasonlóná tette bizonyos klasszikus művekhez, amelyek első pillanatra túl nehézkeseknek tűnnek fel, de közelebbi megismerés után gazdag tartalmukkal feledtetik a súlyosnak látszó külső formákat.

Genersich 76 évet élt és szinte élete végéig megőrizte szellemének kiváló vonásait, sőt, mint említettük, megtartotta munkaképességét is. Még sem mondhatni, hogy öregsége boldog lett volna, amint hogy egyáltalában a boldog öregség csak keveseknek jut osztályrészül azok közül, akik jelentékenyebb munkakört egész lelkükkel töltötték be. Rosszúl esett neki, mint tanárnak, a nyugalombavonulás; bizonyára könnyebb lett volna rá nézve otthagyni a katedrát, ha azok közé tartozik, akik elfásúltan robotolják mindennapi teendőiket, de mindenek felett szenvedélyes tanító volt s a munka fanatikusa. Nekem mondta egy alkalommal, hogy nem a munka, hanem az élvezetek teszik tönkre idő előtt az emberek egészségét. Ő, aki férfikora kezdetén életveszélyes betegségen ment át, csakugyan úgy dolgozott mindig, mintha a

munkától várta volna a hosszú életet. Kedélyének diszharmonióját fokozta az utolsó évtizedben egyik leányának hosszas betegsége és halála; ehhez járult, hogy azok a kedves tanártársai, akikkel együtt élte a tanuló éveket, egymás után sirba dőltek; legutóbb pedig a világháború sok nyomorúsága keserítette napjait.

Nem lennénk azonban igazságosak, ha Genersichről életének ezen utolsó időszaka után akarnánk ítéletet mondani, mert önmagunkra nézve is méltánytalannak kellene tartanunk, ha abból itélnének meg bennünket, amivé lettünk, amikor erőink javát már a munkában elfogyasztottuk s amikor a korral járó pesszimizmusnak a súlyát is érezzük tagjainkban. Ha Genersichet arra a polcra akarjuk emelni, amelyet szellemi képességei által megérdemel, akkor nem is a budapesti, hanem a kolozsvári tanárkodását kell vennünk alapúl, amikor tehetsége legintenzívebbnek és legsokoldalúbbnak mutatkozott s amikor egyszerre tudott kiváló lenni, mint tudós, mint tanár és mint orvos.

Hogy különben Kolozsvár mennyire a szívéhez nőtt Genersichnek s mennyire nem felejtette el budapesti tanársága alatt a Kolozsvárt töltött 25 esztendőt, annak sok bizonyítékát adta, amelyekből kétségtelenül kitűnik, hogy a Felvidékről származó Genersichre ezek a kolozsvári évek eltörülhetetlen hatással voltak. Itt töltötte java férfikorát, itt születtek gyermekei, s a sajátos, különleges erdélyi magyar légkör idővel gondolkozására és nyelvezetére is befolyással volt. Bizonyossága ennek az, hogy szép magyarsággal megírt munkái tele vannak erdélyi különleges szavakkal és kifejezésmódokkal. Budapestről majdnem minden évben Kolozsvárra jött nyaralni, ugyanitt óhajtott végleg megpihenni, mikor élete mértéke betelt. Ott is nyugszik Kolozsvárt a kies házsongárdi temetőben, amelyet egyebek közt Jósika Miklós hamvai szenteltek meg s ahol nem messze Genersichtől alusszák örök álmukat Brassai Sámuel, Szabó Károly, Finály Henrik, Szamosi János, Purjesz Zsigmond, Szabó Dénes, az Erdélyi Múzeum-Egylet egykori támaszai; a hegyoldalon fekvő temetőnek legfelső részében pedig, magasan sirjaik felett, emelkedik gróf Mikó Imrének, az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító-

jának a mauzoleuma. Itt vannak egyesülve a nyugalomban a legjobb szellemi harcosai annak a magyar Erdélynek, amely minket a múltban megmentett s amelyet mi most nem tudunk megtartani. Itt várják ők most a letiport erdélyi magyar kulturának a feltámadását; várják az újabb renaissancet, amelyben bizunk mi is mindnyájan, akik közvetlenül megismertük az erdélyi magyarság lobogó hazaszeretetét, nagy képességeit.

Nekünk pedig, akik a Csonka-Magyarországban együtt maradtunk, mindenkor büszkeségünk és példaképünk lesz Genersich, akiről meglehetett volna mintázni az energikus, kitartó és becsületes magyar szellemi munkást. Legyen áldott emlékezete!

Genersich Antal irodalmi dolgozatai.

Egressi Gábor holtteste. Orvosi Hetilap, 1866. — Szivbaj glümőkórral. Kettős méh és hüvely. O. H., 1867. — Fonalóckór esete. O. H., 1868. — Fehérvérűség egy esete. O. H., 1868. — Bujakóros növedék leírása. O. H., 1868. — Sokszoros idegdag. O. H., 1870. — Multiple Neurome. Virch. Arch. 49 k. — A szaruhártya nedvcsatornáiról. O. H., 1870. — Zur Lehre der Saftkanälchen der Cornea. Wien. Med. Jahrb. I. — A nyirokfelvétel a vázizmok inai és bonyéi által. O. H., 1871. — Die Aufnahme der Lymphe durch die Sehnen und Fascien der Skelettmusculatur. Berichte der Sächs. Akademie der Wissenschaften. 1870. — Válasz Scheut-hauer bírálatára. O. H., 1874. — A kolozsvári t. egyetem orvosi karának felterjesztése a Karolina-kórház ügyében. O. H., 1874. — Adalék az ember hasi együttérző fonatain levő Pacini-testek ép- és kórbonctanához. O. H., 1875. — Beitrag zur Anatomie und path. Anatomie der am sympathischen Bauchgeflechte des Menschen befindlichen Pacinischen Körperchen. Wien med. Jahrb., 1876. — Jelentés a kolozsvár-kocsárdi vonal építésekor előfordult megbetegedésekről. Az Erdélyi Múzeum Egylet kiadványa, 1875. — Gyógyúlt lövés a mellkason át, elvált csontdarabok egy tüdő-barlangban és csontátültetés a tüdő szövetébe. Orv. Term. Értesítő, 1876., Gyógyászat, 1876. — Petefészek-tömlőből kibocsátott folyadék vizsgálata. Orv. Term. Értesítő, 1876. — Fagyasztsági készítmények ép és kóros előállításáról és eltartásáról. Orv. Term. Értesítő, 1876. — Kürtterhesség egy esete. Orv. Term. Értesítő, 1876. — Kétes eredetű ősrégi koponya. Orv. Term. Ért., 1876. — Az egyetemi tanszabadság és a szigorlati szabályzatok. Rectori beszéd. A kolozsvári egyetem kiadványa, 1877. — Cholesteatomával járó belfüllob folytán vagus pneumonia. Orv. Term. Ért., 1877. — A tüdőútér tömeges bedugulása folytán rögtöni halál. Orv. Term. Ért., 1877. — Barlangos nyirokedénydag a gyomor kis hajlatában. Bemutatás. Orv. Term. Ért., 1877. — A kolozsvári m. kir. tud. egyetem működéséről. Rectori jelentés, 1878. Kolozsvári egyet. kiadványok. — Fejetlen fejcsonkos torz (Akephalus parakephalus). Orv. Term. Ért., 1878. — Egyes vese és a vese veseüzletett helyzetváltozásai. Orv. Term. Ért., 1878. — Lehetnek-e nők orvokok? Magyar Polgár, 1880. — Fejcsonkos torz. Orv. Term. Ért., 1880. — Agytalan torz, arc- és hashasadással. Orv. Term. Ért., 1880. — Barlangos edénydag a májban a verőceér dugulata folytán. Orv. Term. Ért., 1880. — Agytályog a végtagok hűdésével. Orv. Term. Ért., 1880. — Kétarcu torzszülött. Orv. Term. Ért., 1881. — Adalék a veseüzletett vesevízkórhoz. Orv. Term. Ért., 1883. — Összefüggő macskakölykök spontán amputatioval. Orv. Term. Ért., 1883. — Elnöki megnyitó és zárszó a kolozsvári orv. term. társ. közgyűlésén. Orv. Term. Ért., 1884. — Adatok az

amyloidos elfajulás kórtanához. O. H., 1884. — A sugárgomba betegségről (actinomycosis). O. H., 1885. — Elsődleges az epeutakból kiindult májrák. Orv. Term. Ért., 1885. O. H. — Felterjesztés a belügyi miniszteriumhoz a sugárgomba betegség tárgyában. O. H., 1885. — Felszólalás az emberre áttérjedő állati betegségek tárgyában az 1885. évi budapesti közegészségügyi kongresszuson. — A mellvezeték gümője következtében heveny köles gümő. Orv. Term. Ért., 1886. — Kystoma ovarii proliferans. Orv. Term. Ért., 1887. — Béka, mely állítólag 4 évig emberben élt. Orv. Term. Ért., 1888. — Ein Frosch, der angeblich vier Jahre lang im Menschen lebte. Pester med. chirurg. Presse, 1880. — Gyakorlati megjegyzések a tetemvizsgálathoz. A m. orvosok és term. 25. vándorgyűlésének munkálatai, 1890. — Tetemvizsgálati jegyzőkönyv, úrlap. Kolozsvár, 1890. — A hasnyálmirigy egy ritka alakú eltérése. Orv. Term. Ért., 1890. — Eine seltene Anomalie des Pankreas. Verhand. des X. intern. med. Congresses in Berlin. Wien. med. Woch., 1890. — Über das Verhältniss der Perlsucht zur Tuberkulose. Verhandl. d. X. intern. med. Congr., 1890. — Önként kiürült nagy epekő. Orv. Term. Ért., 1891. — Gyógyult trichinosis esete. Orv. Term. Ért., 1891. — Ein Fall von geheilter Trichinosis. Pester med. chirurg. Presse, 1891. — Adatok a trichinosis kórtanához. Orv. Term. Ért., 1891. — Felterjesztés a belügyi miniszteriumhoz a trichinosis tárgyában. Orv. Term. Ért., 1891. — Elnöki megnyitó az Erdélyi Múzeum Egylet orvosi szakülésén. Orv. Term. Ért., 1892. — Dr. Geber Ede (nekrológ). O. H., 1891. — Hashártyalob újdonszültben a csipőből átllyukadása folytán. Orv. Term. Ért., 1891. Gyógyászat, 1891. — Bauchfellentzündung beim Neugeborenen in Folge von Perforation des Ileums. Virch. Arch. 126. k. — Májtályog esete, féregpeték az epekőben. O. H., 1892. — Az orvosi tudomány haladása. Elnöki megnyitó a brassói Orv. Term. vándorgyűlés orvosi szakosztályában. A magyar orv. és term. XXVI. vándorgyűlés munkálatai és Gyógyászat, 1892. — A kóros kövek keménységéről. A magyar orv. és term. XXVI. vándorgyűlés munkálatai, 1892. Magyar orv. Arch., 1892. — Die Härte der krankhaften Concremente. Virch. Arch. 131. k. — Elsődleges gömbsejtű sarcoma az ileumban. O. H., 1893. — A tápcsatorna kimosása (Diaklysmos). O. H., 1893. — Ugyanez németül. Wien med. Presse, 1893. és franciául Progrés méd., 1893. — A törvényszéki orvost érdeklő törvények és rendeletek. Kolozsvár, 1894. — A trichina infectio Kolozsvárt. O. H., 1894. — Holttest-jelenségek. Személyazonosság. Dr. Belky János törv. orvostanában, 1894. — Heges szűkületek a közös epevezetékben icterussal syphilis után. O. H., 1895. — Ismertetések és bírálatok az Erdélyi Múzeum folyóiratában, 1875—1877. Az Orv. Szemlében, 1881. Az anatom. Anzeigerben Jena. A Wiener med. Blätterben. — A szivizom gümős és gummás megbetegedésének egy-egy ritkább esete. O. H., 1894. — Aneurysma aortae ascendens. O. H., 1897. — Bujakóros gummák az izmokban és az emlőben. O. H., 1897. — Lymphosarcoma mediastinale esete. O. H., 1897. — Gastroenterostomia után genyvrűség a Murphy-

gomb körül fejlődött genyes infekció folytán. O. H., 1897. — Chyluscysta bél fodrában. Ileus. O. H., 1897. — Arthropathia tabeses egyénben. O. H., 1898. — Köldökig érő Meckel-f. gurdély, bélcsavarodás egy Meckel-f. gurdély körül, átfúró hashártyalob. O. H., 1899. — A szeszes italok habitualis élvezete folytán bekövetkező változások az ütőerekben és a szivben. Magyar Orv. és Term. vándorgyűlésének munkálatai, 1899. — A hashártyatömlőkről. A Magyar Tudományos Akadémia Matematikai értesítője, 1899. — Nagy gumma a lépben. Öröklött gummás visceralis syphilis a gyomorban, bélben stb. O. H., 1900. — Virchow Rudolf. O. H., 1902. — Oxálsavas mészkő különböző alakban fiatal nő vesemedencéjéből. — Cholesterines mészkő az epehólyagban vaskos szénsavasmész-lerakódással. — Colloidos kő a vesemedencéből. O. H., 1903. — Hasi aorta aneurysmájának hét esete. Közkórházi Orvostársulat Évkönyve, 1904. — A Markusovszky-féle jubiláris előadásokról. O. H., 1906. — Elnöki megnyitó. Közkórházi Orvostársulat Évkönyve, 1906. — Strictura duodeni traumatica. — Stenosis ostii arteriosi dextri, Aneurysma trunci arteriae pulmonalis. Közkórházi Orvostársulat Évkönyve, 1907. — Elnöki megnyitó. Közkórházi Orvostársulat Évkönyve, 1907. — Le I-er Institut d'anatomie pathologique. 1909. — Schulek Vilmos ravatalánál. O. H., 1909. — Rektori megnyitó és rektori beszámoló beszéd. 1911.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI, A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 6. SZÁM.

SCHULEK FRIGYES T. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

B. FORSTER GYULA

TISZTELETI TAG.

(FELÖLVASTA A M. T. AKADÉMIAÉNAK 1922 MÁRCIUS 20-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Alapár 3 korona.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1925.

Pápa, 1925. Főiskolai könyvnyomda.

Schulek Frigyes emlékezete

és a műemlékek védelmének történelmi fejlődése.

Irta és a M. Tud. Akadémia 1922 március 20-án tartott összes ülésén
felolvasta: **B. Forster Gyula** t. tag.

Tekintetes Akadémia!

A tisztelt III.-ik osztály, melynek tagjai közt boldogult tagtársunk, *Schulek Frigyes* helyt foglalt, engemet tüntetett ki azzal a feladattal, hogy fölötte emlékbeszédet tartsak.

A választás reám, ki a II.-ik osztálynak vagyok szerencsés tagja lehetni, bizonyára azon kapcsolatnál fogva esett, mely boldogult tagtársunkhoz fűzött a Műemlékek Országos Bizottságának keretében. Ő annak kezdetől fogva építész, építész előadója volt, míg én a miniszteriumban a műemléki ügyeket intéztem, majd a Műemlékek Bizottságának elnöki tisztjét viseltem.

Hálás köszönettel fogadtam az emlékbeszéd megtartására vonatkozó megbízást, mert sokszoros együttműködésünkön kívül még más érzelmi szempont, mely pedig a tisztelt III.-ik osztály előtt ismeretlen volt, kapcsolódik fájdalmas feladatom teljesítéséhez, melyről meghatottsággal emlékezem meg. Schulek halála után ugyanis azok közül, kik 1867-ben a felelős kormány visszaállításával a közművelődés új alapjainak megteremtésére hivatott vallás- és közoktatásügyi miniszterium hivatalnoki karának munkásai közé tartoztak, Schulek után most már egyedül állok és az utolsó vagyok, ki azon tiszteletbeli állások útján, melyekkel a kormány ki-tüntetett, melyeket azonban nem mint tiszteleti, hanem mint hivatali kötelességekkel járó állásokat viseltem, a miniszterium-mal a közvetlen kapcsolatot közel 52 éven át fenntartottam.

Schulek Frigyes nyilvános működését az 1871. év őszén

felállított mintarajztanoda és rajztanárképezdében, mint az építészeti rajzolás tanára kezdte meg és a következő 1872. évben, midőn a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságát szervezte, jutottam vele állandó összeköttetésbe.

Ötven év csak röpké pillanat az idők végtelenségében, mely gyorsabban tűnik el a megmérhetetlennek és a kiszámíthatatlannak folyamában, mint a hang, mint a villám, melyek másodperc alatt futnak be csodálatosan nagy távolságokat.

Ámde az emberi életben félszázad, két emberöltő : *grande mortalis aevi spatium*, oly időhatár, melyben a szellemi és a fizikai munkás is életerejének, alkotó képességének már legjavát felhasználta és kitöltötte. Lelki és testi ereje már az élet alkonyára fordul és csak a kiválasztottak érhetik meg, hogy még a harmadik emberöltőbe is áterjedhessen munkásságuk.

És mégis a pillanatként eltűnő félszázad is a bekövetkezett események, felfedezések, a lángész alkotásai által, melyek döntő súllyal bírnak az emberiség sorsára, a világtörténetben örökre emlékezetessé teszik a félszázadot is, mely különben észrevétlenül tűnt volna el az idők végtelen tengerében, mely elnyeli még a leghatalmasabb római nemzet élet-történetének végleg megszakított folyamát is.

Sőt nem félszázad, hanem a közvetlenül előttünk gyorsan eltűnő rövid idő elég arra, hogy lefolyása alatt a nagy szellemek alkotásai, a szellemi vagy anyagi élet rendjére kiható találmányok, a világ képét is megváltoztató események új irányokat adjanak az emberiség javának, a népek jólétének előmozdítására, vagy pedig a szellemi és anyagi romlást, az erkölcsök súlyedését, a civilizáció hanyatlását idézzék elő és a megsemmisülésbe vagy romlásba taszítsák a nemzeteket.

Az az ötven év ugyanis, mely a múlt század utolsó három és a jelennek két évtizedét tölti ki, államunkra, nemzetünkre nézve a szellemi és anyagi téren oly bámulatos előhaladást, a múlt századok leigázó, kényszerű hátramaradásával szemben oly hatalmas fejlődést jelent, melynek eléréséről ötven év előtt még álmodni is alig lehetett, épen úgy nem, mint senkinek aggódo lelkében fel nem merülhetett az a sej-

telem, hogy a reánk kényszerített az a rettenetes világháború, mely nemzetünk részéről nagy erkölcsi győzelemmel kezdődve, bámulatos katonai diadalokkal nyert folytatást és amelyet a nemzet nem a csatatereken veszített el, az országot végzetes romlásba fogja taszítani.

Ebbe a félszázadba esik Schulek Frigyes építőművészeti és tanári működése. Láttá, tapasztalta a szédületes fellendülést és látta élete alkonyán a bukást.

Mint fiatal tanár ott volt a szépművészeti tanítás kezdeténél és a művészeink által kifejtett alkotó munkásság bölcsőjénél. Örült annak a hajnalnak, mely biztató jövőt ígért a képzőművészeti oktatásnak, amely a visszaállított felelős magyar kormány intézkedése előtt nem létezett.

A Mária Terézia királynő által kiadott tanítási rend, a Ratio Educationis, mint ezt más alkalommal idéztem, kimondta ugyan, hogy a lyceumok és akadémiák székhelyein rajziskola: Schola graphidis állíttassék fel, sőt a 147. § szerint az egyetemhez kapcsolandók a már képzőknek nevezett szabad művészetek is, úgymint a festészet, a képfaragás, szobrászat, metszés és az ezekkel rokon művészetek. Azonban mindez csak papíron maradt.

Igy volt ez 1849 után, a bécsi kormány, a Bach-rendszer uralma alatt is, kivéve az újonnan behozott reáliskolákat, melyekben a rajzolás rendes, míg a gimnáziumokban csak rendkívüli tárgy volt és azt rendessé csak 1871-ben a magyar kormány intézkedése tette.

Már II. Lipót alatt az 1791:67. t.-cikk országos bizottságot küldött ki a szabad művészetek akadémiaja ügyében, azonban az 1827:8. t.-cikk értelmében, a nádor elnöklete alatt alakított újabb országos bizottság sem tudta javaslatait érvényre emelni. Pedig be kell ismerni, hogy munkálataiban (260—262. §.) nagyon is helyeseket mondott: „... minden műveltség tisztán a tudománnyal és a mindennapi használatra szükséges mesterségekkel nincs kimerítve, hanem ezenkívül az életmódnak díszét és minden dologban az előkelőséget és kiváló izlést kívánja, ez pedig csakis a szépművészetek gyakorlása által érhető el, mint azt minden idők igazolják. Szükséges tehát a szépművészetek: a bellarum artium

akadémiájának felállítása azzal a három céllal, hogy 1. a szépérzék a népben felkeltse, 2. azokat, kik az élet kényelmére vagy fényűzésre szolgáló dolgokat készítenek, műveikben minden szépség és előkelőség alkalmazására hathatósan irányítsa, 3. a különböző mesterségek úzóit elméleti és gyakorlati oktatásban részesítse“.

Az országos bizottság azonban számot vetett a nagy maradisággal és a pénz hiányával, s félve, hogy az akadémia felállításának ügye évek hosszú során át elmaradjon vagy valósulásra sohase is jusson, szükségesnek látta, hogy mielőtt a szépművészetek akadémija iránt intézkedések tétetnek, minden törekvés a Nemzeti Muzeumra fordítassék, hol a legkiválógatottabb művek állíttassanak ki, s a gazdagabb osztálybeliek ott helyezték el tulajdonjoguk fenntartásaival gyűjteményeiket. Azt is kívánja az országos bizottság, hogy a rajztanárok a szépművészeti akadémia igazgatósága alá rendeltessenek, a legszebb műveket kiállító művészek nyilvános díjazásban részesíttessenek, s a kiváló növendékek ösztöndíjjal Bécsbe és utóbb távolabbra is küldessenek.

Szép és üdvös javaslatok, de egyelőre csak az 1808 : 8. t.-cikkkel felállítandónak rendelt Nemzeti Muzeum iránt tett a törvényhozás az 1836 : 37. t.-cikk értelmében érdemleges intézkedést.

Vajmi hosszú volt a szünet művelődésünk parlag mezőin.

Az 1867-ben visszaállított magyar kormány azonban gyors egymásutánban iparkodott megteremteni művészetünk fejlesztésének és felvirágoztatásának alapfeltételeit és pedig abban az irányban, melyet már az 1791. és 1827. évi országos bizottságok kijelöltek.

Legelső teendői közé sorozta fiatal művészeknek ösztöndíjak által való támogatását és ez úton lehetségessé tenni, hogy külföldi művészi központokban és akadémiákon tehetségük kifejlesztésére kedvező alkalmat nyerjenek. A már ismert művészek mellett elsők között voltak azok, kik a magyar névnek csakhamar az egész világon dicsőséget szereztek : Munkácsy, Benczúr, Mészöly, Böhm Pál.

Művészetünk gyors fejlődésére nézve érdekes adat, hogy mig az 1864. évi párisi világtárlaton összesen 15 művész

vett részt 31 műtárggyal, addig már az 1873. évi bécsi világi kiállításon 51 művész 165 művét mutatta be és 17 díjat nyert.

Ferencz József királyunknak 1871. évi május hó 19-én kelt elhatározása létesítette az országos mintarajztanodát és rajztanárképezdét, egy festészeti, egy szobrászati és egy építészeti tanári szék szervezésével, mely intézet még ugyanazon év őszén megnyílt, majd 1876-ban Andrássy-úti épületébe költözött át. Ez a mai Képzőművészeti Főiskola alapja és kezdete, melynek kiépítését, illetőleg a képzőművészeti akadémia felállítását a magyar írók és művészek társasága már 1880-ban, a képviselőházhoz beadott kérvényében sürgette.

A kultuszminiszter által véleményezésre felkért Orsz. Képzőművészeti Társulat 1881-ben elnöke, Ipolyi Arnold útján az akadémia felállítását vagy egyelőre több önálló festészeti műterem és átmenetül általános festészeti szakosztály létesítését, valamint ösztöndíjak engedélyezését hozta javaslatba.

Az érdemleges intézkedés nem váratott sokáig magára. Trefort miniszter előterjesztésére Ferencz Főzsef 1882. évi szeptember hó 22-én elvben a képzőművészeti akadémia alapítását és megkezdésül a székesfőváros által felajánlott eprekerti telken a Münchenből visszahívott Benczúr Gyula vezeteése alatt, az első festészeti műterem és mesteriskola felállítását jóváhagyta. Ezt újabb mesteriskolák követték. Majd felállítatott a női festészeti iskola is.

Végre a király engedélyével az összes művészi iskolák 1908-ban egyesítették Országos Képzőművészeti Főiskola elnevezés alatt, mely két intézményből áll: egyik a Művész-képző Főiskola vagy Képzőművészeti Akadémia, a másik a Rajztanárképző Főiskola.

Igy nyert testet Ferencz József király uralkodása alatt, több mint száz év multán az 1791. évi 67. t.-cikkben említett szépművészeti akadémiára vonatkozó az a javaslat, melyre nézve az 1824. évi országos bizottság azon félelmének adott kifejezést, hogy az életre sohasem fog kelni.

Ennek az intézménynek első három tanára közé tartozott Schulek Frigyes. Az ő nyilvános pályája, mint említők, az ország szellemi és anyagi fejlődését megindító hatalmas korszakba esik.

Századok kényszerű mulasztásait kellett pótolni és teremteni a közműveltség előmozdításának hiányzó intézményeit. És a letelt félszázad minden hiba, minden félrelépés és zökkenés ellenére is oly gazdag volt eredményekben, hogy azok méltán a bámulatot keltik fel és a szellemi és gazdasági fejlődés és haladás gyors menetét és mélységét feltűnítő művelődésnek félszázad előtt nem is sejthetett magas fokra emelése háttérbe szorítja a politikai, a gazdasági, a szellemi, az egyházi téren elkövetett hibák és ballépések ellen tett szemrehányásokat.

Néhány adatból álló összehasonlítás tájékoztató képet nyújt az előhaladásról. Mily óriási fejlődés 1867 óta. Akkor a magyar kancellária költségvetésében az összes kulturkiadások az iskolákkal együtt (az azon időbeli területi beosztás szerint) nem egészen 162.575 forintot tettek, míg 1912-ben 110,000.000 K-t meghaladó összegre és 1914-ben, a háború kitörésének évében 132,620.783 K-ra emelkedtek.

Az állam állította fel a külön művészi intézményeknek hosszú sorozatát. Létesített muzeumokat, melyekben a művészek örökbecsű alkotásait helyezi el. Mondhatjuk, hogy egész életén át kíséri, biztatja, fenntartja, lelkesíti a művészt.

A béke előtt az országgyűlés által az 1917—1918-ik évre alkotott utolsó költségvetés adatai szerint, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a rendes kiadások összegét 149,968.575, a rendkívüliek közt az átmenetieket 8,761,753, a beruházásokat 7,249.661, összesen tehát 165,979.989 K-val irányozta elő.

A művészeti, muzeumi, műemléki intézményekre ezen évben 7,588.266 korona vétetett fel, holott 1867-ben az egész ország költségvetése 10,936.000 forintot tett, mely összegből a vallás- és közoktatásügyi minisztériumra, mint imént említették, 162.575 forint esett. És ebben az összegben művészi célokra egy krajcár sem volt.

A Csonka-Magyarországnak 1921/22. évi költségvetésében a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak az egy milliárdot több mint 100 millióval meghaladó előirányzatát az összehasonlításra nem is merem felhozni, mert az magán viseli gazdasági és pénzügyi romlásunk sajnálatos bélyegét.

A kultuszminiszternek az országgyűléshez a közoktatás állapotáról az 1870-ik évre előterjesztett első, továbbá 1870/71. évi jelentése az ország lakosságát — Erdély beszámítása mellett — 13,227.681 lélekkel mutatja ki, melyben a tankötelesek száma 2,284.741, a tényleg az iskolába járók száma pedig 1,154.936 volt. Fő- és algimnázium 146 és reáliskola 28 létezett; az első 30.992, az utóbbiak 4128 tanulóval. A pesti egyetem hallgatói száma 2375 volt. A József-műegyetemet pedig 451 tanuló látogatta. A községek száma — elhagyva 83 községet, melyekből az adatok a jelentés szerkesztésekor még nem érkeztek be, 11.903. Iskola 10.187 községben 13.798 volt 17.792 tanítóval, míg 1712 községben hiányzott az iskola. A tanítók kiképzésére 36 felekezeti és 14 állami képezde szolgált.

A világháború kezdetén, az 1914. évre vonatkozó adatok szerint, a szűkebb Magyarországon a népiskolák száma 16.929, 35.253 tanítóval. A beiratkozott nyilvános tanulók száma 2,114.919 és az iskolai év végén 1,971.141. A felső nép- és polgári iskolák száma 526, melyekben 108.669 tanuló nyer oktatást.

A középiskolák száma 230. Ezek közt 183 gimnázium, 2882 tanárral és 65.443 tanulóval.

A budapesti egyetemen a hallgatók száma 1913/14. évben 8185, Kolozsvárott 2302, a József-műegyetemen 2639 és 10 jogakadémián 1625.

Ami a mintarajztanodát illeti, itt felállításának első évében: 1871/72-ben a tanulók száma — ideértve azonban az egyetemi paedagogium két gyakorló osztálya és az esti tanfolyam növendékeit is — alig 70 volt, míg 1914-ben a már egyesített képzőművészeti iskolák hallgatóinak száma 433, melyből 144 művésznövendék, a többi pedig rajztanár és tanító.

Mindezek az adatok fényesen bizonyítják a királynak, az országgyűlésnek, a kormánynak bölcs gondolkodását, töretetlen munkásságát, mellyel a magyar közművelődésnek ügyét oly hatalmas méretben mozdították elő.

A nemzet gazdasági, szellemi újjászülésének ezen küzdelmekkel és óriási nehézségekkel teljes korszakában, melynek gazdag eredményű munkáját a közjogi viták és párt-

viszályok harcai sem voltak képesek megbénítani, indúlt útjára Schulek Frigyes.

* * *

Schulek Frigyes 1841. évi november hó 19-én Pesten született. Atyja Schulek Ágoston, anyja Zsigmondy Augusztá, kitől azonban még mint gyermeket, már 1844. évben megfosztotta a halál. Úgy apai, mint anyai részről az evangélikus hitvalláshoz erős ragaszkodásuk által hitsorsosaik közt kitűnő és Árvanagyfalun (Velicsna) tősgyökeres családból származott, mely a felekezetnek lelkészeket is nevelt, köztük a francia tudós Beudant által Magyarországon 1818-ban tett ásvány- és földtani utazásáról irt művében említett Schulek Gáspár tiszolczi evangélikus lelkészt, elhunyt tagtársunk nagyatyját, ki neki a vidéken munkálkodásában segédkezett és felvilágosításokat nyújtott, majd később a pozsonyi evangélikus hittani intézetben mint theologiai tanár működött. Az ő atyja Mátyás, szintén lelkész volt; fia: Ágoston azonban a kereskedelmi pályára jutott, majd a pesti kereskedelmi iskolában, melynek létrehozásában résztvett, tanárkodott.

A lelkészin kívül a tudományos, a műszaki, a mérnöki pálya az, melyen mindkét családot ismertté tette tagjainak nagyérdemű és eredményű munkássága. Közéjük tartozott boldogult tagtársunk fivére Vilmos, a pesti egyetem jeles orvostanára; a Zsigmondyak közül nagybátyja, szintén Vilmos, a tudós bányász, a városligeti artézi kút megalkotója, unoka-fivérei: Károly, a bécsi műegyetem rectora, Richard, a jenai egyetem tanára.

Ime ez a családi keret, melybe őt a gondviselés helyezte és melyből a fiatal lélek magába szivta azokat a benyomásokat, melyek hatást gyakorolnak jövőjének irányítására is.

Az az erős hithűség, mely Schulek Frigyest áthatotta, az ő komolysága, alapos tudásra törekvő hajlama, jellemének fejlődésére és egész életének berendezésére nagy befolyással volt.

Még mint gyermek jutott Orsovára és itt kezdte az elemi iskolai ismereteket megszerezni oláh, görög és francia nyelven. Az 1851/52. évet azonban már Lőcsén tölthette, hol a

német nyelvet sajátította el. Innen Debreczenbe került, hol a gimnázium öt osztályát végezte. Itt fejlődött ki benne a természettudomány, a szám- és mértan iránt való szenvedélyes szeretete, mely pályaválasztását eldöntötte és melyben őt megerősítette a szünidőkön át Pesten való tartózkodása, midőn a lánchidat, az alagutat, a királyi palotát, az épülő új nagy házakat látva, felkelt benne a vágy, hogy ily művek alkotásában egykor ő is részt vehessen. Ez a vágy vitte őt 1857. év őszén a pesti belvárosi reáliskola IV. osztályába. Itt már az első félévben sikerült az első helyet kivívnia, majd ezen intézetben kitűnő sikerrel be is végeznie tanulmányait. A szünidőt arra használta fel, hogy nagynevű építészeink és egykorú társai példájára, mint kőmivestanonc sajátítsa el a gyakorlati ismereteket és megszerezze a kőmivességi oklevelet.

A reáliskolából kikerülve, a József nádor nevét viselő budai ipartanodából 1856-ban szervezett műegyetemen mint rendkívüli hallgató folytatta az építészeti szakkal összefüggő tanulmányait, hogy azokat a bécsi Szépművészeti Akadémián fejezhesse be. Itt 1861. év őszén az akkor már betegeskedő Van der Null, majd Sickardsburg tanár vezetése alatt, kiket azonban az udvari operaház építése vett túlságosan igénybe, nyerte további kiképzését, melyet a tudományegyetemen az építészeti szakkal rokon tárgyak hallgatásával és festészeti tanulmányokkal egészített ki.

Itt az akadémiai növendékek által alapított önképző-egyesület: a Wiener Bauhütte létrehozásában Schuleknek tevékeny része volt és annak munkásságában mint választmányi tag, majd pénztáros és később elnök buzgón vett részt honfitársaival: Schulcz Ferenc és Steindl Imrével együtt. A Bauhütte nagy hatással volt a hallgatók kiképzésére. Az egyesület oly tekintélyre tett szert, hogy a tanárok, a legnevesebb építészek az egyesület találkozásuk helyévé tették, hol előadásokat tartottak, köztük különösen Schmidt Frigyes is, a középkori építészet nagyhirű tanára, kinek szakosztályába az Akadémián Schulek 1862-ben jutott. Ez végleg elhatározta életpályáját. Schmidt osztálya kitűnő iskola volt számára, mert a hallgatók az ő vezetése alatt évente tanulmányutakat tettek ausztriai és magyarországi műemlékek felvétele céljából és ezekről ké-

szített rajzaikat a Wiener Bauhütte kiadványaiban tették közzé.

Schulek az 1864/5. évre elnyerte a bold. királyunk által a budai várépítési alapból magyar művészek számára az akadémiaán létesített három ösztöndíj egyikét és ez alkalmat szolgáltatott neki, hogy tanulmányait ott folytassa. A következő év augusztusában a fiatal akadémiai hallgatóra nézve fölötte megtisztelő megbízást kapott Regensburgba, honnan Denzinger, az ottani dóm építőmestere Schmidthez fordult a székesegyház felmérésére alkalmas szakértő kijelölése végett. Schmidt Schuleket ajánlotta, ki a reá bízott feladatot, különösen a dóm főhomlokzatát feltüntető rajz elnészítésével oly jelesen oldotta meg, hogy művét nemcsak Regensburgban, hol a helyreállítandó székesegyház leendő képét általános örömmel szemlélték, hanem a párisi kiállításon is elismerésre méltatták, mi a fiatal művészt megerősítette abban az elhatározásban, hogy a középkori építészet tanulmányozásának szentelje erejét.

A következő 1867. évben a párisi világkiállítást hosszan tanulmányozta, majd Bécsbe visszatérve, mestere, Schmidt műtermében nyert alkalmazást. Itt Schulcz Ferencsel együtt a brigittenauai, a fünfhausi templomok tervein és a Chinában építendő — kivitelre azonban nem jutott — azon nagy székesegyház tervén dolgozott, melyre Schmidt megbízást nyert. Ezen utóbbi terv készítésénél is kitüntető elismerésben részesült mind mestere, mind a szakértők részéről. A fiatal művész 1868-ban tért vissza a hazába, hol egyideig magánépítési irodákban dolgozott, majd 1869. év őszén Itáliába ment tanulmányútra, honnan 1870. évi márciusban visszatérve, Steindl meghívására, ki akkor már jelentékeny építési feladatokkal volt megbízva, az ő irodájában segédkezett a tervezési munkában. Ez időben nyert Schulek meghívást az ulmi münster kiépítésének vezetésére. Ő azonban nem akarta magát külföldön leköttni, s bármily megtisztelő lett is volna a feladat, nem vállalta el azt, hogy hazájának szentelhesse tehetségét, mire nemsokára kínálkozott alkalom. Schmidt Frigyesnek három jeles tanítványa ugyanis, kik a Szépművészeti Akadémiát oly fényes eredménnyel végezték, csakhamar teret találtak a működésre.

Schulcz a vajdahunyadi vár helyreállítására, míg Steindl a pesti új városháza építésére nyert megbízást és 1870. év október hó 1-én kinevezést a műegyetemen a középkori építészeti tanszékére, miután Schmidtnak az ezen tanári állásra elsősorban kiszemelt jeles tanítványa: Schulcz, azt — korai halála miatt — el nem foglalhatta. Schulek a mintarajztanodában, melyhez báró Eötvös hívja meg, nyer tanári állást, majd alig egy évre dr. Pauler, Eötvösnek a kultuszminiszteri székben utóda, a műemlékek ideiglenes bizottságához építészé nevezi ki.

A tanári hivatás betöltése és a középkori építőművészet — melyet, mint mondta — művészeti és műtörténelmi alapon volt vágya gyakorolni, az a két feladat, melyek közt élete tevékenységét és egész munkaerejét megosztani, az a két pillér, melyre tehetségének kifejtését alapítani kívánta. A mintarajztanoda, melynél 31 éven át működött, négy célt szolgált, úgymint a képzőművészetekre az előkészültség megszerzését, a műiparnak szakoktatás útján fejlesztését, a rajztanárok képzését, végre esti és vasárnapi tanfolyam segítségével, a rajzbeli továbbképzést.

Ezen intézethez az igazgatón, Keleti Gusztávon kívül kezdetben három rendes tanár neveztetett ki. Ádamosi Székely Bertalan a festészetre, Schulek az építészetre és a korán — már 1875-ben elhalt — Izsó Miklós a szobrászati tanszékre. Hozzájuk később, de nemsokára mint rendes tanár, Rauscher Lajos építész-festész járult, ki addig mint rendkívüli tanár tanította az építményes és iparművészeti rajzot.

Az új intézetben Schulek oly művészi körbe került, melybe jutnia nemcsak nagy megtiszteltetés volt reá, hanem amely tehetségének kifejtésére, művészi törekvéseinek és művészi becsvágyának serkentésére is szolgált.

Az intézet igazgatója, Keleti jeles tájfestő, műkritikus és író és az új intézetnek vezető szelleme. Az erdélyi Székely Bertalan nagy művészi tehetség, kinél a bámulatos genialitás mély tudással párosult. A harmadik Izsó Miklós, a magyar érzéstől izzó jeles szobrász, kinek nagyeredményű jövőt jósoltak addigi alkotásai.

A miniszter a végleges kinevezés előtt három évi próba-

időre alkalmazta őket. Akkor a miniszter — quantum mutatus ab illo — még a Székely-tehetségeknek sem előlegezte a bizalmat.

Székely és Schulek rokonlelkek voltak. Ezt a kartársi viszonyt a mindkettőt jellemző alaposság és tudás, a művészi ügyeknek együttes megbeszélése még fejlesztette és meglehetősen barátságossá fokozta.

A három tanszék közül kezdetben bizonyára elsősorban Schuleké mutatkozott fontosnak.

Az építészeti és az ékítményes rajz tanításával kapcsolatban volt az építészeti alaktan, mely őt a középkori stílusoknak a műemlékek bizottságában hivatott művelőjét, a stílusok fejlődésének kutatására, kor szerint való meghatározására, a műszaki eszmék történeti és esztétikai méltatására, a perspektíva és látszattan művelésére indította.

Nem volt könnyű feladat a tanárképzés munkájának megindítása, de a fiatal intézet rövid idő alatt oly eredményeket ért el, melyeket már az 1873. évi világkiállítás nemzetközi bíráló bizottsága az elismerési okmánnyal, a tanárokat pedig, köztük önként érthetőleg, Schuleket a művészeti éremmel kitüntetendőknek találta és boldogult Ferencz József királyunk is az intézet igazgatóságának elismerését nyilvánította.

Schulek 1873. év júniusáig nemcsak az ékítményes rajzot, hanem a geometriát is tanította, midőn azonban ennek előadásával Pórszász József főreáliskolai tanár biztatott meg, illetőleg az ékítményes és iparművészeti rajz tanítására Raucher Lajos tanárrá kineveztetett, Schulek kizárólag az építészeti rajzot tanította, valamint a perspektívát és különös szerkesztéssel a látszattani szerkesztéseket.

Steindl, az országház építőjének halálával a műegyetemen a középkori építészeti stílusok megüresedett tanszékét az 1902/3. tanév első felében Schulek mint meghívott helyettes tanár látta el. A tanszék betöltésére Schuleket az ő általánosan elismert szaktekintélye mintegy önként jelölte ki, s a kinevezést 1903. évi március hó 4-én el is nyerte.

A mintarajztanodához azonban holtáig hű maradt, mert a rajztanárvizsgáló-bizottságban, melynek 1873 óta tagja volt,

állandóan megmaradt és mint annak 1893. év óta alelnöke, továbbra is a legnagyobb buzgósággal működött.

A műegyetemen előadásai tárgyához a középkori építészet alaktana és története, valamint a köz- és magánépületek tervezése tartozott. Ő a középkori építészeti óriási anyagból egyes fejezeteket választott ki, hogy azokat részleteiben tárgyalhassa és így növendékeit bevezethesse abba a kohóba, melyből a különböző tényezők befolyása által az alkotások életre keltek és az új stílusok kialakulására vezettek. Őt, ki- nek a budavári koronázó templomnál a román és gót styl rejtekeibe kellett hatolnia, megragadta az első keresztény századok syriai építkezése, melynek oly nagy szerep jutott a román styl megteremtésében.

Oly tudással, oly szeretettel ismertette egyik évben a lombard, másikkban a syriai művészetet: a román styl fejlődésének különböző fázisai közt ezen — talán — legérdekesebb és végső kialakulására talán leghatározottabb befolyással bíró fejezeteit, hogy hallgatói lelkébe is átültette a középkori stylusok tanulmányozásának szeretetét, még ha az a modern építkezési gyakorlat irányában, anyagi szempontból nem is nyújt művelőjének előnyt.

Schuleknek úgy a mintarajztanodán, mint a műegyetemen folytatott tanári működése karöltve ment a műemlékek bizottságánál építészeti előadói tevékenységével.

Ezen bizottságnál Schulek közelebbi összeköttetésbe jutott a tudós dr. Heszlman Imrével, a bizottság előadójával.

Ha meg akarjuk érteni és ítélni a régi műemlékek védelmére a XIX. század harmincas éveiben meginduló és folyton erősbbödő művészi mozgalomnak és tevékenységnek eredetét és természetét és sokszor a kitűzött célt hátráltató nyilvánulásait, nem fölösleges, ha fő vonásokban megismerjük a nemzetek művészi tevékenységének azt a fejlődési folyamatát, mely új és új stylusok keletkezését és az izlés, az igények változásával, továbbá a viszonyok átalakulásával az előző irányzatok elsenyvedését, sőt sokszor erőszakos visszaszorítását és elhalását idézte elő, mig nem beállott az a művészi forradalom, mely a középkornak kigúnyolt és anathémával

sújtott stylusait visszahelyezte az azokat belső tartalmuknál és művészi erejükénél fogva megillető magaslatra.

A műemlékek védelme! Mily hosszú azonban az út, mignem a művészi fejlődés és tevékenység változó korszakain és óriási átalakulásain keresztül, ezer évekre terjedő idők után az egész művelt világ elér a művészi meggyőződés oly magaslataira, melyről ellenmondás nélkül hirdetheti azt az elvet, azt a törvényt, hogy meg kell becsülni az előző nemzedékek művészi tevékenységét és nem szabad tovább túrni az emberiség művelődési munkásságán azt a sérelmet, hogy mit az idő meg nem emésztett, azt emberi kéz pusztítsa el.

Pedig ez így volt, sőt részben ma is így van. *Tempus edax rerum*. Victor Hugo azonban kiegészítette a közmondást azzal, hogy *homo edacior*, — az ember még az időnél is többet pusztít el.

Rövid tekintetet kellene vetnünk arra a hosszú útra, melynek végső pontján, a XIX. század első negyedében az előző korok művészetének oltalmát jelző határkő áll, míg ezen túl már új útírány kezdődik, melyen megindulnak az új stylusok alkotására irányuló, sokszor hiú törekvések.

Szükséges lett volna tehát Schulek Frigyesről az emlékbeszédet a műemlékek védelmének fejlődéstörténeti ismeretetésébe helyezni, azonban a tanulmány így oly nagy terjedelmet vett, hogy ennek háromnegyed részét a mai keretből ki kellett hagyni és csak a következők felemlítésére szorítkozni.

Az emberi természetben rejlik, hogy a szebb és jobb iránti vágytól indítatva anyagi és szellemi élete javítását és ezzel egyszersmind erre célzó alkotásainak megóvását s az utódok számára biztosítását kívánja. Már Hamurabbi, a babyloni nagy király elrendeli emlékműveinek fenntartását. Nagy Theodorik, a keleti gótok bölcs királya az *ad praefectum urbis de architecto publicorum* intézett formulájában oly utasításokat ad ki, melyek másfélezredév multán is méltók lennének a mi fővárosunk aediliseinek figyelmére is. Elrendeli, hogy Róma építkezéseinek megóvására a legjártasabb férfit kell alkalmazni, nehogy a régi emlékek közt oly bányász legyen, ki nem képes megérteni a régi mester alkotásait. Olvassa tehát a ré-

giek könyveit, tanulmányozza a szerkesztéseket, nehogy kevesebbet tudjon azoknál, kiknek pótlására kirendelték.

A védelem mégis szörványos tünet. Az általános jelenség az, hogy az emberiség nem becsüli meg a letűnt nemzedékek alkotásait. Jackson úgy véli, hogy Diocletian óriási palotája építésénél Spalatóban először használták fel régi épületek részleteit. Ám a pusztítás visszamegy ősrégi időkre. Mivé lett Trója, melynek helyén birodalma új fővárosát megalapítani Constantín császár gondolatában megfordult. Lucanus az ő Pharsaliájában írja le Caesar látogatását Trója színhelyén: *Circuit exustae memorabile Trojae magnaue Phoebei querit vestigia muri . . . templa deorum jam lassa radice tenent; ac tota teguntur Pergama dumetis: etiam periere ruinae.*

Bekövetkezett már régen, mit a halhatatlan görög költő megjövendölt:

Jöni fog egykor a nap, melyen a szent Ilios elvesz
és Priamos, meg népe a dárdavető Priamosnak.

Ezt a verset idézte Scipio az ő barátja, Polybios előtt Carthago romjain, midőn aggódva gondolt Róma jövődő sorsára. És volt oka! Csoda, hogy áll. Gibbon mondja: „úgy mint Theba, Babylon vagy Carthago, talán Róma is eltűnt volna a föld színéről, ha titokszerű életprincipium nem hatotta volna át ezt a várost, mely által újból dicsőségre és uralomra jutott“. Mi lenne ez az életerő, kérjük, ha nem a kereszténység, mely által ennek központja, a világ fővárosa Roma aeterna lett.

Borzasztó volt a pusztulás nálunk is és a kegyetlen rombolás munkájához hozzájárult a közöny. Nulla in re magis desides summus quam in adferenda maiorum nostrorum memoria. Írja Bél Mátyás. Hová lettek Szent István alkotásai? Megsemmisült az ő székesfehérvári ékes bazilikája. Barnabeis, a prépost a XVIII. század elején kér, könyörög a hatóságoknál, a neo acquistica commissionál, mely a török háborúk után az uradalmakat osztogatta, hogy adjanak 30.000 frtot, mellyel helyre lehet állítani és beföldni a templomot. Az első szent király alkotása nem talált könyörületre. Elpusztult az esztergomi székesegyház. Gr. Barkóczy primás, ki a török

kiűzése után vissza akarta tenni székhelyét Esztergomba, elrendelte, hogy az egyházból — mint írja — az Isten kiváló kegyelméből megmentett gyönyörű főkapu, a porta speciosa és Bakocs primás kápolnája — gondosan megőrzendők, hogy azok az új székesegyházba illesztessenek. A kapú mégis a kegyeletlenség áldozata lett. És nem vigasztalás reánk nézve, hogy ez másutt is történt.

A francia renaissance kialakulása óta, mely csak úgy a francia zseni szülötte, mint a gót styl, nem volt a gúnynak, a megvetésnek az a kifejezése, mellyel a gót stylt és azokat a hatalmas cathedralisokat nem illették volna, melyeknél Isten dicsőségére szebb templomokat még nem emeltek és melyek az építészetnek örökbecsű, csodálatot keltő alkotásai. Legenyhábban még a nagy Fénélon, Cambray érseke nyilatkozik, midőn a görög és a gót építészet közti különbséget fejtegeti. De jött a nagy forradalom. Ez nem tett különbséget a középkori és a renaissance-alkotások közt. Mily rettenetes pusztítás! Maga a kormány rendelte el „azoknak az emlékeknek lerombolását, melyek a hűbériségre emlékeztethettek és mindannak megsemmisítését, mi a kényuralom emlékét volt alkalmas felidézni“. Eladásra, lerombolásra voltak szánva Párisban Szent Lajos alapítása: a Sainte Chapelle; a koronázó templom, mint egyik író mondja a francia Parthenon Reims-ben, a királyok temetkezési helye, az apátsági templom St. Denisben.

A középkori alkotásuk védelmére a XIX. század elején kitört művészi forradalom megváltoztatja végre a helyzetet. Montalambert is erősen támadja a vandalismust és egyszerű, de hatalmas szavakkal fejezi ki, hogy a régi emlékek teszik a nagy népeket. Les longs souvenirs font les grands peuples.

Hazánkban a műemlékek védelmére a javaslatok 1846-ban az elévülhetetlen érdemekkel bíró dr. Henszlman kezdeményezésére a természetvizsgálók és orvosok egyesületéből indultak ki. A magyar kormány azonban már nem intézkedhetett. Az 1850 dec. 30-án kelt császári rendelet felállította Bécsben a műemlékek központi bizottságát és ezen, a kereskedelmi miniszterium ügykörébe tartozó intézmény hatáskörét 1853-ban kiterjesztette Magyarországra. De a politikai és rendőri hatóságoknak mily hosszú processus informativusa várákozott

azokra, kiket a bizottság conservatori és levelezői tisztjére javaslatba hoztak. Vajjon elég „gut gesinnt“-ek-e, mondja a rendőri irat, hogy a régi romok fenntartása iránt forradalmi szellemű véleményt ne adjanak! Az ó conservatívek — ez időben ő irántuk volt legnagyobb a bizalmatlanság — a limine ki voltak zárva. Gr. Waldstein János, különben a bécsi műegyesület elnöke, nem „elég megbízható“. Sárospatak ura, herceg Bretzenheim Ferdinánd, ki — a rendőri jelentés szerint bizony éppen nem osztzik mindenben sógorának, herceg Schwarzenbergnek, a volt miniszterelnöknek nézeteiben, ki pedig az egységes birodalom mellett, a personal unio. ellen van és ki a birodalmat kivetkőztette „von dem Konstitutionnellen Kram“ mint a rendőrfőnök jelenti.

A kinevezettek közé jutottak azonban Stummer — később Ipolyi — Arnold zohori plébános, dr. Römer Flóris bencés tanár, kik rendkívüli érdemeket szereztek maguknak a hazai műemlékek megmentése terén.

A bécsi központi bizottság az 1860. évi októberi diploma kiadása után is, midőn az ország visszanyerte régi kormányshéki közigazgatását, fenn akarta tartani a magyar műemlékekre nézve befolyását, minek a cancellaria, a helytartótanács, melynek előadója a magyar érdekeket lelkesen védő nagyérdemű Pápay István volt, ellentmondtak. A homlok egyenest ellenkező két álláspont kiegyenlítésére az a javaslat tétetett, hogy a m. t. Akadémia kebelében 1858-ban felállított archaeologiai bizottságra ruháztassék a műemlékek fenntartásának ügye. A tárgyalások éveken át eredménytelenül folytak, mert az Akadémia kijelentette, hogy sem kormányi organummá nem lehet, sem nem fogadhat el oly megbízást, mely függést és önállóságának csorbítását vonná maga után. A királyi elhatározás 1866 nov. 8-án mégis az volt, hogy a bécsi központi bizottmány teendőit az Akadémia arch. bizottságára ruházta és e mellett a bécsi bizottmánynak levelezői útján a további működést is megengedte.

A magyar miniszterium felállítása azonban teljesen megváltoztatta a helyzetet. Br. Eötvös kultuszminiszter felszólalására Ipolyi Arnold a műemlékek védelmére vonatkozó és pedig az ingó emlékekre is kiterjedő törvényjavaslatot készített,

melyet az Akadémia is tárgyalta és elfogadott. Törvényhozási tárgyalásra azonban az ügy — az ország csakhamar bekövetkezett súlyos anyagi helyzete miatt is — sokáig nem került és csak 1881-ben jött létre az erre vonatkozó 39-ik t.-c., mellyel több nyugati államot megelőztünk, mert Olaszország csak 50 esztendei vergődés után volt képes megalkotni az 1912. évi törvényt, míg Franciaországban az 1887-ben meghozott, de kielégítőnek nem talált törvényt csak 23 évig tartó viták után sikerült 1913. év végén újabb törvénnyel helyettesíteni.

Azoknak a tudós, lelkes férfiaknak fáradozásai, kik oly hosszú idő óta buzgólkodtak hazánk régi emlékeinek fenntartását és védelmét intézményes szabályokkal biztosítani, megtermették tehát gyümölcsüket és mint fent említettük Pauler kultuszminiszter megalkotta 1872 április 4-én a műemlékeknek ideiglenes, — majd az 1881. évi törvény végleges — bizottságát, melynek elnökévé Szalay Ágostont, az Akadémia lev. tagját, a királyi tábla tanácselnökét, előadójává Heuszlmann Imrét, építészévé Schulek Frigyeszt nevezte ki. Tagjai közé tartoztak dr. Hegedüs Lajos, a miniszterium nagytudású min. tanácsosa, mint h. elnök, továbbá Ipolyi Stummer Arnold, Pulszky Ferenc, Romer Floris, Steindl Imre, majd nemsokára Zsigmondy Gusztáv, Szumrák Pál, Torma Károly.

Ebben a környezetben foglalta el helyét mint építész Schulek Frigyes. A tanári pálya mellett az ő munkásságának második felét a középkori építőművészet, a műemlékek fenntartása és helyreállítása töltötte ki. A tanári hivatáson kívül ezt tekintette élete feladatának, melyhez mint szent hivatáshoz szeretettel ragaszkodott.

Nálunk azonban akkor még vajmi szűk mederbe szorult a műemlékek védelme. Midőn lassan megindult a munka, középkori stylokban jártas építészeket kellett ahhoz választani, mert hazánk építőművészeinek karában kiváló építészek foglaltak ugyan helyet, de nem voltak a középkori stylusok képviselői. Schmidt Frigyes fiatal tanítványaira fordult azonnal a figyelem.

A műemlékek fenntartásának parlag terén az első nagyobb intézkedés a kormány és pedig a pénzügyminiszterium

részéről akkor történt, midőn Lónyay az 1854-ben felgyújtott és azóta tető nélkül álló vajdahunyadi vár helyreállítását Schmidt Frigyes javaslatára Schulcz Ferencre bízta. Maga az országgyűlés 1870-ben foglalkozott a műemlékek védelmének ügyével, midőn e célra először szavazott meg vajmi szerény javadalmat, mely lehetőségessé tette a műemléki bizottság felállítását és munkálkodásának megindítását Schmidt Frigyes másik jeles tanítványának Schuleknek segédkezésével, ki mint a bizottság építészé azonnal külön megbízást is kapott, mert Trefort miniszter reá bízta a visegrádi alsó vár helyreállítását. Mily öröm, mily lelkesedés hatotta át a fiatal művész lelkét, midőn alig kerülve ki a bécsi akadémiából nagynevű tanára oldala mellől, közvetlenül lép a művészi tevékenység pályájára és egyrészt mint tanár, másrészt a műemlékek fenntartásának mezején mint építőművész juttathatja nagy lehetőségét és tudását érvényre.

A visegrádi Salamontorony helyreállítását azonban az ország pénzügyeinek romlása csakhamar megakasztotta. A műemlékekre a költségvetésbe beállított szerény tételeket a törvényhozás leszállította, sőt a visegrádi vár helyreállításának csekély fedezeti tételét teljesen törölte.

Schulek azonban ekkor más, fontosságra sokkal nagyobb és nehezebb feladatra nyert megbízást. Ez a budavári koronázó templom helyreállítása, melyre boldogult királyunk a költséget a vallás-alapból engedélyezte 1873 nov. 25-iki elhatározásával.

Ezen templom restaurációja, majd az ezen kiváló emléket szegélyző Halászbástya kiépítése Schulek legnevezetesebb és az ő emlékét minden időkre megörökítő alkotása.

Trefort miniszter a hazai műemlékek ügyében állandó szaktanácsadóul Schulek Frigyes egykori tanárát, Schmidt Frigyeszt kérte fel, kinek ismételten volt alkalma véleményét nyilvánítni a helyreállítás tervei és a foganatosított munkálatok iránt. Mester és a már szintén mesterré vált tanítványa teljesen egyértelműek voltak a helyreállítás elvei iránt. Eredeti alakjában meg nem változtatott emléknél, mint Schmidt kifejtette, világosan ki van jelölve a helyreállítás útja, másképen áll a dolog oly emléknél, melyen különböző időből származó,

de egyenlő műbeccsel bíró elemek találkoznak. A kutatások kiderítették, hogy a templom XIII. századi, eredeti alakja basilikális, poligon szentélyű főhajóval, melyhez egyenesen záródó alacsony mellékhajók csatlakoztak. A XIV. századi restauratio alkalmából azonban a mellékhajók felemelésével az egyházat csarnok-templommá változtatták.

Schulek a restarationál a szigorú fenntartás eszméjéből indult ki; ennek merev keresztülvitele azonban az emlék rendkívüli megrongált állapota miatt nem volt lehetséges és Schmidt helyeslése mellett a munkálatok kivitele a XIII. századi elrendezés szerint történt.

Mily óriási volt a feladat, melynek megoldása a fiatal művész vállaira nehezedett!

Aki nem látta a helyszínen a munkálatok folyamát, az omladozó s fenn nem tartható részek lebontását, a magas pilléreknek, a boltozatoknak kövek- és kövekként kiváltását, biztosító falak építését, az fogalmat alig képes magának alkotni arról, hogy mily végtelen fáradságot, mily szigorú pontosságú kivitt, mily odaadó lelkiismeretességet követeltek a munkálatok és mily nagy kockázattal, mily nagy veszéllyel járt a legkisebb kisiklás a kijelölt keretből és mily óriási felelősség terhelte a vezető építész. Nem csoda, ha a munka túlfeszítésével járó megerőltetés megtámadta egészségét és kedélyét és idegei egy alkalommal a feszültséget már nem bírták kiállani, s ki kellett magát rántania több hónapra s nyugalmat keresnie a már lelkét őrlő mindennapi izgalmak folyton tüzelő kohójából. És itt meg kell emlékeznünk arról a hű barátáról, Steindl Imréről, ki az elfáradt kartársnak, egykori iskolatársának segítségére sietett és személyzetével felvonult Budára, Schulek építész irodájába, a templom északi oldalán akkor még fennálló pénzügyminiszteri épület emeletén levő nagyterembe, hol az ügyeket mindaddig intézte, míg Schulek visszatérhetett.

Kérésemre gróf Khuen Károly, a műemlékek bizottságánál II-od építésznek segéde, Möller építész is örömmel több hónapon át működött a távollevő mester irodájában, különösen az északi torony pillérének kiváltására vonatkozó terhes munkánál, s megkönnyítette Aigner Sándornak, érde-

mes gothikus építészüinknek, ki Schulek mester első segédje volt, terhes feladatát.

Ki sejthette akkor, hogy ugyanazok neveit, kik kartársi együttérzéssel a nehéz munkában találkoztak, egykoron a műegyetemnek ugyanaz a tanszéke fogja egybekapcsolni!

És mily rendkívül nagyok voltak azok a nehézségek, melyekkel küzdeni kellett, hogy a kellő fedezetet meg lehessen találni a helyreállítási költségek viselésére?!

A műemlékek fenntartásának intézménye az állami költségvetésnek legmostohább gyermeke volt. Ma szinte hihetetlennek tűnik fel, hogy csak kegyelemkenyéren élt a magyar vallásalap jóvoltából, melyből a boldogúlt király még az üvegfestési intézet felállításának költségeit is engedélyezte. Trefort minisztert azonban évek hosszú során át szünet nélkül érték a leghevesebb támadások és vádak az alapítványok, jelesen a vallás- és tanulmányi- és az egyetemi alapok kezelése tekintetében. Boldogúlt királyunk 1881. évi május hó 30-án 15 tagú ellenőrző bizottságot küldött ki, Mailáth György országbíró elnöklete alatt.

Ez a bizottság évek hosszú során át nem volt egyéb, mint vádtanács. Ülései vádtárgyalások. Budapesten a lipótvárosi bazilika, majd a koronázó templom, Kassán a székesegyház, Bártfán a plebánia templom építési és helyreállítási költségei a vallás-alapból fedeztettek. Mértéktelen támadás indult meg a költségeknek — bár királyi engedéllyel utaltattak ki — a vallás-alapból fedezése miatt. Más úton kellett tehát a szükséges fedezetről gondoskodni. Nem volt egyéb mód, mint a sorsjegykölcsön. Ámde ezt Trefort miniszter csak a lipótvárosi bazilika építésére kívánta igénybevenni. Mily kálvárián kellett keresztülmenni, mignem sikerült a sorsjegykölcsön engedélyezését gr. Szapáry pénzügyminiszternél kieszközölni és legalább annyit elérni, hogy a kölcsön 4 millió forintot, tegyen és a beszerzendő tőkéből 500.000 forint a lipótvárosi bazilika befejezésére hasíttassék ki, míg a többi, mint a műemlékek restaurálására szolgáló alap kezeltessék, hogy ekként az eddig csak a törvényben, de a valóságban még nem létező műemléki alap létesíttessék, és abból a budavári, kassai és bártfai templomok befejezése a vallás-alap és államkincstár igénybevétele nélkül foganatosíttassék.

Midőn már a pénzügyminiszteriummal rendben lett volna a dolog, ekkor jött a támadás az alapítványi ellenőrző bizottság részéről. Mily végtelen nehézségekkel kellett küzdenie a templom helyreállításánál a vezető építésznek, hogy sikerre vezesse a munkálatokat és még az aggodás is terhelte, vajjon lesz-e fedezet azok végrehajtására?!

És mily nagy gondot okozott Schuleknek a templom belső kidiszhítésének kérdése.

Nagy és magasztos feladat volt a templomnak festett üvegablakokkal és a faltereknek festményekkel ékítése. A feladattal való megbizátás kérdése bizonyos mérvig kényes helyzetet teremtett. A miniszter, Ipolyi Arnold, Hegedüs Lajos miniszteri tanácsos is nagyrabecsülték Storno Ferencet, ki Ipolyival együtt már a bécsi műemléki központi bizottságnak magyarországi tagja, majd a magyar bizottságnak is tagja volt és akinek érdemeit az emlékek megmentése, felvétele és ismertetése körül el kellett ismerni, azonban festészeti restaurációit többen kifogásolták, mert túlment a fenntartás kívánta munkákon, mi az eredeti jelleg rovására esett. A megbizást Storno meg is nyerte, azonban nem tarthatta meg, mert beismerésre kellett jutnia annak a ténynek, hogy ily megbizásnál elsőség csakis Lotz Károly és Székely Bertalan festőket illetheti.

Különös játéka a sorsnak, vagy eljárásunk felületességének, hogy amidőn az ország restaurálás alatt álló két legnevezetesebb templomának: a budainak és a pécsi székesegyháznak kifestéséről van szó, majdnem mellőzésre jutnak a magyar művészet oly dicsőségei, mint Székely és Lotz.

Kicsinybe múlt, hogy az ügy Pécssett teljesen el nem késett. De utólag a hibát legalább részben mégis jóvá lehetett tenni. Dr. Dulánszky Nándor püspök, káptalana nagy ellenzése dacára, keresztülvitte székesegyháza helyreállítását, melynek foganatosítását, miután Steindl és Schulek is más feladatokkal voltak elfoglalva, Schmidt Frigyesre bizta, mint ki különben is a vallás- és közoktatásügyi miniszternek szaktanácsadója volt. Schmidt a kifestést a németországi templomok kidiszhítésénél nagy hirrel bíró Andreä Károlyra, továbbá Beckerath Móricra és Bamberger Gusztáv diszhító festőre bizta,

kik a feladatnak kétségtelenül a legszebben feleltek meg, ámde ezzel nem lett kisebb a magyar művészetben esett sérelem és méltatlanság, melynek utólagos, legalább részleges helyrehozására én vállalkoztam. A művészek Székely, Lotz eleinte talán — a joggal érzett sértést kifejező — vonakodást tanusították. Dulánszky kérésére mégis elvállalták a megbízást és Lotz és Székely a kápolnák és az altemplom kifestését, míg *Zala az alsó templom domborműveinek a meglevő régi részletek szerinti elkészítését oly fényes sikerrel végezték, hogy azok a magyar művészetnek mindenkor remekművei közé tartoznak és Schmidt a műveket és alkotóikat a bámulatnak oly dicsérő szavaival árasztotta el, melyekből kitűnt, hogy a templom hajóinak kifestésére a nagy Németország helyett, a kis Magyarország is adott volna még méltóbb művészeket.*

Azok a festménysorozatok is, melyekkel Lotz és Székely diszítették a budavári koronázó templom falsíkjait, oly alkotások, melyek mindenkorra megörökítik s halhatatlanná teszik a magyar festőművészet ezen hatalmas képviselőinek nevét.

A templom déli mellékhajójának három nagy ablakához, a főszentély alsó kilenc román és felső nyolc kettős ablakához a cartonokat szintén Székely és Lotz tervezték, míg a festett üvegablakokat a vallás-alap költségén felállított állami üvegfestési intézet vezetője, Kratzmann Ede készítette.

Nem kis kérdés volt a templomnak ornamentális kifestése, melynek ellenzői is voltak. Ez nagy tudást kívánó feladat volt. Ennek megoldásánál Schulek társul kérte Székely Bertalant. Nem kíván fejtegetést, hogy ily két alapos és lelkiismeretes művész mily mélyreható kritikával átszűrte munkáján át jött létre a terv, mely kivitelre jutott.

Meg kell emlékeznünk azokról a nagy felelősséggel és kimondhatatlan nehézségekkel teljes munkákról, melyeket a föld alatti helyiségek rendezése, a fűtőkamrák és vezetékek elkészítése, a régi sírboltok kiürítése, helyettük újak építése okozott. Itt nyugodtak III. Bélának és hitvesének, Chastillon Annának tetemei is, melyek 1848. évi december hó 5-én és 11-én Szent István székesfehérvári basilikájának helyén foganatosított ásatások útján kerültek napfényre és márványkoporsóikban a Magyar Nemzeti Múzeumban őriztettek, mig nem 1862. évi

július hó 10-én a budavári plebánia-, ma már koronázótemplomban vajmi ideiglenes nyugalomra nem helyeztettek. A koronázó templom alatt eredetileg altemplom nem volt. Keletkezése idejében ez már nem volt gyakorlatban. A szentély helyreállításának megkezdésével megszüntetett és kiürített kripták is csak a XVIII. századból eredtek. Schulek Frigyes építette a vár sziklatalajába a most létező altemplomot nagy munkával, melybe külön fülkébe vörös márványsarkophagot készítettek, hogy majd a királyi tetemeket ott most már véglegesen nyugalomra helyezzék. Boldogult királyunk gondoskodásából azonban, mint alább előadjuk, másképen történt.

Sok nehézséggel, de a restauráció műve annyira előhaladt, hogy 1893. évi augusztus hó 15-én, az első szent király koronáztatása és halálozása napján a templomot megáldani lehetett. Ekkor hangzott fel ismét 1876. évi október hó 15.-e, tehát 17 év után először abban az egyházban a hálaadó ének, melyet egykor Nagy Lajos és Mátyás királyok alatt a nemzeti dicsőség trophaeái ékesítettek.

A Mátyás-torony sisakjára ezen alkalommal tették fel a keresztrózsát és helyezték el abban az ünnepélyre vonatkozó emlékokmányt. Ez nagy ünnepélyességgel történt. Az ország fővárosában ekkor a kettős monarchia delegációi ülészektek. Az ünnepen jelen volt az ország színe-java.

Mily érzések hatották át Schulek Frigyes lelkét, midőn művészi tevékenységének legfőbb alkotását oly befejezésre vihette, hogy az ország legnagyobb ünnepének, a koronázásnak templomába bevonulni látta nemzete képviselőit. Az ünneplők közül egy férfi hiányzott. Ráth József, a volt plébános, ki 1876. évi október hó 15.-én megilletődve és szomorúsággal monda, midőn utolsó miséje után elhagyta templomát: „Én már nem érem meg a helyreállítás végét és többé itt misét nem fogok mondani“. Sejtelve betelt. De ha életben marad, első lett volna az örvendezők között.

Közeledett azonban az év, melyet az ország törvényhozása a magyar állam ezeréves fennállásának megünneplésére kitűzött. Ezen évig, 1896-ig még számos munka várt végrehajtásra, de nem volt már fedezet és bár a műemléki ügyeket az időben intéző lelkes tanácsos, Szmrecsányi Mik-

lős, a legnagyobb jóakarattal minden lehető meg tett az ügy érdekében, a vallásügyi minisztérium kijelentette, hogy nem képes a költségekről gondoskodni. Ekkor felsiettem Bécsbe, a kabineti irodába, a magyar ügyeknek nagyérdemű, kiváló főnökéhez Pápayhoz, ki mint már fentebb kiemeltem, a műemléki magyar bizottság felállításának buzgó védője volt, s kértem őt, legyen oly jó az ügyet a királynak előterjeszteni 25.000 forint engedélyezése iránt, hogy az ezredéves ünnepély megtartására még megkívántató munkákat foganatosítani lehessen. Pápay szívesen fogadta kérésemet, s már másnap a reggeli audencia után tudatta velem, hogy boldogult királyunk a szükséges összeget az udvartartási javadalomból engedélyezi, s erre nézve a miniszterelnök előterjesztését elvárja. Nagy örömmel tértem vissza a határozattal, hogy első sorban is a velem együtt aggódó Schulek Frigyeset megnyugtassam.

Ez az eset — gondolom — jellemző képet nyújt arról, hogy mily — ma már alig érthető — nehézségekkel kellett küzdeni még a koronázó templomnál is, hogy annak az ezredéves ünnep megtarthatására szükséges helyreállítási munkái foganatosíthatassanak.

Ámde még ezenkívül is hátra volt a helyreállítások folyama alatt maradványaiban felfedezett Gara-kápolna újjáépítése. A kápolna a szent király jobbjáról nevezetett el, miután oltára a Mária Terézia diplomája szerint, a tudományegyetemnek ajándékozott Szent Jobb megőrzésére jelöltetett ki, mint ezt a szándékot maga a boldogult király, midőn Bánffy miniszterelnök kíséretében a templomot megtekintette, mindannyiunk jelenlétében jóvá is hagyta.

Gondoskodni kellett azonban még a kápolna belső helyreállításáról. A primáshoz, a kalocsai érsekhez és a veszprémi püspökhöz fordultam kéresemmel, kik készséggel teljesítették azt és Vaszy hercegprimás az oltár, Császka érsek a falfestmények, báró Hornig püspök pedig a festett üvegablakok elkészítésének költségeit szívesen vállalták magukra.

A falfestmények sorozatának tervezésére és kivitelére Székely Bertalant kértem, ki az első szent királyra vonatkozó jelenetek megfestésével gyarapította örökbecsű műveit. Ő tar-

vezte a kápolnát diszító és a magyar szenteket ábrázoló üveg-festményű ablakok rajzait is.

Ha sok izgalom, aggály, nehézség legyőzése után is, de készen állt a templom az ország ezeréves fennállásának ünneplésére. A hálaadó istenítiszteletet az ország primása 1896. évi május hó 3-án tartotta, melyen a királyi párhoz az egész országban visszhangot keltő nagyhatású beszédet intézett.

Újabb, bár temetési szertartással kapcsolatos ünnepély színhelye volt a koronázó templom 1898 október 21-én, midőn III. Béla és hitvесе, Anna földi maradványai helyeztetek abban örök nyugalomra királyunknak Bánffy miniszterelnökhöz 1897 máj. 27-én proprio motu intézett kézírata értelmében, ki méltó siremlék felállítását is, melynek költségeit viselendi, elrendelte. Nem hallgathatom el, hogy gróf Szécsen Miklós, akkor osztályfőnök a külügyminiszteriumban, irányozta III. Bélára boldogult királyunk figyelmét, aki árpádházi őse iránti kegyeletből ki is adta az utasítást a kabineti iroda magyar főnökének, König Károlynak, kinek sürgős felszólítására és a feltett kérdésekre a kívánt felvilágosításokat ez ügyben megadtam.

Királyunk ezen intézkedése szolgált alkalmul Bánffynak arra, hogy a nemzeti történet kiváló alakjainak megörökítésére a fővárosban tíz szobor felállítása iránt tegyen javaslatot a királynak, ki ahhoz készséggel hozzájárulván, a költségek fedezéséről is gondoskodott.

III. Béla és hitvесе siremlékének helyéül a műemlékek és a koronázó templom bizottságának javaslatára, a Szent Háromság kápolnája választatott. A siremlék tervezésére önként érthetőleg, Schulek mester nyerte a megbízást, ki azt közmegelegedésre oldotta meg. A király és királyné tetemét magába fogadó sarkophag, melynek födelén őket ábrázoló szobraik nyugszanak, a kápolna nyugati falához csatlakozólag nyert elhelyezést. Fölötte oszlopnyalábokon a mennyei várost ábrázoló tornyos kömennyezet emelkedik, s az egész emlék befejezését a falat záró ivmezőben felhőkből álló keretben, az evangélisták jelvényei között trónoló Krisztus, a világbíró és alatta jobbról és balról az apostoloknak szintén domborművű alakjai képezik.

A temetési szertartás, melyen Bánffy miniszterelnök kérésére ismét Vaszary primás mondott magas szárnyalású beszédet, oly országos, hatásában oly hatalmas és felemelő ünnepély volt, melyet csak az 1867. évi koronázási és az 1896. évi ezredéves ünnepélyekhez hasonlíthatunk. És aggódva kérdezzük, hogy lesz-e még oly ünnep IV. Béla, Nagy Lajos, Mátyás király és most már Ferencz József templomában, mely felérje ezt a három ünnepélyt.

Midőn a nemzet az 1896 : 7. t.-cikkkel a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét örök időkre törvénybe iktatva, az országot alkotmányos szabadságában, zavartalan kifejlődésében, a király törhetetlen bizalmában, a nép hűségében nyugvó áldásos összhangot a jövő századok biztos haladásának zálogául jelentette ki, egyszersmind a következő 8. t.-cikkkel a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére állítandó emlékek közé sorozta az Andrássy-út végén a honalapító Árpádot és a nemzet történelmi múltját megörökítő emlékművet, s a várban, a Halászbástyán Szent István lovaszobrát.

A felállítandó emlékek és ezek elhelyezésének kérdése azonban már megelőzőleg több év óta foglalkoztatta a művészi köröket. A kérdés tárgyalása alkalmat adott Schulek Frigyesnek arra, hogy e nagyfontosságú kérdésben művészi terveit kifejtse, sőt azok közül a legnépszerűbb és leghatalmasabb alkotását megteremthesse. És ez a várban a Halászbástya. Már 1894-ben a Magyar Mérnök- és Építészegylet közlönyének októberi számában „A budavári főegyház környékének rendezése és Szent István emlékének kérdése” cím alatt tanulmányt tett közzé, melyben a templom körül szükséges talaj- és bástyarendezésnek egységes terv szerinti keresztülvitele mellett, javaslatba hozta a templomhoz a Halászbástyán át vezető nagy szabad lépcső építését, a Halászbástyán fedett folyosókat, amelyek által alkotott bástyaudvar Szent István király emlékének elhelyezésére a legalkalmasabb. Javaslatának harmadik része az volt, hogy a szent király számára ne állíttassék lovasszobor, hanem emléképület, mely „a déli Halászbástya közepére helyezett, messziről látható magas süveggel boltozott, alsó részében tárva nyitott csarnok,

melyben a szent király emelt trónuson foglal helyet“ és ezen emléképülettel szemben, a bástya északi részén, a honfoglaló hét vezérnek ércből öntött szobrai alkalmasan csoportosítva állíttassanak fel.

A tervezet, melynek elfogadása mellett művészi meggyőződése, lelkesedése egész erejével sikra szállt, sőt a királyhoz is fordult, a kormány másirányú felfogása mellett pártolásra nem talált és a fentidézett törvénnyel a törvényhozás akként határozott, hogy az Andrássy-út végén az ezredéves emlékmű, Szent István lovasszobra pedig a Halászbástyán állíttassék fel.

Kivitelre jutott mégis a szabad lépcsőnek és a Halászbástya folyosóinak megépítése, mert a hivatalos körökben is érvényre jutott az a felfogás, hogy a rendezéssel a „koronázási templom hatása magasztosan fog érvényesülni“ és a templomnak „művészi szempontból való kiegészítése céljából kívánatos“. Nem tudjuk, hogy ez az indoklás volt-e döntő, azonban az bizonyos, hogy a szabad lépcső és a csarnokos folyosók megépítését előmozdította az a felfogás, hogy az ezredéves ünnepély alkalmából a néptömeg megtorlódhatik, minélfogva ennek az Albrecht-útra való könnyebb lejutathatása végett, Bánffy miniszterelnök felszólítására a főváros ideiglenes lépcsőt építtetett olykép, hogy az a végleges lépcsőnél legnagyobb részben fel legyen használható.

A rendezésből, melyhez a fővárosi Közmunkák Tanácsa megszerezte a szükséges telkeket, az állam magára vállalta a Halászbástya déli karjának és a várba vezető jezsuita-lépcsőnek, a főváros pedig 1899. évi március hó 1-én tartott közgyűlési határozatával a bástya északi karjának és a szabad lépcsőnek építését. A műből a déli szárny 1901. év végén elkészült, míg az északi rész a következő évben nyert befejezést, melynek aljában elhelyezésre jutott Kolozsvári Mártonnak Szent Györgyöt ábrázoló és a prágai várban levő lovasszobráról készült másolat és Hunyadi János szoboralakja.

Ami Szent István szobrának, mint az ezredéves ünnepély egyik emlékének felállítását illeti, ennek a kivitelére a megbízást Strobl Alajos nyerte el. Schulek, mint említők, ellene volt lovasszobor felállításának, de a törvényhozás döntése után

készséggel elvállalta a szobor talapzatának nemcsak tervezését, hanem megépítését is.

Strobl ugyanis Schuleknek legilletékesebb közreműködését kérte a nagy feladat megoldásában, melynél új és új nehéz kérdések merültek fel és pedig nemcsak a helyre, hanem a lovasszobor ábrázolásának fontos részleteire nézve is, melyek az ellentétes nézetek meggyőzésére és kiegyenlítésére nem könnyű tárgyalásokat igényeltek. Ezek azonban Schulek és Strobl nagy művészi érzése mellett sikeres megoldásra jutottak. Megnyugvást keltett az is, hogy — mi talán önként érthető volt — a szobor zárt teret kívánván, az a Halászbástya és a templom által képezett téren állíttatott fel. A két mester mindent elkövetett a helyes megoldás érdekében és ma a lovasszobor és annak talapzata, melyen a művész Schulek mestert, mint a templom mintáját felajánló főpapot élethűen örököltette meg, a kontinensen párját és hasonlóját nem bíró Halászbástyán fővárosunk egyik ékessége.

A Szent István-szobor létesítésében való részvételével s a Halászbástya megalkotásával Schulek befejezte a várban művészi tevékenységét, melyet a koronázó templom restaurációjával 27 év előtt (1875—1902) megkezdett. Egy emberöltő! És ebbe esik három oly nagy ünnep, amelyek nemzetünk életében egyedül állanak és melyek építészeti keretét az ő nagy tehetségével, páratlan buzgóságával és bámulatos kitartásával az ő művészi ereje alkotta meg. Ezen alkotás dicsősége a Millennium és III. Béla temetési ünnepén egyedül őt illeti, míg Strobl mester a Szent István szobrát felavató ünnepélyen kartársilag osztotta azt meg vele az ezen mű megalkotásában való segédkezéseért.

A templom, a bástya, ezek között a szobor egységes kép.

Sajnálattal említem, hogy ennek szépségét elrontja a pénzügyminiszteri palota. Egykoron az egyházak alacsony épületek és házak keretéből emelkedtek ki, melyek biztosságot és védelmet kerestek a templom védőszárnyai alatt. Ma a koronázó templom eltörpül a pénzügyminiszteriumi palotának a templomhajók tetőzetén messze túl kimagasló és a Mátyás-tornyot is kettészelő gótizáló nagy tömege mellett. Ez talán még a kisebb baj. Ellenben a két épülettest vonalai és részletei annyira

egymásba vágódnak, egymást úgy össze-vissza szelik, hogy a látképnek oly keveréke keletkezett, amelynél sajnálatosabbat képzelni is alig lehet és amely — különösen a Lánchidről, az Erzsébethidről, a Rudolf-rakpartról, az országház előtti térről tekintve Budát — ennek gyönyörű képét, ezen a részen szépségéből teljesen kiforgatja. Így rontották el új épületekkel a Ferencz József-teret a Lánchid előtt, így a szerviták terét már az Apponyi-térről, a Koronaherceg-utca elejéről látható épületek, jelesen a világtömböt tartó felhőkarcoló ház, így annyi és annyi új ház, másutt, mint a budai várhegy oldalán és magában a várban városunk látképét. A koronázó templomnál azonban egyéb is történt.

Az átellenében levő Tárnok-utcai szögletházakat, melyek a herceg Esterházy-palota folytatásában megfelelően zárták le az épületsor vonalát, az állam megvásárolta, hogy más szebb, hatalmasabb alkotásnak adjon helyet. Le is bontották mindjárt. A kérdés azonban még ma sincs megoldva, hogy mely célból is sajátították ki a régi tisztességes házakat, miért rombolták le, ahelyett, hogy meghagyták volna, s lakásul szolgált volna továbbra is addig, míg eldöntik a függőben tartott kérdést, mely az évek hosszú sora óta — hiába várja a megoldást.

Ugyanezt a meggondolatlan eljárást követték a pesti oldalon, a Vigadó-épülettel szemben, a Mária Valéria-utca szögletén álló házcsoporttal is, melyen csak évek múltán épült a Folyam- és Tengerhajózási Társaság palotája. Ezen felelősséggel teljes és mégis felelősség nélkül való lelkiismeretlen intézkedésnek koronája a Nemzeti Színháznak és nagy bérházának lebontása, melynek szellemi és anyagi nagy kárát még csak kiszámítani is alig lehet.

Abból a célból egyébiránt, hogy a pénzügyminiszterium palotája a koronázó templom épületét művészi szempontból teljesen hátrányos helyzetbe ne hozza és művészi hatását el ne rontsa, tárgyalások tartattak, melyekhez mint legilletékesebb, maga az építőművész, Schulek Frigyes küldetett ki.

A tárgyalások azonban, mint a mai állapot mutatja, kellő eredményre nem vezettek. Nem sikerült Schulek alkotását megmenteni attól, hogy művészi hatása súlyos sérelmet ne szenvedjen. Mint annak idején — midőn eziránt még ke-

vesebb érzék volt, vagy talán alig is gondoltak, — a budai várhegyet tetszés szerint beszegélyezték a legkülönbözőbb épületekkel, pedig már a községekrol szóló 1871. évi 18. törvénycikk elrendelte, hogy történelmi és műemlékre vonatkozó intézkedés törvényhatósági jóváhagyást kíván, — sajnos, tovább folyik a vár és város képét eredeti jellegéből kiforgató munka.

Ez az irányzat még ma sem szűnt meg. És mégis, bizonyos mérvig megnyugodva kell felsóhajtanunk: Még eddig mindent nem sikerült elrontani!

Midőn a fent már említett francia tudós, Beudant a múlt század második tizedében fővárosunkban járt, nagy dicsérrel emlékezett meg az itt folyamatba tett kellemes és szimmetrikus építkezésekről. Ez a hatóság azon intézkedésének köszönhető, mellyel a tulajdonosokat kényszerítik, hogy épületeik terveit egy szépművészeti bizottságnak (Commission d'embellissement) mutassák be, mely hivatva van azokat megbírálni. „A már eddig elért eredmények — írja a tudós — a legszebb reményeket nyújtják“. (I. 366. 1.)

Érdekes lenne az egy századdal előbb működő „Commission d'embellissement“ tárgyalási irataiból az általa követett elveket megállapítani, s összehasonlítani azokkal, melyek a mostani „Commission d'embellissement“-okat irányítják.

Schulek működése azonban a budavári feladatok megoldásával nem ért véget. Még két nagy mű tervezésével foglalkozott, melyek megoldására nem lankadó erejét nagy lelkesedéssel fordította. Az egyik Szeged város új plébániatemplomának terve. A város azt a kérését terjesztette ugyanis elő, hogy régi, fölötté megrongált, a hívők számára teljesen elégtelen plébániatemplomát lebonthassa és helyébe újat építhesse. A műemlékek bizottságában hosszú tárgyalások folytak, mignem a lebontás megengedtetett. Az új templomra a város pályázatot hirdetett ki, mely azonban sikertelen maradt. Újabb tárgyalások után a város a terv elkészítésére és annak kivitelére Schulek Frigyeset kérte fel, ki örömmel vállalkozott a megbízásra és elkészítette román stílusban az egyház tervét, mely kiváló helyet foglal el a mesternek művészi legszebb alkotásai között, mely azonban a nagy mű megvalósítására

kivántató költségek fedezése körül felmerült kérdés miatt kivitelre nem jutott.

A másik mű, melynek tervezése életének utolsó, de fogatosítást szintén nem nyert alkotása, az óbudai Árpád-emlék.

A törvényhozás boldogult I. Ferencz József királyunk megkoronáztatásának 40.-ik évfordulóját megörökítendő emlékművek közé sorozta az 1907. évi 28. törvénycikk értelmében, az óbudai határban Árpád sírja fölé Szent István által emelt, de elpusztult fehéregyházi templom helyébe új templom építését és a körülötte létesítendő ligetben obelisk felállítását. A hely kijelölése iránt hosszú tárgyalások folytak, mert a Szent István által épített templom helye nem volt ismeretes és még kevésbé Árpád sírjáé. Végre mégis sikerült meg egyezést hozni létre és az emlékmű helye a Rádl-malom közelében, az ehhez tartozó terület bevonásával jelöltetett ki. Az Árpád-bizottság javaslatára a tervek elkészítésével a miniszterelnök Schulek Frigyes bizta meg, ki a megbízatásnak nagy lelkesedéssel felelt meg és a tervet és költségvetést bemutatta. A bizottság a feladat megoldását rendkívül sikerültnek és a tervet a mester kitűnő alkotásának találta, melynek kivitele iránt javaslatát a miniszterelnöknek bemutatta, ki a javaslatot elfogadta. A munkálatok biztosítása és végrehajtása iránt az árlejtés is megtartatott és ennek eredménye lehetővé tette volna az építkezés megkezdését, ha közbe nem jő a világháború.

Sajnálatos, hogy ebben az esetben is, mint az Erzsébet királyné-emléknél, a hely kijelölésére nézve felmerült ellentétes nézetek miatt az előzetes tárgyalások elhúzódása a helyrendezési és építési munkálatok megkezdését megakadályozta és most már alig remélhető, hogy az Árpád temetési helyének megörökítésére is szánt templom építése a törvény értelmében megvalósulásra jusson. Fővárosunk így vált Schulek mesternek egy gyönyörű művével szegényebbé.

Halála előtt még egy sirbolt tervezésére kérték őt fel. Ez volt hattyúdala.

A Koronázó-templom és a Halászbástya az ő főművei, de mint építőművésznek tevékenysége ezeken felül rendkívül gazdag keretben mozgott, mely tőle nagy munkaerő kifejtését

kivánta. A Műemlékek Bizottsága kebelében, mint annak építészét, erősen igénybe vették a műszaki felvételek és leírások, a helyreállítási munkákra vonatkozó bírálatok és javaslatok, tervezések, a fenntartás, helyreállítás szempontjából szoba kerülő emlékek, jelesen templomok, várak ismertetése.

Ő vezette közvetlenül, vagy ellenőrizte számos műemlék helyreállításának munkálatait, így Pozsonyban az egykori Clarissa-apácák, továbbá a ferencrendiek, Eperjesen a plébánia templomának tornyainál, a jaáki templomnál, a löcsei városházánál. Mindezen elfoglaltságában időt talált még arra is, hogy 1880—83. években Szegeden a reformátusok számára templomot az egyházi igényeket jobban kielégítő új alaprajzi megoldás szerint tervezzen és ezen az alapon az építést végre is hajtsa. A református egyházak számára az ezen templomnál alkalmazott megoldás tanulmányozásra méltó és figyelmet követelő például szolgál.

Az építőművészek, a szaktestületek Schulek hatalmas művészi egyénisége és az ő egész élete műve iránt nem tudták méltóbban kifejezni megbecsülésüket, mint azzal, hogy örömmel és készséggel hódoltak meg az ő nagy tekintélye előtt. Ez a legnagyobb elismerés! De kifejezésre tudták ezt juttatni másképen is.

Schulek 70.-ik születésnapja kedvező alkalom volt, hogy őt a tudományos intézetek, a szakegyesületek és tisztelőinek végtelen sorozata ünnepelje. A Műemlékek Bizottsága ezen ünnepre az ő képmásával Bánszky Sándor szobrászművész által emléklakettet készíttetett, mely a mestert kezében körzővel, munkaközben ábrázolja. A plakett felírása: „Schulek Frigyesnek 1911 november 19. A Műemlékek Országos Bizottsága“.

A Mérnök- és Építészegylet szakosztályainak együttes ülésén a kulturintézmények meghívásával, székházában november 20.-án a mester tiszteletére nagyszabású ünnepélyt rendezett, melyen őt a miniszterium, a tudományos és művészi intézetek képviselői üdvözölték. Az egylet nevében ennek elnöke, Kajlinger Mihály, a szakosztályok részéről Sándy Gyula, továbbá Molnár Viktor közoktatásügyi államtitkár, Beöthy Zsolt, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke,

Rados Gusztáv műegyetemi rektor, Szalay Imre Nemzeti Muzeumi igazgató, Bárczy István polgármester, Róna József a művészek, Nadler Róbert az Iparművészeti Társulat, Jakabffy Ferenc az építőmesterek ipartestülete és a műegyetemi hallgatók nevében Majorossy üdvözölte.

A Műemlékek Országos Bizottsága, az Országos Képzőművészeti Tanács, az Országos Képzőművészeti Társulat nevében nekem jutott a szerencse, előtte jókívánatainkat kifejezhetni és a Műemlékek Bizottsága nevében hálás érzelmeink jeléül neki átnyújtani a márványlapba illesztett őt ábrázoló plakettet. Emlékezetébe idéztem, hogy már négy év-tizede, amióta bizottságunk kebelében középkori építészeti emlékeinknek szenteli odaadó, szeretettel teljes munkásságát és hogy már csak ketten vagyunk azok közül, kiknek a Koronázó-templom helyreállításánál neki, mint alkotó művésznek, nekem, mint adminisztratív tényezőnek szerepe volt.

Az üdvözlő beszédekre adott válaszában kifejtette, hogy tevékenységi kört ott keresett, ahol hiányt látott. Középkori emlékeink elhanyagoltsága indította azok tanulmányozására és védelmére és a művészeti alkotásokban elmaradottságunk: a rajztanításra, mely a művészet fejlesztésének alapja.

Melegséggel emlékezett meg arról az eszményről, melyet megvalósítva lát, a kartársi összetartásról és együttműködésről a Mérnök- és Építészegyletben, melynek mai szervezete szerint való megalapításában építész társaival együtt vett részt.

Azok a kitüntetések, melyek a műemlékek bizottságát érték, első sorban őt illették. A bizottság részt vett az 1910. évi párisi világkiállításon és ezen elnyerte az aranyérmet, a médaille d'or-t. A jury-hez tartozott bizottságunk tagja, Fittler Kamill, az iparművészeti iskola igazgatója is, s az ő jelentése szerint, a Koronázó-templomnak Schulek által végrehajtott helyreállítása, melyet „III. Béla király emlékezete” cím alatt kiadott és a kiállításon bemutatott diszműben ismerttettem, — döntő volt az aranyérem adományozásánál.

A Magyar Mérnök- és Építészegylet is kitüntetésben részesítette a műemlékek bizottságát, midőn 1914. évi márc. hóban hozott határozatával részére az egyleti aranyérmet adományozta. Mindezek a kitüntetések annak a férfiúnak

szólottak, ki a bizottság kebelében megszemélyesítője volt a műemlékek védelmének.

Ennek szólt a Magyar Tudományos Akadémia elismerése is, midőn őt 1890. év végén archaeologiai bizottságának kültagjává, majd 1895-ben levelező és 1917-ben tiszteleti tagjává választotta.

Boldogult királyunk után, ki 1883-ban a Ferenc József-renddel, 1884-ben a királyi tanácsosi és 1907. évi május hó 4.-én az udvari tanácsosi címmel adott kifejezést az ő érdemei elismerésének, az új király, IV. Károly sem késett ennek maga részéről is bizonyítékát nyújtani, midőn a tudósok és művészek részére elődje által alapított diszjelvényt „Pro litteris et artibus” adományozta neki, melyet a műegyetemi tanszéken előde és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorában társa, Steindl Imre is viselt.

Meglepő, hogy Schulek az Akadémiában székét nem foglalta el. Ennek magyarázatát kereshetem, de alig találhatom. Úgy mint mestere, Schmidt, ő is kitünően kezelte a tollat, s emellett mint ő, kiváló társalgó, s mindig érdekes elbeszélő volt. Könnyedén és szép stílusban írt. Íróasztala számos kiadatlan tanulmányát tartalmazza az őt érdeklő művészi és tanári feladatokról és kérdésekről.

A nyilvánosság számára írni azonban mégis kevésbbé szeretett, azon kívül, mit hivatalos megbízásai és művészeti és műszaki feladatai megkívántak, de ha írt, az reá vallott a tudós tanárra, a nagytehetségű és képzettségű építészre és arra a széles ismeretű művész-íróra, kinél a tudás a nagy alaposságú kritikai erővel párosul. Mert kritikát tudott gyakorolni, de azt első sorban készséggel magával szemben gyakorolta és ez a végtelen nagy lelkiismeretesség volt magyarázata annak, hogy művei végrehajtásánál sokszor késlekedett, mert újabb és újabb tervet készített, keresve a jobbat. Néha még egy profil megszerkesztésére is hosszú időt és tanulmányt fordított, mint erre különben a Műemlékek Bizottságában az elébe kerülő tervek felülbírlásánál és javításánál működése hosszú idején át bőséges alkalma volt. Az ügyeknek, a kérdéseknek mélyére kívánt mindenkor hatolni, s mielőtt tisztán a létező állapot és viszonyok mérlegelése szerint

mondta volna ki az ítéletet, az előzményeket is kívánta tudni, s visszament még a római időkre is, mint ezt már azon első nagyobb kirándulásunk alkalmával tapasztalhattam, midőn a miniszter Vajdahunyadra küldött vele együtt, hogy a várnak a pénzügyminiszteriumtól a vallás- és közoktatásügyi miniszterium ügykörébe átvétele iránt véleményes jelentést tegyek. Ezen út emlékezetes maradt reám, mert Schulek az ő élvezetes előadásával elbeszélte vajdahunyadi első útját, midőn azt még Schmidt Frigyes vezetése alatt, a bécsi képzőművészeti akadémián tanuló több társával, köztük Schulcz Ferencel tette, s midőn a kocsai Hátszeg felől felért arra a pontra, hol Hunyad vára előttük kibontakozott, Schmidt elragadtatásában megölelte a mellette ülő Schulczot, s felkiáltott: „Du Ferenc, das ist wunderschön!“ A régi emlékek hatása alatt minket is, mindannyiunkat meghatott a látvány. De mielőtt Hunyadra értünk, más meglepetésben is volt részünk. Gyulafehérvárról kocsin tettük meg az utat. Szászsebesen megállottunk, hogy a templomot megtekintsük. A szász evangélikus lelkész jéghidegséggel fogadott bennünket. Nem nyitotta ki mindjárt a templomot. Hosszan kellett várakoznunk, míg, mint mondá, hivatalos dolgait elvégezi. Csak ezután vezetett bennünket kelletlenül a templomba. A diadalívet nézegettük és Schulek kérdezte, hogy nincs-e valahol évszám, mely megállapítaná a templom helyreállításának időpontját. A lelkész kijelentette, hogy semmiféle évszám nincs a templomban. Schulek azonban meggyőződéssel mondta neki, hogy mindenesetre lesz évszám és kijelölte a helyet, hol annak körülbelül lennie kell és létrát kért, hogy a diadalíven az évszámot kereshesse. A lelkész fejét rázta és gúnyos mosollyal mondá, hogy „az én szakértőim már megállapították, hogy nincs évszám, tehát hiábavaló a keresés“. De a létrát mégis csak elhozatta, melyet Schulek az általa kijelölt helyre állítván, megkezdte a mészréteg lefejtését. Valóban, csak rövid percekig tartott a munka és ime, éppen az általa kijelölt kis helyen, melyről a mészréteget eltávolította, mindnyájunk örvendetes meglepetésére, a lelkésznek pedig hihetetlen ámulatára, előtűnt az évszám, mely a templomnak, a tatárok egyik beütése után szükségessé vált helyreállítására

vonatkozó időpontot jelezte, melyet azonban, mint a mostani lelkésztől, dr. Roth Victortól, műemléki bizottságunk tagjától értesültem, későbbi javítás alkalmával végleg eltüntettek, mert annak semmi nyomára nem akadt. A lelkésznek csodaszámba ment az évszám felfedezése, mely egyszerre óriási tekintélyt szerzett Schuleknek és ezt még fokozta az, midőn megtudta, hogy akit ő csodál, egyszersmind hitsorsosa is. A lelkész egyszerre megváltozott, nem tudott hová lenni a szeretetreméltóságtól és bizalomtól és utólag hajlandó volt bennünket vendégül látni, mi azonban most már tovább folytattuk utunkat.

Schulek hamar jutott nagy tekintélyre. Ebben is, mint egész egyéniségében és külső megjelenésében is — bár természetére kisebb volt, mint Schmidt — hasonlított mesteréhez. Hazánk szűkebb körében felemelkedett arra a tekintélyre, mely Schmidtet Ausztriában és messze annak határain túl környezte és melyről jellemző tanúságot tesz Schmidt találkozása egyik tanítványával Kassán, hova a kassai székesegyház restaurálása ügyében egy alkalommal egykori boldogult nagyérdemű s kiváló tudású főnököm, dr. Hegedüs Lajos miniszteri tanácsos kíséretében utazott. Ennnek a kiváló férfiúnak nevét a miniszteriumban csak úgy elfelejtették, mint Vilecz Kamillt és Bósits Gábort, később kúriai bírót, kik az 1867-ben újonnan szervezett miniszteriumban a kezdeményezéssel kapcsolatos óriási munkakörben munkatársai voltak. A székesegyház helyreállításának vezetője, Steindl, már Kassán váratott. Este a vendéglőben a vacsoránál ült társaságunk, midőn egyik szomszéd asztaltól hirtelen felindultán közeledett egy férfi, ki majdnem térdreborúltan üdvözli Schmidtet és hódolatának és örömének végtelen megindúltsággal ad kifejezést. Csakhamar kitűnt, hogy ő Jaumann Benedek, egykor tanítványa és most egyik pesti vállalkozó által Kassán alkalmazott építész, ki egyszersmind — úgy mint Schmidt — württembergi származású.

Igazán meghatott bennünket a jelenet, mert a pápa előtt térdeplő zárandok nem mutathatott nagyobb megindulást és tiszteletet, mint Schmidt előtt Jaumann, kit később Schulek a budavári templom restaurációjához a belfelszerelési tárgyak tervezésére segéd társul hívott meg.

Schulek életpályájának folyamán sokszor gondoltam a kassai jelenetre. Minél inkább emelkedett azonban Schulek Frigyes tekintélyben és minél inkább birt súllyal szava építészeti és művészeti, valamint a kapcsolatos oktatási és tanügyi kérdések eldöntésében, annál inkább érezte annak szükségét, hogy ítéletét a legszigorúbb tárgyilagosság alapján és a személyek iránt a legnagyobb kiméletre fektesse. Nem a személyt, hanem az ügyet nézte és soha el nem tért ettől az elvtől, mely jellemző vonás az ő egyéniségére és nemes fel fogására.

És ha nem az ő javaslata, hanem másnak gondolata vagy terve talált elfogadásra, ez legkevésbé sem zavarta személyi változatlan érintkezését és tárgyilagosságát, sőt inkább visszavonult, mintsem magát annak tegye ki, hogy nyilatkozatát a tárgyilagosság rovására lehessen írni. Jellemző példa erre az ezredéves emlékmű. Sokszor erős támadásokat intéztek ez ügyben a megbízott művészek ellen. Egy alkalommal a kérdés az Országos Képzőművészeti Tanács tárgyalása alá került, melynek ülésében igen kiméletlen támadások hangzottak el.

Szükséges volt albizottság kiküldése, melybe egyik tagúl Schulek Frigyest is felkértem, kitől azonban néhány nap múltán levelet kaptam, melyben a megbizástól felmentését kérte, mert ő, ki annak idején az emlékmű tervezésére nézve ellenkező véleményben volt, az ahhoz fűződő bármely kérdésben nem áll az elfogúlatlan bíráló színében és így kötelezve érzi magát az ellenkező föltevésből előlegezett bizalmat megköszönni s a vele járó tisztségről lemondani.

A szabad természet iránt való szeretete, amely neki annyi szerencsés alkalmat szolgáltatott, hogy a nagy mester, Székellyel a hegyekbe kirándulásokat tegyen, melyek a két tanár, a két művész és a két nemeslelkű egyéniség között a baráti viszonyt és a rokonszenvet kifejtették és megerősítették, nemcsak nem lankadt a korról, hanem inkább gyarapodott. Midőn őt a szellemi és testi megerőltetés, mint fentebb említettük, több hónapi visszavonulásra kényszerítette, mely idő alatt őt építési irodájában Steindl oly szeretetteljesen helyettesítette, érezte, hogy egészségét is ápolnia kell és a

szabad természet utáni vágyának kielégítését most már egészsége fenntartása miatt sem szabad elmulasztania. De ezentúl távolabbi vidékeket keresett fel. Tengerre ment. Lussin Grande lett kedvenc tartózkodási helye, hová évente háromszor: karácsonykor, husvétkor és a nagy szünet alatt ment. Innen tért vissza mindenkor bámulatos frissességgel, életkedvvel és tetterővel budapesti otthonába, melyet szintén a természet ölében helyezett el Budán, melynek hegyeit választotta egykor Székely tanártársával peripatetikus sétáik helyéül és ezek között az egyik legszebb ponton, a János-hegyen az ő terve szerint készült az Erzsébet királyné kilátója.

Az utolsó időkig megtartotta lelki és testi frissességét. Szerette a természetet és életét a művészetnek szentelte. Találólág illenek rá Schillernek baseli barátja emlékkönyvébe írt sorai: „Unerschöpflich an Reiz, an immer erneuerter Schönheit ist die Natur. Die Kunst ist unerschöpflich, wie sie. Heil dir, würdiger Greis! Für Beide bewahrst du im Herzen reges Gefühl und so ist ewige Jugend dein Los“.

A természet iránt való szeretete később a Balatonra fordította figyelmét. Élete utolsó éveit itt töltötte, Balatonlellén.

Midőn a nyugdíjtörvényben megállapított korhatár Schulekre bekövetkezett, nyugalomba óhajtott vonulni oly hosszú idő után, melyet soha nem lankadó munkában töltött.

Ez 1913. évi augusztus hó 17.-én következett be. Ámde tanszéke nem töltetvén be, a műegyetem kérésére mint meghívott szakelőadó az 1913/14. tanéven át is működött, mig-nem helyét a kinevezett új tanár elfoglalhatta.

A műegyetem az ő nagy érdemeit a tanári pályájáról visszavonulása alkalmából azzal is kifejezésre kívánta juttatni, hogy őt 1914. évi március hó 13-án a műszaki tudományok disz doktorává avatta.

Bekövetkezett volna tehát reá nézve is a pihenés ideje. Ő azonban ezt nem ismerte. Nem tudott megválni attól, minek életét szentelte és utolsó alkotásai után is folyton foglalkozott legalább elméletben azokkal a feladatokkal, melyeknek gyakorlati megoldásában oly fényes sikereket ért el. Az a kutató, az a dolgok mélyére ható szellem, a jobb megoldás keresése által az elhatározás helyességében a kétke-

désre kész hajlam nem hagyta őt nyugodni és ez magyarázata annak is, hogy ő, kivel Henszlmannak a műemléki bizottságban annyszor volt alkalma az építészeti arányokról értekeznie, élte legutóbbi időszakában is foglalkozott az arányproblémával. Majd a világnyelvek közül az ido-nyelvet tanulmányozta, sőt magyar költeményeket ido-nyelvre fordított.

A rajztanár-vizsgáló bizottságban alelnöki tisztjét haláláig oly lelkiismeretességgel vitte, hogy 1919. évi június hó 25.-én, midőn a vörös uralom az ellenforradalmat vérbe fojtotta, golyók sívítása között ájtott Budáról az Andrássy-úti Szépművészeti Főiskolába ülésre.

Ez volt utolsó hivatalos ténykedése abban az intézetben, melybe majd 48 év előtt bevonúlt. Visszatért Balatonlellére. A vörös uralom letörése után a haza szerencsétlen állapota fölött aggódó lelke előtt még felcsillant a reménysugár, hogy lesz még feltámadás. Nem sokára rosszullet, mely azonban alig tartott másfél napig, vett rajta erőt és szeptember 5.-én élete 78-ik évében családja körében, szerető hitvese fogta le örökre lehunyó szemeit. Hült tetemét a balatonlellei sirkertben szeptember 7.-én fogadta az anyaföld kebelébe.

Azok a növendékek, majd fiatal rajztanárok, művészek, kiket évtizedeken át tanítva a művészet szeretetébe és ápolásába bevezetett, szerte e hazában szétvitték és hirdették tanári működésének, művészi tekintélyének hirnevét. Az ő emléke még sem a mintarajztanodából, a mai művészeti főiskolából fogja állandó kisugárzását nyerni. Az ő emlékét Budavárában az ő építészeti alkotásai fogják az utódok számára megőrizni.

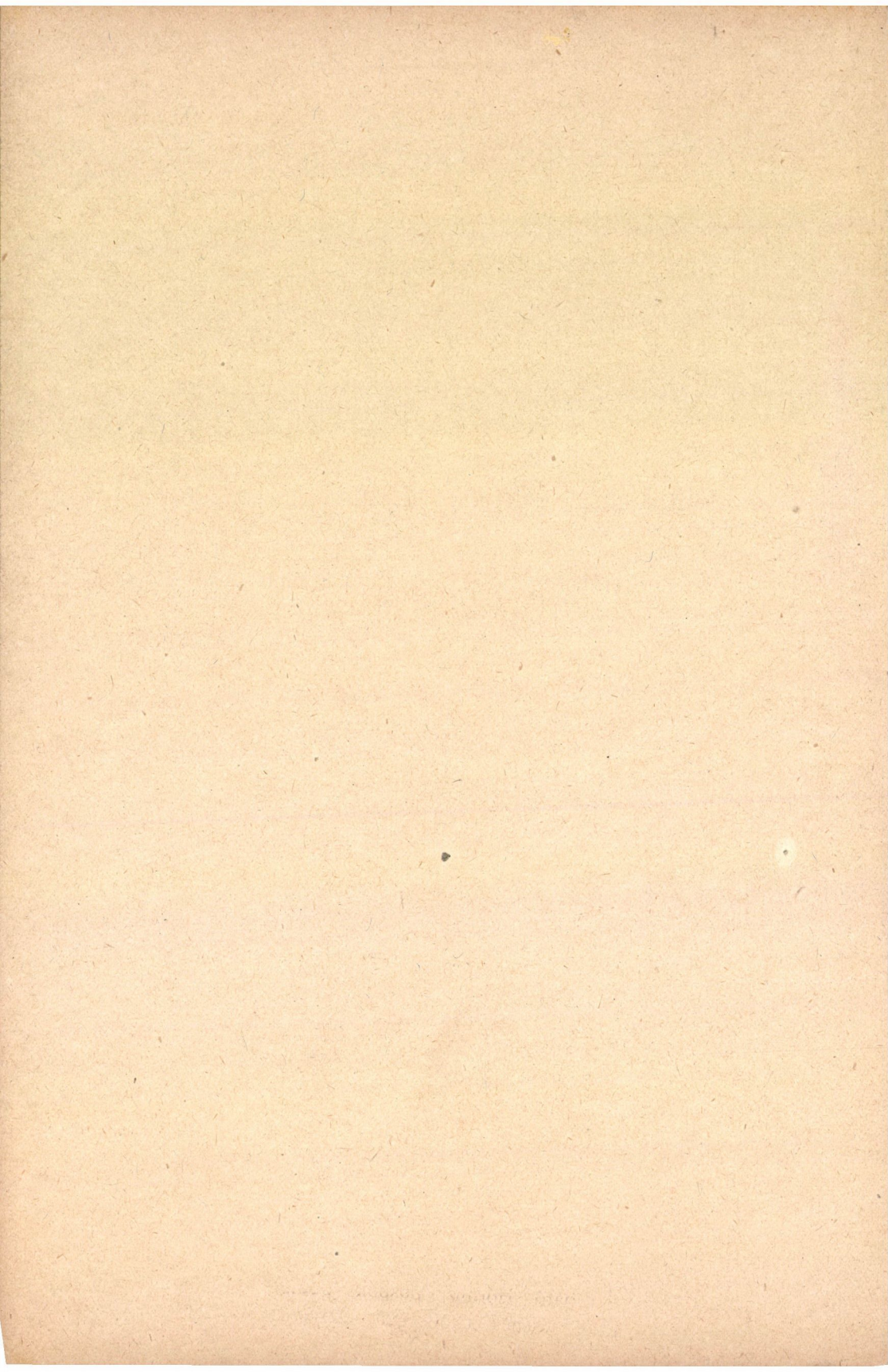
De immár búcsút veszek az ő tekintélyt, de egyszerűsmind barátságot, őszinteséget, előzékenységet sugárzó rokon-szenves, kedves egyéniségétől, mely az ő közvetlenségével, szeretetreméltó nyíltságával az első percben meghódította a vele érintkezőket és egyrészt tiszteletet, másrészt meleg bizalmat keltett.

Emléke élni fog nemcsak kortársaiban, hanem az utódok között is. Flebunt etiam ignoti. Azok, kik őt nem is ismerték, de ismerik alkotásait, melyek az ő nevét a hazában és annak fővárosában mindenkorra megörökítik. A nemzet

nagy fiainak tevékenysége az ő műveik által évszázadok múlásának ellenére is élettellenesen nyúlik át és kapcsolódik be a folyton haladó jelenbe. Ez a hatása megmarad Schulek mester alkotásainak és működésének.

Az ő nagy mesterének és tanárának, Schmidtnak jelmondata volt: *Saxa loquuntur*: a kövek beszélnek. Sirját a bécsi központi temetőben az ő gót kőfaragó mesterjegyével ellátott egyszerű kőlap takarja a még egyszerűbb, de egyszerűségében mégis az ő nagyságát hirdető felirással: *Saxa loquuntur. Hier ruhet in Gott ein deutscher Steinmetz Friedrich Schmidt. Ha valakiről, Schmidtről áll, hogy a kövek nemcsak beszélnek, hanem a régi jelmondat szerint, mellyel az ő halálára irt szép költemény versszakai végződnek: Te saxa loquuntur, — Téged dicsőítenek a kövek. Ezt alkalmazhatjuk az ő kedves tanítványára, Schulek Frigyesre is és fent Budavárában, a Koronázó-templom és a hatalmas halászbástya terén méltán idézhetjük őreá vonatkozólag azokat a szavakat, melyekkel Londonban Szent Pál nagyszerű temploma építőmesterét, a 91 éves korában elhunyt Wrent az ő jeltelen sirja fölé helyezett felírás dicsőíti:*

Si monumentum requiris, circumspice.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XIX. KÖTET. — 7. SZÁM

BAYER JÓZSEF R.T.
EMLÉKEZETE

ÍRTA
CSÁSZÁR ELEMÉR

RENDES TAG

(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK 1925 ÁPRILIS 27-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XIX. KÖTET. — 7. SZÁM

BAYER JÓZSEF R.T.
EMLÉKEZETE

ÍRTA
CSÁSZÁR ELEMÉR
RENDES TAG

(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK 1925 ÁPRILIS 27-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I.

(A *Nemzeti játékszín* diadala. — Érdemei és fogvatkozása ; jelentősége. — Bayer gyermek- és ifjúkora. — Küzdelmei a tanári állásért. — Kinevezése.)

A Kisfaludy-Társaság 1886-ik évi ünnepi közülésén a titkár, beszámolván a pályázatokról, örömmel jelentette, hogy a *Nemzeti játékszín* történetére kiírt Lukács Krisztina-jutalom¹ «oly művel ajándékozta meg irodalmunkat, mely annak egy nevezetes hiányát pótolja, egyúttal állandó díszére fog válni». A jelíges levélből egy szürke, tartalmatlan név bukkant ki, Bayer Józsefé. Neve és személye a tudományos körökben szinte teljesen ismeretlen volt, csak kevesen tudtak róla annyit, hogy már férfisorban van — 35 éves — és tollnok a budapesti főigazgatóságnál. A tudomány legújabb koszorúsa addig valóban csak egy-két pedagógiai értekezést s egy csomó újságcikket írt, így megtörtént az a tudományok életében párját ritkító eset, hogy egy kezdő tudós első kísérlete egy kétkötetes, hatalmas munka volt.

Még magasabbra fokozódott a tudományos világ csodálkozása, mikor a következő évben (1887) Akadémiánk Irodalomtörténeti bizottsága közrebocsátotta a nagy, több mint 1100 lapos művet.² A *Nemzeti játékszín története* teljesen igazolta a bírálók³ dicséretét. A magyar színészet életé-

¹ A pályázati fölhívás szövege: «Kivántatik, forrástanulmányok alapján, a magyar játékszín története, kezdettől fogva a pesti nemzeti színház megnyitásáig.» L. Kisfaludy Társaság Évlapjai, új folyam XVIII. k. (1881—1882.)

² Az első kötet VIII. és 642 l., a második 495 l.

³ A bírálók voltak: Zichy Antal, Paulay Ede, Szász Károly. Bírálatauk olvasható az Évlapok XXI. k.-ében (1885—1887) 40—44. l.

nek kezdő szakaszát, az első fővárosi előadástól (1790) a Nemzeti Színház megnyitásáig (1837) eltelt félszázad küzdelmes multját beszéli el, olyan teljességgel, anyagát annyira kimerítve, amilyenre tudományos irodalmunkban addig nem volt példa. S ami ennek az ítéletnek megadja igazi jelentőségét: egészen a maga kutatásai alapján. Előmunkálat ezen a téren kevés volt, inkább csak egy-két vidéki város színházi életére voltak összeállítva az adatok, de fölületesen, megbízhatatlanul, s Bajornek mindenütt vissza kellett mennie az eredeti forrásokig. Vissza is ment és hosszú évek fáradságos munkájával föl kutatott minden nyomtatott forrást. Nemcsak a közismert és könnyen hozzáférhető anyagot aknázza ki, a korabeli hírlapi sajtó termékeit és az almanach-irodalmat, a röpiratokat és az írók levelezését, hanem az addig figyelembe nem vett színlapokat is. Elveszett vagy lappangó színlapgyűjteményeket hozott napfényre, megővta őket az elkallódástól és bennük irodalmunk és műveltségünk történetének rendkívül gazdagon buzgó kútforrását tárta föl. Abban a messze korban, mikor a közélet krónikásai, a hírlapok, még nem kísérték kellő figyelemmel közműveltségünk tényezőinek munkáját, s nem volt érzékük a szellemi mozgalmak iránt, ezek az egyszerű színházi jelentések, ha az ember olvasni tud belőlük, megbecsülhetetlen értékűek. A színlap mint irodalom- és műveltségtörténeti adalék a *Nemzeti játékszín* óta jutott szerephez!

A nyomtatott szövegek azonban csak az egyik, még pedig a kisebb részét szolgáltatták az anyagnak. Bayer fölfedezett egy másik, az előbbinél bővebb vízű forrást: a levéltáraknak fölhasználatlanul porlódó aktáit. Három nagy levéltárat búvárolt át (az Országos, a Pestmegyei és a Fővárosi levéltárat), s annak az óriási adattömegnek, amellyel dolgozott, ez a levéltári anyag szolgáltatta az érdekesebb és értékesebb felét. Nem százszámra, hanem ezerszámra ásott ki belőlük ismeretlen tényeket, s az adatoknak ebben a beláthatatlan rengetegében alig van téves vagy helyreigazításra szoruló.

Az anyagnak ez a nagy gazdagsága, párosulva azzal a körülménnyel, hogy Bayer előzőleg nem gyakorolta bele

magát a tudós munkába, a Kármán József ajánlotta «apró, készítő» dolgozatokba, óhatatlanul a művészi szempont háttérbe szorulására vezetett. Bayer 35 éves kora ellenére valóban még kezdő író volt, nem bírt az anyaggal, ki-kisiklott kezéből a fonál. A térben és időben szétágazó anyagot, egységes szempont híján, nem tudja összeforrasztani; széthányja, ami összetartozik. Közben változtatja szempontját, dolgozó módját is. Egyik korszakban a játékszín történetének egyes mozzanatai közé beleszövi a színrekerült drámák ismertetését, másutt meg egészen mellőzi a drámákat; rendszerint nagyon hozzátapad adataihoz, s a forrásait (kérvényeket, szerződéseket, leíratokat stb.) szószerint vagy kivonatossan beleiktatja a szövegbe, de néhol van bátorsága az adatteglákból építeni is. A formába öntés így egy kissé nyers, a könyv nem fest a színészet életéről nagyszabású, egységes képet, nem adja a fejlődés áttekinthető rajzát, s a maga egészében inkább adatgyűjtemény, mint olvasásra szánt mű, de annak kitűnő, nem hagy cserben, bármilyen színészet-történeti kérdésben fordulunk hozzá. Olyan, mint a mohamedánok szent könyve, a *Korán*: benne van minden, amit tudni kell. A magyar színészettörténet nem látná nagy kárát, ha a többi dolgozatot elégetnők. S az adatok csoportosítása nagyszerű. Amennyire hiányzott Bayerben a szerkesztő művészet, éppolyan fejlett volt az érzéke az adatok áttekinthető csoportosítása iránt. Azok a rovatos összeállítások, amelyekbe a tárgyalás folyamán vagy műve végén, a Függelékben, az összetartozó adatokat rendezi (egy-egy színházi évad műsorát, egy-egy társulat színészeinek névjegyzékét, bevételeit és kiadásait stb.): könyvét a legkényelmesebben használható forrásmunkává teszik.

A *Nemzeti játékszín történetének* igazi jelentőségét ebbe a rövid ítéletbe sűrítethetjük: utána sokkal, de sokkal többet tudunk a magyar színészet multjáról, egészen más képünk van játékszínünkről, mint volt előtte. S azonkívül gazdagabbak lettünk egy nagy irodalmi tanulssággal: megláttuk, milyen szoros kapcsolatban van drámai irodalmunk a színészettel. Hogy a dráma sorsa a színpadhoz van kötve, azt régebben is tudtuk, de a mi irodalmunkra vonatkozólag ez a tudat

alig volt több frázisnál — tartalommal, jelentéssel csak Bayer munkája töltötte meg.

Ezek után egészen természetesen tolulnak eléink azok a kérdések, melyek most 39 éve foglalkoztatták a tudós világot: ki ez az ember, aki egyszerre ilyen hatalmas, ily nagy fontosságú munkával lepte meg a világot, hogy tudott elvonulva a nyilvánosságtól ilyen kész tudományos fegyverzetre szert tenni? Más szóval: ki volt, mit csinált addig Bayer József, s hogy született meg a *Nemzeti játéksín*?

Bayer József műve megjelenésekor 36 éves, végleges állás nélküli tanár volt. Az 1851-ik év novemberének 23-án született Baján,¹ hol atyja, Mihály, jómódú polgár, a Fehér hajóhoz címzett fogadó bérlője volt. A család idegenből szakadt hozzánk, Alsó-Ausztriából, s a német vér nem tagadta meg magát az utódokban sem. Noha már az öreg Bayer német nyelve ellenére szívben magyar volt, a fiatal pedig szívvel-lélekkel magyar, önérzetes és büszke magyar: apa és fia osztrák paraszt őseiktől örökölték lelküknek két alapvonását, a becsületességet és vasszorgalmat. Az apa, a jómódú fogadós, versenyt dolgozott embereivel, elsőnek kelt és utolsónak feküdt, s hogy mennyire becsületes volt, mutatja, hogy idővel ráfizetett virágzó üzletére. Fia a legnagyobb szorgalmú, legtöbbet dolgozó magyar tudósok egyike lett, az életben mintaképe a becsületes embernek, a tudományban pedig — ami ezzel egyjelentésű — példája az alaposságnak és megbízhatóságnak. De természetükben is volt valami a magyarságtól idegen, valami németes: egyfelől bizonyos nehézkesség, mely az apánál ridegségben, a fiúnál megfinomodva, túlságos, már a zárkózott-

¹ E megemlékezés életrajzi részéhez fölhasználtam azt a dolgot, melyet Marczinkó Ferenc írt Bayer nyugalomba vonulásakor a budapesti V. ker. főgimn. 1912/13-ik évi értesítőjébe (12—16 l.). Sokkal többet köszönök azonban azoknak a fölvilágosításoknak, melyekkel Bayer Sándor úr, József öccse, és leánya, Haltenberger Mihályné úrasszony, valamint Bodrogi Lajos úr, Bayer leghívebb barátja, voltak szívesek szolgálni. Ugyancsak Bodrogi Lajos és Baumgartner Alajos urak igen becses adalékokkal segítettek Bayer egyéniségének ismeretében.

ságig fokozott tartózkodásban nyilvánult, másfelől a takarékoság, melyet az apa a fukarságig fejlesztett, míg fiánál a maga tisztább formájában jelentkezett: tartózkodott a könnyelmű költekezéstől s csak magán takarékoskodott, nem pedig magának.

Elemi és középiskolai tanulmányait Bayer József Baján végezte, az utóbbiakat az akkor nem valami jóhírű községi gimnáziumban. A kissé laza fegyelmű és erkölcsű intézetnek azonban volt egy-két kiváló tanára, köztük az, akit Bayer igen sokra becsült, Kolmár József, a későbbi ismert és méltányolt pedagógus. Aki akart, az tanulhatott tőlük. Ezek közé tartozott Bayer is, aki mindvégig büszkesége volt a gimnáziumnak.

Élete ebben a korban olyan volt, mint a többi szorgalmas diáké, gazdag apró fájdalmakban és örömekben, melyeket a gyermeklélek nagy reagáló erejével természetesen hatalmas lelki mozgalmaknak érzett. Mint annyi diaktársát, őt is korán, már a gimnázium alsó osztályaiban elfogta az olvasás szenvedélye. Csakhogy nála az olvasás szeretete nem múló szeszély volt vagy a szórakozás pusztá eszköze, hanem lelki szükséglet, s az innen kezdve haláláig lobogott lelkében. Mint mindenben iskolai pályáján, az olvasásban is, hűséges társa volt egy diák pajtása, Bodrogi Lajos, aki — később maga is kiváló tanár — egy életen át leghívebb barátja lett. Tatár Péter ponyvatermékei vezették be őket az irodalomba; első komoly prózai olvasmányuk Jókai *Véres könyve* volt. Majd jószerencsájük egy előkelő úriasszony körébe vezette őket, s az megnyitotta előttük könyvtárát. A könyvtár nem volt nagy és sajátos volt az összeállítás: csak magyar költők voltak benne, azok is pusztán régibek: Kazinczy, a két Kisfaludy, Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty, Garay. Amit ott találtak, azt ismételten elolvasták, de egyebet alig, csak gimnáziumi tanulmányaik utolsó éveiben Aranyt — Petőfit azonban Baján még csak egypár versből ismerte Bayer.

E korbéli élményei közül az utókort legjobban érdekelheti az, hogy Bayer már gyermekkorában szorgalmas színházlátogató volt. Úgy esett a dolog, hogy egy ízben német

színészek érkeztek Bajára — Diefenbach jónevű társasága — s a zenekarba szerződttették Bodrogi édesapját, aki kántor és tehetséges zenész volt. A két fiú ezen a réven bejáratos lett a színházba, s a véletlen játékból az első előadás, amelyet végignézték, Shakespeare *Romeo és Juliája* volt. Különös omen, méltó ouverture-je annak a pályának, mely egy félszázaddal később a magyarországi Shakespeare-cultus hatalmas rajzában hangzott ki. Diefenbachék távozásával vége volt az ingyen-előadásoknak s a színházba járásnak. Baján nem is volt módja többé Bayernek reá, mert atyjától ugyan hiába kért pénzt: efajta «fölösleges» mulatságra nem adott. De a gyermekkori emlékek mélyen bevésődtek lelkébe, s annak a hajlamnak, mely később oly elemi erővel vonta a színpad felé, ezekben a német színi előadásokban van a gyökere.

Középiskolai pályáját azonban nemcsak a jó diákoknál szokásos tanulmányi sikerek jellemzik. Bayer nemcsak az iskola padjaiban állotta meg a helyét. Társai közül kivált zenei tehetségével is s ennek köszönhette első tudományos ismeretségét, 1870-ben, érettségi vizsgálata idején. A vizsgálat vezetésére leérkezett főigazgatót, Lutter Nándort, az ifjúság szerenáddal tisztelte meg, s a zenekarban ott volt Bayer is mint hegedűs. A főigazgató finom hallása kiérezte az összjátékból Bayer vonójának művészetét s magához hívatta. Nagyon megtetszett neki az értelmes ifjú, s meghallván, hogy tanári pályára készül, följajánlotta támogatását. A hatalmas főigazgató jóindulata nagy kincsnek ígérkezett — meglátjuk majd, mennyi hasznát vette Bayer. Zenei tehetségét, Pestre kerülve, egyideig nagy gonddal művelte, de ezt az adományát nem gyümölcsöztette kellőleg. A múzsa is asszonyok: féltékenyek egymásra és egész embert követelnek maguknak. Bayer, amint egyre jobban belemerült a tudományos munkásságba, a zenét pusztán nem szórakozásnak tekintette: fölfrissítette magát és barátait hegedűjének hangjaival, sőt egyideig egy budai társaságban a kamarazenét is művelte, de komolyabban nem foglalkozott vele. Lassanként mind ritkábban nyúlt a vonóhoz s inkább mások játékában gyönyörködött. Tanársága első éveit

ben szorgalmasan látogatta az operai előadásokat s élete végéig érdeklődött a zene iránt. Nem idegenkedett az újabb irányoktól sem, de Wagneren túl már nem szívesen ment, igazán szívébe pedig csak a classikusokat és romantikusokat zárta.

Diákkori sikerei közül csak az irodalmiaknak volt döntő hatásuk Bayer fejlődésére. Tanárai már korán fölismerték írói tehetségét, s az önképzőkörben is annyira kivált dolgozataival, hogy a Vörösmarty-jutalommal, mely hosszú évek gyakorlata szerint VIII-ik osztályú tanulónak járt ki, a szokástól eltérőleg, már VII-ik osztályos korában kitüntették. Önbizalmát még fokozta, hogy a következő évben az önképzőkör elnökévé választották. Már nem is érte be az iskolai elismerésekkel, hanem értékesebb babérokra vágyott: alighogy lettete az érettségit, még a szünidőben, egy egyetemi pályakérdésre kezdett dolgozni. Munkájáról (*Arany János balladáinak széptani elemzése és összehasonlítása a skót balladákkal*), melyet a következő évben, mint bölcsészethallgató be is nyújtott a pályázatra, dicsérőleg emlékezett meg a bíráló szaktanár, Greguss Ágost, s ha jutalomra nem ajánlotta is, kiemelte, hogy a pályaművek között a legönállóbb.

Az önképzőköri sikerek érlelték meg Bayerben régi tervét, hogy élete hivatásául a tanári pályát választja. Pályakezdése nem ment simán: atyjának nem tetszett a terv. Az öreg Bayernek, épúgy mint Petőfi atyjának, nem sok haja hullott ki a tudományokért. Nem örült tehát, mikor meghallotta, hogy idősebbik fia tudományos pályára készül. Nem nézte ugyan le a litteratus-embereket, de mint gyakorlati érzékű, a pénzt nagyrabecsüiő férfi nem szívesen látta volna fiát a tanári pályán, mely csak sovány falatokat nyújt annak, akit idealizmusa oda terel. (A bajai tanároknak pl. csak 500 forint volt az évi fizetésük!) Azt szerette volna, ha fia az ő jövedelmező mesterségét folytatja, de erre az nem volt kapható. Mikor tehát Bayer 1870 őszén fölment a pesti egyetem bölcsészeti karára hallgatónak, magával vitte ugyan édesanyjának áldását, de semmi egyebet. Atyja sorára bízta s minden támogatást megvont tőle. Nem volt ez

pusztán ridegség, része volt benne a makaesságának is. Fia mint eltökélt, megmásíthatatlan szándékát közölte tervét atyjával, s ez bántotta az öreget. Ha *kéri* tervéhez atyja beleegyezését, ha apai szívére hivatkozik, talán beletörődik fia «bolondságá»-ba, de Bayer már gyermekkorában sem tudott kérni, neki kegy, jóindulat soha sem kellett. De meg nem hiába volt atyja fia, nem hiába örökölte vele együtt az osztrák paraszt-ősök makacs koponyáját: megkötötte ő is magát. Mégél majd a maga emberségéből, nem szorul atyja garasaira.

Az anyai áldáson s azokon a lelki adományokon kívül, melyek későbbi tudós pályáján olyan nagyjelentőségűek voltak, két mély, értékes érzést vitt magával Bayer a fővárosba. Egyik volt a magyarságnak, a magyar műveltségnek szinte fanatikus szeretete. Valóban csoda számba megy, hogy erősödhetett meg ez az érzés annyira Bayerben, hiszen nemcsak vére volt német, utolsó cseppjéig, hanem a környezet is, amelyben élt — Baja az ő gyermekkorában erősen német jellegű város volt. Ebben a megmagyarosodásban volt nyilván részük Bayer költői olvasmányainak, volt a gymnasium magyar érzésű tanárainak is, de java részben mégis a magyar szellem átalakító munkájának kell betudnunk. A magyar szellem érdeme ez, mely a levegőben az észrevehetetlenségig szétporlódva, behatol az emberek pórússain keresztül a lélek zúgaiba s éppen a tudományos hajlamú lelkeket, egy Toldyét, egy Hunfalvyét, egy Bayerét formálja át németből ízig-vérig, utolsó porcikájáig magyarrá. A másik nemes érzése volt: ragaszkodása szülővárosához. Megható nemcsak az a kegyelet, mellyel iránta viseltetett,¹ hanem az is, hogy egész életében minden kedves és drága volt előtte, ami Baja városával volt kapcsolatos. Jellemző, hogy szorosabb baráti viszonyt csak hármat kötött életében s mindet gyermek vagy ifjú korában; kettőt bajai fiúkkal, a harmadikat egy otthoni

¹ Nagyértékű könyvtárát Baja városára akarta hagyni, de élete utolsó hónapjaiban Baja szerb megszállás alatt volt, s ezért kénytelen volt lemondani kedves gondolatáról. A könyvtár jelenleg az Erzsébet-egyetem tulajdona.

látogatása alkalmával. Más nem fért közel a szívéhez, csak bajai!

Pesten, megkezdvén egyetemi tanulmányait, csakhamar nehéz viszonyok közé került. Egészen magára volt hagyva. Édesanyja, ha volt rá módja, küldött neki titokban egy-egy kis csomagot, megrakva jóféle bajai élelmiszerekkel, de a csomagok csakhamar elmaradtak, mert szüleinek sorsa rosszra fordult — ebben is emlékeztet Bayer pályája Petőfiére. Atyja, aki már korábban fölcserélte a Fehér hajó bérletét a Bárány-fogadóéval, mindjobban belemerült az anyagi bajokba, úgyhogy nemcsak, hogy nem segíthette volna fiát — erre egyébként nem is gondolt — hanem még ő szorult volna fia támogatására. Így az egykor jómódú bajai fogadós fia épúgy megjárta a fővárosban az élet nyomorúságait, mint a többi szegény filozopter. Most látta igazán hasznát igénytelen, takarékos természetének! Reá is volt utalva, mert a filozopterek rendes pénzszerző módjára, az óraadásra nem tudott reá fanyalodni. Független lelke irtózott a lekötöttségtől s talán még jobban attól, hogy gazdag emberek korlátolt gyermekeinek fejébe tölcserrel csöpögtesse a tudományt. Csak egyszer próbálta. Barátja, Bodrogi Lajos, eltávozott Pestről s átadta neki tanítványát, egy kedves, úri gondolkodású család nehézfejű fiát. Bayer barátja kedvéért megkezdte a tanítást, de már egy hónap múlva megugrott. Szerencsére már az első évben, versenyvizsgálata kitűnő eredménye alapján, megkapta a 300 forintos állami ösztöndíjat s a havi 25 forintból gond nélkül megélt. Hogyne, mikor a szobájáért 5 forintot, az ebédért 6-ot, a vacsoráért 3-at, a reggeliért ugyanannyit fizetett, s maradt még egy hónapra 7 forint költőpénze! Ebből még színházra is telt, s ahány 20 krajcárt el tudott csípni a szükséges kiadásokból, az mind a Nemzeti Színház deficitjét csökkentette. Hetenként legalább egyszer, de ha lehetett, többször is, ott volt a kakasülön — ekkor már a színház szinte akkora szenvedélye volt, mint az olvasás. De egyetemi kötelességeit sem mulasztotta el. Az előadásokra szorgalmasan járt; különösen Kerékgyártó Árpád magyar történeti és Hunfalvy János földrajzi leckéit hallgatta szí-

vesen. Hunfalvyhoz jobban vonzódott, de Kerékgyártót talán jobban becsülte lelkes magyarságáért.

Befejezván egyetemi tanulmányait, leszolgálta gyakorlati évét a tanárképző-intézet gyakorló-főgimnáziumában és 1874-ben megszerezte a tanári oklevelet. Azt hitte, övé a világ. Keserűen csalódott: ekkor kezdődött valójában a több mint másfél évtizedes küzdelme az élettel. A cél nem volt magas, s a pályabér nem volt nagy: mindössze egy rendes tanári szék valamelyik fővárosi középiskolában. Milyen szerény ábránd egy Bayer Józseftől! Boldogabb időkben a legutolsó tanárjelölt is legalább egyetemi tanszékről ábrándozhatott, de azokban a nehéz időkben, mikor Dunát lehetett volna rekeszteni végzett tanárjelöltekkel, a középiskolai rendes tanárság hosszú évekig, mint elérhetetlen eszmény lebegett Bayer előtt. Volt póttanár a II. ker. főgymnasiumban (1875/76), a következő évben még Pestről is lemondott s a soproni Csöndes-féle magángimnáziumban vállalt állást. Hogy visszakerülhessen a fővárosba, 1877-ben beállt tollnoknak a budapesti tankerületi főigazgatósághoz, iktatni, kiadni, rubrikázni, statisztikai tabellákat gyártani. Tizenegyedfél évig húzta az igát ebben az alantas állásban, de nem tudom, nem látta-e hasznát ennek a rabszolgaságnak a tudomány. Pontosságot, lelkiismeretességet nem kellett neki tanulnia, ez a vérében volt, de nem maradt hatás nélkül reá az az irodai munka, amelyet ebben a kitűnően adminisztrált hivatalban végzett: érzéke az anyag áttekinthető csoportosítása és az összetartozó adatoknak rovatos elrendezése iránt, amely már első művében meglepő erővel jelentkezik, nem tudományos előmunkálatok során fejlett ilyen hatalmassá, hanem a tollnoki gyakorlat által.

A tollnoki állás szegényes jövedelme azonban a pusztá lét fönntartására is csak bajjal volt elég, s még Bayernek is nagyon óvatosan kellett vezetnie hajóját a szegénység tengeren, pedig ő már természettől hajlott arra, hogy félárbcra eresztett vitorlákkal hajózzék. Igényei nem voltak, szenvedélye is csak kettő, s az egyik, az olvasás, nem okozott neki anyagi gondot: a három nagy fővárosi könyv-

tárban megtalálta mindazt, amire szüksége volt. A színház kérdése nehezebb volt, mert a kakasülőre most már nem járhatott. De csakhamar talált módot ezen szenvedélye ki-elégítésére is : az Egyetértés című napilap zenekritikusa lett s így az operai előadásokat rendszeresen, a drámaiakat is gyakran látogathatta. Irogatott tárcákat is a fővárosi napilapokba, jobbára történeti és földrajzi tárgyú népszerű ismeretterjesztő közleményeket. Amellett állandóan kereste a kapcsolatot az iskolával ; mint kisegítő-tanár működött föl, váltva a VIII-ik és IV-ik kerületi főreálban, a II-ik és VII-ik kerületi főgimnáziumban. Élt szívében a remény, hogy előbbutóbb sikerül majd valamelyik intézetnél rendes tanári alkalmazást és tisztességes fizetést nyernie.

Annak a vágnak, amely Bayert a főigazgatói iroda poros aktái mellől az iskola felé vonta, nemcsak anyagi természetű oka volt s nem is elsősorban az. Rúgói mélyebben, a lélek tisztább régióiban működtek. Egyrészt szabadulni akart az irodavezetés sablónos, lélekölő munkájától, másrészt biztos existenciát szeretett volna magának teremteni, nyugodt, csöndes fészket a családi otthon számára. Bayer ugyanis egy viszonzott és mégis boldogtalan, de azért nem reményeveszett szerelem emlékét hordozta szívében. Még diákkorában megszerette a bajai városi főjegyző gyermekleányát, Allaga Flórá. A föltűnően szép leány is vonzódott hozzá, s Bayer titokban, gyermekfővel el is jegyezte. Ez a korai szerelem évek jártával komoly érzelemmé mélyült. A leány családja is tudomást vett a viszonyról és szívesen bízta volna a leányt a derék, komoly fiatal emberre. Bayer is csinos legény volt — fejformája, arcvonásai, különösen álla emlékeztetett Cromwellére — igazán összeillő pár lett volna belőlük. Egy bosszantó véletlen azonban Bayert élete első komoly lépésénél, a tanárvizsgálaton, megakasztotta. Megtörtént vele az a tragikus eset, hogy ő, aki három évig szorgalmasan hallgatott az egyetemen és lelkiismeretesen készült a tanárvizsgálatra : megbukott. A vizsgáló tanár azt kívánta tőle, hogy rajzolja föl a mohácsi ütközet helyszínképét, s Bayer nem tudott eleget tenni a kívánságnak. Hogyan történhetett ez a szerencsétlenség Bayerrel, megfejt-

hetetlen rejtély előttünk, de rejtély volt már társai előtt is; nem tudták megérteni, mint bukkant el az egyetem egyik legszorgalmasabb és legképzettebb hallgatója ezen az egyszerű kérdésen. Úgy sejtjük, hogy volt benne része Bayer makacsságának, s ilyen szubjektív okra annál inkább gondolhatunk, mert cenzora nem tartozott azon tanárai közé, akik iránt nagyobb rokonszenvvel viseltetett.

A bukás mélyen lesújtotta Bayert. Önérzetében megalázva, elhamarkodott lépésre ragadtatta magát. Fölkereste menyasszonya édesanyját s bejelentette neki, hogy bukása által bizonytalanná lett az existenciája, olyan embernek bizonyult, akire nem lehet számítani. Visszaadja tehát Flórának szabadságát, felejtse őt el. De Bayer ez alkalommal nem volt őszinte, azaz elkeseredésének első pillanatában nem tudott magának sem számot adni érzelmeiről. Valójában nem mondott le a leányról s eljegyzése fölbontását is egyoldalúnak tartotta: ő kötve érezte magát továbbra is. Később, amint a sötét felhő oszladozni kezdett lelkéről, tudatára ébredt maga is, hogy a remény ott él továbbra is a szívében — innen az a lázas buzgalom, amellyel existenciát akart magának teremteni, hogy kimondatlanná tehesse a könnyelműen kiejtett szót. Bizonyos, hogy ha hamarjában végleges, tisztos állást szerez, újra összeforrasztja az elszakadt láncot — de hogy merjen ő a leány elé lépni, akit egy ízben már megcsalt s azóta sem adta jelét szándéka komolyságának: nem tudta még mindig biztosítani megélhetésüket és jövőjüket! Várta tehát sorsa fordulását s titokban reménykedett. A leány is várt egypár évig, de azután férjhezment egy derék, jómódú úri emberhez. Bayer azonban sohasem nősült meg s megőrizte szívében mindhalálig első szerelme emlékét. Élete utolsó éveiben történt, hogy Bodrogi barátja, lent járván Bácskában, találkozott Flórával s beszélt róla Bayernek. Bayer megkérdezte tőle, milyen állapotban találta az ő egykori jegyesét. «Jól van szegényke — felelte barátja — de öregszik.» Bayer nem szólt, de szemében könny csillogott. Ifjúkori álmát siratta, a rózsaszínű hajnalt, melyből nem bontakozott ki a boldogság ragyogó napja.

Flóra már régen asszony volt, mikor a tanári szék még mindig nem akart közeledni Bayer felé. De valljuk meg, Bayer sem tett meg feléje minden lépést. Nem kért, nem alázkodott meg most sem, nem járta a nagyurak előszobáját, panaszolva vagy hánytorgatva sérelmeit, még kevésbé nyúlt minden idők legbiztosabban találó fegyveréhez, a protekcióhoz. Pedig voltak kitűnő «összeköttetései». Jószerencséje, egy ifjúkori barátja, Gyulai László festő képében, már korán, 1883-ban, az ország legkiválóbb festőművészei körébe vezette, s azok, Lotz Károly és Székely Bertalan, Ligeti Antal és Thán Mór, Mészöly Géza és Greguss János, meg nagynevű szobrászunk, Stróbl Alajos szívesen látták maguk között ezt a fiatal laikust, aki olyan élvezettel hallgatta a Sörös kocsihoz címzett budai kis kocsmá üveges terraszán művészi vitáikat és jókedvű tréfálkozásukat. Gyulai még arra is rábírta nehézkes, a mindennapi kerékvágásból egyébként ki nem zökkenthető barátját, hogy egy-két németországi útjára elkísérje. Lotz, akkor már egyike legtekintélyesebb művészeinknek, őszintén szerette és sokra tartotta Bayert. Viszonyuk lassanként barátsággá melegeedett s csak Lotz halálával szűnt meg. Sőt ez a barátság nyomot hagyott a magyar művészetek történetében is. Mikor Lotz megbízást kapott a Kúria freskódíszének elkészítésére, a magyar igazságszolgáltatás fejlődését megörökítő kompozícióhoz Bayer adta neki a motívumokat. Lotz viszont egy szép festményével (*Disznóvadászaton*) hálálta meg Bayer ötleteit. A művészekon kívül politikusokkal is kapcsolatba került: újságírói munkássága szerzett neki egy csomó értékes jóakarót, befolyásos kormánypárti képviselőket, és ami talán többet jelenthetett volna, nagyhangú ellenzékieket.

Protektorokban tehát nem lett volna hiány, s nincs kétség, hogy akár művész-, akár politikus-barátaikhoz fordul támogatásért, azok nem utasították volna vissza, s a miniszter sem zárkózhatott volna el előlük. De Bayer nem tette, önérzete tiltakozott minden protekció ellen, s jó emberei nem is sejtették, hogy higgadt, csöndes fiatal barátjuk szíve mélyén milyen vágyak és keservek rejtőznek. Egy dolgot nem

tudunk megmagyarázni: főigazgatójának, Lutter Nándornak, közömbösségét. Szereteté a kis bajai muzsikus iránt átvitte a tollnokára is, s Bayer is mindvégig igaz ragaszkodással volt iránta: miért nem lépett közbe minisztereinél Bayer érdekében? Vagy talán megtette, de akkor a főigazgató még nem volt az a hatalom, mint ma, s Trefort lerázta magáról a kérelmezőt? Akárhogy történt, Bayer 1886-ban, mikor a *Nemzeti játéksín* diadalmaskodott, még mindig tollnok és immár tizenkettedik éve kisegítő-tanár volt. Sőt az volt 1887-ben is, mikor a két hatalmas kötet megjelent, s vele Bayer a magyar irodalomtörténetírók első vonalába került. A következő évben pedig megtörtént az a tudományos életünkben azóta is példátlan eset, hogy a Kisfaludy-Társaság, megválasztván tagjai sorába Bayer Józsefet, egy végleges állás nélküli tanárjelöltet emelt tudományos életünk olyan jelesei mellé, mint Gyulai és Salamon Ferenc, Beöthy és Péterfy meg Szilárdy Áron — holott, ma élő kiváló tudósainkról hallgatva, még Riedl Frigyes sem volt tagja a társaságnak. De erre csak észbe kapott a minisztérium is, és Bayer e nagy kitüntetésének hatása alatt sietett Csáky gróf jóvá tenni, amit előde mulasztott? Korántsem. Ellenkezőleg, megkoronázta azt. Aláírta ugyan Bayer kinevezési okmányát — a budai gimnáziumhoz került volna — de időközben egy hatalmas úr pártfogoltját kellett sürgősen elhelyezni valahol a fővárosban, s mivel az is történetet és földrajzot tanított, Bayer áldozatul esett. A fölháborodás a tudományos körökből átcsapott a politika mezejére, s egy véresszájú ellenzéki képviselő, aki Bayert nem is ismerte, kiaknázta a maga és pártja céljaira ezt a «kultúrbotrányt» s interpelláció alakjában felelősségre vonta a minisztert. Az interpelláció használt-e, nem tudjuk, de utána nemsokára, 1890. októberében kinevezte a miniszter Bayert az V. ker. főgimnázium rendes tanárává.

Vége 39-ik életéve küszöbén, 16 év küzdelmei és 13 év robotmunkája után, tarsolyában egy 200 aranyas irodalmi jutalommal, két súlyos kötettel s a Kisfaludy-Társaság kutya-bőrével, elérte Bayer József a célját, azt, amit mi, egy szerencsésebb csillagzat érdemtelen szülöttéi, 23 éves korunk-

ban, pusztán tanári oklevelünkkel elértünk. Meglátszik, hogy emberek vezetik a sors igazságosztó kezét!

Bayer József célt ért — de nem az a Bayer József, aki a 70-es, 80-as évek fordulójára fiatalos lélekkel, de önérzetes türelemmel várt rá. Az időközben eltűnt, helyét egy más Bayer József foglalta el. Az azóta eltelt évek észrevétlenül pusztító munkát végeztek testén is, lelkén is. Külsőleg megöregedett — vagy tíz évvel többet mutatott a valónál — belsőleg átalakult. Szelleme ugyan megőrizte frissességét, munkakedve és munkabírása sem csökkent, de elszálltak lelkéből a be nem telt álmok. Milyen ábrándok játszottak vele, milyen eszmények lebegtek előtte fiatal korában, nem tudjuk. Mint minden ember, aki az érzéseknek látszólag oly ellentétes valójában azonban egymást kiegészítő, párját hordja szívében, az önérzetet és szerénységet, Bayer nagyon ritkán beszélt magáról, érzelmeiről, lelkének elviharzott mozgalmairól meg épen soha. De voltak ilyen mozgalmak, hiszen a fiatal szív megköveteli táplálékát, s az ábrándokból és eszményekből telik ki. Egyetlen ábrándjáról tudunk a fiatal Bayernek, szerelméről — azt megfojtotta a sors ridegsége. S elhalt vele együtt többi fiatalos vágya is, lassanként rombadőlt az ábrándok csillogó palotája — romjai alól egy más életfölfogású, más világnézetű Bayer József emelkedett ki, az öreg Bayer József, akit már mi is ismertünk.

Ezen nagy változás előidézésében része volt annak a körülménynek is, hogy Bayer szülei 1887-ben anyagilag teljesen tönkrementek s fölköltöztek a fővárosba, fiúkhöz. Előbb a Városmajor-utcában, majd 1894-től a Török-utcában laktak együtt, jó egyetértésben. Az apa nem volt haragtartó, megbocsátotta fiának, hogy keresztül húzta számításait, és elismerte jogát ahhoz, hogy életét a maga feje után irányítsa, annál inkább, mert most ő szorult a fiára, az tartotta el őt is, feleségét is. De fia sorsa iránt nem érdeklődött, sikerei hidegen hagyták, nem érzett sem örömet, sem büszkeséget azon, hogy híres, tudós fia van — még a Kisfaludy-Társaság jutalmában is csak az aranyak imponáltak neki, nem pedig a dicsőség. Bayer figyelmes volt atyja iránt, de csak hideg tisztelet és megbecsülés volt, amit neki

nyújtani tudott, szeretetének melegét egészen édesanyjának tartogatta. A derék öregasszony meg is érdemelte a szeretet teljét. Fiát nemcsak szerette, hanem meg is értette és méltányolta, a maga egyszerű lelkével is tudta követni, mert értelmének szárnyat adott az anyai szív finom ösztöne. Nagy fiát az anyák természetes közellátásával még mindig gyermeknek tartotta, becézte, gondoskodott róla. Bayer édesanyja jósága mélyen meghatotta, s nyomán a fiúnak édesanyja iránt érzett természetes ragaszkodása és hálája rajongó szeretetté fokozódott. Hogy ebben a rajongó szeretetében milyen szentnek tartotta édesanyjának még emléket is, annak egy ízben igen sajátos, de époly gyöngéd módon adott kifejezést. Szülei halála után ágyukat — két értékes régi, rokokó műdarabot — sajátkezüleg eltűzelte, nehogy idegenek kezére jutva mások is belefeküdjenek azokba a bútorokba, melyeket szülei használtak.

Bayer talán maga sem vette észre, hogy otthon, a családi körben, édesanyjának állandó becézetése következtében lassanként gyermekké, öreg gyermekké fiatalodott. Olyan jól érezte magát az édesanya védőszárnya alatt, hogy nem vágyott ki e körből, s valamint Toldi Miklósnak, neki sem «lőn asszonnyal tartós barátsága, azután sem lépett soha házasságra». A gondtalan élet, az otthon kényelme s kívált a családi kör melege elernyesztette Bayer lelkét, s az csakhamar egy eszményen kívül minden mást elejtett, ezt az egyet azonban vasmarokkal tartotta, mindhalálíg. Ez az eszmény, amelynek szolgálatára magát Bayer szentelte, amely innen kezdve egész életét kitöltötte, a tudomány volt. Egy kép merül föl emlékeimből: Giotto freskója az assisi altéplomban, amint Szent Ferenc eljegyzí magát a szegénységgel. Épílyen nemes, tiszta és tartós volt az a szövetség, melyet Bayer 1887-ben a tudománnyal kötött, egy hosszú életre.

Megfeleltünk az első kérdésre, láttuk, ki volt Bayer József és mit csinált 1886-ig, mikor a *Nemzeti játékszín* jutalmat nyert. De a második kérdésre adósok maradtunk a felelettel. Hogyan keletkezett ez a mű, mikor ötlött Bayernek eszébe a gondolat, mikor fogott hozzá és hogyan dolgozta?

Ezt a tartozásomat már nem tudom az utolsó garasig megfizetni, s a pályamunka keletkezésének kérdéséhez csak többé-kevésbé valószínű találgatással férközhetünk közelebb. Az kétségtelen, hogy nem a pályázat adott reá ösztönt. Noha a *Játékszin* első szövegezésében már 1884 nov. 30-án, a pályázat lejártakor, készen volt, ezt a munkát, még abban a kezdetlegesebb alakjában is,¹ csak akkor írhatta meg Bayer, ha az előmunkálatokat már előzőleg elvégezte. Az első indítást tehát máshonnan kellett kapnia, de hogy honnan, arra nincs ember, aki határozottan meg tudna felelni. Bayer zárkózottsága ugyanis, amiről főntebb említést tettem, olyan nagyfokú, szinte abnormis volt, hogy terveiről, készülő munkáiról soha, senkinek egy szót sem szólt s még Arany Jánosnál is jobban rejtegette azt, amin dolgozott. Arany legalább megírta barátainak, hogy dolgozik valamin, Bayer még ennyire sem ment a közlékenységben. A *Nemzeti játékszint* is olyan titokban írta, hogy készülésétől még legjobb barátja, Bodrogi sem tudott, noha nála, kiválóan képzett tudós elme lévén, kétszeres érdeklődésre tarthatott volna számot munkája. Mikor Bodrogi 1885 februárjában értesült, hogy barátja egy nagy színésztörténeti pályamunkát írt, hiába kérte, hogy legalább utólag mondja el neki könyve históriáját, hiszen tudomása szerint sohasem foglalkozott a színészet történetével. Hosszú faggatásra csak annyit mondott Bayer, hogy könyve gondolatát egy véletlennek köszöni. Pár évvel azelőtt a tanári szoba asztalán látott egy kis színésztörténeti könyvet; elolvasta és tárcát akart róla írni valamelyik napilapba. De kétsége támadt a könyv egyik-másik adatának megbízhatósága iránt,² utánuk járt tehát. Így beletévedt a

¹ A két szövegezés viszonyát elég jól megállapíthatjuk a két pályázati jelentésből. Az elsőt — olvasható a Kisfaludy-Társaság Évtapjaiban, Új folyam, XX. k. (1884—1885.) 23—26. l. — Szász Károly, Csiky Gergely, Zichy Antal, Paulay Ede és Szigeti József írták alá.

² Hogy melyik volt az a kis színésztörténeti munka s mikor került kezébe, azt Bayer nem árulta el, de nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Klestinszky Lászlónak *A kassai magyar színészet* c. 1877-ben megjelent műve. A vidéken azidett ugyanis még csak két színésztörténeti munka jelent meg. Nagy Sándoré, *A váradi színészet*

régi magyar színpad világába: kutatott és gyűjtött s mindjobban belemerülvén a munkába, szinte észrevétlenül beledolgozta magát a játékszín történetébe. A pályázati hirdetés azután fölébresztette benne a kedvet, hogy kutatásait folytatva megírja a magyar színpad történetét. Hozzá is fogott, de a kitűzött határidőre nem készült el teljesen s töredékes pályaművel jelent meg a versenyen. 1885 februárjában, az első pályázati jelentés buzdítására, újra hozzálátott a munkához. Különös szerencséjére Badics Ferenc — aki id. Szinnyei József és Törs Kálmán társaságában részt akart venni a pályázaton, de életviszonyainak megváltozása miatt elejtette tervét — nagylelkűen átengedte neki az Országos Levéltárban gyűjtött hatalmas anyagát. Így Bayer az utolsó hónapokban, kiegészítve Badics gyűjtését a maga újabb kutatásaival, szinte emberfölötti munkával befejezte és benyújtotta a már teljesen kész pályaművét.

Az eredményt már tudjuk: Bayer diadalmaskodott.

II.

(Bayer tudományos munkásságának újabb irányai és eredményei: drámatörténeti dolgozatai és a *Magyar dráma története*, ez utóbbi jellemzése. — Külföldi klasszikus drámák a magyar színpadon és a Magyar Shakespeare Tár szerkesztése; a *Shakespeare drámái hazánkban*, ez utóbbi jellemzése. — Egyéb irodalomtörténeti és műtörténeti cikkei.)

Amilyen váratlan és meglepő volt Bayer föltűnése az irodalomban, amennyire rejtve maradtak előttünk azok az előmunkálatok, amelyeknek eredménye lett a *Nemzeti játékszín*: olyan tisztán rajzolódik elénk Bayer munkásságában második fele. Nem tudom, nem csodálatosabb-e ennek a második szakasznak (1887—1919) képe, mint volt az első!

története, de ez két évvel később jelent meg, mint a pályázati hirdás, és Szinnyei Józsefé, *A komáromi magyar színészet története, II.* (1882), ez mint különnyomat nem került könyvtárai forgalomba s így nem valószínű, hogy a tanári szoba asztalán hevert volna — egyébként sem illik erre a megbízható könyvre Bayer jellemzése.

Bayer tudományos munkássága, attól az időponttól kezdve, amikor ő az ismeretlenség ködéből mint kész tudós kilépett a napvilágra, egyszerre kibontakozott a maga teljes gazdagságában. A tudományos folyóiratokban egyik értekezése követte a másikat, közben az adatok egész tömegét ásta ki a feledésből vagy az ismeretlenségből. Kisebb-nagyobb tudományos dolgozatainak száma e két évtized alatt vagy 250-re emelkedett, s ezeken kívül még négy nagy kötet került ki tollából. Ez a hatalmas munkásság azonban nemcsak méreteivel és tömegével imponál: szerzőjük érdeklődésének köre is széles, dolgozatainak tárgya is változatos. Mégis könnyű észrevenni, hogy ezek az ismeretsugarak, kevés kivétellel, egy központi magból áradnak ki. Ez a mag, Bayer tudományos törekvéseinek gyújtópontja, a magyar színház. Bayer már pályakezdő művében megmutatta, hogy a színházat valami magasabbrendű egységnek fogja föl, amelyben a színpad és a dráma, az író és a színész munkája fölbonthatatlan egységgé forr össze. Ez a fölfogás tartja össze Bayer szétágazó dolgozatait, ennek a világánál látjuk meg azt a kapcsolatot, mely Bayer tudományos munkásságának irányait egységbe fűzi.

Három szélesebb mederben vájt magának utat Bayer tudományos szelleme. Az egyik volt az, amelyet már a *Nemzeti játékszín*ből ismerünk: a magyar színészet története. Nagy munkájának hiányait maga Bayer ismerte legjobban; tudta, hogy a kiaknázottakon kívül még számos lappangó forrása van színészetünk történetének, s kötelességének érezte, hogy azok föltárásával pótolja, amit akaratlanul mulasztott. A főváros színészetének életére vonatkozólag új adatot egyen kívül már nem igen talált, olyan lelkiismeretesen átbúvárolt annak idején minden lelőhelyet. Ez az egy adata azonban valóságos fölfedezés számba ment s kétségkívül rendkívül becses adalék. Kiderítette, hogy nem 1790-ben játszottak először magyarul hivatásos színészek a fővárosban, hanem Kelemenék társulatát hat évvel megelőzőleg már 1784-ben, mikor a pesti német színház művészei, talán kedveskedésből a magyar közönség iránt, talán egy kissé anyagi érdekből is, eljátszották a budai hídfő

melletti ideiglenes színházban Möller német drámáját, a *Waltront*, Kónyi János magyar fordításában.

A főváros színészetével ezután Bayer nem igen foglalkozott, a Nemzeti Színház történetével meg éppen nem. Nem közömbösségből került el ezt a tudománymezőt, még kevésbé idegenkedésből, hanem — amint szavaiból kivettem — az a terv foglalkoztatta, hogy első könyve folytatásául megírja majd a Nemzeti Színház történetét. Erre eleinte egyéb irányú munkássága, később kora miatt nem került sor, s további színészettörténeti kutatásai csak a vidéki színészet küzdelmes multjára vonatkozólag hoztak napfényre új adatokat. Vagy harminc e tárgyú dolgozatában rengeteg anyagot tett közzé, különösen Debrecen, Miskolc, Sopron és Győr színészetéről, nyersen és adatszerűen, lemondva a művészi megformálásról, mert azt gondolta, eleget beszélni az adatok önmagukért. Élete utolsó évtizedében elővette újra a *Nemzeti játékszínt* s új adatai fölhasználásával megkezdte átdolgozását. Jó messze jutott munkájában, de sajnos, nem maradt már ideje befejezni, s a II. kötet közepén, az egész műnek körülbelül a $\frac{3}{4}$ -ed részében, megszakad az új, javított s bővített szövegezés.

Bayer érdeklődése már igen korán és egészen természetesen siklott át a színészetről a drámára, az előadó művészekről az alkotókra. Ez az érdeklődés szabta meg irodalmi munkásságának második irányát, s a színészettörténész mellett csakhamar föltűnt a drámatörténész. Drámatörténeti tanulmányokkal addig is foglalkozott, már a *Nemzeti játékszín* is, legalább az első felében, kiterjeszkedik a drámák ismeretetésére, de ezirányú tanulmányai csak első műve megjelenése után önállósultak külön iránnyá. Innen kezdve a drámairodalom, a színház életének ez a másik éltető eleme, Bayer szívének meg nem szűnő gondja lett. Színészettörténeti kutatásai mellett egyre nagyobb részt kért érdeklődéséből a magyar dráma, s vizsgálata mind több és több idejét foglalta le. S míg amott, nagy műve után, megelégedett az adatok puszta közlésével, munkásságának ez újabb mezején bátor lépésekkel magasabb célok felé törekedett. Nem fordult ugyan el a könnyebb feladatokról sem, így

szívesen vállalkozott drámai művek kiadására és magyarázására (XVIII-ik századi pálos iskolai drámák, Balogh István *Ludas Matyija*, Szigligeti, Szigeti József és Katona válogatott drámái, egyetlen magyar Eszter-drámánk), de nem riadt vissza a magasabbrendű föladatoktól sem, amelyeknek megoldásánál az elme értékesebb adományait is működésre kellett bírnia. Komponáló és konstruáló erejét mutatják életrajzai, az a három dolgozat, amelyekben drámairodalmunk három jelesének, Katonának, Szigligetinek és Szigeti Józsefnek, életét és munkásságát ismerteti. Mind a három a nagyközönség számára népszerűen, sőt Bayernél szokatlan könnyedséggel írt, de mégis tanulságos, sőt tudományos becsű dolgozat, s közülük a Katonáról szóló szinte már írói arcképpé mélyül.

Drámatörténeti értekezéseit sem pusztán a bennük föltárt új adatok teszik becsesekké — mondanom sem kell, hogy Bayer csak akkor írt, ha valamilyen drámáról újat tudott mondani — hanem egyiket-másikat a tudomány nemesebb és finomabb módszereinek alkalmazása is, az esztétikai és pszichológiai vizsgálat. Ebből a szempontból legértékesebb dolgozata az, mely Katona József egyetlen vígjátékát, a *Rózsát*, méltatja. A nagy írónak ezt a kevéssel azelőtt napfényre került művét elemzi Bayer, és Déryné egyoldalú, elfogult beállításával szemben — *Naplójában* úgy tünteti föl a drámát, mint a mellőzött szerelmes bosszúját — megvédelmezi a költő jóhiszeműségét. Amint Katona követelte a drámaírótól, kritikusa is nemcsak mélyen belelát hőse lelkébe, hanem át is éli lelke vívódásait s megértve az embert, megérti művét is. A *Rózsa* Bayer megállapítása szerint a kiábrándult és érzelmein úrrá lett szerelmes munkája, aki azonban még mindig aggódik eszményképe kacérsága miatt s vígjátékával óvni akarja: lássa meg az ártatlanságában is könnyelmű kacérság veszedelmeit s ne játsszék a szívekkel, mert jóhírét teszi így kockára.

Nem ezekből a drámatörténeti tanulmányokból, de ugyanabból a talajból, amelyben megfogantak, hajtott ki — éppoly titokban, senkitől sem sejtve, mint a *Nemzeti játék-szín* — Bayer legnagyobb szabású munkája: *A magyar dráma-*

irodalom története; a legrégibb nyomokon 1867-ig. A munka pályaműnek készült: a M. T. Akadémia 1893-ik évi Bézsán-jutalmaért versenyzett. Mint pályakoszorúzott dolgozatot 1897-ben kiadta az Akadémia,¹ s vele Bayer irodalomtörténetünk legjelesebb művelői közé emelkedett. Bayer irodalmi pályáján is nagy emelkedés a *Drámatörténet*. Írói egyénisége sokat fejlődött a *Nemzeti játékszín* megjelenése óta eltelt évtized alatt. Egyenetlenségek, hiányok, téves ítéletek vannak a könyvben, de ez a mű célja és a felölelt anyag természete miatt óhatatlan volt. Az anyag még gazdagabb és változatosabb, a főadat még nagyobb szerű volt, mint előbbi nagy munkájában. Míg ott a színészeti törekvések csoportosítását pusztán az idő és tér kategóriáinak mellőzhetetlen kombinálása nehezítette meg, itt a drámai műfaj differenciáltsága szinte legyőzhetetlen nehézségeket torlasztott az anyag logikus elrendezése elé, s Bayer talán nem is választotta a legcélravezetőbb módot. A műfaji csoportosítást túlságosan mereven alkalmazván, az irányok nem válnak el elég élesen, viszont az egyes írókat széttördeli és sem egységes képben nem tünteti föl munkásságukat, sem nem érezteti azt a hatást, melyet az írók a kortól és környezetüktől vettek, valamint az élményi elem szerepe is elhalványodik drámaköltészetükben. Bayer, nem lévén egyébként sem a nagy átfogó szempontok embere, beérte nem egyszer azzal, hogy a drámákat külső jellemvonások alapján kapcsolja egymáshoz. Másfelől lehető teljességre törekedvén, kénytelen olyan tizedrangú drámákkal vesződni, melyeket, éppen értéktelenségük miatt, nem méltatott addig figyelemre a tudomány. Hogy ilyenkor elemzésének és méltatásának megbízható alapot vessen, részletesen bemutatja ezeket az ismeretlen drámákat — s ez nem éppen hálás mesterség. Mivel pedig a könyvek sem dagadhatnak túl bizonyos mértéken, a jelentéktelen drámák ismertetésére használt teret a jelentékenyebb, de ismertebb drámák méltatásánál s meséjük közlésénél kell megtakarítani — ez logikus eljárás, de az arányok nem kedvező eltolódására és helyenként

¹ Két kötet; az első XV és 581 l., a második VII és 494 l.

homályra vezet. Megérzik a könyvön az is, hogy Bayernek legtöbbször a kutató és földolgozó kettős munkáját kellett végeznie, s hogy az előbbiben erősebb, mint az utóbbiban. Minden reá váró föladatot fölismer és megold, de munkájának történeti és filológiai felét sokkal megbízhatóbban végzi, mint az esztétikait. Vannak ugyan kitűnő ítéletei — így pl. hogy a legérdekesebbeket említsem, fölismeri két, kellően nem méltatott drámánknak (Fáy, *Két Báthory*; Czakó, *János lovag*) értékét — de esztétikai megállapításai nem mindig állnak helyt s nem elég mélyek, mert «a tragikus és komikus hatást, a szenvedélyek lélektani festését kevésbé veszi figyelembe s csak a valószínűség és cselekmény egysége esztétikai kritériumai.» Adatai azonban, mind a történetiek, mind a filológiaiak, utolsóig megbízhatók. S hogy mit jelent ez, hogy milyen nagy dolog az, ha egy író ezerszámra közöl adatokat, s nincs közöttük egy téves vagy félrevezető sem, azt csak az tudja méltányolni, aki tudományos foglalkozása közben megtanulta a saját kárán, hogy mások adatainak fölhasználásánál a legnagyobb óvatosságra van szükség s minden kételkedés jogosult. Bayer adatait vakon el lehet fogadni.

De az adatoknak ez a megbízhatósága nem egyetlen s nem is a legnagyobb érdeme a *Magyar dráma történetének*. Ami művészi szempontból veszedelmet rejtett magában, a teljességre törekvés, azért végtelenül hálás a tudomány. Bayer elolvasott minden nyomtatásban megjelent magyar drámát, sőt a kéziratban maradtak közül is a legtöbbet, fölhányta a Nemzeti Színház és a Nemzeti Múzeum sűgőkönyveit, sőt fölkutatta a vidéki színpadoknak XIX-ik század eleji, rongyossá használt rendezői példányait is, és az így talált dráma-anyagot, melynek egy részéről a tudománynak még sejtelve sem volt, beleiktatta az irodalom fejlődésébe. Drámairodalmi ismereteinket ezzel rendkívül meggyarapította, s ha ennek fejében egyik-másik kíváló drámánkat nem világítja meg kellő alaposággal esztétikai feléről, az valóban nem nagy veszteség. Hogy egy kirívó példapárt említsek: a *Bánk-bán* külső történetét részletesen ismer-teti, de nem méltatja azt a művészetet, amellyel Katona

a legjobb magyar tragédiát megalkotta, viszont Döme Gergely kezdetleges bohózatának, a *Köcsmei sárkánynak* adja rövid, de beható elemzését. Valljuk meg, hogy nyertünk a cserén. Amarról, irodalmunk remekéről, Gyulai és Arany, Beöthy és Péterfy után alig kaptunk volna újat, míg a *Köcsmei sárkány* Bayer nélkül kiesett volna a magyar dráma fejlődésének rajzából, így azonban nemcsak tudomást vettünk róla, hanem megtudtuk azt is, hogy a népelet sikerült bemutatása által számottevő eleme lett a népszínmű kialakulásának. Valamint annak idején Toldy, ő is megbecsült minden kis adatot, minden jelentéktelen drámát, s az összehordott óriási anyagot, százakra menő magyar színművet, külső, de jól áttekinthető egységbe foglalta. Együtt van itt, szinte hiány nélkül, minden magyar dráma 1867-ig, még pedig először foglalva rendszerbe, először fűzve föl a történeti fejlődés fonalára. Kitűnő érzéke a csoportosítás iránt, melyet megbámultunk már első művében, itt is meglepő. Legfényesebb bizonyága az az összeállítás, amelyben közli a Nemzeti Színházban 1837-től 1867-ig színre került magyar drámák címét és valamennyi előadásuk napját. 27 lapon minden együtt van e kimutatásban, ami a kutatót érdekelheti, s bármilyen szempontból keres valamit, rögtön, fáradság nélkül megtalálja. Az összeállítást nem lehetett volna jobban megcsinálni!

A *Magyar dráma története* kimeríthetetlen bánya a további kutatás számára — a teljességen, megbízhatóságon s rendszerezésen kívül ez a legnagyobb érdeme. Igazi jelentősége pedig az, hogy kiindulópontja lett és marad minden magyar drámatörténeti vizsgálódásnak, nélküle ezen a téren nem tudunk egy lépést sem tenni. Hatása a megjelenése óta eltelt negyedszázad alatt nyilvánvaló: hogy újabb irodalomtörténetírásunkban úgy elszaporodtak és fölvirágoztak a dramaturgiai dolgozatok, az kimutathatóan Bayer nagy művében találja magyarázatát. Elmondhatjuk, hogy alig volt magyar irodalomtörténeti munka, mely annyira megtermékenyítette az elméket. S ami fokozza értékét: ez az első nagyszabású munkánk, amely megrajzolja a maga egészében egy költői műág fejlődését irodalmunkban.

Bayer munkásságának harmadik iránya, éppúgy mint az előbbi, a *Nemzeti játékszín*ből hajtott ki. Színészettörténeti kutatásai közben ugyanis nagy meglepetéssel vette észre, milyen sűrűn szerepeltek már első szintársulataink műsorán a külföldi klasszikusok, kivált Shakespeare. Shakespeare-t Bayer már ifjúkora óta nemcsak szerette és csodálta — ez könnyű — hanem kitűnően ismerte is, így, eleinte talán öntudatlanul, mindjobban elmerült annak a kérdésnek vizsgálatába, milyen erős és milyen mély volt régi színészetünk körében Shakespeare-nek és általában a klasszikusoknak cultusa. Hogy színészettörténeti tanulmányai vezették erre a térre, s ezirányú érdeklődésének gyökérszáalai lenyúlnak még abba az időbe, mikor első könyve anyagát gyűjtötte, azt bizonyítja, hogy egyik első dolgozata az új korszakban arról szól, milyen nyomokat hagyott Shakespeare irodalmunkon és a magyar színpad műsorán. Annyira lekötötte érdeklődését a külföldi nagy drámaírók munkáinak sorsa a magyar színpadon, hogy munkásságának előbbi irányai mellé csakhamar ez csatlakozott harmadikul, s vagy negyven dolgozatban adott számot arról, milyen sors várt hazánkban Molière, Calderon, Schiller, Grillparzer s mindenek fölött Shakespeare drámáira, melyet vittek közülük színre színészeink, hogyan dolgozták át őket magyarra — híven és kegyelettel-e vagy könnyelműen, lerántva a maguk színvonalához, esetleg vásári komédiává és cirkuszi paródiává aljasítva, mint az osztrákok. S vizsgálódásaiban nem állt meg a színpadnál, hanem megkereste azokat az elbeszélő műveket is, amelyek Shakespeare valamelyik indítékát értékesítették.

Dolgozatai közül itt is legnagyobb számmal a pusztá adatközlések vannak, de egypár nemcsak formába önti és rendszerbe foglalja az anyagot, mint *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban* című akadémiai rendes tagsági székfoglalója (1912), hanem a tények megállapításán túl, belőlük mélyreható műveltségtörténeti következtetéseket von le, rámutatva arra a jelentőségre, mellyel a magyar szellem életében bírnak. Így pl. milyen ékesen szóló bizonyossága a magyar színészek komoly törekvésének

és nemes ambíciójának, hogy Schiller két ifjúkori drámájának, a *Räuber*nek és a *Kabale und Lieben*nek színrevitelével megelőzték a német Bécset; hogy Kleistnek *Küchen von Heilbronn*ját a pesti német színház csak egy külföldi vendég művésze kedvéért tűzte ki előadásra, a magyar vidéki színészek ellenben teljes megértéssel és méltánnyalással Kleist drámái iránt, azt állandóan műsoron tartották; hogy az osztrák Grillparzer *Sapphó*ját, melyet Bécsben 1818-ben mutattak be, már a következő évben eljátszotta a székesfehérvári színtársulat s ezzel megelőzte nemcsak a magyarországi német színészetet, hanem Németország legtöbb elsőrendű színpadát is. Mennyire jellemző ez, s milyen fölemelő tudat, hogy a magyar színészet «nyomorgása dacára is lépést tart a külföld irodalmával», német színészeink meg a felsőbbség támogatása, sőt «feltűnő dédelgetése mellett» sem tudják magyar társaikat túlszárnyalni. Milyen örömmel és büszkeséggel mutat rá a nemzetét forrón szerető Bayer József ezekre az adatokra, hogy velük a magyarság szellemi fölényét legalább ez egy pontban igazolja! S milyen érdekes vonásokat tudott kiragadni sokszor olyan helyekről, ahol senki sem kereste volna! Egy német író megemlékezéseiből pl. — éppen az említett *Sappho*-előadásával kapcsolatban — idézi azt a részletet, amelyben az beszámol az előadás fénypontjáról, Kántorné játékáról, kijelentve, hogy ez a művésznő állja a versenyt a legelső német tragikákkal. Mekkora lehetett ennek az istenáldotta művésznőnek tehetsége, ha egy német író érdemesnek tartotta tizenegy évvel az előadás után megörökíteni a reá tett hatás mélységét! S irodalmi szempontból nem több ugyan kuriózumnál, de kultúrhistoriailag milyen becses adat, hogy egy református lelkész, *Megtért Moor* cím alatt kiadott magyar drámájában, megírta a *Räuber* folytatását, oly módon, hogy az öreg Moort és Amáliát életre kelti, Károlyt fölmutatja — aki nála nem a bíróság elé állt, hanem remetének ment — és köztük egy új drámát játszat le, amelynek morálja az, hogy a szenvedések árán megtisztult bűnös lelkek jogot nyernek az élet zavartalan boldogságára.

— Molière és Calderon, Schiller és Grillparzer, Kleist és

Bauernfeld azonban csak epizódok voltak Bayer tudományos munkásságában Shakespeare-hez mérve. Shakespeare volt az ő bibliája, azt olvasta — hogy a római költő szavát alkalmazzam reá — éjjel és nappal, tudományos célból és művészi gyönyörűségből. Innen érthető, hogy nemcsak kitűnő tanácsokat tudott adni a javított *Shakespeare*-kiadás készítés alkalmával a fordítóknak, kivált Lévaynak,¹ hanem mint az Eötvös-inga a föld mélyén rejtőző éretömegeket, az ő érzékeny elméje is megérezte minden lappangó Shakespeare-i nyomot magyar költők alkotásaiban. Vagy 40-re tehető Shakespeare-dolgozatainak száma; hol ismeretlen

¹ Ő lévén megbízva Lévay két fordításának (*V. Henrik és Vizkereszt*) átnézésével, sorról-sorra, szóról-szóra végigment a magyar szövegen, összevetve az eredetivel. Megjegyzéseit közölte időnként Lévayval. Hogy milyen eredménnyel, arról tanuskodik Lévaynak Bayer hagyatékában talált 21, eddig ismeretlen levele. Egyiket, hogy némi fogalmat nyujtsak a Lévaynak tett szolgálatról, egész terjedelmében ideiktatom.

Tisztelt kedves barátom!

Itt küldöm a *Vizkereszt* javítgatására vonatkozó munkálatát. Ismételve nyilvánítom, hogy rendkívül bámulom s alig tudom eléggé méltányolni azt a nagy körültekintéssel, türelemmel és szorgalommal végzett fáradozást, melyet Ön erre fordítani szíves volt. Bizonytal egyik forrása ennek az irántam érzett becses rokonszenve s a másik az irodalom kizárólagos, odaadó szeretete.

Hálás köszönetemet tolmácsolom érte.

Ha eljön valamikor az idő, hogy a *Vizkereszt* e javításokkal új kiadást ér, igazságosnak, sőt szükségesnek is látnám, hogy abban valami úton-módon az Ön neve is megemlíttessék. Hiszen ön a helyes javításokról nemcsak néhány röpke lapot, hanem szinte egész könyvet írt.

A megjegyzéseket gondosan átnéztem s egy pár kivételével mind helyesnek találtam s elfogadom.

Ismételt köszönetet mondok és az új évben testi lelki erőt, munkakedvet és megérdemelt sikert kíván Önnek meleg üdvözléssel

Miskolc, 1911. Január 9.

szeretettel igaz barátja
Lévay József.

A levél mellett megvannak Bayer javításai is: 114 lap; s mind, szinte kivétel nélkül, nem pusztán magyarázatot adnak, hanem javított *verses* fordítást!

Shakespeare-kapcsolatokat derít ki bennük, hol az eddigi Shakespeare-átültetések félreértéseit mutatja be.

Ezek a Shakespeare-tanulmányok rendkívül gyümölcsözők voltak s két nagyszabású vállalkozásban érték el tetőpontjukat, a Magyar Shakespeare-Tárban és a Shakespeare-monografiában. A Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága 1907 őszén elhatározta, hogy a bizottságtól rendezett fölolvasásokon előadott tanulmányok, fordítás-mutatóványok és a bizottság hivatalos iratai egy folyóiratban közöltesse; a bizottság az év februárjában a szerkesztéssel Bayer bízta meg. Bayer energiája szinte lehetetlen munkát végzett. Még ugyanazon a tavaszon közrebocsátotta az új folyóirat első füzetét, még pedig egészen más, az ajánlottnál sokkal gazdagabb és tudományos szempontból értékesebb anyaggal. Négy új rovattal toldotta meg a tervezetet: a külföldi legújabb Shakespeare-irodalom ismertetésével, *Vegyesek* cím alatt jobbra Shakespeare-nek magyarországi elterjedésére vonatkozó adalékokkal, a legújabb magyar Shakespeare-előadások műsorának közlésével, végül az azévi magyar Shakespeare-bibliografiával. Hogy a Magyar Shakespeare-Tár egyike lett a legcéltudatosabban szerkesztett folyóiratainknak és Shakespeare-ismereteinknek gazdag bányája, az egészen Bayer érdeme. A gondolat ugyan nem az ő elméjében fogant, de ő hívta életre, ő készítette a folyóirat tervét s ő valósította meg. Négy évi szerkesztése alatt annyira rányomta a folyóiraatra a maga tudományos bélyegét, hogy az egészen az ő lelki képmását tükrözi.

Bayer tudományos munkásságának ez a harmadik iránya, annak vizsgálata, milyen hatással voltak a magyar színházi életre a külföldi klasszikusok, elsősorban Shakespeare, az ő nagy Shakespeare-monografiájában csúcsosodott ki, mely *Shakespeare drámái hazánkban* cím alatt 1909-ben jelent meg.¹ Ez a két hatalmas kötet Bayer szellemének legérettebb termése. Nem olyan termékenyítő a hatása, mint a *Drámatörténeté*, sőt újabb kutatásokra sem ösztönzi az iro-

¹ Kiadta a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. Az I. kötet XVI. 476 l., a II. kötet 386 l.

dalom munkásait — de csak azért nem, mert a magára vállalt föladatot teljesen elvégezte, a fölöelt anyagot egészen kimerítette. Két, terjedelemben egyenlőtlen részre különül. Az első rövidebb, az egésznek egy heted része. Ebben a felében képet fest arról az éppen százéves munkáról, amellyel a magyar szellem nemzeti vagyonná tette az angol drámaíró költészetét. 1777-ben írta le először magyar ember, Bessenyei György, Shakespeare nevét, 1878-ban jelentek meg a teljes magyar Shakespeare utolsó kötetei: e századnak Shakesperare meghonosításáért vívott küzdelmeit és törekvéseit eleveníti meg a nagy mű bevezető része. A többi fejezet sorra veszi Shakespeare egyes drámáit, külön-külön megrajzolja magyarországi pályafutásukat: ismerteti az egyes fordítások keletkezését, vázolja a drámák életét a magyar színpadon, összeállítja előadásait a pesti és kolozsvári Nemzeti Színház műsorán s közli a fontosabb szerepek ábrázolóinak névsorát. A nagy mű címe, bár nem olyan mértékben, mint Jusserand hasonló művéé (*Shakespeare en France*) némileg megtévesztő. *Shakespeare drámái hazánkban*, ez a cím két kérdésre ígér feleletet: milyen sors várt Shakespeare költészetére Magyarországon, milyen volt Shakespeare drámáinak külső története a magyar irodalomban és a magyar színpadon, ez az egyik; milyen hatást tett Shakespeare drámaköltészete a magyar irodalomra, mennyiben utánozták és követték, mint aknázták ki és mit tanulnak tőle íróink, ez a második. Ezt az előbbinél nehezebb és fontosabb kérdést tudatosan mellőzi Bayer, noha az előmunkálatok jórészét elvégezte korábbi dolgozataiban. Ennek a józan mértéktartásnak köszöni azonban, hogy nemcsak tökéletes művet alkotott a maga nemében, hanem olyat, amely az egész világirodalomban páratlanul áll. Egyfelől beláthatatlan tömegét kutatja föl és rendszerezi a Shakespeare-re vonatkozó magyarországi adatoknak, másfelől teljesen, kimerítően, minden részletre kiterjedően megrajzolja a Shakespeare-i drámák magyarországi életét. Amit F. Baldensperger *Esquisse d'une histoire de Shakespeare* című tanulmányában,¹ mint a francia irodalomtörténetnek egyik fon-

¹ Études d'histoire littéraires (1910), 156 l.

tos, de el nem végzett feladatát jelöl meg: a Shakespeare-i drámák életének és hatásának pontos történetét, azt hazánkra vonatkozólag, egy évvel a követelés formulázása előtt, Bayer felerészben megoldotta — ebben megelőzte nemcsak a francia, hanem még a német tudományt is. S megoldotta kitűnően. Ha van magyar tudományos mű, mely századok mulva sem avul el: Bayer műve az.

Ilymódon Bayer irodalmi munkásságának mind a három iránya egy-egy hatalmas műben tetőződik: színészet-történeti dolgozatait a *Nemzeti játékszínnel*, dramaturgiáját a *Drámairodalom történetével*, Shakespeare-tanulmányait a magyarországi Shakespeare-cultus monografiájával koszorúzta meg. Mint Széchenyi, ő is maga emelte azt a «hármasszög»-et, mely emléket megőriz a messze jövőbe. Amit ezen a három mezőn kívül dolgozott — vagy húsz kisebb irodalomtörténeti és vagy ötven műtörténeti cikk — az előbbieket mellett alig tesz számot. Amazok mélyén mindig rejlik valami érdekes adalék, egy-egy addig ismeretlen kapcsolat földerítése, egy-egy elhanyagolt mozzanat megvilágítása — de nem is akarnak többek lenni talált gyöngyszemnél; a művészettörténeti cikkek pedig nyomtatott, de figyelemre nem méltatott forrásokból, jobbára XIX-ik század elejei folyóiratokból, ássák ki vagy egy elfelejtett magyar művész — rendszerint festő — nevét vagy valamilyen művészeti esemény emlékét, s az ott talált adatokat kiegészítve Wurzbachból és a különféle Künstler-Lexikonokból, vázlatos életrajzzá vagy beszámolóvá kerekítik ki. Sok névvel és adattal gazdagították e cikkek a művészetek magyarországi történetét, de csak nyers kövek olyan épülethez, melynek kitervezésére és fölépítésére Bayer nem is gondolt. Bayer szellemi képét egy-két érdekes vonással kiegészítik, de az ő igazi jelentősége abban a munkásságban határozódik, mely három nagy művében hangzott ki.

III.

(Bayer tudományos munkásságának jellemző vonásai: szorgalma és kitartása, lelkiismeretessége és alapossága. — Páratlan memoriaja. — Eredményeinek kulcsa nem képzeletének ereje, hanem szeretete a tárgy iránt és hite hivatásában és hivatottságában.)

Vándornak érzem magam, aki hosszú, fáradságos út után fölerkezett a hegy csúcsára s amit elmulasztott, most pótolja: visszatekint arra a vidékre, amelyen föltörekvő útjában keresztül haladt. Visszatekint, s eléje tárul a maga szédítő kiterjedésében a bejárt vidék, a róna és völgy szinte beláthatatlan tengere. Én elém is csak most, hogy megjártam Bayer egész tudományos munkásságának völgyeit és hegyeit s följutottam a csúcsára, csak most tárul föl a maga végtelenségében az a betűtenger, melyet Bayer, munkásságának tartama, éppen egy emberöltő alatt, papírra vett. Ez az irodalmi munkásság olyan hatalmas terjedelmű, hogy az öreg Szinnyeien és Toldyén kívül más magyar irodalomtörténetíróét nem lehet hozzá még csak mérni sem. De amaz, míg elkészítette a maga 14 nagy kötetét, a magyar irodalomtörténet leghasznosabb munkáját, pusztán adatokat rótt egymás mögé, emennek pedig a kegyelmes sors hosszabb időt engedett a munkára és nagyobb kényelmet. Megkísértem az előbbieken e szédítő munkásságnak irányait jellemezni és fölmérni jelentőségét a magyar tudományosságra; következő lépésem erről a szilárd talajról egy kevésbé biztosan járható útra visz, de a cél, amelyet megszeretnék közelíteni, talán még csábítóbb. Szeretném megvilágítani azt a munkát, amellyel Bayer az eléje tornyosuló tudományos nehézségeket legyőzte, s megismertetni azokat a finom eszközöket, amelyekkel dolgozott. Elméjének zárait nyitogatnám, hogy ráakadjak alkotó erejének titkára.

Az a tudományos munka, amelyet Bayer egy emberéleten át végzett, alapjában filológiai és történeti munka volt, még pedig igazi valója szerint kutató munka. Búvárkodnia kellett, s mivel munkásságának mind a három iránya óriási mezőt fogott át, sokfelé és sokat: könyv-, kézirat- és

levéltárakat kellett átvizsgálnia, az akták, hirlapok, drámák ezreit elolvasnia. Ehhez olyan szorgalom és kitartás kellett, amilyen Bayeren kívül alig volt más tudósban. A szorgalmat és kitartást tudományos körökben nem szokták erényszámba venni. Kötelességnek tartják, a tudományos munka elengedhetetlen alapföltételének, meglétét természetesnek, csak a hiányát kárhozzátják. Való, hogy e két vonás, valamint a tulajdonságoknak alább említendő ikerpárja, a lelkiismeretesség és alaposság, önmagában nem érdem, de vajjon szabad-e azt a megfeszített munkát, amelyet Bayer végzett, rendes emberi mértékkel mérni? Nem kötelezte-e a tudományt különös hálára az a férfi, aki évtizedeken keresztül görnyed a könyvek és írása fölött, olyan munkában, amelyre senki más nem mer még csak gondolni sem? Ha kötelesség a szorgalom és kitartás, miért nem követjük mindannyian Bayert a szorgalom és kitartás mértékében is, s miért nem áldozunk mi is annyit — mindent! — a tudománynak? Míg mi, többiek, életünk kisebb-nagyobb részét Epikuros tanítása szerint éljük le — ki igaz valójában fogva föl a görög bölcs szavait, nemesebb, szellemi élvezetekben, ki félremagyarázva azokat, olcsó szórakozásokban, amelyekhez a léleknek nincs köze — addig Bayer, lemondva jóformán teljesen a szórakozásokról, szünet nélkül, pihenés nélkül dolgozott.

Valóban Bayer egész életét úgy rendezte be, hogy minden erejét a tudománynak szenteltesse. Még a nemesebb hiúság támadásait is visszaverte; nem bántotta a dícsőség vágya, nem akart sehol sem szerepet játszani, nehogy munkássága lássa kárát. Még az irodalmi és tudományos társaságokban is ritkán jelent meg, s noha nagyra becsülte mind a Kisfaludy-társasági, mind akadémiai tagságát — 1899-ben választotta meg Akadémiánk az I. osztály levelező tagjává — és a rá bízott munkálatokat készséggel elvégezte, tevékenyebb részt nem vett egyik testület munkásságában sem. Sőt talán nőtlenségének magyarázata sem pusztán külső körülményekben keresendő. Bayer, noha hölgytársaságba ritkán járt, később meg egyáltalán nem, családi körben igen jól érezte magát, ha asszonyok voltak körülé. S éppen

nem volt érzéketlen a női báj iránt. Egy hirtelen föltűnt, nagy reményekre jogosító színésznőnkért évekig lelkesedett s egy másik ismert nevű szép fiatal asszonnyal hosszabb ideig levelezett — még pedig nem pusztán s nem is elsősorban irodalmi kérdéseket tárgyalva — noha akkor már jól bent járt életének hatodik tizedében. Ha tehát Bayer, aki még öreg korára is megőrizte érzékét a női báj és szellem iránt, lemondott a házaselet boldogságáról, annak volt valószínűleg belső oka is — s ezt éppen az ő nagy kötelességtudásában kell keresnünk. Mintha Madách *Tündérálom* című dráma-vázlatának alapgondolata lebegett volna előtte mementóként, hogy a hivatás és a szerelem nem fér össze, s aki emberül meg akar felelni az egyiknek, az mondjon le a másikról. A *Tündérálom* hőse hivatását áldozta föl, hogy szerelmének élhessen, Bayer a szerelmet, hogy hivatásának szentelhesse életét.

A tudós fogalmával együttjárónak veszik az alaposság, a lelkiismeretesség követelményeit is. Valóban, igazi tudós munka e nélkül nincs, s Bayer csak abban tért el az átlagtól, hogy lelkiismeretessége nem ismert mértéket, és korlátot is alig. Emlékezéssel, féltudással nem érte be, de még $\frac{9}{10}$ -ed tudással sem, teljes igazságra törekedett, a mellékes vonatkozásokban is. Nem hitt senkinek, s mint Descartes, ő is a kételkedést vallotta vezérelvének. Másodkézből dolgozni, ez ismeretlen fogalom volt előtte. Mindennek utánanézett, minden adatot, amelyre hivatkoztak, mielőtt elfogadta, előbb ellenőrizett, bárki fődözte nevével. Tekintélyekre nem adott semmit. Megkönnyítette ugyan munkáját, hogy évtizedek folyamán hatalmas könyvtárat gyűjtött, még pedig céltudatosan, olyan munkákból, amelyekre színészet- és drámatörténeti kutatásaiban szüksége volt. Könyvtárában nemcsak a magyar dramaturgiai irodalom volt meg páratlanul gazdagon, nemcsak a külföldi standard-workok, modern színész- és írói lexikonok, a színházak történetei, hanem, néha nagy áldozatok árán, megszerezte a régi Theater-almanachokat és azokat az emlékiratokat és útleírásokat is, melyek egy-egy város színházi viszonyairól megemlékeztek. Érdekes színlap- és kéziratgyűjtemény egészítette ki otthoni

forráskészletét: valóban passzió lehetett ezzel a kitűnően felszerelt könyvtárral dolgozni!

Használta is ezt a nagyszerű forrás-gyűjteményt és sok értékes adattal gazdagította belőle ismereteinket. Nem a legfontosabb eredményei, de a legbeszédesebb példák közül való az alábbi kettő. Az egyik, hogy könyvtárának segítségével egy ízben még a német tudomány egy hézagát is be tudta tölteni. Freiherr Benedikt von Püchler német író életrajzában a nagytudományú és alapos Wurzbach ezt írja: «Noch sollen zwei Bändchen ‚Romantische Schauspiele‘ erschienen sein, doch gelang es mir weder das Werk, noch den Titel aufzufinden». Bayernek nem kellett egyebet tenni, mint könyvtárához lépni s onnan kiemelni Püchler *Romantische Schauspiele*-jének nem is két, hanem három kötetét! A második eset még érdekesebb, mert itt meg magát a német szerzőt igazítja helyre. Bauernfeld ugyanis azt írja följegyzéseiben (*Aus Alt- und Neu-Wien*), hogy *Groszjährlig* című szatirikus vígjátékát egy műkedvelői előadás segítette 1847-ben a Burgtheater deszkáira. Bayer kimutatja, hogy Bauernfeld téved, mert vígjátékát már egy évvel korábban előadta a Burg.

De a nagy könyvtár csak kényelmes eszköz volt Bayer számára, s hogy megoldhassa a munkája közben ezerszámra fölvetődő kérdéseket, sokfelé kellett kutatnia. Különösen színészettörténeti és Shakespeare-tanulmányai követeltek alapos munkát és lelkiismeretes kutatást. Egy-két példával megvilágítom azokat a nehézségeket, melyeken Bayer e tudós erényeivel győzedelmeskedett. Ismeretes, hogy színészetünk első évtizedeiben a színlapok nagy része — Bayer becslése szerint 90 %-uk — nem közli a színrekerülő dráma szerzőjének nevét, sőt gyakran még azt sem tünteti föl, eredeti vagy fordított-e a dráma. Azonkívül a külföldi eredetű darabok címét rendszerint megváltoztatják, valamilyen hangzatos, közönség-csábító címet adnak a magyar fordításnak; igen gyakran a fölvonásoknak a színlapon jelzett száma sem egyezik az eredetiével, s nagyon sokszor még a szereplők is új nevet kapnak, vagy magyaros hangzásút, vagy ha a darab német közvetítéssel került hoz-

zánk, megtartva a németet. Elgondolható, mennyi munkába került egy-egy ilyen leeresztett sisakú vándorlovag leleplezése! Ki ismerte volna föl Bayeren kívül, hogy a Váradolasziban 1830 szept. 22-én előadott szerzőtlen *négy* fölvonásos vígjáték, *Az egymást bosszantók*, melynek pusztán a címlapja maradt ránk, nem más, mint Shakespeare öt fölvonásos vígjátéka, a *Sok hűhó semmiért*? Érdekes a személyek neve a magyar színlapon: ez bizony inkább félrevezeti a kutatót, mintsem a helyes nyomra vezetné.

Az egymást bosszantók.

A Herceg
Pávay generális
Emilia, a leánya
Izabella, a huga
Major Strahl
Kapitány Linden
Gróf Rád
Charles, a gróf komornyikja
Seil, a herceg komornyikja
Philippine, a szobaleány
Duppering, falusi bíró
Virgel, kisbíró
Éjjeli vigyázó
Egy íródiák

Sok hűhó semmiért.

Don Pedro
Leonato
Hero
Beatrice
Claudio
Antonio
Don John
Borachio és Conrade
Balthazár
Margaret és Ursula
Dogberry
Verges
A sexton
A boy

Van tehát itt német és francia név, sőt magyar is, csak éppen olyanok nincsenek, mint Shakespeare-nél: olasz, angol és spanyol nevek!

Még érdekesebb és fontosabb eredményekhez juttatta Bayert az a gondos munka, amelyet a *Tündér alma* szerzőjének kiderítésére végzett. A dráma úgy szerepelt irodalmunkban mint Katona József műve. Bayer azonban kételkedett abban, hogy ez a tündéries bohózat Katona szellemének terméke, annyira elüt Katona irányától. Mivel a dráma idegen eredetét nyilvánvalónak tartotta, előbb a külföldi tündéries bohózatok és operett-szövegek százaiban kereste forrását — hiába. Azután a régi magyar színlapokat kutatta át s talált is egyet, mely 1804-ben már színre került darabnak jelezte a *Tündér almát*. Ez a fölfödözés eldöntötte a kérdést, hiszen Katona 1804-ben csak tizenhárom éves gyer-

mek volt s így nem lehetett a bohózat szerzője. Más e ponton megállt volna s rögtön közölte volna a tudós világgal a fölfödözést. Nem így Bayer. Most már az a törekvés lett úrrá rajta, hogy megtalálja a dráma jogos tulajdonosát. Folytatta tehát kutatásait s meg is találta egy 1803-ban nyomtatott példányát, rajta a szerző nevét is, Ernyi Mihályt.

Hogy mennyire ment a lelkiismeretessége, mennyire utána járt mindennek, még tizedrangú, sőt egészen jelentéktelen kérdésekben is, arra a legjellemzőbb bizonyosság a *Romeo és Julia Borháton* című kis dolgozata. Kimutatja benne, hogy Gaal Józsefnek *Gyűlölség és szerelem* című novellája Shakespeare tragédiájából veszi indítékát — ez a dolgozat jelentős eredménye. A novella két hőse azonban egy kaszinói együtt-létük alkalmával szóba hozzák Thomas Hope *Athanasius* című regényét — s Bayer kiigazítja Gaal tévedését: az illető regény címe nem *Athanasius*, hanem *Anastasius*. Nem valószínű, hogy Bayer ismerte ezt a ma már teljesen elfelejtett angol regényt, hanem olvasván a novellában a címét, megszólalt a benne élő kételkedő ösztön, s megnézte, van-e valóban ily című angol regény. A helyreigazításnak a dolgozat érdemét illetőleg nincs a legkisebb jelentősége sem, de fényt vet Bayer módszerére, arra a lelkiismeretességre, amelynek igazán nincs határa.

E természeti adományokhoz járult még egy, éppoly becses, mint az előbbiek, de talán amazoknál is ritkább. Olyan adomány, amely már nemcsak csodálatot, hanem jogos irigységet kelthet tudós társaiban: páratlanul erős emlékezőtehetsége. Mintha agya a befelé nyíló szivattyúk módjára lett volna berendezve: ami egyszer oda bekerült, az onnan ki nem párolgott többé. Amit egyszer hallott vagy olvasott, azt nem felejtette el. Ilymódon feje évek hosszú során át az adatok egész kincsesháza lett, hol a képzetek logikus rendben elhelyezkedve csak az alkalmat várták, hogy följúlva hozzákapcsolódjanak az új benyomásokhoz, és azokat, mint még tartalmatlan, semmitmondó képzeteket, jelentéssel lássák el, szóval a tényeket a tudomány elemévé, a nyers adatokat ismeretté emeljék. Sikereinek, százakra menő fölfödözéseinek és azonosításainak, három nagy

könyve jelentőségének igazi kulcsa elsősorban az ő nagy memoriaja, amellyel minden újabb ismerethez hozzá tudta fűzni az elméjében lappangó régiek közül az odaillőt. Elméje valóságos *Resonanz-Boden* volt; a kint megütött hang életre hívta a bent szunnyadó százezer közül a rokon hangokat.

Emlékezetének ez a szokatlan ereje s ráépülő bámulatos nagy tudása meg széleskörű és eleven ismeretei tették jórészt lehetővé, hogy annyi nem sejtett kapcsolatnak jöjjön nyomára. Nemcsak tervszerű vizsgálódás és szorgos kutatás vezette őt új eredményekre, tudományos fölfödésekre, hanem gyakran rájuk talált, keresés nélkül, véletlenül, emlékezete tárházából. Emlékezetének nagyszerű munkájára legérdekesebb példa egy egyébként egészen jelentéktelen kapcsolat fölismerése. A Honderü 1843-ik évfolyamában megjelent P. Horváth Lázárnak egy novellája, s abba egy hétsoros kis magyar vers volt beleszőve. Bayer fölismerete, hogy ez a pár sor Shakespeare-é, egy kevésbbé ismert művének, a *Lucretia* című elbeszélésnek 1240—1246-ik sorai. Egyáltalán Shakespeare-t kitűnően ismerte, s ha valaki tévesen idézett vagy helytelenül fordított belőle, ha csak az árnyalatot is elvétette, menten észrevette.

Még csodálatosabb azonban az az emlékezet-munka, amelyet művészettörténeti cikkeiben végzett. Említettem, hogy ezek a cikkek csak adatközlések; bennük jobbra régi magyar festők életrajzát állítja össze egy-két nyomtatott forrás alapján. De igen gyakran megtoldja a könnyű helyről vett anyagot egy-két olyan távol eső forrásból származott adattal, hogy azok csak az agyában elraktározott ismeretanyag reprodukciói lehetnek, nem pedig rendszeres kutatás eredményei. Ha Bikfalvi Koré Zsigmondról írván, a *Tudományos Gyűjteményben* és Kazinczy *Levelezésében* talált adatokat kiegészíti egy olyan dátummal, melyet a *Magyar Hirmondó* egy régi száma őrzött meg; ha a *Honművész* egy cikke alapján Felsőpulai Kozina Sándor életrajzát vázolván, Barabás Miklós emlékirataiból és a *Nemzeti Ujság* egy 1840-es számából tesz hozzá pótlásokat; ha Petrich Andrásnak a *Tudományos Gyűjtemény* nyomán összeállított

életírását megpótolja egy olyan adattal, amelyet Döbrentei Gábor egy munkájának, a *Gemeinnützige Blätter* című lapban közölt ismertetése rejt magában: ez és a hasonló esetek hosszú sora, nem lehet sem tervszerű kutatás, sem régebben készített jegyzetek eredménye, de éppen az esetek nagy számánál fogva a véletlen munkája sem. Az egyetlen elfogadható magyarázat az, hogy Bayer emlékezetében, korábbi kutatásai közben, megrögződtek ezek az adatok vagy legalább lelőhelyük, s később, mikor az illető művésszel foglalkozott, önként, erőltetés nélkül föllevenedtek. Csodálatos, szinte hihetetlen ereje a memóriának, de nem volna-e még hihetlenebb, sőt elképzelhetetlen, hogy Bayer, mikor évekkel vagy évtizedekkel korábban átböngészte a régi hirlap-irodalmat, mikor még műtörténeti dolgozatokra nem is gondolt, már előre kicédulázta a neveknek és adatoknak száz ezreit, abban a reményben, hogy közülük egypárat, évek múlva, esetleg fölhasználhat? Vagy föl lehet-e tenni, hogy Bayer egy Petrich Andrásról irandó másfél lapos közlés kedvéért újra átnézzék egy félszázad hirlapirodalmát s olyan figyelemmel, hogy egy Döbrenteiről szóló cikkben találjon rá valamilyen ismeretlen adatra? A csoda megszűnik csoda lenni, ha nélküle még hihetlenebb föltevésekhez kell folyamodnunk.

A szorgalom, a lelkiismeretesség és a kitűnő memória, a tudós erényeknek ez a háromsága, alapja minden tudományos munkásságnak, a történetírásnak is. De csak alapja! Pusztán ezekkel az adományokkal is ki lehet érdemelni a tudós nevet, sőt lehet hasznos, értékes munkát is végezni, de velük a történész a tudósok hierarchiájában csak a nap-számos, legföllebb a mesterember fokozatig emelkedhetik. Aki magasabbra tör, aki igazán nagyszabású történeti művet akar alkotni, az legyen megáldva a tudós erények egy másik, nemesebb és értékesebb háromságával is: képzelettel, hittel, szeretettel. Képzelettel, hogy fölismerje az események rejtett rúgóit és a tények lappangó belső kapcsolatait, hogy magas, átfogó szempontokra emelkedve áthidalja és megteremtse azokat a nagy összefüggéseket, melyek által a sorban egymásra következő jelenségek a szerves fejlődés

elemeivé rendeződnek. És bírnia kell hittel: hinnie kell azoknak az eszméknek igazságában, amelyek történetét kutatja, annak a föladatnak jelentőségében, amelynek megoldására vállalkozott, annak a munkának szükségességében és hasznosságában, amelyet készít; de hinnie kell önmagában is, erejében, rátermettségében, mert különben, Arany szavaival szólva, megvert reménnyel indul a csatába és hitben feladja már a diadalt. Végül el kell telve lennie szeretettel, szeretettel tárgya és hősei iránt, mert az eseményeket és az alkotásokat, csakúgy mint az embereket, akkor értjük meg igazán, ha szeretettel mélyedünk el bennük.

Bayer lelki világa e hármasság kincs tekintetében nem volt eléggé harmonikus. Képzeletének szárnyát túlságosan lenyűgözte az az óriási adattömeg, amelyet magával cipelt, vagy talán emlékezetének egyoldalú fejlettsége bénította meg fantáziáját: az agyában fölhalmozott sok pozitív ismeret, a maga súlyos, reális tartalmával, annyira magára vonta érdeklődését, hogy elméjének nem támadt vágya a szabadabb lebegésre. Kárpótlásul azonban annál erősebben élt lelkében a hit, s annál elevenebben lobogott szívében a szeretet. Nincs szükségünk arra az acéltükörré, amellyel a néphit szerint a hetedik gyermek belát a testek mélyébe, e nélkül is megállapíthatjuk, hogy Bayer szeretete tudományos vizsgálódásainak tárgya iránt szokatlanul erős volt. A színház — minden, amit ő e fogalomhoz kötött: színészet, dráma és a színház dicsősége, Shakespeare — ifjúkora óta érdeklődésének középpontjában állott, vonzódása iránta évek során egyre erősödött, egyre mélyült. Időjárástával annyira elhatalmasodott rajta, hogy nemcsak minden erejét és idejét, hanem minden érzését és gondolatát neki szentelte, kutatásaiba és tanulmányaiba elmerülve, egészen a színház világában élt. S hogy mennyire áthatotta lelkét ez a szeretet, azt semmi sem igazolja annyira, mint hogy érdeklődését és vonzódását nem korlátozta a nagyokra, az irodalmi és színpadi élet vezéregyéniségeire, hanem szívébe zárta a kisebbeket is, a harmad- és negyedrangú drámaírókat és színészeket. Sőt valamint a szerető anya még féltőbb gonddal, még több szeretettel öleli magához beteges,

csenevész gyermekét : Bayer szíve is mintha még jobban fölmelegednék, mikor szellemi életünknek ezekről a mellőzött vagy éppen lenézett munkásairól beszél. Az ő rendesen nyugodt, tárgyilagos hangja szinte szárnyat kap a lelkesedéstől, ha a XVIII. század végi és a XIX. század eleji vándorszínészeinkről beszél, arról a nemes ambícióról, önzetlen munkáról, amellyel a sors kegyetlensége és az emberek közömbössége között hivatásukat teljesítették. A mártírok glóriáját vonja fejük köré, s ha így, a dicsőség sugarai-val elárasztva, talán eszményibb alakokká lesznek is, mint a valóságban voltak, az bizonyos, hogy a Bayertől reájuk vetített erős fényben sok olyan érdemüket észreveszi a tudomány, amelyek nélküle rejtve maradtak volna. S a két század fordulójának naiv műkedvelő vagy mesterember drámaíróira sem pazarolta fölöslegesen szeretetét, mert munkálkodásuk rajzával nemcsak teljesebbé teszi a kor szellemi képét, nemcsak igazibb világításba állítja, föltüntetvén a fény mellett az árnyat is, hanem így értjük meg a maga igazi valójában a magyar dráma fejlődését, így ismerjük meg azokat a fokozatokat, amelyek során a kezdet kezdetétől a tetőpontig eljutott.

Bayer igazi ereje azonban, az, ami megacélozta idegeit és fölviillanyozta szellemét, hatalmas munkásságának állandóan működő rúgója a hit volt, a hit hivatásában és hivatottságában. Nem túltengő önérzet volt ez, még kevésbbé elbizakodottság ; nem tartotta értékénél többre sem magát, sem munkáját. De attól a pillanattól kezdve, amikor először merült bele történeti tanulmányaiba, addig, amíg utolsó nagy munkájára ráírta az „imprimatur”-t, rendületlenül élt szívében a tudat, hogy reá és munkáira a magyar tudománynak szüksége van, hogy olyan munkát végez, amelyet nála alaposabban senki el nem végezne, sőt rajta kívül más meg sem csinálna. Az élet mostoha körülményei között ez a tudat tartotta ébren lelkesedését, ez tüzelte újabb és újabb, állandó munkára. És egy másik tudat : az, hogy ebben a meggyőződésben osztozik vele az egész magyar tudományos világ.

Ez a tudat feledtette vele azokat a kisebb-nagyobb

sérelmeket, melyek őt tudományos pályáján érték. Mert Bayer tudományos pályája, akárcsak életútja, nem volt diadalmenet, nem hintették tele rózsával jótékony kezek. Munkásságának értékéről nem volt egységes a közvélemény, s nagy műveit különbözöképpen ítélték meg: dícséret mellett gáncsban is volt részük. Voltak, akik túlságosan közel léptek hozzájuk, s kellő távlat híján nem vették észre e hatalmas alkotások nagyszabású méreteit, hanem túlbuzgalmukban vagy éppen hogy a maguk tudományát és ítélőerejét fitogtassák, kipécézték hiányaikat és foltjaikat. Pirulva kell bevallanom, hogy egy időben magam is sorukba állottam s 23 éves fővel egyik nagytekintélyű folyóiratunkban szigorú bírálatot írtam a *Drámatörténetről*. Nem volt talán egyetlen igaztalan hibáztatás sem bírálatomban, és mégis nagyon igazságtalan volt, mert nem láttam meg a műben, ami igazán nagy, igazán értékes. Nem mentem eljárásomat éretlenségemmel és azzal, hogy irodalmi életünk egyik vezérégyénisége biztatott a szigorúságra; Bayer szelleme sem szorult arra, hogy megengeszteljem. Megszenvedtem érte: egy negyedszázadnál hosszabb ideje nehezedik lelkemre ifjúkori könnyelműségem mardosó tudata, s még hevesebben azóta, mikor személyes ismeretségbe kerülvén Bayerrel, nemcsak nem érezte velem neheztelését, hanem barátságára méltatott.

Nem hiányoztak az irodalomból az enyémhez hasonló disszonáns hangok, de abban mindenki, kivétel nélkül, egyetértett, hogy Bayer nemcsak óriási munkát végez, hanem páratlanul hasznosat is. Munkásságának értékéről elágazhattak a vélemények, de *jelentőségéről* nem, s csakhamar kialakult a tudományos közvélemény, hogy Bayer mérhetetlen hálára kötelezte a tudományt: egy hatalmas kettős épülethez, a magyar színészet és dráma történetéhez ő vetette meg a megdönthetetlen alapot, s minden további munka e két téren az ő munkásságához fog csatlakozni. Hogy ez a szakemberek egyhangú nézete, azt Bayer nemcsak érezte, hanem tudta is. Ez a főlemelő tudat volt Bayer fáradozásainak legszebb jutalma. Tudni azt, hogy amit dolgozik, az nemcsak a jelenben érték, hanem az marad nemzedékek rendjén keresztül,

hogyan neve és szelleme még élni fog, mikor sírkövét ledönti az idő, tetemét szétporlasztja a föld: az igazi tudós számára fölér minden kitüntetéssel, minden elismeréssel.

IV.

(Bayer élete 1890 után. — Bayer mint tanár. — A hivatalos világ közömbössége, a tudományos világ elismerése. — Életmódja. — Barátai. — Egyénisége.)

Bayer tudományos munkásságának ismertetése és jellemzése annyira lekötötte figyelmemet, hogy egészen elvesztettem szemem elől az embert. Érthető. Bayer nemcsak elsősorban volt tudós, hanem egész valója szerint. Ha volt magyar tudós, akinél a tudomány háttérbe szorította vagy éppen egészen elfojtotta egyéb emberi nyilvánulásait, Bayer volt az. Most, hogy e megemlékezés kikerekítéséül be akarok röviden számolni életének utolsó évtizedeiről, kétség fog el, tarthat-e érdeklődésre számot az a földi pálya, mely egészen ment volt a mozgalmaktól s az a lelki élet, amelyet egészen elkerültek az izgalmak? Van-e valami mindennapibb és szürkébb, mint egy kötelességtudó tanárnak élete, van-e egyszerűbb és átlátszóbb, mint egy embernek is derék tudós lelki világa? Bayer tudományos munkásságának megértéséhez egy nyommal sem visz közelebb életének ismerete, de viszont a tudomány tartozik nagy munkásának azzal, hogy összeállítsa életadatait s megrögzítse embervoltának egypár jellemző vonását — s erre itt az utolsó alkalom. Ha kisiklik kezünkől, ha követik a sírba Bayert azok, akik együtt éltek vele, akik személyesen és jól ismerték őt, még ezek az egyszerű tények és megfigyelések is feledésbe merülnek.

Bayerral, az emberrel, 1890-ben találkoztunk utoljára, amikor rendes tanára lett az V-ik kerületi főgimnáziumnak. Ennél az intézetnél működött innen kezdve több mint két évtizedig, történelemre és földrajzra tanítva az ifjúságot. Nagy kedvvel tanított. A kötelességteljesítést nem érezte terhes robotnak, s a kis gyermekekkel való foglalkozást nem

nézte le, mint egypár tudós társa, akik azt, tudós gőgjükben, valami alsóbbrendű, tudós egyéniségükhöz méltatlan vesződségnek tartják. Igaz, hogy Bayer rá is termett a tanításra, értelmi világa és kedélye kitűnően illett hozzá. Elfogulatlan, méltányos és jószívű ember volt — olyan tulajdonságok ezek, amelyeket a diákok éppúgy megbecsülnek, mint a fényes értelmet. De nagyon jó előadó is volt. Emlékezhetünk rá, akik ismertük, hogy a mindennapi életben, társaságban is, milyen könnyen és nyugodtan beszélt: tisztán, hallhatóan, bizonyos discret intenzitással. Nem kereste a szavakat, de nem is szaporította; gondolatait logikusan fejtette ki, a lényegre szorítkozva, akár társalgott, akár prelegált. Nem szerette a fecsegést, még ha szellemes volt is, üres szólamokat soha sem vett ajkára, minden mondata mondott is valamit. Könnyű volt neki, mert kitűnő memoriája következtében gazdag és változatos tudás halmozódott föl lelkében. Természetesen inkább a szellemi tudományok köréből kerültek ki ismeretei, az irodalmak és a művészetek világából, meg a históriából, de azért érdekelték a természettudományok is — a matematika kevésbbé — s újabb eredményeikről szívesen hallgatott okos fejtegetéseket, szellemi tulajdonává azonban nem tette őket. Azokon a tereken viszont, amelyeken otthonos volt, csak úgy ontotta az adatokat, de nem a lexikon szárazságával, hanem hozzáfűzve az alkalomhoz, mely kicsalta őket elméjének tudatalatti rejtekéből. Mondanivalóját bizonyos személyes színnel mindig elevenné és jellemzővé tette és ezáltal mintegy belevéste hallgatói és tanítványai lelkébe.

Az iskolában különösen a történelem tanításának volt mestere. «Nem volt elfogult semmiféle irányzattal szemben — írja egyik tanártársa¹ — s az ő élvezetes modorában mindent objektíve tárt tanítványai elé. Nemcsak ismeretanyagot, hanem a multak tanulságaira épített életfilozófiát is adott tanítványainak», s őket gyakorlati életbőlcseségével iparkodott az életre is megnevelni. Megértő és belátó vezetőjük volt; nem kívánta tőlük, hogy versenyre

¹ Marczinkó Ferenc id. megemlékezésében.

keljenek vele az ismeretek gazdagságában, megelégedett, ha megjegyezték maguknak a lényegét — a tankönyv szavainak vagy az ő előadásának szajkószerű betanulásától meg éppen nagyon hamar leszoktatta diákjait.» Szerették is tanítványai, sőt rajongtak érte s szeretetük «akkor sem apadt ki, mikor az életbe kikerültek. Örömmel keresték fel őt mindig s életük nehéz munkájában, tudományos kutatásaikban gyakran kérték ki mesterük bölcs útmutatásait, tanácsát. Valóban kitűnően töltötte be a jó tanár hivatását: tanított, nevelt és hatott.»

S mi lett a jutalma annak a majd négy évtizedes munkának, amelyet Bayer középiskolai tanári katedráján a legnagyobb odaadással, szellemi erejének teljes kifejtésével végzett? Mivel tüntette ki az államhatalom, mivel fejezte ki elismerését a köz azon tudósa iránt, aki minden napját csak két részre bontotta, az egyiken a tudományt, a másikon a közoktatást, így is, úgy is a magyar közműveltséget szolgálva? A felelettel hamar készen lehetünk, egy szóba összesűrítjük: semmivel. Igaz, hogy Bayer maga soha sem kereste a kitüntetést. Végtelenül szerény volt. Sohasem kérkedett sem tudományával, sem irodalmi munkásságával vagy sikereivel s általában igen keveset beszélt magáról. Azt a bizonyos «én»-t sohasem hangoztatta, még kevésbé ejtette — hogy egy tudósunknak az angolokra tett megjegyzését alkalmazzam Bayerre — nagy betűvel. A szerény embert nem igen szokták fönt észrevenni, de Bayer egyszer mégis közel állt hozzá. Mikor nyugalomba vonult, megkérdezte főigazgatója, milyen kitüntetést szerezzen számára. Bayer nevetve, kérdéssel válaszolt: «Csak nem gondolja komolyan, hogy valami címre vagy rendjelre áhítom? De ha akar valamit tenni az érdekemben, legyen segítségemre, hogy megadja a minisztérium az V-ik korpótlékomat.» A megkívánt 25 évi rendes tanári szolgálatból ugyanis hiányzott még harmadfél éve, de ezzel szemben mint tollnok 13 évet töltött államszolgálatban. Hiába volt azonban a főigazgató minden igyekezete: az állam megtagadta 36 éve híven dolgozó szolgájától, az ország legmunkásabb tudósától az őt félig-meddig joggal is megillető

nyugdíj-többletet — évi kétszáz, romlott pesti banknyelven szólva kettőszáz K-t! Egyet elért vele a minisztérium : Bayer tanári pályájának utolsó akkordja harmonikusan simult az ouverture szégyenletes disszonanciájához.

Amit a hivatalos világ megtagadott Bayertől, az érdem elismerését, azt megkapta a tudományos világtól, s a bürokraták ridegségéért kárpótolta a szakemberek méltánylása. Tudós társai valóban megadták neki mindazokat a kitüntetések, amelyek hatalmukban állottak. Akadémiánk nemcsak azzal tisztelte meg, hogy közrebocsátotta első két nagy munkáját, hanem azzal is, hogy a *Drámatörténet* megjelenése után, 1899-ben megválasztotta az I. osztály levelező tagjává s a *Shakespeare* megjelenése után, 1911-ben, rendes tagjává. Jellemző a tudomány férfiainak igazságos érzületére, hogy Bayer tudományos munkásságának mind a három jelentős mozzanatát nyomban megjutalmazták — de volt-e magyar tudós, aki három tagsági oklevelét egy-egy ezerlapos könyvvel érdemelte ki? Majd 1912-ben a budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti kara választotta meg tiszteletbeli doktorává. Ez volt az a kitüntetés, amelyre Bayer legbüszkébb volt. A díszdoktori oklevelekkel ugyan nem fukarkodnak túlságosan az egyetemek, de rendszerint a közélet terén jeleskedő férfiaknak juttatják, akik tettel és nem könyvekkel szereznek érdemeket a tudomány vagy az egyetem fölvirágoztatásában, vagy éppen nemzetünknek és az emberiségnek jótevői. Egyszerű középiskolai tanárt, pusztán tudományos érdekért, sem Bayer előtt, sem utána nem avatott tiszteletbeli doktorává az egyetem tanácsa — ez teszi olyan jelentőssé Bayer kitüntetését. Átérezte ezt és finoman ki is fejezte a bölcsészeti kar akkori dékánja, Fináczy Ernő, midőn átnyujtván Bayernek a doktori oklevelet, a következő szavakat intézte hozzá : «Az oklevelet átnyujtom, abban a meggyőződésben, hogy amióta a budapesti egyetem fennáll, ez a kitüntetés nem ért még oly férfit, ki akkora tudást oly ritka szerénységgel párosított volna, mint amily tudás és szerénység egyesül Önben.» Még egy testület volt, mely érdeme szerint megbecsülte Bayer munkásságát, szülővárosa, Baja. Mást nem adhatott

nagy szülöttének, megtette hát a város díszpolgárának. Ez a cím sem rejtí önmagában az értéket — vidéki városaink készségesen díszítik föl vele polgártársainkat — de értékessé teszi az a meggondolás, hogy a díszpolgári székbe sok mindenféle ösvényen el lehet jutni, legkényelmesebben persze a politika országútján, de a tudomány berkein keresztül még alig jutott oda el valaki.

Másfelé Bayer pedig nem járt, sőt hovatovább a tudományt is ott csinálta a maga Török-utcai lakásában, amely 1894 óta végleges otthona lett. Megtartotta szülei halála után is, s akkor öltötte az magára jellemző alakját. Két egymásba nyíló utcai szoba volt, az első, a nagyobbik, a dolgozó, a második, a kisebb, a hálósobája, de eltérő rendeltetésüket mindössze az jelezte, hogy az előbbiben egy hatalmas íróasztal, az utóbbiban egy ágy állott — egyébként nem volt köztük különbség, s egyikben sem volt más, mint könyv és könyv, könyv mindenütt, köröskörül a falakon föl a mennyezetig, az asztalok lapján, a szekrények tetején, a padlón egymás fölé fektetve, még a székeken is, úgy, hogy ha látogatója érkezett, előbb valamelyik széket meg kellett szabadítani terhétől, hogy leültethesse vendégét. Azonkívül csak füst volt a két szobában, de azt aztán vágni lehetett, mert a cigaretta folyton ott égett az ajka bal szögletében. Nem volt könnyű bejutni hozzá, mert házvezetónője, az öreg Veronka asszony, nagyon őrködött, hogy hivatlan vendég ne tolaodjék gazdájához. Tisztelettel említsük meg ennek a derék asszonyságnak nevét. Bayer még szüleitől örökölte, s ma is a Bayer-család szolgálatában áll, megszakítás nélkül immár 54-ik éve. Mikor Bayer vagy ötven évvel a vállán, árván maradt, átvette a mindennapi élet viszonyai, apró-cseprő gondjai és bajai közé beleilleszkedni nem igen tudó öreg gyermek mellett az édesanya szerepét, gondoskodott minden kényelméről és kitűnő koszon tartotta. Ez utóbbi tekintetben éles szakadék választotta el fölfogásukat. Bayer igénytelen ember volt, amellet takarékos, Veronka asszony meg mindenhez értett, csak a főzésben való takarékoskodáshoz nem. Még az öreg Bayeréknél megszokta e téren a tékozlast s most is beleölte ura minden pén-

zét a konyhába — állandó volt ezért köztük a zsörtölődés. A meg-megújuló vitákban az utolsó szó ugyan a gazdácé volt, de az utolsó tett a házvezetőnőé — s minden úgy történt, amint Veronka asszony akarta. Csak a háború alatt s még inkább a nagy katasztrófa után változott meg az élet a Bayer-házban. Bayer azt a kis vagyonát, amelyet hosszú évtizedeken át igénytelenségével megtakarított — már t. i. amennyit nem fordított könyvvásárlásra — mint hazafiasan érző ember, utolsó fillérig hadikölcsönbe fektette, s annak elértéktelenedésével mindjobban ránehezedett a fokozódó drágaság súlya. Különösen utolsó évében szenvedett sokat a nyomasztó szegénységtől, de nem tudta magát rászánni, hogy könyveit, kézirat-gyűjteményét vagy képeit áruba bocsássa, ahhoz meg büszke volt, hogy másokhoz forduljon támogatásért. Inkább nélkülözött. A legtöbb szenvedést azonban maga okozta önmagának, makacsságával. konzervatív gondolkodását ugyanis átvitte a mindennapi élet terére is s a technika vívmányait csodálta, de maga körül nem tűrte. Irtózott pl. az újabb világító eszközöktől, a gáztól és villanytól, megmaradt mindvégig a petróleum mellett. S mikor már nem lehetett petróleumhoz jutni, inkább sötétben ült és gyötrődött, de nem vezettette be a villanyt lakásába.

Az iskola és a Török-utcai két szoba volt azóta, hogy Bayert ismertem, az ő egész világa. Fiatalabb korában is otthonülő ember volt, de akkor, ha társaságba ritkán járt is, színházba szívesen ment, kivált az operába, a Műcsarnok kiállításait is megnézte, sőt egyszer-kétszer külföldre is ellátogatott, Németországba és Velencébe. Az utazásról mondott le leghamarabb. Úgy találta, hogy a természet szépségei és a művészetek remekei nem érik meg azt a sok fáradságot és kellemetlenséget, amit értük cserébe adni kell. Mikor azután, igen korán, élete delén megöregedett, sőt megaggott, részint a munka kedvéért, részint veleszületett hajlamának engedve, mindenholnan visszahúzódt a maga csigaházába. A zene ugyan mindvégig vonzotta, de azért operába se járt többé, még akkor sem ment el, ha lakására küldték a jegyet, s inkább a telefon-hírmondón át hallgatta.

Sőt — szinte félek leírni, annyira hihetetlenül hangzik — a magyar színpad legrajongóbb híve, a magyar dráma és színészet monografusa, élete utolsó évtizedeiben még színházban is alig volt. Kétségtelen, hogy a haladó évekkel egyre jobban kitöltötte lelkének minden zúgát a munka s kizorítván onnan az érdeklődés egyéb tárgyait, nem érezte szükségét annak, hogy a tudományon kívül mással is foglalkozzék. Nem szorult semmire — de éppúgy nem szorult senkire sem. Bizalmasabb viszonyban nem volt senkivel — tanári testületének tagjain kívül pl. senkit sem tegezett — s noha eleinte, mint fiatal Kisfaludyista és akadémikus, sűrűbben érintkezett tudományos életünk szerepvivőivel és jól érezte magát körükben, személyes szint még irodalmi kapcsolatai sem nyertek, s egyik sem mélyült barátsággá.

Barátja valójában nem is volt több, csak az a három, akiket még ifjúkorában szeretett meg. Gyulai László halála után csak kettő maradt, a hű Bodrogi és egy szintén bajai származású ügyvéd, Drescher. Megható volt e három öreg összetartása, évtizedeken át még nem zavart jó barátságuk, de az érdem e részben, úgy nézem, inkább Bodrogié és Drescheré, mint Bayeré. Kétségkívül Bayer is ragaszkodott hozzájuk s ismerősei sorából csak hozzájuk, de a viszony melegségét és erejét inkább a másik kettő szívéből szította föl. Egy érdekes eset vet igen jellemző világot erre a baráti viszonyra. A két öreg hosszú évek óta minden szerdán meglátogatta Bayert s kedélyesen elbeszélgetve töltötték a délutánt — Bayer azonban sohasem ment feléjük. Egy alkalommal, a tizes évek elején, mikor búcsúztak, így köszönt el tőlük: «No fiúk, most két hónapra fölfüggesztjük a szerdákat!» Bodroginak nagyon rosszul esett ez a kurta-furesza elbánás: egy emberélet barátsága és szeretete nem érdemel annyit, hogy közölje velük az okot, amiért egy időre véget vet az évtizedes szokásnak! Nyilván valami komoly, nehéz munkán dolgozik, de legalább magát ezt a tényt említette volna Bayer! Mikor tehát letelt a két hónapnyi tilalom-idő, nem kísérte el Dreschert Bayerhez. Várta, hogy fölkeresse Bayer vagy legalább levélben érdeklődjék, miért nem jön hozzá újra. Várta, várta, de hiába. Bayer még Drescher-

től sem kérdezte meg, miért maradt el a másik hű embere. Vagy másfél évig nem látták egymást. Ekkor véletlenül találkoztak az utcán. Bodrogi szívéből Bayer megpillantásakor egyszerre leolvadt a reáerőszakolt jégkéreg, odament hozzá — de Bayer egy szóval sem kérdezte, miért maradt el tőle oly sokáig. Bodrogi persze ezentúl újra eljárt minden szerdán Bayerhez, s az éppoly kevésbé csodálkozott ezen, mint előbb a távolmaradásán.

Különös ember volt, tagadhatatlan, Bayer, de azért korántsem volt mogorva lélek vagy rideg emberkerülő. Ellenkezőleg, nyájas, derült kedély volt, szerette, sőt élvezte a társaságot, s ha valaki tudós társai vagy a fiatalabb nemzedék sorából meglátogatta otthonában — az ilyen látogatások persze mindig tudományos alapon történtek, s a látogatók kivétel nélkül okulásért fordultak hozzá — nagyon szívesen fogadta. Kedves, figyelmes házigazda volt, különösen akkor, ha a vendég, pipás ember lévén, tudta méltányolni az ő különféle dohányfajtáit — dohányainak jó minősége volt talán az egyetlen, amire büszke, sőt hiú volt! Ő azonban sohasem kereste mások társaságát, látogatást tudós társainál nem tett — hiszen, láttuk, még legjobb barátait sem kereste föl. Csak most, e megemlékezés adatainak összeszedése alkalmával, ébredtem tudatára annak, milyen kivételes szerencse lett osztályrészem 1914 legelején, egy szép téli napon. Akkortájt a Nemzeti Könyvtár Szigetiekötete ügyében, melynek összeállítását Bayer vállalta magára, mint a vállalat szerkesztője több ízben megfordultam nála megbeszélni a részleteket. Egy alkalommal este kerestem, de nem találtam otthon. Megízentem tehát házvezetőnőjétől, értesítsen azonnal, mikor látogathatom meg. Másnap délben maga Bayer keresett föl lakásomon, s miközben elintéztük sürgős dolgunkat — a Szigeti kötet tördelésénél merültek föl nehézségek — eszemágába sem jutott, hogy otthonom egy kisebb fajta világsoda színhelye lett.

Még az irodalmi és tudós körökben oly népszerű kávéházi asztaltársaságok is csak kezdetben és ritkán látták Bayert. Csak egy kivételt tett, egyetlen társaság vallhatta Bayert tagjának, az a tanári kör, jobbára Bayer testületé-

nek tagjaiból összeverődve, amely kedd esténként találkozott Buda egyik dunaparti vendéglőjében. Bayer, a társaság legtiszteltebb tagja, igen jól érezte magát ebben az inkább pedagógiai, mint irodalmi színezetű környezetben s a keddi estéről csak akkor maradt el, ha — nagy ritkán — nem érezte magát jól.

Ilymódon természetesen egyforma szürkeségben, állandó munkában teltek Bayer öregkori napjai. Sem emberek, sem események nem vittek bele nagyobb változatosságot, s azon nagy értékek közül, amelyek Madách szerint elviselhetővé teszik a földi szenvedéseket, Bayernek csak egyben lett része, a munkában, melynek «tere végetlen». A többi, az égi szó, a női lélek költészete és a dal, elkerülték tudós műhelyét. Vajjon ez az egy emberi érték kipótolta-e a többiek hiányát, vajjon a munka, mely az átlagos emberinél jóval nagyobb mértékben lett osztályrésze Bayernek, feledtette-e vele azt, amit érte mulasztott? Boldog volt-e valóban Bayer? Elmondhatta-e Berzsenyivel: úgy éltem, hogy életemet visszaélni ne bánnám? Vajjon, élte alkonyán, el-elmerengve egy-egy szabad percében a multakon, nem szorult-e el a szíve, ha a bohó ifjúság elszalasztott gyönyörűségeire, el nem játszott játékaira gondolt? Oly nehéz az emberi szív mélyére látni — Bayerére meg éppen nem lehet!

Az egyformaság, amely Bayer életét jellemezte, évek multával mindjobban fokozódott, és életének külső képe lassanként változást nem ismerő sablónná merevedett. A kora-délelőttöt az iskolában töltötte — később, szabadsága idején és nyugdíjba vonulta után azt is otthon, munkában — délfelé egy-két órát sétált, mindig a Dunaparton, a Margithídtól a Lánchídig meg vissza. Ilyenkor szívesen vette, ha valaki csatlakozott hozzá, de azt se bánta, ha egymagában kellett rónia az aszfaltot. Két órakor megebédelt s háromig pihent. Ebben az időben teremtetett lélek nem léphette át a küszöbét: Veronka asszony, mint valami sárkány, elűzött mindenkit. Háromtól késő estig szakadatlanul dolgozott. A kedd esti és szerdai találkozókön kívül csak vasárnap délután engedett magának pihenőt. Ez a nap a rokonoké volt, s rendszerint a Gaál- és Török-családok kö-

rében töltötte. Rokonait, valamint Sándor öccse családját nagyon szerette, s e művelt, kedves körben kitünően érezte magát. Élénk és friss volt a legutolsó időkig, könnyű helyen állott nála a szó, s mivel minden, amit hallott vagy olvasott, megragadt emlékezetében, és minden kérdésről gyorsan fogalmazott határozott véleményt, mindig volt mondanivalója. De szívesen hallgatott, ha másoknak volt kedvük beszélni, s egészen ment volt a sokat tudó emberek rendes hibájától: sohasem törekedett tudásával lehangolni társaságát. Így igen kellemes, megnyerő ember volt a társaságban is, annál inkább, mert megvolt benne is az elzárkózottan élő emberek természetes kíváncsisága más emberek ügyes-bajos dolgai iránt, s nem csak udvarias érdeklődést mutatott az őket foglalkoztató kérdések iránt, hanem valóban érdeklődött is, megjegyezte eseteiket, történetüket, sőt egyes mondásaikat és szokásaikat is s alkalmilag hivatkozott is rájuk, nagy örömet szerezve ezzel az illetőknek.

Ismerősei között nem igen tett különbséget, mindenkivel egyformán bánt: közvetlenül, de bizonyos, másoktól alig észrevehető tartózkodással. Mert érdekes: az ő rendkívüli zárkózottsága nem vált előttünk tudatossá. Hogy viselkedése kissé különös, azt észrevettük, de ez nem volt föltűnő, hiszen éppen tudós körökben sok a különös egyéniség, de arra nem gondoltunk, hogy ez a sokat és kedvesen beszélgető öreg úr valójában egy hét peccséttel elzárt lakat számunkra. Most, visszagondolva az együtt töltött órákra, meg tudom fejteni azt a látszólagos ellenmondást, hogy Bayer közlékeny és tartózkodó, sőt zárkózott volt egyszerre. A magyarázat az, hogy Bayer lelkének csak egyik felébe engedett bepillantani, az értelmibe, a másikat azonban, az érzelmit, szigorúan elrejtette előlünk, magának tartotta fenn, legfőlegbb családjá tagjainak árult el belőle egy keveset. De amit mondott, az árnyalatban is, tenórban is mindig igaz volt. A tettetést, a pózt, a nagyképűséget magában nem ismerte, másban utálta, egyszerű és természetes volt minden szava, minden tette.

Viselkedésének magyarázata egyfelől sajátos lelki alkata és vérmérséklete, másfelől az ebből kisarjadt világnézete.

Az élet kicsinyes vonatkozásaiban könnyen kijött a sodrából, de az élet nagy kérdései nem izgatták. Mivel a sorstól nem várt semmit, vele szemben a hideg, objektív szemlélő álláspontjára tudott helyezkedni, vette úgy, amint van. A világgal nem sokat törődött, nem szörnyűködött az élet, a sors fordulatain, de nem is lelkesedett módfölött rajtuk, nem ostromozta és nem gúnyolta embertársait, de nem is dicsőítette. A világot is, az embereket is bizonyos nyugodt filozófiával nézte. Annál könnyebben, mert a szélsőségek minden téren távol állottak lelkétől. Az arany középút és a józan közepszer embere volt, jelszava a nil admirari, elve az ataraxia, a lélek nyugalma. S hogy az a flegma, amellyel a világot nézte, nem fajult egykedvűséggé, közömbösséggé, annak oka, hogy a külvilág minden személyes vonatkozástól menten is, objektíve, érdekelte — mint a csillagászt az égi testek, vagy mint a zoológust egy ritka bogár. Megfigyelte hát az életet, szép csöndesen, megformálta róla a véleményét, de nagyobb érzelmi reakció nem támadt a lelkében, még kevésbbé akarati elhatározás. A dolgok menetébe nem avatkozott, még a sors apró kerekeinek küllői közé sem nyúlt bele: forogjanak, amint a végzet és az emberek hajtják. Nézeteit nem titkolta, de nem is erőltette senkire: gondoljanak és cselekedjenek a többiek, amit akarnak. S ha esetleg nagyon nem tetszett neki a játék, szó nélkül, hang nélkül visszavonult. Flegmája csak akkor hagyta el, ha a magán- vagy közélet valamilyen visszaélése került szóba, kivált az elfajult magyarok hazafiatlan, nemzetellenes merényletei. Ilyenkor kitört, levette a féket nyelvéről, s az hű tolmácsa lett háborgó indulatainak.

Egyéniségének ezt a vonását még írásai is elárulják. Bayer nyugodt, tárgyilagos író volt, olyan mértékben, mint kevés más tudósunk, s írásaiban éppúgy tartózkodott a szélsőségektől, mint az életben. Stílusát teljes tárgyyszerűség és nagyfokú higgadtság jellemzi, akár epikai nyugalomnak is nevezhetnők. De ha a mult rajzában, a színészet vagy a dráma történetében, nyegleséggel, haszonleséssel találkozik vagy azt látja, hogy a legnemesebb eszmét, a hazafiasságot, és a legszentebb érzést, a nemzetit, az önzés szolgálatába

állítják az élelmeselek : akkor hangot vált, az értekező próza szárazsága emelkedettségnek ad helyet, a hæv és szendedély szavai áradnak tolláról. Könyvei egyébként is híven tükrözik egyéniségét, világnézetét és vérmérsékletét. Bayernek flegmájából kihajtott világnézete érteti meg, mint tudott nemcsak türelmesen végigolvasni annyi csapnivaló silány drámát, hanem komolyan írni is róluk, a nélkül, hogy elhagyta volna nyugalma. Ritka eset, hogy valamilyen szatirikus megjegyzés csúszik ki a tollából, rendszerint megőrzi komolyságát még az emberi elme torzképződményeivel szemben is. A tréfa iránt volt érzéke — nagyon szerette pl. az anekdotákat — de a humor iránt már alig, neki magának meg éppen nem volt humora, s kis könyvtárra menő írásaiban alig találunk egy-két élcet. A legjobb közöttük az, amelynek kíséretében Wurzbach Calderon-monografiájának magyar adatait kiegészíti : «készségünk, amellyel osztrák író társaink segítségére sietünk, egyáltalán nem igazodik a kvótához.»

Buffon híres mondása kitűnően talál Bayerre : Bayer, az író, egy volt Bayerrel, az emberrel.

V.

(Bayer hypochondriája. — Utolsó napjai. — Halála.)

Mint minden derék magyar életében, Bayerében is nagy fordulatot okozott a háború. Nem azokra az anyagi bajokra célzok, amelyekről főntebb megemlékeztem. Ezeket ő, aki egy életen át belegyakorolta magát a lemondásba, könnyen tűrte. Lelke volt kitéve a súlyosabb támadásoknak : belevette magát a pesszimizmus férgé. A háború kitörése óta nagy aggodalommal, majd teljes reménytelenséggel nézte a nagy küzdelem lefolyását, de lelki gyötrelmeiről szokása szerint családja tagjain kívül senkinek sem szólt, már hazafias kötelességből sem, nehogy terjessze a csüggedést. S ezek a lelki kínok visszahatottak szervezetére is. Egészségével azelőtt valójában sohasem volt baja, szervezete erős és ép volt, és noha kissé hypochondrikus lévén, túlságosan vigyázott magára — vagy talán részben azért — beteg

egész életében nem volt. Valahogyan azonban fejébe vette, valószínűleg még fiatal korában értette félre orvosa szavát, hogy szerfölött hajlamos a betegségekre s mivel szerette az életet, iparkodott minden áron megakadályozni a veszedelmet. Csak egy segéllyel nem élt — orvosával. Orvost nem hívott soha magához, s ha elvétve rosszul érezte magát, holmi «házi szerek»-hez fordult s hatásukkal mindig meg volt elégedve. Nem csoda, mert ezek a múltó természetű zavarok, inkább, mint bajok, maguktól is rendbe jöttek.

Hypochondriája néha halálfélelemig fokozódott, de ez inkább az egészséges ember kacérkodása és tetszélgeése volt, mint a beteg ember tragikus érzése. Jellemzően megvilágítja ezt egy kedves esete. Az 1910-ik év kora tavaszán a Dunaparton sétálva találkozott egy matematikus barátjával s elpanaszolta neki, hogy nagyon aggódik életéért, azt hiszi, nem viszi már sokáig.

— Talán beteg, kolléga úr? — kérdezte tőle résztvevően barátja.

— Nem, nincs semmi bajom — felelte Bayer — de 58 éves lettem, ez pedig rossz szám.

— Rossz számok nincsenek, legfölből a prim-számok, s az 58 nem az! — hangzott a matematikus felelete. (Prim-számok azok, melyeket csak 1-gyel és önmagukkal lehet osztani.)

— De bizony rossz szám az 58-as, mert $5 + 8 = 13$, és így ebben az évben valószínűleg meg fogok halni!

A matematikus egypár pillanatig hallgatott, aztán megszólalt:

— Nézze, kolléga úr, ha ez igaz volna, akkor magának már kilenc éve halottnak kellene lennie.

Bayer csodálkozva nézett reá.

— Igen — folytatta amaz — mert 49 éves korában is 13 volt a két szám összege, és kolléga úr mégsem halt meg akkor. Ennélfogva bátran lehet még 67, 76, 85, sőt 94 éves is, mert e kétjegyű számok számjegyeinek összege mindenütt 13! Figyelmeztetem azonban, hogy a 94-ik éve valóban veszedelmes év lesz, abban az életévben már könnyen meghal az ember.

Ez a kis matematikai megvilágítás megnyugtatta — jelül, hogy halálfélelme nem tört föl nagyon mélyről.

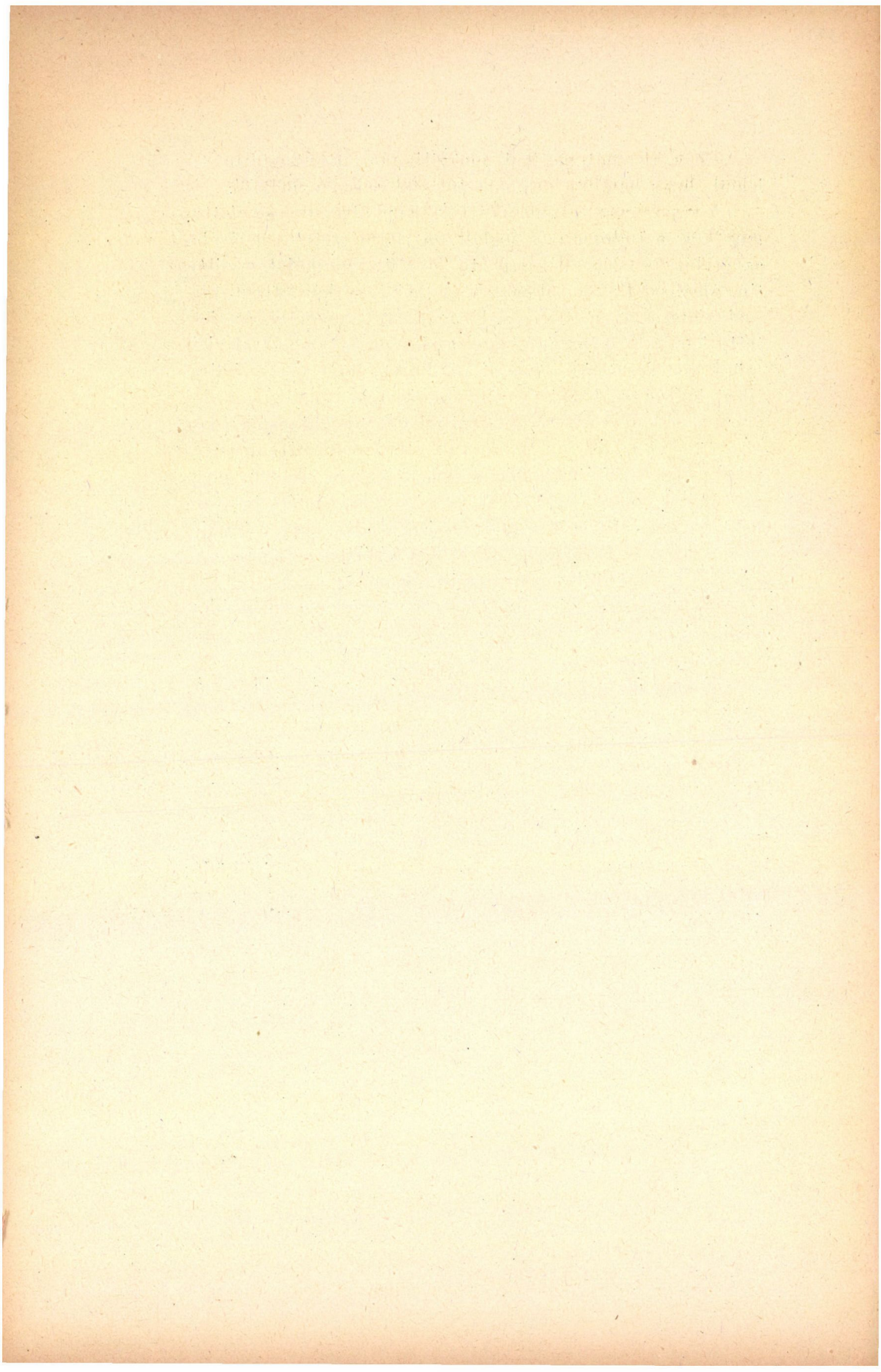
Vas egészségét azonban észrevétlenül kikezdte egy alattomos kór, a tudományos foglalkozás természetes velejárója, az érlemeszesedés. Megalapozta pusztító munkáját a nikotin, amellyel Bayer túlságosan élt, mintegy kárpótlásul tartózkodásáért az érlemeszesedés másik két mérgétől, és sietette lefolyását a háború, azok az izgalmak, melyek küzdelmünk szerencsétlen fordulatai alkalmából Bayert, pesszimiztikus fölfogásával, kétszeresen megviselték. A háború utolsó évében, mikor már veszve látott mindent, jelentkeztek a kór első tünetei, majd a rohamosan torlódnó nemzeti katasztrófák, a fegyverletétel, a forradalom, a vörös uralom, megpecsételték sorsát. Az 1919-ik év vége felé már érezte közeledő halálát. Mikor december elsején átadta házvezetőnőjének a fizetését, ezekkel a szavakkal kísérte :

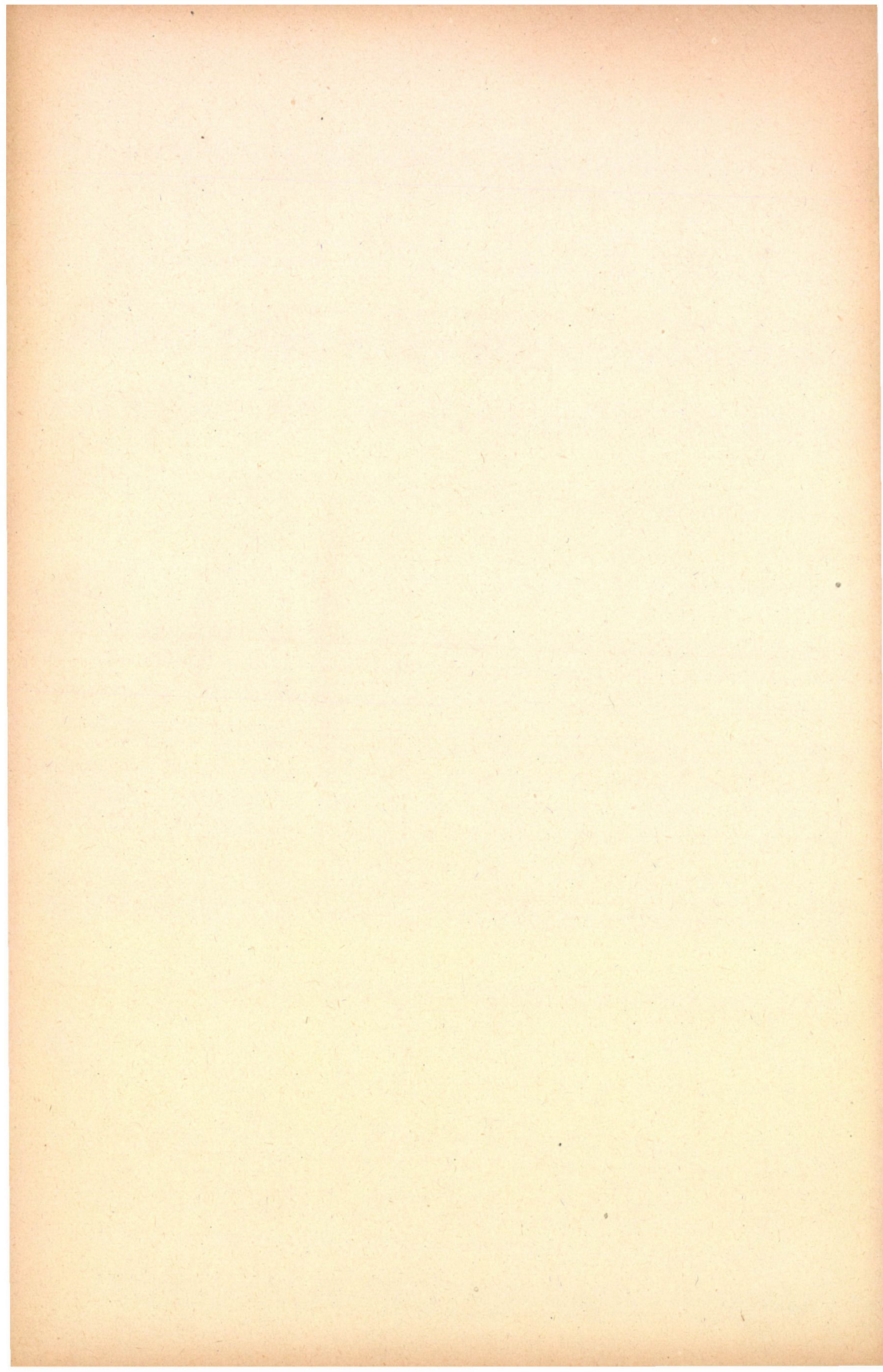
— Ez az utolsó pénz, amit tőlem kap!

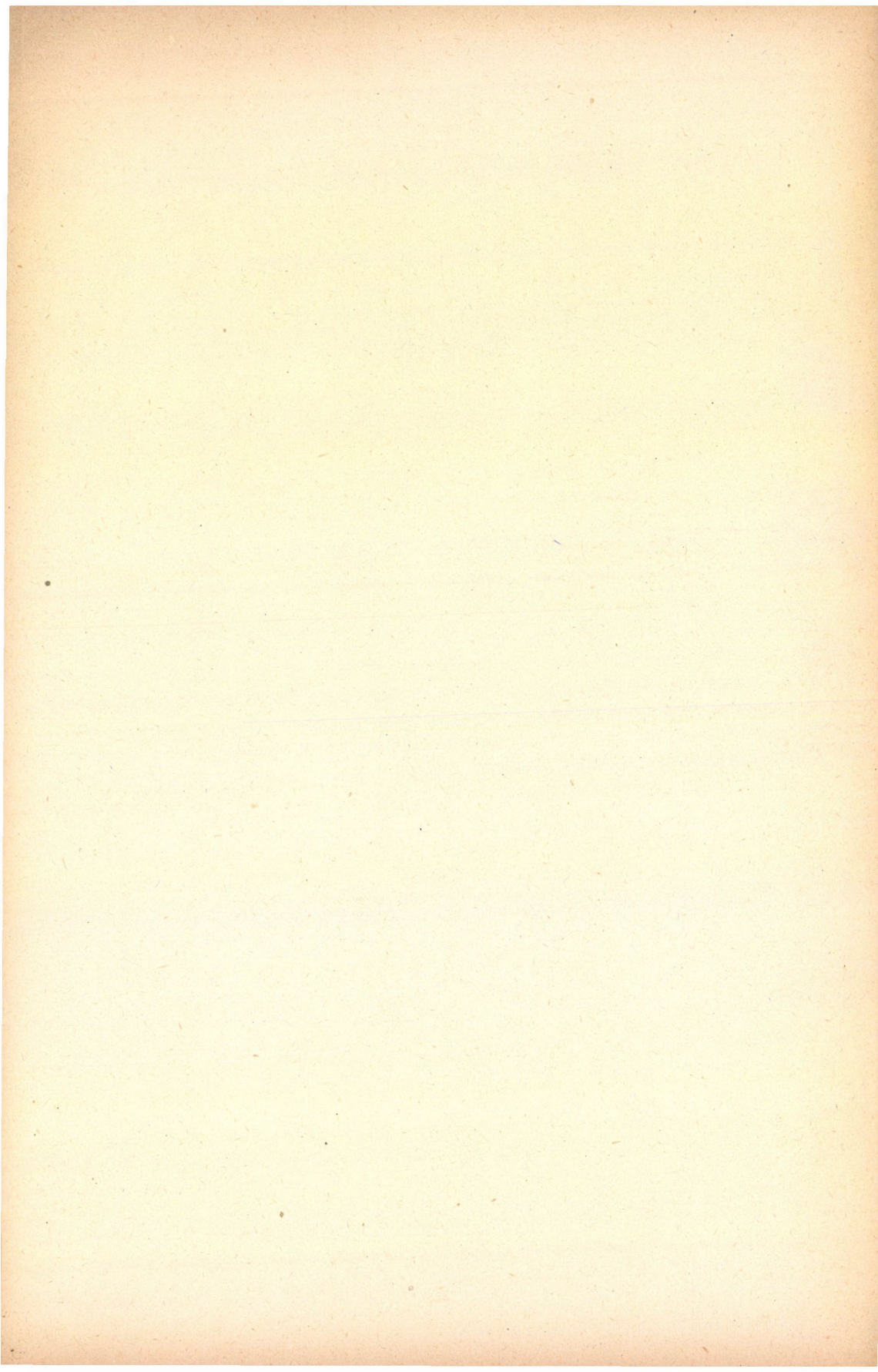
A következő éjjel álmot látott. Megjelent előtte édesatyja és így szólt hozzá :

— Józsi fiam, készülj, 19-én eljövök érted!

Ez az álom rendkívül hatott reá. Nagyfokú idegesség vett rajta erőt, s ez heves szívgyörcsöt idézett elő. A lelki feszültség, a halálnak előre vetett képe s a nyomán járó izgalom meggyorsította a szervezet bomlását, s ismételten szívgyörcsök támadták meg. Utoljára december 11-én. Másnap 12-én d. u. 4-kor lefeküdt a chaise longue-ra s meghagyta házvezetőnőjének, hogy 7-kor keltse föl. Mikor az a megszabott időben bement hozzá, halva találta. Szélhűdés ölte meg álmában, egy héttel korábban, mint ahogy megálmodta.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
**ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.**

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 8. SZÁM.

**BÓDISS JUSZTIN JÁNOS L. TAG
EMLÉKEZETE.**

IRTA

CSENGERY JÁNOS
R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1924 OKTÓBER 27-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926.

Bódiss Jusztin János 1. tag emlékezete.

Irta és a M. Tud. Akadémia 1924 október 27-én tartott összes ülésén
felolvasta : Csengery János r. tag.

A magyar tanárok 1893-ik évi görögországi tanulmányútja, az effajta tanulmányutak úttörője, nemcsak a klasszikusok tanításában is rendkívül fontos *szemlélés* és *szemléltetés* (autopsia) érdekében hatott üdvösen középiskolai tanításunkra, hanem egyebek közt abban a tekintetben is megbecsülhetetlen haszonnal járt, hogy különböző felekezetekhez tartozó, különböző intézetekben működő világi és egyházi tanárokat, akik azelőtt talán hírből is alig ismerték egymást, egy egész hónapon keresztül útitársi, sok esetben baráti viszonyba hozott egymással. Azon az egész életre szóló, semmi mással nem pótolható szellemi kincsen kívül, mellyel ez az azóta ismételve bejárt út olyan jelentős mértékben hozzájárult életem tartalmának és legkedvesebb emlékeinek gyarapításához, ennek az emlékezetes útnak köszönhetem több derék magyar tanárnak s köztük különösen *Bódiss Jusztinnak* a barátságát, akit a közoktatásügyi kormány a tanulmányút egyházi elnökéül *dr. Pasteiner Gyula* világi elnök mellé állított. Csakhamar szemembe tűnt az akkor még alig harminc éves, lelkes, szépszavú benediktinus s már az *Espero* fedélzetén folytatott beszélgetéseink folyamán mindinkább erősödött bennem az egyénisége iránt való rokonszenv s a meglepő erudíciója iránt bennem támadt elismerő tisztelet, mely egy hónapig tartó gyakori együttlétünk s közös élményeink hatása alatt benső barátsággá fejlődött. Ez a barátság attól az időtől kezdve az ő váratlan haláláig, huszonnyolc éven keresztül nemcsak zavartalanul fennállott, hanem lehetőleg még erősödött. Bár a Kolozsvár és Pannonhalma közt levő távolság akadály volt a gyakori érintkezésnek, a hosszú idő alatt

egypárszor felkerestük egymást s ennek az lett a következménye, hogy ő nemcsak irántam, hanem családom minden egyes tagja iránt mindig szeretetet, figyelmet és gyöngédséget tanúsított s Isten hűséges szolgájaként valóságos közvetítője lett a család lelki érdekeinek a legmagasabb zsámoly előtt. Találkozásaink gyakoriságának hiányát pedig a levelezésnek meg nem szakadó folytonossága pótolta közöttünk. Leveleire bízta ő reá úgyszólván minden gondolatát, egyéniségének minden megnyilatkozását, mint a római Lucilius az ő satíráira. Csaknem naplószerű pontossággal megírta mindazt, ami magános cellája falai közt foglalkoztatta. Mert elvonult élete a *Mons sacer Pannoniae*-n nem gátolta abban, hogy figyelemmel kísérje közéletünket kivált tanügyi téren s Szent Benedek rendszabályaiban sem talált semmi tilalmat arra nézve, hogy társainak, sőt barátainak tekintse azokat is, akik kath. egyházi rendhez nem tartozva vagy más felekezetnek lelkes hiveiként szolgálják a magyar tanítás ügyét. Bátran elmondhassa a görög felvilágosodás költő-philosophusával, Euripidesszel:

„A jó embert, bár a világ végén lakik,
Barátomúl becsülöm, ha nem látom is“.

A M. Tud. Akadémia első osztálya előtt, mikor nekem juttatta azt a megtisztelő megbízást, hogy korán elhunyt tagtársunk emlékezetét e helyen felújítsam, bizonyára nem volt ismeretlen az imént vázolt baráti viszony; kétségkívül arra is gondolt, hogy egyike voltam azoknak, akik Bódisst ismételtén levelező tagságra ajánlották. Engem azonban, bár a *vir bonus*-nak ezt az *officium honestum*-át kétszeres okból sem háríthattam el magamtól, jó ideig nyugtalanított az az aggodalom, vajjon az elhunyt barátot annyira becsülő szeretetem nem fogja-e megvesztegetni ítéletem tárgyilagosságát, s ha nem, vajjon tisztelt akadémikus társaim nem fogják-e mégis azt gondolni, hogy az elhunyt érdemeinek méltatásában inkább az elnéző, sőt elfogult jó barát, mint a *sine studio* elvét érvényesítő *candidus iudex* nyilatkozott meg? Ez az aggodalom annyival inkább elfoghatott, mert tudtam, hogy Bódis Juszti tehetsége, tudása és irodalmi érdemei életében is eltérő méltatásban részesültek. Így jutottam arra az elhatá-

rozásra, hogy róla kialakult véleményem és felfogásom megrostálása céljából azokat is megkérdezem, akik vele gyakrabban érintkeztek, működésének úgyszólván mindennapi megfigyelői voltak, vele többé-kevésbbé együttműködtek: volt tanárait, tanártársait és tanítványait. E célból a múlt év nyarán két hetet arra szántam, hogy fölkeressem azokat a dunántúli, főleg bencés rendházakat, melyekben az említett viszonyok egyikének vagy másikának megléte remélnem engedte, hogy Bódissról, mint emberről, mint papról és tanárról, mint tudósról megbízható tájékoztatást szerezhetek. Ezek alatt a különben igen kedves és emlékezetes vándorlásaim alatt, melyeknek főlemelő tapasztalatai a lelki vigásznak s a jövőben való bizalomnak olyan jótékony balzsamát csöpögtették hazafiui fájdalomtól sajgó szívemre, örömmel és megnyugvással láttam, hogy Bódiss Jusztinról kialakult vélekedésemben korántsem állok egymagamban, mivel azt a leghivatottabb és legmegbízhatóbb tényezők is megerősítik és igazolják. Egy *Burány Gergely*, egy *Kroller Miksa*, egy *Wargha Samu* — hogy a *princeps vir*-ek egész sorozatát ne említsem — olyan férfiak, *quibus placuisse non ultima laus fuit*. Általuk és sok mások által hitemben és vélekedésemben megerősítve nyugodt lélekkel fogok hozzá a tek. Akadémia megbízásának teljesítéséhez; hiszen jól tudom, hogy mindenkinek tetszeni hiábavaló törekvés, másfelől Hamlettel tartok, hogy ha mindenkivel szorosan vett érdeme szerint kellene elbánni, nem lehet tudni, hányan kerülnők el a mogyorófa-pálcát.

Én nyíltan megvallom: úgy érzem, hogy ha Bódissról szóló megemlékezésem keretében csak az irodalmi és tudományos érdemeket venném számba s figyelmen kívül hagynám az embert, a papot és a tanárt, a róla felidézett kép bizonyos hiányokat mutatna s mint egy rideg számadás talán igazságtalan is lenne, mert az egyéni értéket nem tüntethetné föl a maga totalitásában. Ezért, bár e megemlékezés nem akar részletes életrajz lenni, mégsem akarom hallgatással mellőzni életének, fejlődésének fontosabb adatait egyrészt, mert ezek adják kezünkbe a méltányoló megértés kulcsát, másrészt, mert az az életpálya, amelyet Bódiss megfutott, olyan tanulságokat is foglal magában, amelyek nem egészen érdektelenek.

Bódiss János (keresztnevét a bencés rendbe léptekor cserélte föl a *Justinus* névvel) a zalamegyei Túrje községben szegény földmives szülőktől született. Már elemi iskolás korában árvaságra jutott s nőtestvére, *Mária* vette gondjaiba, aki Stekovics nevű uradalmi béresnek, később önálló majoros kisgazdának volt a felesége.

Bódiss jó magaviseletével és tehetségével már a türjei elemi iskolában magára vonta Kutasy Bertalan premontrei plebános figyelmét. Általa nyerte meg Simon Vince prépost pártfogását s ennek köszönhetette, hogy a keszthelyi premontrei algimnáziumba fölvevették. Annak négy osztályát jeles eredménnyel végezte s különösen a latinban tűnt ki. Tanárai, kik nagyon megkedvelték a lelkes, törekvő gyermeket, e *non sine dis animosus infans*-ot, meleg ajánlással a szombathelyi premontrei főgimnáziumba küldték s különösen az akkor tanárként ott működő Burány Gergelynek, jelenleg csornai premontrei prelátus prépostnak figyelmébe ajánlották. Hálásan említem, hogy a Bódiss ifjúságára vonatkozó részletes adatokat éppen ő méltóságának köszönhetem, ki volt tanítványa iránti érdeklődését és kegyeletét személyes megjelenésével is kifejezte. Ő eszközölte ki Hidasy Kornél püspöknél, hogy Bódiss-t is felvette ama tizenkét tanuló közé, akiknek ebédet és vacsorát szokott volt adni, Simon Vince prépostot pedig a segélyezés gyarapítására kérte föl. Azután instruktori állást szerzett neki s így életfönn tartását biztosította. Nem is szűnt meg Bódiss egész életén keresztül a legmelegebb ragaszkodással és hálával adózni a róla atyailag gondoskodó Burány Gergelynek. Ennek a ragaszkodásnak tulajdonítható az is, hogy Burány tanárnak szaktárgyait, a görögöt és a latint kiváló kedvvel és buzgalommal tanulta. Világos, okos, formás feleleteivel csakhamar kitűnt és tekintélyt vívott ki magának az osztályban. A magánérinkezésben nagyon szerény, sőt bátoratlan volt. Csak akkor melegeedett föl s derült félénk arca boldog mosolyra, ha a tanár barátságos kérdéseket intézett hozzá és kiténtetesképen *János*-nak szólította.

A tanítás tárgyai közül a nyelveket és irodalmakat kedvelte leginkább, de a többi tárgyat is erős kötelességtudással

és szép eredménnyel tanulta, csak a matematika iránt volt kevés a fogékonysága s így lelkesedése is. Az V. osztályt követő nyári szünetben otthon, Türrjén Cicero Catója és Laelius alapján két hosszabb latin értekezést írt az öreg-ségről a családi életre s a barátságról az iskolára alkalmazva, melyekben nemcsak bámulatos megfigyelő képességről, józan felfogásról, hanem főképen finom és gyöngéd erkölcsi érzékről tett tanúságot; a nyelvvel pedig grammatikailag már akkor csaknem hibátlanul tudott bánni. Ezeket a latin dolgozatokat a VI. osztályra való beiratkozaskor átadta Burány Gergelynek annak igazolása végett, hogy a vakációt nem töltötte tétlenül. Kérte, legyen szíves átolvasni s őt botlásaira figyelmeztetni. Ez megtörtént s Bódiss megkapta a legszebb jutalmat, a tanár boldogító elismerését. A VI. osztályban nagyon tetszett neki a görög mondattannak az olvasmányok alapján való fölépítése, ami akkor még fehér holló volt tanításunkban, de fő tárgya azért a latin maradt. Egy tavaszi nap reggelén elment Burány Gergelyhez azzal a kéréssel, hogy kérdezze ki alaposan a Bartal-Malmosi nagy mondat-tanából, mely neki nagyon megtetszett, bár az iskolában a Szepesi-féle latin nyelvtant tanulták. A tanár, akit ez a kérés meglepett, azt válaszolta, hogy szívesen teljesíti azt, de nem szobájában, hanem az osztályban, hogy mások is okuljanak és tanuljanak belőle. A következő latin óra tehát egészen a „János“ megforgatásának volt szentelve. Mint nagyobb növésű fiú, az utolsó padban ült. A „János“ felhívásra önrztesen emelkedett föl s mohó készséggel várta az ostromló kérdéseket, melyekre az új rendszerű mondat-tan szerint kifogástalan feleleteket adott. A szabályok igazolására szolgáló példamondatokat is úgy tudta, hogy szerzőiket is megnevezte. A tanulók hátrafordulva mind Bódisst bámulták, akinek ez egész életében talán legboldogabb napja volt. De tanárának öröme sem volt kisebb.

Egy más alkalommal jelentkezett, hogy Cicerónak Catilina ellen tartott első beszédjét fennakadás nélkül elmondja. Sikerült vállalkozásával nemcsak nagyszerű emlékező tehetségének, hanem lelkes és lendületes szavalókéességének is szép bizonyosságát adta.

A VI. osztályban már a pályaválasztás kérdése is foglalkoztatta. A cistercita rendhez benyújtott pályázata a mennyiségtanból nyert gyöngébb osztályzata miatt sikertelen volt. Ezen elkeseredve elment Burány Gergely tanárához. Tudja — úgymond —, hogy a VIII. osztály elvégzése után az ő pártfogásával premontrei lehetne. Szívesen is lenne az, de addig várni nincs türelme s azt sem szeretné, hogy a premontrei gazdaságban alkalmazott rokonai ezen a címen elbizakodjanak s a helyzettel visszaéljenek. Úgy határozott tehát, hogy nem folytatja gimnáziumi tanulmányait, hanem a tanévet befejezván, elmegy a türjei jegyző mellé őrknak. Erre könnybe lábadt a szeme. Burány atyai jósággal figyelmeztette, hogy nem jegyzői őrökságra, hanem a tudomány művelésére született. Ezért jöjjön csak vissza s a VII. osztályból folyamodjék a Szentbenedek-rendbe. Bódiss megkönnyebbült lélekkel távozott vakációra, Türjére s annak leteltével csakugyan visszatért Szombathelyre. Ott mindjárt elment Burányhoz s kezében egy apróbetűs vastag gyakorlatos füzetet szorongatva elmondta, hogy a nagy szünetet főleg a görögre fordította, mivelhogy nagyon érdeklődött az Anabasis alapján fölépített mondattani szabályok iránt. Meg is próbálta Bartal-Malmosi latin mondattani alapján összefoglalni a görög mondattan rendszerét s kéri munkája szíves átnézését. Burány átvette a vaskos füzetet s bámulva látta, hogy egyéb segédkönyv hiányában is milyen ügyes, szép, rendszeres munkát végzett, a legalkalmasabb mondatokkal illusztrálva a szabályokat. „Látod, János, — mondá Burány — igazam volt, hogy te a tudományra születél.“ Bódiss szemérmes mosollyal, megelégedetten távozott.

A VII. osztályban aztán különösen a görög nyelvvel foglalkozott. Az auctorokból sok részletet könyv nélkül megtanult, de azért a latin nyelv studiumát sem hanyagolta el. Elérkezett az az idő, hogy fölvételért folyamodott Pannonthalmára. A fölvétel boldoggá tette s mindhalálíg hűséges, ragaszkodó tagja maradt rendjének, de azért a csorna-premontrei rend iránt is meleg vonzalmat tanúsított.

Tisztán csengő tenor hangjával a diák énekkarnak igen értékes tagja volt. Később is, mint győri tanár, gyönyörű

énekével nagyszámú intelligenciát vonzott a bencések templomába. Épen olyan kitűnő volt szavalónak is. Ha szavalt, teljesen kibontakozott bátortalanságából. Említsük meg mindjárt, hogy kiváló egyházi szónok vált is belőle. Prédikációit, melyekben főképen a társadalom hibáit ostromozta, nemes erkölcsi hév, emelkedett világnézet és erős hazafias szellem hatotta át.

A középiskola VIII. osztályát már mint pannonhalmi novicius végezte. Ott Kroller Miksa tanította görögre, Abday Asztrik latinra. Kroller Miksa zalaapáti apát ma is bámulattal adózik Bódiss kiváló memoriájának. Judiciuma már nem volt ezzel arányban. Olyan buzgó volt bűvárkodásban, tanulásban — mondja róla Kroller —, hogy nem lehetett neki elég dolgot adni. A többtövíű görög igék (vulgo: „rendhagyók“) ragozásában teljes biztosságra tett szert. Nagy hatással volt rá Abday Asztrik, a geniális, bár cynikus interpretator, aki Cicerót szószátyárnak nyilvánította, de szépen és plasztikusan fordította Horatius Ars poetikáját.

Budapesten megszerezvén tanári oklevelét (1887) s áldozó pappá szenteltetvén, először Győrött, majd egy félévig Kőszegen tanárkodott volt tanárának, Kroller Miksának igazgatása alatt. Itt már erősen foglalkoztatta a latin nyelv tanításának módszere, miről terjedelmes tanulmányt írt az iskolai Értesítőben. 1890-ben már a pannonhalmi tanárképző főiskolához került s ott töltötte életének legjelentősebb szakaszát, 26 évet. Ez alatt az idő alatt fejtette ki irodalmi működésének javarészét is. A nyilvános élettől való elvonultsága s az a soha nem lankadó érdeklődés, élénk figyelem, mellyel a szakjához tartozó vagy azzal érintkező tudományos irodalom fejlődését kísérte, nem volt akadálya annak, hogy a tanügyi intézményekkel és a tanügy munkásaival érintkezésbe lépjen, s bár egyházának és rendjének mindig tisztaéletű, hű fia volt, felekezeti elfogultság és elzárkózás nélkül pártoljon minden olyan törekvést, mely a széthúzó elemek egyesítésére s az igaznak, jónak és szépnek megvalósítására irányult. Ezt a concilians, békét hirdető, mondhatnók: apostoli működést főleg az Országos Tanáregyesületben fejtette ki, mint annak r. tagja, majd egyik alelnöke, később tiszteletbeli tagja. Már

az egyesületnek Debrecenben tartott közgyűlésén (1898) a fehér asztal mellett mondott ünnepi toastja emelkedett szellemmel hirdette a vallási türelem követelményét s lelkesen ünnepelte Kiss Áront, mint főpásztorát annak az egyháznak, mely mindig zászlaján hordozta a vallási türelem, szabadság és fölvilágosult szeretet jelszavát. Később, különösen az Alkotmány hasábjain éles támadásokban részesült az Orsz. Tanáregyesület. Azzal vádolták, hogy vallástalan, felekezetiellen, keresztény-ellenes irányban működik. Lelkesen védelmezte Bódiss e vádak ellen a tanáregyesületet és elnökét, Beöthy Zsoltot, kihez benső szeretet fűzte, valamint utódját, Négyesy Lászlót több alkalommal, különösen pedig a selmecbányai közgyűlésen (1909), ahol egyebek közt ezt mondta: „Elvászthat bennünket bármely hitvallás, bármely pártállás, de a vallás-erkölcsös műveltség közös elemei s a magyar haza fennmaradhatása — kell, hogy egyesítsenek bennünket mindenkor“.

E közéleti tevékenységen kívül elszólította még Bódiss pannonhalmi cellája falai közül a Magyar Tud. Akadémia, mely előbb a classica-philologiai bizottság külső tagjává, majd levelező taggá választotta (1911), a Szent István Akadémia, melynek rendes tagja lett s a budapesti orsz. középiskolai tanárvizsgáló bizottságban elfoglalt bizottsági tagsága, mellyel őt szaktudásának és tanárképző működésének elismerésül, a Tanárvizsgáló Bizottság elnökségének ajánlatára, a közoktatásügyi kormány kitüntette. Sok szép utazást is tett főleg abból a célból, hogy a görögök és rómaiak művészeti maradványait megismerje. Kisebb-nagyobb baráti társaságokhoz csatlakozva így tett többrendbeli utazást Görög-, Olasz-, Német-, Francia- és Angolországban, a Louvre és a British Museum páratlan antik műemlékeivel kiegészíteni kívánván Görög- és Olaszországban szerzett tapasztalatait. Szívesen fölkereste a külföldi benediktinus kolostorokat s örömmel ragadta meg azt az alkalmat, mely lehetővé tette, hogy a bécsi kapucinusok templomában Szent István ünnepén lendületes, lelkes magyar prédikációt mondjon.

Ezek voltak szórványos világi szereplései a különben elvonulva élő, a könyvek olvasásában és tanulásában mértéket

alig ismerő, magányszerető léleknek, holott máskülönben tele volt életerővel, munkában fáradságot nem ismerő energiával s ha útja a mons sacer Pannoniae helyett a világi élet színterére vitte volna, ki tudja, milyen vezető szerep juthatott volna osztályrészül? Egyszer-kétszer úgy látszott, hogy útja csakugyan a szélesebbkörű, világi élet felé fordul. Szóba került a debreceni, majd a pozsonyi egyetem tanári állásainak betöltésekor s ez a lehetőség erősen fölkelte benne a szélesebb körre hatni tudás vágyát. Azonban közbe jött egy sajnos esemény, mely életének tragikumává lett. Egy vád emeltetett ellene a tudományos sajtóban, mely *plágium*ról szólt, holott egy kis megértéssel és jóakarattal akaratlanul történt *lapsus memoriae*-ről szólhatott volna. A leglelkiismeretesebb emberrel is megeshetik — s Bódiss mindenesetre az volt —, hogy egy *névtelenül* (német iskolai Értesítőben) megjelent értekezés szerzőjének nem tudja, vagy ha tudta, évek múltán méltán elfelejti a nevét s így nem is nevezheti meg forrásai közt. Nem foglalkozunk itt e kellemetlen ügy részleteivel, csak annyit mondunk, hogy Bódiss egyéniségéhez, jelleméhez a *mala fides*-nek árnyéka sem férhet s így a hozzá méltatlan vád alól föl kell mentenünk. *Tévedni* pedig emberi dolog. Sajnos, az ő büszke önérzete és érzékenysége — nem találva megnyugvást öntudatának tisztaságában, azt diktálta neki, hogy fölvesse a bizalom kérdését az előtte legilletékesebb helyen s Pannonhalmáról való elhelyezését kérje. A kérés meghallgatásra talált s bekövetkezett az, hogy ő, aki 26 éven keresztül tanárokat képezett a pannonhalmi tanárképző főiskolában, tanárkodása első éveinek feladataihoz visszatérve ismét a görög-latin név- és igeragozást taníthatta a komáromi bencések főgimnáziumában. A kis diákoktól bizony már régen elszokott: nem kis önmehtagadásba került hozzájuk leereszkedni, kis-iskolás nyelven beszélni, a latin stílus finomságai helyett a grammatikai helyesség követelményeit hangsúlyozni. Mindamellettségre annyira élt benne a tanári hivatás szeretete, hogy ebbe is beletörődött s kezdte visszanyerni lelkének megzavart nyugalma, sőt a nagyközönség körében is meg-megjelent s népszerű előadásokkal iparkodott fölkelteni a klasszikusok iránt napjainkban annyira meglanyhult érdeklődést. Emellett

classica-philologiai tudományos segédkönyvek készítésének terve foglalkoztatta, különösen a classica-philologia encyclopaediáját és a görög-latin nyelvtudománynak kézikönyvét készült megírni, melyekhez régóta gyűjtögette az adatokat. Ekkor sujtotta lángoló hazafiui lelkét a legnagyobb csapás, a tetterejét megsibbasztó országos katasztrófa, hazánk feldarabolása, legközelebből a cseh megszállás, mely a szigeti és Duna-balparti Komáromot is kiszakította az anyaország kőpadra vont testéből. A magyarságra mindig büszke lélek önérzete meg volt alázva, bizakodása megingott, a jobb jövőbe vetett reménye szétfoszlott. Most már csak egy reménye, egy vágya volt: kijutni a megmérgezett levegőből s Bakonybélben kidolgozni tervezett munkáit. Vágya ép úgy nem teljesülhetett, mint a Tomiba számkivetett Ovidiusnak: a java-korabeli, életerős embernek időnek előtte ott, a megszállott területen kellett befejeznie életét. A nyakán támadt, rosszul operált s nem kellő gonddal kezelt anthrax okozta vérmérgezés — megadással túrt hat heti szenvedés után — véget vetett sikerekben szegény, de munkában gazdag életének. Halála előtt, melynek bekövetkezésére el volt készülve, megható módon nyilvánult meg nála az Istenbe vetett hit táplálta lelkierő és fölemelő példaként ható emberi nagyság. Magához kérte tanártársait s utolsó Istenhozzádót mondvá bocsánatot kért tőlük a rajtuk szándéktalanul is esett bántalmakért. Megfutotta a számára kimért pályát s miután multa tulit fecitque — multis ille bonis flebilis occidit.

Bocsánatot kérek, Tek. Akadémia, ez életrajzi vázlat *netáni hosszúságáért*: én úgy érzem, hogy az elmondottak nélkül bizonyos kérdésekre nem kaphatnánk megnyugtató feleleteket. Csak az egész ember megismerése, csak az egész életpálya áttekintése lehet helyes irányítónk, mikor Bódiss irodalmi és tudományos működését ítélkező értékelés tárgyává tesszük. Mert az ő szellemi hagyatéka, ha csak az *absolut érték szempontjából* bíráljuk, bizony messze áll a thukydidesi *κτῆμα* és *αἰ* mértékétől; ellenben ha az ő sok tekintetben kiváló egyéniségével és működésével kapcsolatban mérlegeljük, *értéke* vagy legalább is *becse* emelkedni fog a méltányos szemlélő előtt. Bódiss nagyon sokat, sokfélét dolgozott,

de még többet olvasott és tanult s ez zsibbasztólag hatott az ő productivitására. Vele született bátortalansága és érzékeny önérzetéből fakadó aggodalmaskodása arra intette, hogy ne lépjen elő nagyobb szabású dolgozattal, míg a lehetséges előzetes tanulmányokat mind el nem végezte, a tárgyra vonatkozólag mindent el nem olvasott, föl nem jegyzett, hogy abban, amit aztán megír, az irigység se találhasson hibát vagy hiányt. Természetes, hogy ez a túlságba vitt ambíció bénítólag hatott munkásságára s mivel munkakedve nem hagyta pihenni, arra ösztönözte, hogy sokféle, sok apró dolgra forgácsolja el erejét és képességeit.

Első munkája *A három görög tragikus összehasonlítása* volt (Közütatás, 1887), melyben a műveikben feldolgozott munkák megegyezéseit és eltéréseit fejtegette, majd mint lelkes debatteur vett részt a klasszikus nyelvek, főkép a görög nyelv ügyében folytatott harcokban. — *A kultuszminiszter reformjavaslata a görög nyelv ügyében* címen (Magyar állam, 1889 szept. 22.) Türgyei Jusztin név alatt bátran síkra száll a görög nyelv tanításának érdekében; a minisztert kapkodással vádolja s herostratosi dicsőséget emleget, melyet az utókor átka és gyalázása fog kísérni. E jóslat bevalásának hajnala még messze jövőben dereng.

Az eredeti források számbavételével tanulságosan és érdekesen megírt jelentősebb tanulmánya Ciceró életének hat küzdelmes évről (63—57 Kr. e.) szól (*Hat év Ciceró életéből*. Győri főgimn. értesítő és különnyomat 116 lap), melyet Boissier szelleme sugalt. Némethy Géza (Phil. közl. 1890 p. 723) talpraesett munkának mondja s bár tudományos becset nem tulajdonít neki, a szakszerűséget és a jó ifjusági olvasmány minden kellékét megtalálja benne. Iskolai programme-értekezéstől alig is várhatunk többet.

A tárgyáért lelkesülő lelkiismeretes szakember paedagogiai tapintatának és methodikai jártasságának szép emléke a közszegi Értesítőben megjelent számottevő értekezése: *Észrevételek a latin nyelv tanítására vonatkozólag a III. osztályban*, mely ma is figyelemre méltó, alapos útmutatás a latin nyelv alsófokú tanítására nézve. Elismeréssel bírálta Tóth Kálmán (EPhK. 1891 p. 444).

A latin nyelvtudománynak egyik érdekes kérdését fejtegeti a latin deponens igékről latin nyelven írt terjedelmesebb értekezése (*De forma et natura verborum deponentium*. Budapest, 1891 60 l.), melyet a német *Deecke* és *Brambach* is méltányoltak, *Stahr* pedig a görög verbumról szóló művében elfogadta a deponenseknek Bódiss-adta magyarázatát. Bódiss volt az első, aki kimutatta, hogy a deponens igékre nézve nem a magáraható jelentés az eredeti karakteristikum, hanem a subiectivitas, a benső érdekelttség, mely a cselekvő értelmet lényegében nem változtatta meg, ép úgy, mint Homerosnál a medium vagy a később úgynevezett medium dynamicum. Innen van, hogy még a latin irodalom fejlett korában is könnyen változott a cselekvő és közép forma. Ezt az értekezést nagy elismeréssel bírálta *Pruzsinszky* János (E. Ph. K. 1892 p. 420): „A tudományos latin grammatikának — úgymond — egy nagyon értékes fejezetét tárgyalja komoly ambícióval, kifogástalan philologiai módszerrel és határozott sikerrel“. S tegyük hozzá: nálunk ritkaságszámba menő jó latinsággal.

Ebben az időben kezdi meg Bódiss a classica philológiának csaknem minden ágára vonatkozó bíráló munkásságát főleg az Egyetemes Philologiai Közlönyben, de több más folyóiratunkban is. Magában a Philologiai Közlönyben tizennégy év alatt mintegy 100 bírálata jelent meg, melyek nevét ismertté, tiszteltté, sőt félelmissé is tették. Burány Gergely nagyon is keményeknek, éleseknek találta őket és mérsékletre intette volt növendékét. Bódiss tisztelettel fogadta a figyelmeztetést és észrevehetőleg tompította bírálatainak az élet. Dóczi Imre nagy elismeréssel nyilatkozott róluk s azt mondotta, hogy egy-egy tanulmány-számba megy mindegyik. Nemcsak bírál és kifogásol ő ezekben, hanem kiegészíti a kimutatott hiányokat, tanácsokat és útmutatásokat ad a szerzőknek s az olvasóknak főleg bibliographiai szempontból. A szó igaz értelmében eruditus bírálatok ezek, nem ritkán túl is mennek a bírálat rendes keretein. Tájékoztató, irányító és elmemozdító érdemük azonban tagadhatatlan. Igaz érdemül kell betudnunk Bódissnak azt az önzetlen szolgálatot is, melyet különösen készülő tankönyvek kéziratának vagy kefelevonatának bíráló átnézésével sokaknak teljesített. Sokoldalú-

ságának bizonyítéka a classzica philologia körébe vágó több száz cikk, melyeket a Pallas-lexikon V—XI. köteteibe írt főleg mythologiai és görög nyelvészeti címszókhoz. Rövid, magvas, világos összefoglalásai ezek a legfontosabb tudnivalóknak a legújabb irodalom számbavételével s igen jól tájékoztató bibliographiai összeállításokkal.

A görögországi tanári tanulmányút óta (1893) az ókori művészet alkotásai is magukra vonták érdeklődését, melyet olyan lendületesen, szinte áhítatosan fejez ki mindjárt a *Görög földön* c. emlékkönyv számára az *Athéni akropolis* hatását tükröztető cikkében, melyről dicsérettel szól Hegedüs István (EPhK 1895). A *Parthenón*, a Parthenos Athena szent háza vésődött legjobban a lelkébe s Parthenos Athena mythikus alakja, csodás lénye s művészi megtestesülései ragadták meg legerősebben figyelmét és érdeklődését főképp annak az analogiának következtében, mely a pogány görögség szellemének e legideálisabb alkotását önkénytelenül is vonatkozásba hozta a keresztény szűz Anyával. Ezzel rokon tárgyú az a hosszabb tanulmány, melyet a pannonhalmi főiskola 1912—13-iki Évkönyvében tett közzé: „*Az ión-attikai művészet a női erény és méltóság szolgálatában*“ (333—391. l.) különlenyomatban is. Az Athena-kultusszal kapcsolatban főleg a perzsa-törmelékben talált 6-ik századbéli befestett női szobrokhoz fűződő kérdésekkel foglalkozik benne, így különösen az archaikus polychromia kérdésével. A szobrokat nem Athena papnőinek, hanem a donatorok áldozati adományainak tartja, melyekben azonban a művészek még nem törekedtek jellemzőbb egyénítésre. A tárgyalás egységének árt a sok kitérés, a sok hivatkozás a kérdés irodalmára és a keresztény analógiák keresve-keresése.

Biztos latin nyelvtudásán kívül főleg művészettörténeti tájékozottsága képesítette arra is, hogy *Fuchs Béla* mérnök *Vitruvius*-fordítását az építészek és mérnökök egyesületének felszólítására ne csak revideálja, hanem alaposan és szakszerűen át is dolgozza.

Mint tudományszakának lelkes híve, nem mulasztotta el, hogy ismételve síkra ne szálljon annak védelmére, ha szükségesnek mutatkozott. Midőn t. i. a tulzó papi felfogás

nemcsak katolikus, hanem protestáns részről is vissza akarta szorítani a gimnáziumban az ókori „pogány” klasszikusokat a középkori görög-latin egyházi írók érdekében, nemes bátorsággal emelt szót *A pogány és keresztény classzikusok kérdése* c. dolgozatában (EPhK. 1901. p. 698—711), melyben szabadelvű felfogással tört lándzsát a pogány classzikusok elsőbbsége mellett. Bódiss meggyőző történeti és paedagogiai okokkal mutatja ki, hogy a pogány írók olvasása és tanulmánya sohasem ártott a keresztény szellemnek és hitbuzgóságnak; a klasszikus írók mind tartalmilag, mind alakilag fölötte állanak a középkori íróknak s ezért semmikép sem tanácsos ezeknek a tanulása azok rovására, háttérbe szorítására vagy pláne kiszorítására.

Már a kilencvenes évek folyamán sokat foglalkozott Bódiss a klasszikus nyelvek mondattanára s kivált az *igeidők* elméletére vonatkozó kérdésekkel is, amire a tanítás gyakorlata szinte rákényszerítette. Mint ide vonatkozó írásaiban¹ maga mondja, e vizsgálódásokra az a tapasztalata sarkalta, hogy az auktorok közvetlen tanulmányozása nem igazolja az igeidőknek azt az elméletét, melyet a reá vonatkozó irodalom tanulmánya alapján kezdetben ő maga is helyeselt. Kétségeit legnyomatékosabban s ekkor már az egész úgynevezett actio-elmélet ellen forduló éllel az orsz. tanáregyesület temesvári közgyűlésén fejtette ki (1900) s ezzel a tanáregyesület fővárosi és vidéki köreiben is sokfelé a viták egész sorozatát indította meg. Föllépése és állásfoglalása akkor még legbizalmasabb barátaira nézve is meglepő volt, mivelhogy a kérdés irodalmával köztudomás szerint ő foglalkozott legtüzetesebben s így azt lehetett várni, hogy ő is egyik oszlopos híve az igebeli actiók elméletének. Most, egy negyedszázad távlatából tekintve az ügyet, világossá válik, hogy a tanáregyesületben való föllépése annak a hangulatnak tulajdonítható, melyet egy hosszú ideig helyesnek tartott úton való eltévelyedés idézett elő benne. Az akkori elmélet ellenmondásainak, hiányainak kutatása közben a szakirodalom tömérdek apró-cseprő

¹ Főleg: Tanáregyes. közgyűlési előadásában. Tanáregyes. Közöny 1900. M. Paedagogia 1901. E. Phil. Közl. 1900.

termékének egyforma gonddal való tanulmányozása, úgy látszik, megtévesztette ítélőképességét. Ennek tulajdonítandó, hogy túlságba ment az egész elmélet alapjának elítélésében s itt-ott azoknak az auktorszövegeknek magyarázatában is megtévedett, amelyekkel az elmélet egyes tételeinek helyességét iparkodott megdönteni. Másfelől teljesen igaza volt abban, hogy a tisztán logikai alapon készült rendszerek kategóriái a maguk merevségében sem minden nyelvre, sem egy-egy nyelvnek minden korszakára nem alkalmazhatók egyformán, ép ezért helyesen követelte a nyelvtörténeti és lélektani szempontnak nagyobb mértékű figyelembe vételét főleg azokkal a rendszerekkel szemben, melyekkel a magyar kutatók (Hunfalvy, Szarvas) a tudománynak még ki nem forrt eredményeit a magyar igealakokra (első sorban: az élőbeszédben sohasem használt alakokra) alkalmazták. Így az ő föllépése hasznává vált magának az ügynek annyival inkább, mert alkalmat adott Körösi Sándornak és másoknak arra, hogy az elméletnek a gyakorlati tanításban való fontosságát és célszerűségét igazolják. Hasonlóképp Gyomlay Gyulára az ő kifogásainak is hatásuk volt arra nézve, hogy az „ügynevezett igeidők“ egész elméletének tisztázására vállalkozzék nemcsak a klasszikus, hanem a modern iskolai nyelvekre vonatkozólag (Nyelvtudományi Közlemények) s főleg a magyarra nézve oly eredményekkel, melyeket a magyar nyelvtudomány jelenlegi vezető tudósai, mint egyedül helyeseket, mostanság tesznek közzé a Magyar Nyelv hasábjain (1923, p. 133. skk., 1924, p. 63. skk.) s melyek a Magyar Nyelvtudománynak most készülő kézikönyvében is érvényesülni fognak.

A történeti nyelvtudomány körébe tartozik a görög és latin nyelvbeli *föltételes mondatokról* szóló tanulmánya is (Magyar Paed. 1902), melyben élesen elválasztja a régi használatot a kifejlett irodalmi s a későbbi összezavarodott használattól. Elismeréssel méltatta *Vrba* bécsi tanár a Zeitschrift für die oest. Gymnasien-ben (1902). Kisebb nyelvtudományi kérdéseken kívül írt a *görög kettős hangzók kiejtéséről* is. (Tanáregy. Közl. 1907—8.)

Hogy olyan művelt és sokoldalú grammatikus, mint

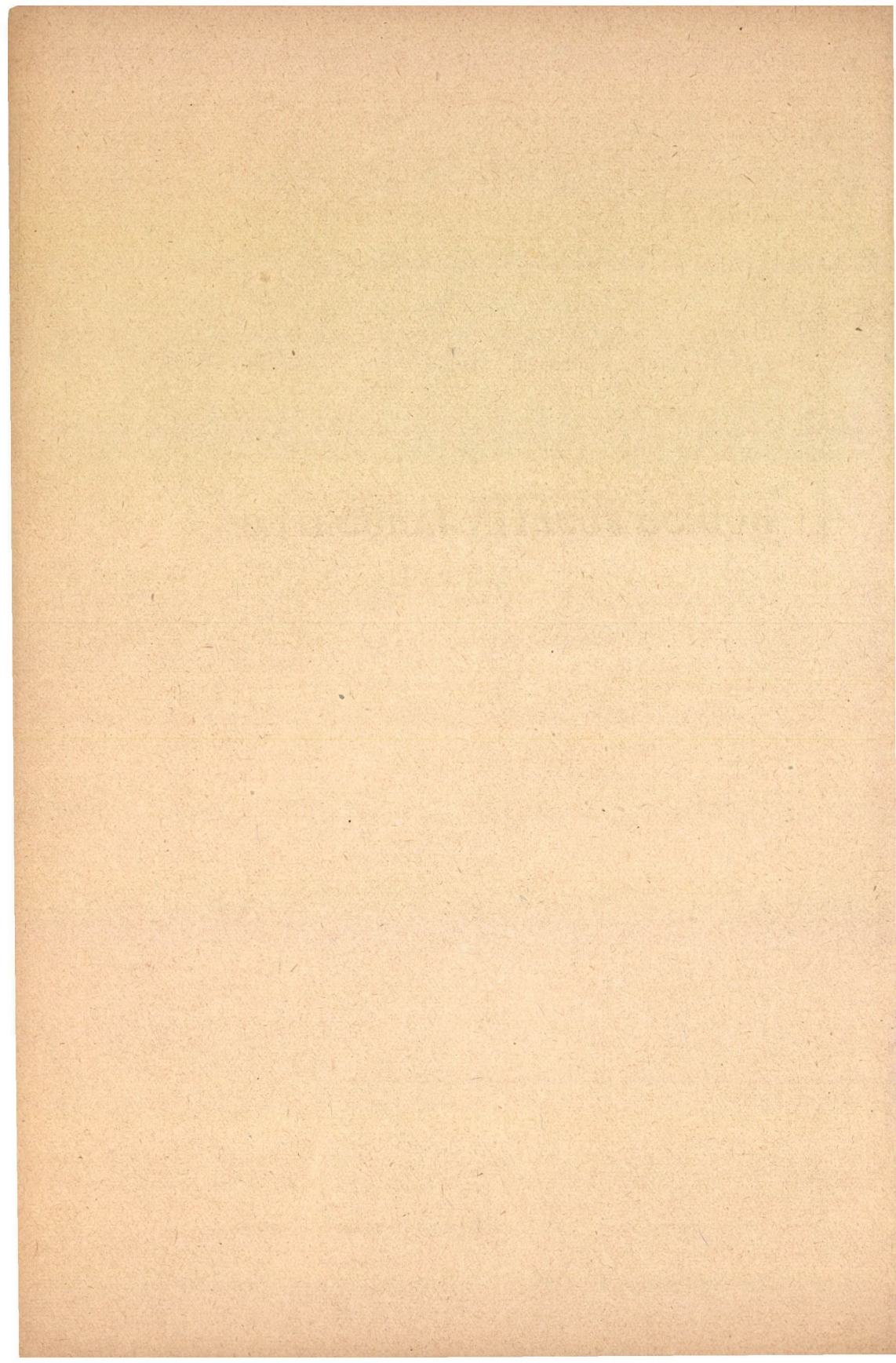
Bódiss, a magyar nyelvről sem feledkezett meg, az szinte magától értetődik. Kiváló magyar nyelvérzékről tanuskodó cikkeket írt s népryelvi adatokat gyűjtött a Nyelvőrbe s adalékokat szolgáltatott a Szinnyei-féle Tájszótár számára. S említjük meg itt azt a nem kicsinylendő érdemét is, mely minden írását kitünteti s formailag is figyelemre méltóvá teszi, t. i. a tősgyökeres nemzeti érzését és gondolkodását méltóan tükröztető tiszta magyarságot, melyet már akkor is szívesen olvasunk, ha kelleténél terjengősebb stílusban s tárgytól néha eltérő előadásban jelentkezik.

1909-ben jelent meg nagyobb szabású munkája, mellyel a Szent István Akadémiában széket foglalt: *Xenophon emlékiratainak hyperkritikusai*. Ebben teljes philologiai apparátussal és önálló felfogással veszi elemzés alá a Xenophon-féle Sokrates-hagyományt s józan középúton haladva a régibb és az újabb Richter-Klett-Jöel-féle tulzó irány közt megállapítja a Xenophon-féle hagyomány hitelességeinek mértékét s a hagyomány tartalmának a keresztény egyházatyákra való hatását is feltüntetve, utat mutat e műnek a gimnáziumi erkölcsi nevelésben való értékesítésére. Teljes elismeréssel szól róla *Friml* Aladár (Orsz. Tanáregy. K. 1909) s *Vértesy* Dezső (E. Ph. K. 1909), ki szerint „sok olvasottság és a harmonikus szép lélek nyugodt derűje ragyogja be az egyszerű tónusú, szürke köntösű, de értékes lelki kincseket rejtő lapokat“.

Nem szólva bővebben kisebb cikkeiről és népszerű felolvasásairól (*Antigone* tragikuma, *Oedipus* tragikuma, *A római nők*ről stb.) még csak akadémiai székfoglalójáról emlékezünk meg, melynek címe: *A classzikus latinság kérdése hazánkban* (kivonata az Akad. Értesítő 1912. évfolyamában). Ebben szinte keseregve állapítja meg, hogy egész közéletünk-ből kiveszett a latin tudás, legfőlebb a kath. theológiai intézetekben tengeti még életét a magyar nemzetnek hajdan második anyanyelve. Igaz, hogy az akkoriban sem rómaiak, hanem inkább nemzeti latinság volt, melybe a honi nyelvnek és gondolkodásnak sok eleme beszivárgott. Mindamellett ez vérré vált latinság volt, mely ma végkép kiveszőben van. Az egyetem cl. phil. szakán a philologiai tudományoskodás

abszorbeálja az időt s mellette a középiskolából hozott nyelvi tudás (?) úgyszólván veszendőbe megy. Pedig — és ez a székfoglaló punctum saliens — philologizálni csak azután lehet és szabad, mikor már elegendő nyelvi tudással rendelkezünk a tudományos vizsgálódáshoz. Ezek mindenesetre szívre venni méltó szavak, kivált mikor elég gyakran tapasztaljuk, hogy tudós értekezések, sőt editiók jelennek meg pontos felsorolásával annak, amit az illető klasszikusról írtak, ellenben magának a klasszikus író szövegének s szövege megértésének alig jut számbavehető szerep. Végül reményét fejezi ki, hogy ha gimnáziumainkban eredményesebbé tudjuk tenni a latin tanulást, akkor talán az egyetem is nevelhet olyan nemzedéket, mely klasszikus latinság dolgában is megállja helyét a nyugati nemzetek mellett. Részemről igazak azok Bódissnak abban, hogy az antik szellem, klasszikus műveltség megismerésének fő kulcsa a nyelvi tudás, viszont azt tartom, hogy a nyelv tanulásától kezdettől fogva nem szabad elválasztanunk az antik világ reáliáinak fokozatos megismerését, ha pusztán elvont formalizmusba nem akarunk sülyedni. Magában véve még a latin eloquentia sem lehet biztosítéka a római szellem, a római kultúra ismeretének. *Cél* tehát nem lehet; meg kell elégednie az elengedhetetlen *eszköz* szerepével.

Szemlénknek, mellyel Bódiss irodalmi munkásságának jelentősebb eredményeit áttekintettük, végére jutottunk. Mint előre jeleztük, nem nagy eredmények ezek, de semmiesetre sem értéktelenek. Ékesen szóló emlékei és bizonyítékai egy, az idealizmus szolgálatában minden köznapiságon felül-emelkedő, nemes lelkesedéssel eltöltött életnek. Az alacsony sorsból saját erejéből felemelkedett, nemes hivatásának szívvel-lélekkel élő, holtig tanuló tudós paptanár, Bódiss Jusztián János életében és halálában díszére vált a magyar Szentbenedek-rendnek, díszére a magyar tanárságnak, díszére a magyar anyaföldnek, melynek lelkes, hű fia volt. A tiszteletet, melyet életében országszerte kivívott magának, haló porától sem fogja megvonni a humánus gondolkodás.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 9. SZÁM.

BINDING KÁROLY K. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

FINKEY FERENC

L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1924. ÉVI MÁJUS HÓ 26-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926.

Pápa, 1926. Főiskolai könyvnyomda.

Binding Károly külső tag emlékezete.

Irta és a M. Tud. Akadémia 1924 május 26-án tartott összes ülésén
felolvasta : **Finkey Ferenc** I. tag.

Tekintetes Akadémia !

Egy bámulatosan gazdag eredményű tanári és írói pályára zárult le 1920 április 7-én, Binding Károly, volt lipcsei egyetemi tanár halálával. 47 évet töltött egyetemi katedrán, ebből 40-et a lipcsei egyetemen, melynek egyik legnagyobb disze és büszkesége volt a XIX. század nagy jogászprofesszorai között. Irodalmi műveivel, különösen a nevéhez fűződő norma-elméletével, éppen egy félszázad óta volt elismert vezére a német büntetőjogi irodalomnak, igazi tanítómestere, legkimagaslóbb szellemóriása s egyúttal legfáradhatatlanabb munkása a büntetőjogtudománynak.

Binding azok közül az igazi nagy tanítómesterek közül való volt, akik nem egy egyetem, nem egy nemzet, hanem az egész művelt tudományos világ s nem egy-két nemzedék, de hosszú századok tudományszomjas emberei részére dolgoztak és világoltak. Az ő norma-elmélete, az ő alapfelfogása a jogról, a jogtalan és a büntetendő cselekmény lényegéről, a jog és az erkölcs összefüggéséről már halála előtt közkinccse lett a művelt világ jogászainak s előreláthatólag hosszú időközön át lesz uralkodó elmélete a jogtudománynak.

Kiindulási pontját a büntetőjogi tudomány művelésében, az u. n. dogmatizálást, a tételes büntetőjog elemzését és kifejtését sokan nem tették és nem teszik magukévá, így közismert dolog, hogy ezzel a felfogással, a Binding dogmatikus iskolájával szemben *Liszt*, volt berlini egyetemi tanár, éles harcot indított, melynek eredménye lett a különböző nevű reform-iskolák kialakulása. De ha ebben a több évtizedre

nyuló büntetőjogi „iskolaháboruban“ a pálmát a reformereknek kell is adnunk a tekintetben, hogy a tételes jog dogmatikai kifejtésén kívül a társadalom védelmének, a bűnelkövetés és a büntettek elleni céltudatos küzdelemnek a problémáit is a büntetőjogtudomány feladatai közé sorozzuk, akkor is és azoknak is, akik pedig egyenesen szembehelyezkednek a Binding irányával, el kell ismerniök az ő alapfel fogásának s az általa képviselt dogmatikus iskolának a büntetőjogi tudomány fejlesztése, a büntető joggyakorlat színelvonalának emelése körül szerzett elévülhetetlen érdemeit.

Binding volt az, aki valóságos vasvesszővel verte le a reform-iskolák vadhajításait, azokat a túlzásokat, amiket a reformálás vágyától elragadott célszerűsködők, egy ideig maga Liszt is, világgá bocsátottak és vitatni akartak. Binding mutatott rá törhetetlen eréllyel és meg nem alkuvó határozottsággal, hogy a büntetőjog legelső alapelve, igazi fundamentuma az *igazságos megtorlás* eszméje. A büntetés előfeltétele pedig a *bűnösség* és a *beszámítás*, a cselekményért való *felelősség*. Ezeket a legfőbb alapelveket ő mentette meg a reformerek túlmérész javaslataival és imbolgásaival szemben. Hogy ezek az eszmék ma és beláthatatlan ideig jövőre is alapelvei maradtak a büntetőjognak s hogy a mai büntetőjogi tudományban — egy-két túlzótól eltekintve — a reformerek körében is uralkodó eszmékké lettek, ebben a munka és a dicsőség oroszlánrésze feltétlenül Bindinget illeti meg.

A Binding halálával a német tudományosságot, sőt az egész kulturvilág büntetőjogi tudományát ért nagy veszteséget enyhíti, illetőleg kárpótol bennünket az ő kidőlteért az a ritka szerencse, ami csak a kiválasztottaknak jut osztályrészül, hogy élete főművét, amit mint fiatal kezdő tanár életcéljául tűzött ki, a „Normen“-t, sikerült a tanári pályától való nyugalomba vonulása után befejeznie. Ugyancsak kiadhatta ő maga összegyűjtött büntetőjogi és büntető perjogi nagyobb dolgozatait két vaskos kötetben, melyekben régebb tanulmányait átdolgozta, kiegészítgette, több, eddig meg nem jelent tanulmányát is közreadta. Valamint összeszedte ugyancsak a nyugalom éveiben különböző közjogi tanulmányait és egy kötetben

ezeket is közrebocsátotta 1920-ban, amivel — mint önéreztetesen mondja — bizonyítani kívánta, hogy nem volt egyoldaluan büntetőjogász.

Életének utolsó hét éve alatt, hét vaskos kötet munkát és számos új tanulmányt rendezett sajtó alá s szellemi kincstárát teljesen befejezve adhatta át a német jogászságnak. Gazdag hagyaték, melynek részletes ismertetése, avagy csak beható méltatása is meghaladná az emlékbeszéd szűkre szabott kereteit. Méltóztassanak azért megengedni, hogy Akadémiánk nagyérdemű kültagja felett tartandó mai emlékbeszédemben nem kívánok a Binding műveinek részletes boncolásába bocsátkozni, — hiszen csak a Normen beható ismertetése és bírálata egy kötetet igényelne és érdemelne — hanem azt hiszem, eleget teszek nagy halottunk iránti kegyeletos kötelességemnek, ha rövid áttekintést nyújtok az ő tudományos műveinek egyes csoportjairól s megkísérlem annak a megállapítását, minő hatással volt Binding ötven éves tanári és írói működése az anyagi büntetőjog, a büntetőperjog és a német közjog fejlődésére s mit köszönhet különösen a két előbbi tudomány az ő munkás életének.

I. Életrajzi adatok.

Binding életének külső körülményeiről nagyon kevés mondanivalóm van. Az ő élete amily gazdag volt a tudományos munkák egész sorozatában, époly szerény és egyszerű a külső eseményekben. Egyetemi tanár lett már 25 éves korában s az maradt 72 éves koráig, azután nyugalomba vonult, de nem pihenés végett, hanem azért, hogy felszabadulva a hivatalos tanári teendőktől, különösen a kellemetlen nyügnék tekintett vizsgáztatásoktól, teljes munkaerejével neki-dőlhessen az irodalomnak s befejezhesse félben maradt legnagyobb művét.

1841 junius 4-én született a Majna melletti Frankfurtban. Atyja ügyvéd, később Apellationsrat volt ugyanott. Mint Binding maga feljegyezi, atyja nagy tisztelője volt Hegelnek. 1860-ban ment a fiatal Binding a göttingai egyetemre történeti és jogi tanulmányok végett. Itt végezte el az egyetemi folyamat, kivéve egy semestert, amit üdülés céljából Heidelbergben töl-

tött. Göttingai tanárai közül különösen lebilincseltek G. *Waitz*, Ernst und Clara *Curtius*, *Lotze*, *Mommsen*, E. *Hermann* s a perjogot helyettesítőleg előadó *Briegleb*. 1863-ban jogtudor lett, 1864-ben pedig a heidelbergi jogi kar egyetemi magántanárrá habilitálta a történelemből és a jogtudományokból. Első tudományos dolgozata Göttingában jelent meg 1863-ban, címe a nyomozó eljárás kialakulása a római császárság korában.¹

1866 őszén hívta meg a baseli egyetem a büntetőjogi katedrára rendes tanáru. Itt töltött négy évet. Innen 1870-ben a freiburgi, 1872-ben a strassburgi egyetemre ment, ahol azonban mindössze három semestert töltött, mert 1873-ban a lipcsei egyetem jogi kara hívta meg az elhunyt Waechter helyére a büntetőjog és a büntetőperjog tanárává. Az ősi lipcsei egyetemen — die meine Lebensuniversität sein werden sollte, mint rövid önéletrajzában mondja — töltött aztán kerek negyven esztendő. A büntetőjogon kívül jogi encyklopaédiát s 1877—8-tól kezdve birodalmi közjogot (Reichsstaatsrecht) is adott elő.

E hosszú negyven év alatt Binding neve összeforrott a lipcsei egyetemével. A nagytehetségű és az oroszláncörmeit oly korán kimutatott Bindingból itt lett hamarosan egy félelmetesen nagy szellemóriás, a büntetőjog valódi Altmeister-e, akinek hallására messze földről, idegen országokból állandóan zárandokoltak a büntetőjog munkásai. Az ősi egyetemnek, mely őt oly fiatalon professorai közé emelte, csakhamar ő adott újabb díszet és fényt. 1909-ben, mikor a lipcsei egyetem fennállásának 500-ik évét ünnepelte, e nagy jubileumi esztendőre, dacára, hogy Binding már egy izben viselte a rectori méltóságot, az egyetem újból őt tisztelte meg e méltósággal, ezuttal a jubileumi díszrectorsággal. A nagyszabású egyetemi ünnepségeken, melyeken mint Rector Magnificentissimus, Frigyes Ágost, szász király, az egyetem egykori hallgatója is ott ült a professorok között az egyetemi tanács élén, a világ minden részéből összesereglett egyetemi küldöttségek előtt Bindingre

¹ De natura inquisitionis processus criminalis Romanorum. Goettingae, MDCCLXIII.

hárult a terhes, de méltóságos feladat: az egyetemi ünnepek rendezése és vezetése. S ő ennek a különleges feladatnak is nagyszerűen megfelelt. Bizonyossága ennek a sok elismerés, amit az egyetemtől és a külső hatóságoktól nyert. A szász király valóságos titkos tanácsosi (Wirklicher Geheimerrat) címmel tüntette ki, Leipzig városa pedig díszpolgárává választotta Bindinget.

Ez az egyetlen külső fényű mozzanata különben egész életének. Egyébként a Leipzigben átélt negyven évet szakadatlan tanári és írói munkában töltötte el. Előadásai mintái voltak a legmagasabb színvonalú s a legkomolyabban tudományos egyetemi előadásnak. Emellett különös gondot fordított arra, hogy hallgatóiban a büntetőjog gyakorlati jelentőségének tudatát felébressze, s őket a büntető törvények gyakorlati alkalmazására is kitanítsa, illetőleg előkészítse. Előadásai alatt a Büntetőtörvénykönyv mindig ott volt a kezében s hallgatóitól is elvárta, hogy kezükben tartsák azt s az előadás tárgyát képező szakaszt közvetlenül lássák és olvassák.

1913-ban, 72-ik életévének betöltése után, de még teljes testi és szellemi frissességben, önként nyugalomba vonult, s elköltözött Lipséből is.

A csendes Freiburgban, ahol annak idején, mint alig 30 éves fiatal professor a Normen első kötetét kidolgozta és világgá bocsátotta, ebben a szerinte legszebb délnémet városban, élte le a Gondviselés által a 72 éven felül még részére nyújtott hét esztendőt, külsőleg nyugalomban, de belülről annál több és nagyobb lelki izgalmak közt a háború, majd az összeomlás eseményei miatt. A háború elvesztése s utána a nagy német „nemzeti császárság” rombadőlte Bindinget, a német egységért, a germán faj dicsőségeért lángoló közjogászt és hazafit, az 1871-iki alkotmány legékeesebb tollu magyarázóját, lelke mélyéig rendítették meg. Mélységes honfiúi bánatát a mindennapi szakadatlan munkával vélte csillapíthatni s ezzel eleven példát mutatni az ifjabb nemzedékeknek, miképen lehet elviselni a legnagyobb sorscsapásokat s mivel lehet előkészíteni a porba omlott szép haza felderülését.

1915-ben két kötetben megjelentek a *Strafrechtliche und strafprozessuale Abhandlungen*.

1918-ban megjelent a Normen harmadik kötete, *Irrtum* címmel. Egy hatalmas vaskos kötet, mely a bűnösség kérdésének legbonyolodottabb részét tárgyalja. 1919-ben napvilágra bocsátja e nagy mű negyedik kötetének első felét (*Die Fahrlässigkeit*), 1920-ban a második felét, az így összesen hat kötetre nőtt nagy munka záró kötetét.

1919-ben megtoldja a Normen egy rövid tankönyvvel: *Die Schuld im deutscher Strafrecht* címmel, mely főleg a gyakorlati szakemberek számára szabatosan összefoglalja a Normen tartalmát.

1920-ban mindnyájunk bámulatára még egy új kötettel lepi meg a jogászvilágot. *Zum Werden und Leben der Staaten* címmel tiz közjogi dolgozatot bocsát közre. S aztán három nappal halála után, 1920 április 10-én kerül ki a sajtó alól most már valóban az utolsó műve, egy érdekesítő tanulmány: *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens* címmel. Ez a kis munka lett egyben a mester gyászjelentése. Fr. Hoche, freiburgi orvosprofessor, Binding régi meghitt barátja, aki a felvetett kérdéstről orvosi szempontból ír ugyan e füzetben értekezést, gyászkeretes előszóban közli a tudományos világgal, hogy a német büntetőjogtudósok Nesztora befejezte földi pályáját, a visszhang, amit rövid hattyudalának fejtegetései kelteni fognak, már a halott szavára fog válaszolni.

II. A Normen.

A német büntetőjogi irodalomnak, mely az utolsó félszázad alatt úgy gazdagságára, mint mélységére nézve valóban bámulatos arányokat öltött, kétségtelenül legkimagaslóbb alkotása, e félszázad jogi irodalmának egyik legbecsesebb műve: a „*Die Normen und ihre Übertretung*“.

Meghatóan írja le az utolsó kötet előszavában könyvének keletkezési történetét. 1865 karácsony estéjén tette le atyja asztalára — aki aggodalommal nézte, hogy jogászfia történeti tanulmányokba talál elmerülni (a régi burgundi birodalomról¹ irt első nagyobb dolgozata után) —, mintegy megnyugtatóul a „*Die Fahrlässigkeit im Strafrecht*“. Eine krim-

¹ Das burgundisch-romanische Königreich, 1868.

nalistische „Monographie“ címlapját és tartalomjegyzékét. A gondatlanság kérdését, a büntetőjogi tudomány eme „mostoha gyermekét“, akarta nagyobb monografiában feldolgozni. Az eredetileg két kötetre tervezett tanulmány azonban, a német alapossággal megindult kidolgozás közben egyik témát a másik után tolta a szerző elé. A *gondatlan* cselekmény lényegének kifejtése előtt a gondatlan cselekmény élettársát (Doppelgänger-ét), a *szándékos* cselekményt vélte megoldandónak. A *bűnös* cselekvés (die schuldhafte Handlung) e két alakjának jellemzése pedig természetes előzményül kívánta meg a *jogszerű* cselekmény fővonásainak megállapítását. Így lett az első bevezető kötet tisztán jogbölcseészeti alapvetés, a normák és azoknak a büntetőtörvényhez való viszonyának szentelve.¹

Ez az első kötet az, mely Binding nevét egyszerre közismertté tette s őt nemcsak a büntetőjog, de a jogbölcseészet, illetőleg az u. n. általános jogtudomány vezéralakjai közé emelte. Itt építi fel Binding a róla elnevezett *norma-elméletet*, mely hamarosan nagy forrongást keltett a büntetőjogászok és a tételes jogbölcseészetrel foglalkozó jogászság körében.

Mint bölcseészetiileg is képzett elme, Binding műve felépítésénél bölcseészeti alapot akar lerakni. Ha a jogszerű és a jogtalan cselekmény s tovább építve: a büntetendő cselekmény, majd ennek egyes alakjai, a szándékos és gondatlan cselekmény lényegét alaposan meg akarjuk érteni, nem elég a Büntetőtörvénykönyvet elővennünk s annak szakaszait exegetálnunk, mint a gyakorlati jogászok legnagyobb része teszi. A büntetőjogi tudomány emberének tisztában kell lennie azzal, hogy a büntető törvények nemcsak a legszorosabb összefüggésben vannak a hozataluk idején uralkodó bölcseészeti, közelebbről metafizikai és etikai eszmékkel, hanem mindig azok függvényei és következményei. A Normen kiépítésének idején a német tudományos világban még mindig a

¹ A Normen első kötetének jelentőségét eléggé igazolja az a tény, hogy ez a nehéz, elvont tárgyú kötet három kiadást ért. 1890-ben jelent meg a második, tetemesen bővített és változtatott kiadás (508 oldal, az első kiadás 234 oldalával szemben), 1916-ban a harmadik változatlan kiadás.

Kant, Hegel észjogi iskolája az uralkodó, a jogtudományok művelői is az észjogi, illetőleg a természetjogi elméletek valamelyikét követik. Ez az elmélet azonban épen ebben az időben élte a válság éveit. Az észjog és a természetjog, újabb vezéregyéniségek hiányában, kezdte hitelét veszíteni. Az egységes német birodalom megalkotása a múlt század 60-as, 70-es éveiben — Bismarck bámulatos akaratereje és céltudatos, kitartó munkája által — kézzelfogható bizonyossággal tárta az emberek szemei elé, hogy a jog nem elméleti levezetések eredménye, nem elmejáték, nem logikai csinált virág, de élő valóság, emberi alkotás, mely alkotásban azonban a szellemi és erkölcsi erők mellett a politikai és gazdasági tényezőknek is döntő szerepük van.

E tények látása, az új államalapítás hatalmas eseményének átélése készítette a 70-es évek legkiválóbb jogászait és államférfiát, hogy elfordultak az észjogi ábrándozástól és a tételes jogbölcseledést karolták fel. Nem lehet itt feladatomban a német jogbölcseleti irodalom ezen új irányának kialakulását s ezen iskola képviselőit ismertetnem, csak arra kívánok rámutatni, hogy *Ihering*, *Bergbohm*, *Merkel* és *Bierling* mellett ez új irány legkimagaslóbb képviselője *Binding*, aki már írói pályája kezdetén éles szavakkal elítéli a természetjogi légvárak szövését s utolsó műveiben is lépten-nyomon kifejezést ad abbeli meggyőződésének, hogy a tételes jog, minden tökéletlensége mellett, még mindig biztosabb alapot nyújt a bölcseledésre, mint a természetjogi fantazmagóriák. A jogbölcseledés tárgya a jog, az emberi cselekvések szabályozása, ami csak a társadalomban, a valóságban létezik. A jogbölcseledés feladata tehát nem önkényes hypothesisek felállításában és azokból való levezetésekben áll, hanem igazi feladata a létező jogszabályok elemzése, alapelveiknek, összefüggésüknek kifejtése s a jog összes ágaiban érvényes általános jogi tételek megállapítása, vagyis az egész jogtudomány *általános részének* a kidolgozása.¹

Bindingnek eme kiindulási pontjával s az egész általános

¹ Tervbe vette a jog *általános tanainak* rendszeres kidolgozását. Sajnos, azt a tervét nem valósíthatta meg.

jogtudományi iskolával szemben legújabbán ugyan azt a kifogást emelik — főként az új Kantianusok —, hogy ez nem valódi jogbölcsekedés, az u. n. általános jogtudomány nem bölcsészeti, hanem tételesjogi tudomány. Akár helytálló ez az ellenvetés, akár nem, — amire e helyen nem akarok kitérni — az kétségtelen, hogy a Binding Normen-jében, különösen annak első kötetében igenis van és pedig igen alapos és mélyen szántó jogfilozófia s az ő fejtegetései a jogról, a jogszerű és a jogtalan cselekvésről, a norma-áthágás és a büntetendő cselekmény viszonyáról, úgy a tiszta tudomány, mint a gyakorlati jelentőség szempontjából mindenestre birtak annyi értékkel, mint bármelyik hivatalosan is u. n. jogbölcsekezeti munka. A büntetőjogi tudomány fejlesztése, fellendítése szempontjából pedig Binding eme táglátkörű és a legszigorubb logikai fegyelmezettségu elemzései hasonlíthatatlanul többet használtak, gyümölcsözőbbek voltak, mint a legszebb, u. n. büntetőjog elméletek, akár a Kant, Hegel idejében az ő nyomaikon gombamódra felszaporodott észjogi büntetőjogi elméleteket, akár a legújabbán ismét egymás után feltünedező új Kantianus és új Hegelianus elméleteket hasonlítsuk vele össze. Binding teremtette meg Normen-jével a büntető jogtudomány u. n. *dogmatikus iskoláját*, mely a büntetőjog alapvető kérdéseinek, a *jogtalanság* lényegének és a *büntetendő cselekmény* tartalmának, a beszámítás, a bűnösség stb. kérdéseinek, a büntetés tartalmának és céljának elméleti boncolását tekinti feladatául s az utolsó évtizedek alatt a maradandó becsü nagy művek egész sorával gazdagította a büntetőjogi tudomány irodalmát.

A Binding Normen-jének első kötete mindezen kérdések alfájával, a jogi normák és a büntetőtörvények viszonyával foglalkozik. Fejtegetéseinek eredménye dióhéjba szorítva a következő:

A bűnelkövetés lényegét a régi és az újkori nemzetek abban látják, hogy a büntettes a békét, a jogot, a törvényt megsérti. Az a ma is közkeletű felfogás azonban, hogy a tettes a büntetőtörvényt sérti meg, vagyis az ellen cselekszik, alapjában téves. A büntettes nem a büntetőtörvényt sérti, hanem az annak alapját képező szabályt, normát, mely rendszerint,

bár nem mindig, időileg is előbb születik meg, mint a büntető-törvény. Ezeket a rendszerint le sem irt, nem tételes szabályokat kereszteli Binding normáknak s egész művének az az alapvető tétele, hogy a büntettes ezeket a normákat, ezeket a mondhatnánk erkölcsi tételeket, a társadalmi élet alapelveit sérti meg s ezért kénytelen és köteles az állam a társadalmi rend és igazságosság fenntartása érdekében az ily jogsértő akaratot letörni, éreztetni vele cselekményének meg nem engedett voltát. A büntetőtörvény maga már csak ennek a normát-hágásnak, az erkölcsi törvények iránti engedetlenségnek a folyamányait tartalmazza. Feljogosítja, illetőleg kötelezi a bírót, hogy a Büntetőtörvénykönyvben leírt tényálladékok elkövetőire cselekményük jogi következményét, a büntetést alkalmazza. Éles különbséget kell tehát tenni Binding szerint a *norma-sértés* és a *büntetendő cselekmény* között. A normasértés még nem okvetlenül büntetendő, csak akkor, ha a törvényhozás az ily engedetlenség elkövetőjére a büntetési kényszeret irta elő. A norma e szerint szükségképeni előfeltétele a büntető-törvénynek. A norma áthágása jogosítja fel az államot az *engedelmesség követelésére* (Recht auf Botmässigkeit), illetőleg miután az változatlanul ki nem kényszeríthető, az *elégítételre* vagyis a *büntetés* jogára (Recht auf Strafe). Az állami büntetőjog a norma-áthágás abszolút következménye, — a büntetés jogának tényleges gyakorlásában azonban a szükség és az érdek az irányadó. A büntetés így lényegében: *jogérvényesítési kényszer* (Rechtsbewährungszwang, Vergeltungs-Genugtuungszwang-Strafzwang).

Az első kötetben kifejtett ezen, u. n. norma-elméletnek részletes kiépítése képezi a következő kötetek tartalmát.

A második kötet az első kiadásban „Schuld und Vorsatz“ címet viselt. Foglalkozik egyik könyvben a kötele-ségszerű és a kötelességellenes cselekvéssel, másikban a szándékos deliktummal és a szándékos bűncselekménnyel. A második kiadásban ez a rész két kötetté nőtt. Az első félkötet címe lett: *Zurechnungsfähigkeit, Schuld*, — a második félköteté *Der rechtswidrige Vorsatz*. (633—1273 l., 1916.) A „félkötetek“ mindenike egy-egy testes kötet, melyekben a

beszámítási képesség, a bűnösség és a szándék fogalmait építi ki Binding az akaratelmélet alapján.

A XIX. század sok nagy büntetőjogásza foglalkozott ezekkel az alapvető kérdésekkel, de logikusabban, következetesebben alig fejtette ki egy is e nagyok közül az évezredek óta fennálló büntetőjog két alappillérét, a beszámítási képességet, vagyis a tetteinkért való *felelősség*, az u. n. büntetőjogi felelősség és a *bűnösség* fogalmait, mint Binding e két kötetben. Éles leszámolás ez a két kötet a determinista, különösen a materialista büntetőjogászokkal és jogbölcselekkel. A materialista világfelfogásra építő büntetőjog-bölcselek az ember legnemesebb tulajdonságát, a szabadság tudatát vonják kétségbe. Nem élt és nem él ember a föld hátán, mondja szokott erélyes modorában, aki saját tettei felett nem örült, nem bánkodott vagy szégyenkezett volna. A belső szabadság ezen bizonyítéka ellen semmiféle észokoskodás nem áll meg. Az emberi szabadságnak ez a tudata nemcsak az egyes emberre áll, de ez képezi a sarkkövét az egész erkölcsi és jogi rendnek.

A bűnösségnek a jogtudományban kettős fogalma, illetőleg jelentősége van. Első sorban jelenti Binding szerint magát a bűnös cselekvést, a deliktumot, aminek megállapítása a vádlottal szemben nemcsak a büntetés elengedhetetlen előfeltétele, de jogalapja is a büntetésnek. Ez a bűnös cselekvés mindig a „közösség jogi akarata“ ellen irányul, ennek a jogakaratnak a parancsát, a normát szegi meg. A cselekvésnek ez a normaellenessége, a cselekvésnek az u. n. objectiv tényálladéka még nem bűnösség. A jogellenes cselekvés csak akkor lesz bűnös cselekvéssé, vagyis *delictumma*, ha annak szerzője azt akarattal követte el. Ezáltal lesz a *jogellenes* cselekvés egyszersmind *kötelességellenes*.

A bűnösség szó másik jelentése szerint az: a delictum subjectiv tényálladéka. A bűn elkövetésre, illetőleg a normaát-hágásra irányzott akarat az, amit jogi értelemben bűnösségnek nevezünk. E tekintetben különösen becsesek Binding jogtörténeti kutatásai és megállapításai. Így ő mutatja ki, hogy téves az a közkeletű tétel, hogy a régi világban, a jogtörténeti fejlődés kezdetén, a primitív jog nem ismerte a subjectiv bűnösséget, hanem csak az objectiv, azaz bűnösség

nélküli tettet (schuldlose Missetat). Binding szerint ennek sem a római jogi, sem a germánjogi forrásokban semmi nyoma, sőt az ellenkezőre vannak adatok. Az árja felfogás szerint minden bűncselekmény akarati tény (Willenswerk), minden egyéb bajokozás véletlen műve (Ungefahrwerk, a római jog szerint casus). Ép ily becsesek Binding megállapításai az alanyi bűnösség alakjainak a kifejlődésére vonatkozólag.

A Normen második kötetének második fele nagy részletességgel fejti ki a szándék fogalmát és ismérveit.

Idevágó fejtegetéseiből főként a *Hobbes* és *Feuerbach*-féle lélektani kényszer elmélettel való leszámolása érdekes. Ez az elmélet (a Binding által gúnyosan u. n. Balancirungstheorie), mely a „jogtalan szándék“ alatt a büntetőtörvény tudatával történt akaratos cselekvést érti, abból a természetjogi talajon fakadt determinista felfogásból indult ki, hogy a büntetőtörvény feladata az, hogy a büntetéssel való fenyegetés által elvegye az emberek kedvét a tervezett bűncselekmények elkövetésétől, vagyis paralizálja ezt a bűnelkövetési örömet a cselekményért kijáró büntetés képzelet által. Ennek az elméletnek hatása alatt került bele először a Feuerbach által szerkesztett 1813-iki bajor Büntetőkönyvbe az a kategorikus kijelentés, hogy a büntetőtörvény nem tudásával nem lehet védekezni, mert a törvényt mindenki ismerni köteles. A „jogtalan szándék“ tehát a büntetőtörvény, illetőleg a cselekményre a törvényben előírt büntetés tudatával elkövetett akaratos cselekvés, ami Binding szerint dogmatikai szempontból a leggroteszkebb értelmetlenség.

Épen itt látja Binding a maga normaelméletének nagy jelentőségét. Szerinte ugyanis képtelenség azt kívánni, hogy szándékos bűncselekmény alatt az illető cselekmény büntetésének vagy büntethetőségének tudatával párosult akaratos cselekményt értsük, ellenben azt igenis megkövetelhetjük, hogy a szándékosan cselekvő az illető tényálladék alapját képező normát ismerje, vagyis a *normaellenesség tudatával* cselekedjék. A jogtalanság tudata tehát Binding szerint csak a normaellenesség tudatát jelenti, nem pedig a tényálladék ismérveinek, a bűncselekmény büntethetőségének, még kevésbé a reá előírt büntetésnek a tudatát.

A jogtalanság tudatának hiánya, vagyis a *delictum* jogszerűsége vagy jogellenessége felőli *tévedés* e szerint kizárja a szándék megállapíthatását. A tévedéssel, mint a jogellenes szándék halálával, foglalkozik a Normen harmadik kötete. Azt a két közkeletű tételt, hogy *error juris nocet* és *error facti non nocet* veszi itt bonckés alá s a szokottnál is élesebb hangon rója meg az e körül forgó elméleti vitákat és az ide vonatkozó gyakorlatot.

A negyedik, kettős kötetben végül eljut Binding a Normen eredeti programmja szerinti tárgyához, a gondatlanság kifejtéséhez. Külön kötetet szentel a gondatlanság fogalma történeti kifejlődésének (IV. kötet, I. Rész. 1—308), a II. Rész pedig „a gondatlan *delictum* és a gondatlan bűncselekmény a mai közös jogban” címet visel (309—682).

E szélesre szabott és mélyen járó fejtegetésekből elég legyen annyit felemlítenem, hogy e részben Binding valóban úttörő munkát végzett. Sem *Brunner*, sem *Mommsen*, a két legelsőrangú jogtörténész, nem értették át a római jognak és a germán jognak a jogtalan cselekvésnek az eredmény subjectiv oldalára nézve táplált felfogását. Binding állapítja meg épen e két, általa is a legmagasabbra értékelt tekintéllyel szemben, hogy sem a germánoknál, sem a rómaiaknál nem lehet kimutatni oly korszakot, melyben a cselekvést csak az eredmény alapján mérlegelik (*eine Periode krimineller Erfolgs-haftung*), sem valami átmeneti korszakot az eredmény szerinti értékelésről a bűnösségszerintire. A mai jogtörténeti és büntetőjogi tudomány tehát eddigelé teljesen tévúton járt, midőn az eredmény szerinti felelősségrevonást mint valami önálló kezdetleges korszakot tekintette.

E kritikai eredményen felül még értékesebbek Bindingnek a gondatlan cselekvés lényegéről, a gondatlan *delictum* alap gondolatáról és a gondatlan bűncselekmény ismérveiről írt mesteri fejtegetései. A gondatlanság lényegére először is két negatív tételt állapít meg: A gondatlanság nem egyszerű tiszta belső magatartás, nem a gondatlanság miatt bűnös tudatlanság, cselekvés (külső tevékenység) nélkül nincs gondatlan *delictum*, sőt a legjelentősebb gondatlan *delictum*ok tiszta elkövetési cselekmények. A valódi gondatlan mulasztási

delictum is egy parancsolt actio externa elmulasztása; 2. helytelen minden vigyázatlan cselekvést, az egészen kiméletesen és ártalmatlanul lefolytat is gondatlanságnak nevezni. Az összes bűncselekmények három nagy elkövetési alakja: a sértő, a veszélyeztető cselekmény és az egyszerű engedetlenség a gondatlan delictumok tekintetében is előfordul. A közkeletű felfogással szemben, mely a gondatlan delictumok körét szűkre szabottnak véli, Binding a szándékos és a gondatlan delictumok körét egyenlő nagyra teszi. Minden kötelességet meg lehet sérteni tudatosan és tudatlanul, de bűnösen. Az a századokon át uralkodó felfogás, hogy bizonyos delictumok csak szándékosan követhetők el, annak a ténynek a félreismerésén nyugodott, hogy azok neve sokszor csak a szándékos elkövetésre utalt. Lopás, csalás, hamisítás ma is csak szándékosan követhetők el, mert a törvény a gondatlan elkövetési alakzatukat büntetlenül hagyta. Tényleg a büntetendőség szempontjából nagy a különbség a szándékos és a gondatlan delictumok közt, mert a büntetendő gondatlan delictumok száma ma is elenyésző csekély a szándékosak mellett.

A gondatlan delictum alapfogolata Binding szerint nem az u. n. gondossági kötelesség (Diligenzpflicht) megsértésében áll, mert önmagában ilyen külön önálló gondossági kötelesség nem is létezik, hanem a jogtalanság elkerülésére vonatkozó kötelesség kiterjesztésében. A gondatlan delictum ugyanis a véletlen köréből lett kiemelve, tekintettel az ilyen (gondatlan) cselekvés elkerülésének a lehetőségére. Aki tudja, hogy egy rossz tettet tervez, az könnyen abahagyhatja azt, de attól is, aki eredetileg nem tudja, hogy rossz tettet tervel, megkivánhatjuk, hogy azt abahagyja. A cselekvésre való első inger felmerülése és a kivitelre való elhatározás közti szűk időköz alatt köteles mindenki a tervbevetett cselekvését megvizsgálni és az általa ismert jogi kötelességekhez hozzámérni. Átlagos objectiv mérték erre az elővizsgálatra nem állítható fel, hiszen ugyanazon ember is különböző cselekményeire különböző gondosságot fordít, — a mintaember, a diligentissimus paterfamilias zsinórmértékül való felállítása brutalis praesumptio culpae-re vezetne, — a bíró egyénileg állapíthatja csak meg az egyes vádlottakra nézve, hogy fenn-

forog-e a büntetőjogi gondatlanság vagy nem. A tudatlanul elkövetett gondatlanságért csak az mondható bűnösnek, aki azt nem kerülte el, jöllehet azt az ő egyéni képessége szerint a konkrét esetben ítélő bíró ítélete szerint elkerülhette volna.

Árnyoldala, hibái, tévedései, mint minden emberi műnek, természetesen a Normen-nek is vannak. Hiszen egész kis könyvtárat tölt meg a normaelmélet s annak egyes részletkérdései cáfolatára írott kisebb-nagyobb tanulmányok és önálló kötetek száma.

Igy nézetem szerint sem állja ki a bírálatot a normaelméletnek mindjárt legelső alaptétele, a normasértés, az n. n. delictum és a büntetendő cselekmény oly éles ellentétbe állítása. Bármily következetesen és minden ellenvetést kérlelhetetlenül visszautasító határozottsággal hangoztatja Binding, hogy nagy különbség van a normasértés és a büntetendő cselekmény között s hogy a büntettes nem sérti meg a büntetőtörvényt, sőt épen azért büntetjük, mert cselekménye hajszálpontosan megegyezik az illető büntető törvényhely első részével, ezt a kiindulási pontot erőszakoltnak kell tekintenünk. Bindingben a *jogászi* felfogás valóságos túltengésben van, ez viszi erre és hasonló paradox állításokra. Abból a feltétlenül helyes alaptól, hogy a büntetőtörvénykönyv szabályai mindig a hozataluk idején uralkodó erkölcsi felfogás kifejezői, tehát a büntetendő cselekmény mindig vagy legalább is rendszerint pro primo erkölcstelen, az erkölcsstan szabályait sértő (normaellenes) cselekmény ebből az alapigazságból azt akarja kimagyarázni, hogy a büntetőtörvények nem tiltó természetűek. Nem az emberölést, nem a lopást stb. tiltják, hanem egyszerűen a bírónak szólnak, hogy miként büntesse az ilyen cselekmények elkövetőit. Holott épen az általa elfoglalt helyes bölcsészeti alapon, a jog és az erkölcs testvéri viszonyából folyik, hogy a Büntetőtörvénykönyv ma is, mint az ó-testamentumi Tízparancs, egyszerre és elválaszthatatlanul erkölcsi és jogi szabályokat tartalmaz.

Ez a túlzott jogásziasság vezeti más hasonló egyoldalúságokra. Így arra, hogy a jogtalanság (a normasértés) lényegét pusztán az engedetlenségben, az állami akaratnak ellenszegülésben látja, figyelmen kívül hagyva annak társadalmi

(antisocialis) jellegét, vagy arra, hogy a szándék fogalmához a jogellenesség tudatát elengedhetetlennek tekinti. Holott igazabb és gyakorlatilag is helyesebb az a megoldás, hogy a jogellenesség tudata a bűnösség megállapításának, a büntetőjogi felelősségrevonásnak az elengedhetetlen feltétele, a szándék ellenben lélektani fogalom, mely önmagában se nem jogos, se nem jogtalan, hanem a cselekvés megengedett vagy tiltott voltához képest — átvitt értelemben beszélhetünk csak jogos vagy jogtalan, köznyelven: jó vagy rossz szándékról.

Ezen és hasonló kifogások, illetőleg ellentétes felfogások azonban semmiképen nem lehetnek akadályai annak, hogy Binding Normenjét, mely egységes elvi alapon s szigorú következetességgel építi fel a mai büntetőjog-rendszer egész épületét s bámulatos harmóniával oldja meg a büntetőjog legnehezebb kérdéseit, amely kristálytiszta világításba helyezi a mai büntetőjogi tudomány alapigazságait, hogy ezt a nagy művet a mai büntetőjogi tudomány legbecsesebb alapvető művének tekintsük.

III. A Handbuch, a Grundrissek és a Lehrbuch.

A német egyetemek évszázadok óta nemcsak a tudomány műhelyei, nemcsak a tudósok kifejlődésének, működésének arénái, de a magasabb műveltségre, a tudományok elsajátítására áhító ifjúság tanításának, nevelésének a tulajdonképeni csarnokai is. Ezt a második feladatot, a tudományok terjesztését, az újabb és újabb generációkkal való közlését, a szóbeli előadások mellett, az egyetemi professorok kézi- és tankönyvei, vezérfonalai teljesítik. Ezekbe foglalja össze és adja át az egyetemi tanár a maga szaktudományának rendszerét a maga egyéni felfogásában. Egy-egy kiváló professornak jól sikerült Tankönyve évtizedeken át igazi világítófáklyája az ifjúságnak, a leggyakorlatiasabb terjesztési eszköze a tudománynak az azzal közelebből megismerkedni akarók részére. Természetesen minél alaposabb, minél igazán tudományosabb a Tankönyv, annál nagyobb és maradandóbb lesz a hatása az ifjúságra, a tudomány fejlődésére és a gyakorlati életre is.

A büntetőjog irodalomtörténetéből elég a XVII. század-

beli lipcsei egyetemi tanár *Carpzow* Benedek *Practica nova* (imperialis Saxonica rerum criminalium)-jára, a XIX. század elejéről *Feuerbach* Lehrbuchjára, a XIX. század közepéről *Berner* berlini professor tankönyvére, a magyar büntetőjogi irodalom történetéből a *Pauler* Tivadar domicus Büntetőjogtan-ára hivatkoznom, melyek évtizedeken át oraculumszerű vezetői voltak a büntetőjog tudományos és gyakorlati munkásainak.

Binding szintén kivette részét ebből a munkából és ennek dicsőségéből is.

1885-ben jelent meg *Handbuch* des deutschen Strafrechts c. művének első kötete, mely minden kétségen felől a legmélyebb tudományos dogmatikus munka, amit a német büntetőjog-irodalom a XIX. század folyamán produkált. Az anyagi büntetőjog általános tanainak egységes alapgondolatra épített, vaskövetkezetességgel kidolgozott tudományos rendszere e mű, mely a közkézen forgó német tan- és kézikönyvek között ma is toronymagasságban emelkedik ki. Sajnos, ez az egyetlen műve Bindingnek, amelyet befejezetlenül hagyott. Miért nem folytatta és fejezte be ezt a nagyszabású művét, ennek egyik oka saját bevallása szerint az volt, hogy a nagyarányúnak indult mű folytatása előtt szükségesnek vélte a büntetőjog *különös* részének alapos áttanulmányozását. Ennek a tanulmányának eredménye lett aztán egy másik munka: a három kötetes *Lehrbuch* des gemeinen deutschen Strafrechts, Besonderer Teil. Egy másik mestermű, mely Binding legnépszerűbb műve lett.

A *Handbuch* abbahagyásának másik, be nem vallott oka azonban talán az volt, hogy Binding maga meggyőződött arról, hogy ez a műve nem az ifjuság kezébe való, illetőleg oly mélyenjáró, nagyszabású munkának indult, mely nem pótolhatja az egyetemi ifjuság igényeihez mért s a büntetőjoggal először megismerkedni kívánó kezdő részére szükséges Tankönyvet. E célból, hogy egyetemi tanári kötelességének eleget tegyen, megírta előbb egy vékony füzetben az egész általános tanok *Vezérfonalát*, majd ennek folytatásául a különös rész *Tankönyvét*, mely utobbi, mint említettem, az anyag bősége miatt három kötetre nőtt. Ugyancsak egy *Vezér-*

*fonalat*¹ készített a büntető perjogból, mely gyors egymásutánban újabb kiadásokat érven, újabb átdolgozásaiban bátran Tankönyvnek lenne nevezhető.²

A két Grundriss és a különös rész Tankönyve kitűnően sikerült egyetemi segédkönyvek. Szigoruan tudományos munka ugyan mindenik s Binding eredetisége, sajátos rendszere mindenikben érvényesül, azonban mindenikben igyekszik könnyed s népszerű lenni. A Handbuch túltömör választékos s ezért sokszor nehézkes irálya helyett itt magas színvonalú, előkelő hangon ugyan, de könnyen érthető nyelven szól hallgatóihoz, akár csak a tanteremben élőszóval a szóbeli előadásaiban. Maró kritikáját, a gunyoros vagdalkozásokat itt sem hagyja ugyan el, de mindig szem előtt tartja a didaktikai szempontot.

Hogy a Grundriss és a Lehrbuch, minden kitűnőségeik mellett, még sem tudták utolérni a *Liszt* Ferenc, berlini professor Tankönyvének népszerűséget,³ ennek magyarázata Bindingnek az egyetemi tanár hivatásáról és az egyetemi Tankönyv vagy Vezérfonálról vallott elvi állásfoglalásában keresendő. Az ő, egész életén át sziklaszilárdan vallott és követett álláspontja az volt, hogy a tételes tudomány előadójának, aminő a büntetőjog is, nincs más feladata, mint a fennálló törvény rendszerének, tételeinek tudományos kifejtése s az annak helyes alkalmazására való kitanítása, képesítése a hallgatóságnak, illetőleg az olvasónak. A kritika csak a törvény értelmezése, gyakorlati alkalmazása tekintetében érvényesíthető, ellenben semmi szín alatt meg nem engedhető magának a fennálló törvénynek, tárgyunkat illetőleg a Büntetőtörvénykönyvnek a bírálata, annak de lege ferenda tárgyalása a hallgató vagy a Tankönyv olvasója előtt. Az ily kritika megingatja a tételesjog legelső alapelvét, a törvény-

¹ *Grundriss des gemeinen Deutschen Strafrechts*. I. kiadás, 1897., VIII. kiadás 1913.

² *Grundriss der deutschen Strafprozessrechts*. I. kiadás. 1881., VI. kiadás, 1910.

³ *Liszt* Ferenc *Lehrbuch des Deutschen Strafrecht* c. műve 1881—1919-ig 21 kiadást ért, ami felülmulja az összes német egyetemi tankönyvek sikerét.

tiszteletet. Megbocsáthatatlan bűn tehát az egyetemi tanár részéről, ha a dogmatikai fejtegetések közé *kriminálpolitikai* megjegyzéseket fűz vagy éppen kriminálpolitikával foglalkozik.

Igy jutott Binding, a telivér dogmatikus, éles ellentétbe a kriminálpolitikusokkal, első sorban a modern kriminálpolitika apostolával, Franz von Lisztel. Innen a metsző, csontig vágó gúny, mellyel a kriminálpolitikát és annak művelőit lépten-nyomon üldözi, aminek kifejezését dogmatikai műveiben s a Grundrissekben és a Tankönyvben is megengedhetőnek tartotta.

Különös jelentőségű és egyenesen érdekfeszítő a Grundriss des gem. D. Strafrecht 8-ik kiadásának (1913) előszavában tett vallomása (Ein Bekenntnis), melyet jelentőségénél fogva az 1915-ben kiadott két kötetes „Strafrechtliche und strafprozessuale Abhandlungen“ című gyűjteményes dolgozatai élén csaknem változatlanul újból közzétett. Ebben a nagyszerű tavulmányban tesz hitvallást Binding professori programjáról. Éppen az ellene „egyoldalúsága“, a képzelt ellenfelekkel, „rémekkel“ való hadakozása miatt emelt kifogásokra válaszolva büszke önérzettel mondja: „Én a büntetőjog tanítója vagyok s mint ilyen, nem taníthatok mást, mint a büntetőjogot. Ennek szenteltem egész életemet. A büntetőjog a bűncselekményt és annak jogkövetkezményeit tartalmazza, másat tanítani hallgatóimnak, akik éppen ezt kötelesek tanulni, sarlatánság és lelkiismeretlenség lenne velük szemben“.

Ebből a kiindulási pontból aztán tollhegyre veszi a modern mozgalmat, az „új látóhatárok embereit“, akik „felvilágosodott szemekkel“ a bűnelkövetés megelőzésére irányuló közigazgatási jogkérdéseket (Verbrechensprophylaxe), vagyis a ma u. n. sociál-politikai kérdéseket akarják a büntetőjogi tudomány gyékénye alatt árulni s maró gúnnyal ostromozza a minden tudományos használhatóságot nélkülöző utópiákat, az óriási dilettantismust és naivságot, ami „az új látóhatárok“ embereinek javaslataiból kiad.

Kegyetlen gúnnal sújt le a Lombroso „született bűntettes“ elméletére. A hirhedt jelszóra, hogy nem a bűncselekményt, hanem a bűntettet kell büntetni, botránkozva kiált fel: Hiszen a büntetés feltalálása óta soha senkit mást nem

büntettek, mint a büntettest. Ez az az új látóhatár! Épen az lenne egyetlen ujdonság az új halhatatlanok részéről, ha ki tudnák mutatni, hogy hogyan lehetne a cselekményt úgy büntetni, hogy „a minden nemesen érző szív részvételére anynyira érdemes“ büntettest ne sujtuk.

A Lombroso született büntettese, aki már a bölcsőben gyilkos, aki száz évig élhet a legcsekélyebb normaellenesség elkövetése nélkül, de persze a testvérgyilkosság. Kainbéllyével homlokán, ez a szegény monstrum csakugyan a legkeresettebb értelmetlenségek ritkaságtárába való. Ennél csak a Nietzsche pervers gondolata a renaissance-kor büntettes-mintapéldányairól a monstruosusabb. A bűnügyi elmeorvostani iskola pedig, mely a büntetőjogi beszámítási képesség megtagadásával nemcsak a büntetéseket, de minden embert elmebeteggé degradál, valódi jogi nihilismus, mellyel minden közösséget meg kell tagadni.

Hasonló erélyes szavakkal itéli el a bűnügyi sociológiát, mely egyszerűen kisajátítja a régi közismert tényeket és igazságokat. A modern bűnügyi sociologia egy betűvel sem járult hozzá a büntettes világ megismeréséhez, amit már rég nem tudtunk volna.

Erélyesen visszautasítja a büntetési rendszer csődjéről világgá bocsátott képtelen és tendentiosus ferdítéseket is. Azért, mert a mai büntetésekkel nem tudtuk a bűnisméltést megakasztani, nem szabad a büntetési rendszer csődjéről beszélni? Legkegyetlenebb azonban a bűnügyi politikusoknak a büntetést pótló eszközeire (Strafersatzmitteln), illetőleg az u. n. biztonsági intézkedésekre vonatkozó bírálata. Kétségtelenül igaz, mondja, sőt nevetségesen igaz, hogyha a papírpénzt eltörölnők, megszűnne a pénzhamisítás, — ha nem születnének házasságon kívül gyermekek, nem lenne gyermekölés. Csak egy hiányzik még az eltörlési ajánlatokból, töröljük el egyáltalán az embert, ezzel megszűnnek az összes gyilkosok, — mit beszélek, megszűnnek az összes büntettesek és bűncselekmények. Ez az egész „bűncselekményleküzdési“ fogalom tudományos szempontból teljesen használhatatlan. Mert amit a megelőzési intézkedésekkel leküzdeni kellene, az nem a cselekmény, hanem az arra való hajlam az emberek

összességében, a büntetőjog pedig egyedül az egyesek elkövetettnek vélt és tényleg elkövetett büntetteivel foglalkozhatik.

A bűnügyi statisztikával sem tud megbékülni Binding. A statisztika összes ágai közt a bűnügyi statisztika a legkevésbé megbízható. A bűncselekmények statisztikája egyszerűen lehetetlenség is, az igazi értékes munka e részben csak az lenne, ha ki tudnák mutatni a jogszerű cselekmények és az elnyomott bűnös hajlamok számát is.

Nagy fának nagy az árnyéka. A Binding kegyetlen kritikájában van igen sok igazság, de éppannyi igazságtalanság is. A Lombroso, Ferri, Kraepelin, Aschaffenburg s más tulzók ellen teljesen jogosult a szigorú bírálata. A született büntetett, a körülmények bábja és a „bűnözési elmebaj“-féle elméletek tényleg fantazmagóriák, melyeknek a büntetőjog se tudományszerű, se gyakorlati szempontból nem ismerheti el az igazságát, reális voltát. Ugy de ezeket a túlzásokat a büntetőjogi tudomány már jó két évtizeddel Binding Bekenntnisse előtt alaposan megcáfolta és kellő értékükre leszállította. A túlzások és a helytelen felfogások kimutatása és visszautasítása azonban nem jelenti azt, hogy valamely tudományos munka vagy mozgalom teljesen haszontalan és semmi jogosultsággal nem bír.

A mai büntetőjogtudomány, sőt maga az embertani tudomány is egyértelemmel elítéli a Lombroso „született büntetett“ elméletét, a büntetetteknek külső ismérvekről való megállapíthatóságát, ennek dacára a bűnügyi embertan, mint az embertani tudomány egy részlete, illetőleg alkalmazott része nem vethető el, sőt minél alaposabb eredményeket tár fel, különösen a büntetettek lélektani vizsgálata, annál több hasznát fogja látni az e tárgyú vizsgálatoknak a büntetőjogi tudomány és a tételes büntetőjog is. Épúgy a bűnügyi elmekörtan, a bűnügyi statisztika, a bűnügyi sociologia és a bűnügyi politika, ha egyes művelői helytelen, talán képtelen tételeket hirdetnek vagy állítanak is fel, de mindezek a melléktudományok kétségtelenül nagy hasznára voltak a mai büntetőjogi tudomány ama nagy fellendülésének, megerősödésének, amit a többi jogtudományok művelői is nyíltan elismernek.

Binding lekicsinylő álláspontja a büntetőjog említett melléktudományairól nem is érthető meg másképen, minthogy

ő, a nagy elméleti jogász, a büntetőjog alapelveinek meg-ingatásától, a Btk. alappilléreinek helyessége felőli kételybe eséstől féltette a büntetőjog gyakorlati munkásait. Ő mint jogbölcész világosan látta, hogy a büntetőjognak a XIX. század nagy jogbölcészei által tisztázott alapjai, az igazságos megtorlás, az elkövetett bűncselekményért való jogi felelősség, az alanyi bűnösség mérve szerinti bűnhődés oly megdönthetetlen elvei a fennálló büntetőjognak, amelyekben a büntetőjog gyakorlati művelőinek kételkedniök sem szabad. Ha a jogásznak legelső erénye a törvénytisztelet, ez az erény, illetőleg kötelesség, még fontosabb a büntetőjogászra, aki azzal a jogággal foglalkozik, mely a törvény megtartására vonatkozó kényszerítő szabályokat tartalmazza. Ez az alapgondolat, a jog, a törvény tisztelete, mint a társadalmi rend és béke fennállásának legbiztosabb talpköve, vezette Bindinget arra a conservatív, sőt bizonyos tekintetben orthodox felfogásra, hogy a büntetőjog tudományos feldolgozójának és tanulójának nem is szabad másra gondolnia, csak a büntetőtörvényre. Ez a felfogás amily szép és imponáló lehet a gyakorlati büntetőjogászok előtt, tudományos szempontból kétségtelenül egyoldalúság s a tudomány és a tételes jog fejlesztése tekintében hátrányos is.

Teljesen távoltartotta Binding magát egész életén át a különböző nemzetközi bűnügyi egyesületektől és kongresszusoktól, amiket nem tartott eléggé tudományos jellegűeknek. Ehelyett annál nagyobb buzgalommal és odaadással támogatta a legtudományosabb jellegű német büntetőjogi folyóiratot, a *Gerichtssaal*-t, melynek lapjain jelentek meg legnagyobb részt azok a kiváló büntetőjogdogmatikai tanulmányok, melyek irodalmi hagyatékának harmadik csoportját alkotják. Ezek a tanulmányok dúsán kárpótolnak bennünket a bűnügyi kongresszusokról és a büntetőjogi törvényhozási munkálatoktól való távolmaradásáért. Binding itt, a büntetőjogi dogmatika terén, a tételes jog egyes, elvi fontosságú kérdéseinek a fennálló jogszabályok alapján való felfejtésében a törvény valódi értelmének, az alapgondolatnak s e gondolat gyakorlati alkalmazásának magyarázásában valóban felülmúlhatatlan. A *Normen* és a *Handbuch* mellett ezek a tanulmányok

emelik Bindinget a büntetőjogi irodalom legnagyobbjai közé.

Itt kell még megemlítenem a német jogtudomány elővitele körül szerzett azt a nagy érdemét is, hogy ő volt a kiadója, illetőleg szerkesztője a *Systematisches Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft* c. monumentalis arányú kézikönyv-gyűjteménynek, melyben a német jogtudomány legkiválóbb mestereinek, egy *Gierkennek*, *Wachnak*, *Mommssennek*, *Glasernek*, *Oetkernek*, *Brunnernek*, *Bülownak*, *Degenkolbnak*, *Labandnak*, *Sohmnak*, *Windscheidnak* stb. a jogi kézikönyvei jelentek meg. Ez a gyűjtemény valóban ércnél maradandóbb emlékoszlopa a XIX. század német jogtudományának, mely századokra fogja hirdetni e „remek jogászok“ s köztük az egyik legnagyobbnak, Bindingnek a dicsőségét.

III. A tanulmányok.

Nem lehet feladatomban e rövid emlékbeszéd keretében, hogy sorra bemutassam Bindingnek az anyagi büntetőjogba, a büntető perjogba és a német közjogba vágó összes tanulmányait, vagy csak a legnevezetesebbeket is. Külső értékelésül elég megemlítenem, hogy büntetőjogi és büntetőperjogi dolgozatai két vastag kötetben 1915-ben,¹ közjogi dolgozatai pedig élete utolsó évében 1920-ban² jelentek meg összegyűjtve. Nincs azonban a gyűjteményben az anyagi büntetőjogba vágó több nagyobb dolgozata, így a *Die Ehre und ihre Verletzung ; Der Zweikampf und das Gesetz*. 1905. ; *Die Entstehung der öffentlichen Strafe im germanisch-deutschen Recht*. 1909. ; *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens*. 1920., valamint számos kisebb tanulmánya.

E tanulmányok felölelik az anyagi büntetőjog, a büntetőperjog és a közjog egész területét.

Az *anyagi büntetőjogból* legbecsesebb a részesség három alakjáról, illetőleg a bűnös alany három alapformájáról, a tettesről, az okozóról (*Verursacher*, *Urheber*), a bűnsegédről irt nagyterjedelmű dolgozata, melyben főleg a felbujtás fo-

¹ Strafrechtliche und strafprocessuale Abhandlungen. München und Leipzig. 1915.

² Zum Werden und Leben der Staaten. Zehn staatsrechtliche Abhandlungen. München und Leipzig. 1920.

galma és köre felőli vitákat és ingadozásokat akarja elintézni. Ez a probléma, mely már Feurbach idejében a legélénkebb érdeklődés és vitatkozás tárgya volt a büntetőjogászok körében, kétségtelenül ma is egyik legfontosabb dogmatikai vitás kérdés. A subjectivista felfogásu írókkal szemben, akik a felbujtást közvetett tettességnek tekintik s nem tartják szükségesnek e részességi alakzat fenntartását, Binding az objectiv felfogás igazságát igyekszik megalapozni. Elismeri azonban, hogy a felbujtás eddigi fogalma szűk és nem elég szabatos. Ezért ajánlja, hogy a bűncselekmény értelmi létrehozójának, az alanyi bűnösség szempontjából legsúlyosabb bűnrészességi alaknak megjelölésére az okozó vagy szerző kifejezést állítsuk fel, amely fogalom alá biztosabban tudná oda vonni a gyakorlat azokat a részeseket, akik nem fizikai cselekvéssel, hanem szellemi befolyással lettek igazi értelmi előidézői valamely bűncselekménynek.

Ugyancsak nagyjelentőségű volt a becsület fogalmáról, mint a *becsületsértés* védelmi tárgyról írott s két kiadást ért mélyen szántó tanulmánya, melynek alapgondolata, hogy különbséget kell tenni az emberi méltóság mint alapvető s mindenkit egyenlően megillető eredeti jog és a helyes cselekvéseink által szerzett egyéni becsület joga között. Ez a különbségtétel ma már uralkodó nézet a büntetőjogi irodalomban. Szokott erélyességgel és határozottsággal szedi szét a becsület fogalmáról keringő különböző nézeteket és ellenvetést nem tűrő határozottsággal domborítja ki a becsületnek, mint eszmei (erkölcsi jellegű) jogtárgynak sérthetetlenségét. A gyilkos megsemmisítheti életünket, a tolvaj elveheti vagyoni tárgyunkat, de a rágalmazó, a becsületsértő nem veheti el becsületünket, legfeljebb a jó hírünket csorbíthatja, amit a bírói ítélet feladata helyreállítani.

Ugyaníly nagyértékű a *párbajról* írt rövid tanulmánya, melyben mesteri vonásokkal ostromozza a párbajnak a sértett becsület helyreállítására való képtelenségét s mutat rá arra a dilemmára, melybe a katonai szabályok kényszerítik a tényleges és a tartalékos tisztet, midőn becsületügyi eljárás útján állásbeli kötelességnek tekintik a katonatisztekre nézve a párbajozást, vagyis egy, a katonai törvény által is bünte-

tendőnek nyilvánított cselekmény elkövetését. A párbaj túlszigorú büntetésétől Binding sem remél sokat. A párbajozás elleni legbiztosabb útnak az angol udvar 1844-iki rendeletét tekinti.

Az anyagi büntetőjogot és büntetőperjogot egyenlően érdekli a *közjogi büntetés eredetéről* irt jogtörténeti tanulmánya, mely a büntetésnek a vérboszuból és a középkori compositióból való kifejlődését fejt ki valóban mesteri módon s mely szintén uralkodó elmélete lett a mai büntetőjogi tudománynak.

Perjogi dolgozatai közül legnagyobb jelentőségű és legtöbb vitaanyagot tartalmaz az esküdtbiróság ellen irt híres tanulmánya. Az 1871-iki nagy államalapítás után a Btk. megalkotása mellett az új német államnak egységes Büntető Perrendtartásra is szüksége lett. A perrendtartás kidolgozásának előfeltétele a birói szervezet alakulata. A döntő kérdés pedig erre nézve az, hogy tisztán hivatalnok, szakképzett bírakra bizzuk-e a bíraskodást, vagy igénybevegyük-e a nem hivatalnok, független polgárok segédkezését is e téren. Azaz beillesztjük-e az Angliában kialakult esküdtszéket a büntető birói szervezetbe, vagy mellőzzük azt. Ez a kérdés érthető vitát keltett a német szakkörökben és a törvényhozási faktorok körében, amikor az első egységes birodalmi büntető birói szervezetet kellett megalkotni.

A fiatal Bindinget, aki el volt telve a hatalmas új német császárság dicsősége iránti hazafias rajongással, megragadta ez az alkotmányjogi és perjogi szempontból egyaránt fontos kérdés. A Preussische Jahrbücher 32. kötetében 1873-ban tesz közzé egy tanulmányt („Der Kampf um die Besetzung der deutschen Strafgerichte“), melyben szigorúan tudományos deductióval mutatja ki az esküdtbiróság helytelenségét és sikra száll a Schöffengericht mellett. Ezt a tanulmányát három évvel később, 1876-ban átdolgozva könyvalakban is kiadja „Die drei Grundfragen der Organisation des Strafgerichts“ címmel, mintegy feleletül *Gneist* Rudolfnak az esküdtszék mellett írott s nagy népszerűsége jutott művére,¹ melyet Binding a „legveszélyesebb könyvnek“ minősített, amit hosszú idő óta büntetőperjogi kérdésről irtak.

¹ Vier Fragen zur deutschen Strafprozessordnung. 1874.

Binding érvelésének súlypontja a kérdés helyes felfelvé-
sére irányul. Eldöntendő: 1. szakképzett vagy laikus bíróra
van-e szükség, 2. hivatalnok vagy nem hivatalnok bírakra biz-
zuk-e a büntető igazságszolgáltatást, 3. osztható-e vagy nem
a bírói feladat, tehát az egységes bíróság-e a helyesebb, vagy
a többféle bírói szervezet, 4. mi a célszerűbb büntető bírói
szervezet Németország számára? A felelet, amit Binding e
négy kérdésre nagy alapossággal és remek okfejtéssel kidolgoz,
röviden a következő: A büntető bíráskodás jogászai képességet
kíván, a laikus bíró nem képes a tényeket sem pontosan
és biztosan megállapítani, annál kevésbbé képes a beszámítás
és a minősítés jogi kérdéseit helyesen megoldani, — a hivatalnok
bíró felelősség mellett dolgozik, a laikus felelőtlenül s így ez
utóbbinak az ítélete ötletszerű, — a helyesen összeállított bírói
szervezetnek egységesnek kell lennie, vagyis egységes alap-
elvre kell fektetve lennie, — az esküdttbíráóság legnagyobb
hibája, hogy ugyanazon ügy eldöntését két, egymástól külön-
választott collegium döntésére bizza, amelyek tehát esetleg
ellentétes felfogással döntenek el a kérdésnek egyik és másik
részét, — végül egy államnak a bírói szervezetét nem szabad
több, egymást kizáró elvre felépíteni, hanem egységes alap-
gondolatra kell fektetni. Az esküdttbíráóság mind a négy feltett
kérdés szempontjából helytelen és célszerűtlen.

Binding ezt a fiatalkori felfogását következetesen meg-
őrizte és vallotta élete végeig. Ennek bizonyosságául ezt a művét
erősen kibővítve és kiegészítve 40 év múlva újból kiadta az
Abhandlungen II. kötetében, kiterjeszkedve az 1905-iki büntető-
perjogi reformbizottság munkálataira is. Mint 75 éves aggas-
tyán, ugyanazzal a fiatalos tüzzel szórja sziporkázó nyilait az
esküdtszék ellen, mint 1875-ben. Kegyetlenül lebírálja az új
javaslatot is, mely szerint egy lépéssel sem jelent haladást
az 1873-iki, Friedberg-féle javaslatához képest. Épilyen lesújtó
bírálatot mond pár metsző szóban az 1909-ben a birodalmi
gyűléshez benyújtott javaslatról, nemkülönben a fennálló, alap-
jában különböző elvre épített hét bírói szervezetről. A vita
ma is azon a ponton van, ahol 1876-ban állott s Binding
most, 1914 végén, amikor a tanulmány átdolgozását befejezte
— kénytelen fenntartani a jury hasznavehetetlenségéről, ille-

tőleg monstruosus és veszedelmes voltáról alkotott véleményét. Fenntartja a Schöffengericht relativ előnye felőli nézetét is, de ha a nép oдаfejlődik, hogy becsülni fogja tudni az erős szakképzett hivatalnok bíróságot és szívesen fogadja el annak kezéből az igazságot, a Schöffeneknek is el kell tűnniök az esküdtek után.

Amily készséggel ismerte el azonban a német tudományos világ a Binding vezéri tekintélyét s amily hódolattal hajoltak meg az újabb és újabb írói nemzedékek — az ellenkező nézeten levők is — az ősz mester előtt, — a német büntető bírósági gyakorlat s ennek vezetője, a lipcsei Reichsgericht annál merevebben zárkózott el az ő elméleti tételeinek befogadása elől. Pedig Binding maga rendkívül nagy súlyt helyezett tudományos tanításainak gyakorlati jelentőségére és a büntető igazságszolgáltatásban való érvényesítésére. Ezt akarta elérni azzal is, hogy mint annak idején Carprow, úgy ő is 20 éven át ténylegesen is részt vett a lipcsei Landesgericht munkájában, mint szavazó bíró, aminek emlékére utolsó büntetőjogi nagyobb művét (*Die Schuld im deutschen Strafrecht*, 1919.) „a német büntető bírának, közvádlnak és védőknek“ ajánlja mint „öreg bíró“ (*gewidmet von einem alten Richter*).

Ennek az ellentétnek s a negatív eredménynek, amit Binding tanításai a gyakorlati igazságszolgáltatás legfőbb fórumán szenvedtek, egyszerű magyarázata a Binding harcias irmodorában keresendő. Amily kegyetlen volt az irodalmi kritikáiban, egy-két odavetett gúnyos szóval agyoncsapva a gyenge kísérleteket, nem ritkán azonban érdemes műveket is, — úgy nem kiméleteskedett a legfőbb bíróság ítéleteinek bírálatában sem. Ez a túléles kritika tette őt népszerűtlenné a Reichsgericht előtt s akadályozta tantételeinek a gyakorlati érvényre emelését. Ennek dacára mégsem mondhatjuk, hogy Binding félszázados működése a német büntető igazságszolgáltatásra nem lett volna hatással. Nemcsak az alsóbíróságok, de a Reichsgericht is sok kérdésben öntudatlanul is átvették, alkalmazták a Binding igazságait. De mindenesetre nagy kár, hogy más nagyhorderejű kérdésekben, így az okozatossági elmélet vagy a vád és nyomozó elv érvényesítése

tekintetében a Reichsgericht nem fogadta el „a professor“ Bindinget profétájának.

Legyen szabad végül egynéhány szóval megemlékeznem a tanulmányok harmadik csoportjáról, *közjogi* dolgozatairól is, melyekből a styl ragyogó elegantiája mellett első sorban a szív legbelsejéből fakadó erős nemzeti érzés, a nagy német birodalom 1871-iki alkotmánya iránti rajongás, a német nemzet egysége és nagysága iránti lelkesedés és odaadó szeretet tűnik és tündöklök ki.

Négy főcím alatt tíz tanulmány van a „Zum Werden und Leben der Staaten“ c. gyűjteményes kötetben. Legértékesebb és legjelentősebb az első, mely az egész kötetnek nagyobbik felét teszi. *Zum Werden der Staaten* összefoglaló cím alatt a német birodalmi egység létrejöttének egyes szakaszait rajzolja. Az 1848/9-iki államalapítási kísérletet a frankfurti Pál-templomban, amelynél ő mint hét éves fiucska feketepirosarany kokárdás zöld tornász kalappal állt sorfalat, s csodálkozva szemlélte a bevonuló öreg szemekben felcsillanó könnyeket, — aztán a német szövetséges állam (Bundesstaat) megalapítását 1850-ben az erfurti parlamentben, — majd az észak-német szövetség alapítását, amit már mint fiatal ember élt át „ujjongó szívvel“, — végül a teljes államalapítást, a törvény útján való államképzést (Elsass-Lotharingia államosítását.)

Tragikus iróniája a sorsnak, hogy Binding tanulmányának ez az 1910-ben megírt része már csak 1920-ban láthatott napvilágot, amikor az oly szépen, rendszeresen, „etappenweise“ történt új államalapítás tárgya, az 1871-ben márc. 2-án a nagy német birodalomba bekebelezett tartomány ismét csak erőszakosan, extra et supra legem, leszakított az anyaállam testéről.

Binding lelki nagyságát azonban, a német alaposság és kitarás egyik ragyogó mintájának törhetetlen energiáját eléggé igazolja az a tény, hogy az 1918-iki összeomlás, a büszke német császárság összeroppanása után is képes volt folytatni és befejezni a német nemzeti állam kialakulásának államtani kifejtését. A *Zum Werden der Staaten* című nagy tanulmány ötödik s befejező részét 1919-ben írja meg: *Die Vereinbarung*,

Ihr Begriff, Ihre schöpferische Kraft. Ez a remek államtani tanulmány elméleti kifejtése, beható igazolása és védelme az észak-német szövetség, illetőleg a német egység jogi alapgondolataul felállított „egység” elméletének.

A német egység jogi megalkotásának jogi alapgondolataul mint általános jogi igazságot Binding az összes német népek és kormányok közakaratainak megszületését, vagyis az u. n. egységet állítja fel. Jogfelfogása szerint ugyanis éles különbséget kell tenni a szerződés és az egység között. A szerződésben szigorúan véve nincs akarategyesítés, hanem csak az egyezkedők akaratának megkötése. A szerződő felek akaratának tartalma különböző, tehát azok közakarattá nem olvadhatnak össze. Míg az egység éppen a különböző, de tartalmilag hasonló akaratok összeolvadása. Ez az egyetlen eszköze a közakarát kiképződésének. A nem oktrozált, hanem u. n. egyezményes alkotmány tehát valódi akarategyesítés oly személyek között, akik akár uralkodók, akár alattvalók legyenek, jövőre közösségi életet akarnak élni s e célból közakaratot kívánnak teremteni.

Binding itt nyilván a Hugo Grotius, Rousseau, Kant s az egész természetjogi és észjogi iskola által hirdetett u. n. szerződési elmélet helyett akar egy biztosabb, reálisabb, igazabb államkeletkezési elméletet alkotni. Ennek a szerinte új elméletnek a megalapozását végzi el az 1919. év nyarán, élete utolsó nyarán megírt terjedelmes dolgozatban. Büszkén hivatkozik arra, hogy az általa felállított egységi elméletet, illetőleg új államtani fogalmat több kiváló államtani író, így *Jellinek* és H. *Triepel* magukévá tették és bővebben kifejtették, akik elsőrangú tudományos felfedezésnek minősítették Binding ezen új elméletét.

Az egységi elmélet ad Binding szerint helyes feleletet a nemzetközi jog kötelező erejére nézve is. A nemzetközi jog szerinte nem egyéb, mint kifejezett vagy hallgatóságos meg egyezés meghatározott számú állam között. Miután így a nemzetközi jogi tétel csak bizonyos meghatározott számú állam közakarataát jelenti, az ily tétel csak az illető államokat köti. A nemzetközi jog nem külső közjog, nem is államfeletti jog, hanem a különböző államok tartalmilag hasonló akaratának egyesülése.

Nem az én feladatom, hogy ennek az új egyesülési elméletnek közjogi értékét és jelentőségét megállapítsam, de annyit mindenesetre állíthatok, hogy ez kétségtelenül nagy tudományos haladást jelent a régi és még mindig kísértő szerződési elmélettel szemben. Binding érdeme, hogy a szerződés és az egyesség közötti fontos jogi különbségekre helyesen rávilágított és az államalapítások nagy tényének s ezzel a jog kötelező erejének jogbölcészeti megoldásához szilárdabb alapot próbált nyújtani.

A többi közjogi dolgozatai is kivétel nélkül a legalaposabb kutatásokra épített érdekesítő tanulmányok. Lelkesedéssel ír a császárról, illetőleg a császár jogállásáról a német birodalomban. Az új német *nemzeti* császárságról, melynek megteremtésével 1871-ben a német nemzetnek csaknem ezeréves vágya valósult meg. Éles boncolókését bátran belevágja a parlamentarismus legvitásabb kérdéseibe. Birálat alá veszi a parlamentek alakítására vonatkozó különböző felfogásokat, a parlament önvédelmi jogát saját tagjai ellenében, a parlamentnek krónikus betegsége, a kisebbség zsarnokoskodása elleni biztos és jogilag egyedül helyes ellenszertül az állam-bíróság felállítását kívánja a parlament mellett.¹

¹ „Die Notwehr der Parlamente gegen ihre Mitglieder“ c. tanulmányát alapos bírálat tárgyává tette Concha Győző, a magyar politikai tudomány Nesztora, „Új elmélet a parlamenti intézmény orvoslására“ c. nagyértékű dolgozatában (L. Budapesti Szemle, 1915. 457. sz.). Helyesen mutatja ki Concha, hogy az önvédelmi jog analogiája nem találó, a parlamenten kívül álló állambíróság eszméje pedig nem alkalmas a parlamentek alásúlyedt tekintélyének helyreállítására. „Mindazáltal Binding gondolata igen becses, mint az obstructio jogellenességének teljes világitásba helyezése“ s „legjobban feltűnteti e betegségnek végzetes, válságos jellegét, melyet erőhatalommal is ki kell irtani, ha a parlament, azaz a nemzet a maga szabadságát veszendőbe engedni nem akarja“, Concha Gy. szíves értesítése szerint Binding hosszabb levélben válaszolt a bírálatra, a német közjog sajátosságaival védelmezve a maga álláspontját. Egyébként Binding e tanulmányában érdekes forrásdolgozat gyanánt idézi Wlassics Gyulának Die Reform des Parlamentsrechtes (Ungarische Rundschau III. 753.) c. cikkét.

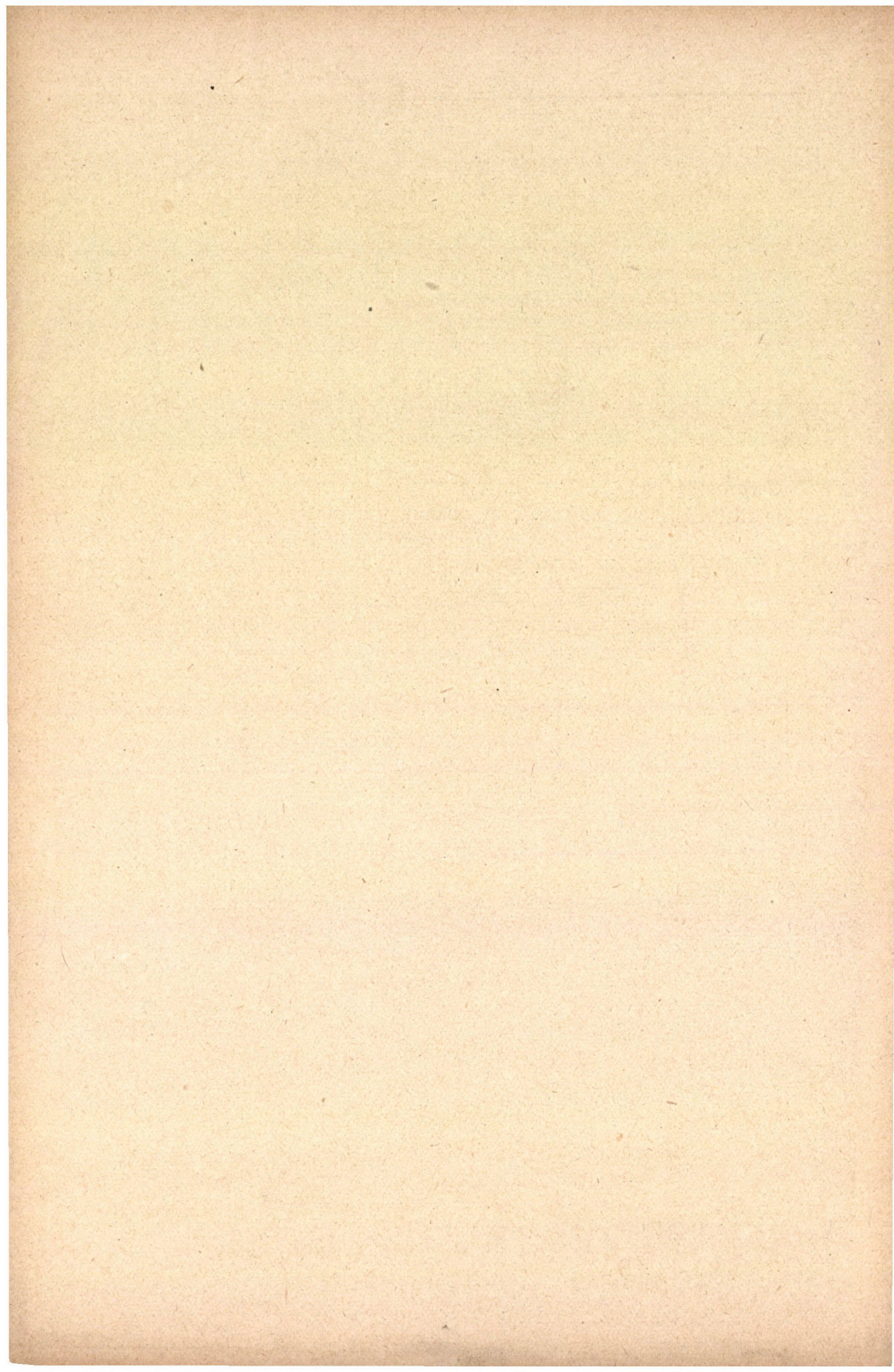
Tekintetes Akadémia!

Binding tanári, írói és hazafiui működésének ez a vázlatos ismertetése is talán igazolja azt a meggyőződésemet, hogy vele és benne korunknak egyik legnagyobb jogtudósa, a német büntetőjogi irodalomnak pedig kétségtelenül vezető szelleme, legerősebb oszlopa dőlt ki.

Binding kétségtelenül nagy volt mint tanár, nagy volt mint német hazafi, de legnagyobb volt mint író, mint a büntetőjogi tudomány bámulatos eredményü művelője és fejlesztője, kihez hatására és jelentőségére csak a XVII. század *Carpzow*-ja és a XIX. század első évtizedeinek *Feuerbach*-ja mérhető. Emelkedett szelleme, bámulatos boncoló, elemző képessége, bölcselkedő hajlama mellett kiváló gyakorlati érzéke s ragyogó, választékos, igazi classicus irálya azonban hasonlíthatatlanul felibe emeli őt e két nagy elődének.

Ő volt az, aki a bölcsészet és a jogtudományok s különösen a jogbölcsészet és a büntetőjogi tudomány viszonyát végérvényesen tisztázta s a büntetőjogi tudománynak a gyakorlati jogélettől, a büntető igazságszolgáltatással való kapcsolatát is a leghelyesebben körvonalazta, Ő készítette meg a jogbölcsészet talajába beágyazott, de a tételes büntető-törvénykönyvre támaszkodó s a büntető bírósági gyakorlat elvi irányítását célzó büntetőjogi dogmatika remekmintáit, melyek nemcsak az általa vezetett vagy vele rokonszenvező konservatívek, de a büntetőjogtudomány minden komoly munkása előtt örökbecsű példányképek maradnak beláthatatlan időkig.

Ezt a nagyértékű munkásságot kívánta Akadémiánk is megtisztelni és kitüntetni, midőn Bindinget, már 33 évvel ezelőtt, 1891 május 8-án külső tagjává választotta. Örizzük meg emlékét hálás kegyelettel.

6322

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 10. SZÁM.

SZENTKLÁRAY JENŐ L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA
KARÁCSONYI JÁNOS
R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIAÉNAK 1926 OKTÓBER 25-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926.

Pápa, 1926. Főiskolai könyvnyomda.

Szentkláray Jenő emlékezete.

Felolvasta a M. Tud. Akadémiának 1926 október 25-én tartott
összes ülésén : **Karácsonyi János** r. tag.

Tekintetes Akadémia !

Bátya, bátya, mely az út Becsekerekére ?
Uram, uram, ez az út Becsekerekére !

Már ezen első, feljegyzett népdaltöredékünk is utal azon dúsgazdagon termő és reánk magyarokra mégis oly szomorú vidékre, amelyet a Temes folyó ágai öntöznek s amelyet a magyar már kétszer meghódított a nyugati művelődésnek, de önnön hibáján kívül kétszer el is vesztett.

A magyar benépesítette a vidéket már a XI. században ; tele hintette azt előbb apró falvakkal, egyházakkal. A XIV. században már erős várak, jeles városok, gyönyörű egyházak, népes iskolák mozdították itt elő az emberi lelkek vágyainak kielégítését. De aztán jött „a természet szerint való ellenség“, — mint a régi magyarok mondták — jött az oszmánli-török és hiába küzdöttek a Péterffyek, a Remetei Himfyek, Szeri Pósák, Csákyak, e vidék annyi más köznemeseivel együtt, hiába volt Kinizsy Pál ereje, hiába Losonczy István önfeláldozása, kiszorult a magyar szó a Temesközéről !

Még akkor is, midőn Temesvár keresztény kézre került s a török félhold a Balkánra szorult, sokáig elzárták a magyart hazájának ezen vérrel és könnyel öntözött részétől. Eltörölték a régi Temesköz nevet, elnevezték azt Bánátnak s jöhetett oda német, francia, spanyol, lakhatott ott a rác és oláh seregestől, csak a magyarnak nem alapítottak falvakat, mégkevésbé városokat.

De amit a magyar nem tudott elérni fegyverrel, és könyörgéssel, elérte munkával, ésszel és tudománnyal ! Munkás

kezekre, tanult emberekre csak szükség volt e vidéken is. Ennélfogva a magyar is bejutott, eleintén csak szórványosan, a városokba és egyes falvakba, sőt 1790 után elfogyván Ausztriának pénze a németek, rácok és oláhok telepítésére, a magyarok is jók voltak egyes falvak benépesítésére és 1779-ben átvévén a magyar nemesség e vidék közigazgatását, ezer akadállyal küzködve, két ízben is megszakítatva, mégis megmutatta, hogy rendet, békét haladást tudott teremteni a Temes mentén jobban, mint bármily más nemzet!

A magyar nemzet ezen másodszori nagy munkájában, a magyar nemzet jogainak a Temesközön való helyreállításában nem erőszakkal, nem mások jogainak durva eltiprásával, hanem a tudomány fegyverével, finom, léleknevelő és lelket nyerő felvilágosítással félszázadon át élénk részt vett az a férfiú, akinek emlékét ezen, előtte oly kedves és drága helyen megújítjuk: Szentkláray Jenő!

* * *

Az 1699-iki karlócai békekötés szerint a Temesköz a török kezében maradt ugyan, de a Maros és a Tisza mellett eső várakat le kellett neki rombolnia. Ezzel ledőltek a régi Torontál megye főhelyének, Becsének tornyai és falai is!

De az idegen, nagy urak hiába határoztak ekként. A régi Becse oly alkalmas helyen fekszik, hogy más alakban csak feltámadt. Mivel a Tisza partja itt volt legalkalmasabb a hajók kikötésére és megrakására, jöttek ide hajósok, hajóácsok és egyéb mesteremberek, jöttek főleg 1716 után kereskedők, majd földművesek is. 1800 táján már annyira elszaporodtak a régi, most már Törökbecsének hívott város lakosai, hogy egy részük nem is a régi Becse határában, hanem a régi Aracs község területén építette fel házeit. Egy ilyen Törökbecséhez tartozó, de tulajdonkép aracsai területen állott házban látott napvilágot 1843 január 21-én egy kis fiúcska, a később oly nagyra menendő, annyit tanuló, küzködő Szentkláray Jenő.

Oly vidéken született tehát e fiúcska, ahol akkoriban a magyarnak rettentő sokat kellett dolgoznia a megélhetéséért, küzdenie nyelvének, életének, vagyonának megőrzése végett. De

ezenfelül Szentkláraynak már gyermekkorában kellett szenvednie a nemzetiségek erőszakoskodásai és kegyetlenkedései miatt. Eletének hatodik évében járt, midőn szüleivel együtt menekülnie kellett házukból az irgalmatlan rácok elől és kis szíve keserűséggel telt el, midőn a száműzetésből visszatérve megtudta, hogy kedves játszótársát, Péterkét, a vadrácok éppen az ő házuk falához szúrva ölték meg.

A magyar szabadságharc leverése után, Szentkláray elvégezte az elemi iskolákat Törökbecsén, de szülei nem adták őt ipari pályára, mert atyja őt, mint hét testvére között a legidősebbet, tovább taníttatni akarta. Elvitte tehát őt a legközelebbi gimnáziumba, Nagybecskerekre.

Szentkláray éppen akkor kezdte a középiskolát, amidőn a németesítés legjobban dühöngött s így tanítói, a nagybecskereki kegyesrendiek őt is német könyvek tanulására, német előadások hallgatására szorították. Így volt kénytelen már 10—14 éves korában a német nyelvet elsajátítani. Mivel pedig Törökbecsén szerbek is laktak, az édes atyja pedig bunyevác származású volt, Szentkláray szerbül is beszélt már gyermekkorától.

Ugy indult tehát Szentkláray életpályája, hogy belőle csak valami német beamter vagy egyik-másik, többnyelvű, délvidéki községben jegyző lehetett volna, ha 1858-ban szülei arra nem határozzák el magukat, hogy szép tehetségű fiukat Szegedre viszik. Nagybecskereken akkor még csak négy osztályú, kis gimnázium volt, tehát vagy Szegedre, vagy Temesvárra kellett vinni az olyan fiút, akit tovább taníttatni akartak. Szentkláray atyjának azonban, mint gabonakereskedőnek, inkább Szegeddel voltak összeköttetései s ezenkívül akkoriban Szeged megközelítése hajón sokkal könnyebb és olcsóbb volt, mint a távol eső Temesváré. Ez okozta, hogy atyja őt a szegedi gimnáziumba vitte.

Az a két esztendő, amit Szentkláray mint 15—16 éves ifjú Szegeden töltött, döntő volt egész életére!

Itt, a kegyesrendűek szegedi nagy gimnáziumában tanítottak akkor Csaplár Benedek, később akadémiaunk tagja, Somhegyi Ferenc, Horváth Cirill, a későbbi jeles bölcselő és egyetemi tanár. Csaplár és Horváth egyaránt szerettek foglal-

kozni az ifjúsággal s a magyar nyelv ápolását és az önképzést különösen szívükre kötötték. Somhegyit az ő lelkes előadásai miatt éppen akkor mintegy száműzték Pestről, de természetesen Szegeden is előtárta az ifjúságnak a világtörténetből levonható tanuságokat. Ezeknek előadásai, buzdításai ragadták meg annyira az ifjú Szentkláray lelkét, hogy szívvel-lelekkel, egy egész életre a magyar nemzet szolgálatába szegődött, azt tartván ő is Petőfivel:

Ha nem születtem volna is magyarnak.
E néphez állanék én,
Mert elhagyott, mert legelhagyottabb
Minden nép közt a föld kerekén!

A magyar nemzeti irodalom szeretete Szentkláraynál nem állott meg az üres szavaknál, egy pár szép vers betanulásánál. Ő már ifjú korában dolgozni akart és dolgozott a magyar művelődés fellendítésére. Ezért ő, a 16 éves ifjú vállalta a szegedi deákok közt megalakult Önképzőkörnek jegyzői teendőit s az Önképzőkörtől kiadott „Reményvirágok“ című füzetekbe verseket és elbeszéléseket írt.

Ha Szegeden maradhatott volna Szentkláray, korán mutakozó vonzalma a szépirodalom és az ujságírás iránt, talán állandóan a magyar szépirói vagy ujságírói pályára vezeti őt, de az isteni gondviselés másként intézkedett! Szentkláray szülei elszegényedtek, az ő további tanítására többé nem áldozhattak s különben is hét gyermekük közül egyet Isten szolgálatára szántak. Nem csoda tehát, ha azt kívánták legidősebb fiuktól, Jenőtől, hogy lépjen be a csanádi egyházmegye növendékpapjai közé, mert ezek a VII. gimnáziumi osztálytól kezdve ingyenes eltartásban részesültek. — Szentkláray, mint engedelmes, jó fiú, engedett a szülők óhajlásának, jelentkezett Temesvárott a csanádegyházmegyei hatóságnál, ez pedig őt, mivel trilinguista volt, azaz a csanádi egyházmegyében használatos magyar, német és rác nyelveket beszélte, szívesen befogadta őt növendékpapjai közé. Így került Szentkláray 1860 október havában Temesvárra.

Más időben talán Temesvárott, a német hivatalnokoktól ellepett, túlnyomó részben német lakosságú városban hamar kiirtották volna Szentkláray szívéből a magyar irodalom iránt

érezett lelkesedést, de mikor ő Temesvárra került, ott is magyar világ támadt. Temesvár is ujjongó lelkesedéssel fogadta az alkotmányos élet visszatérését ígérő 1860-ik októberi diplomát. Itt is új, magyar érzelmű tisztviselőket választottak s az ifjúság nevelői sem törtek többé a magyar ifjak jogai és érzései ellen.

Mindamellett Szentkláray Temesvárott, tanulmányai előhaladtával kezdte abbahagyni a szépirodalommal való foglalkozást. Fogékony lelkét megkapták a bölcséletnek, különösen a logikai és esztetikai részeknek igazságai, majd a hitvédelemnek fenséges tételei és mint maga írja 1868-iki levelében, kijózanodott a túlzott, fellengős, egész a kábulásig menő ábrándozásokból. Mintegy búcsúzásul megírta „Almandina“ c. keleti elbeszélését, s azt első irodalmi zsengéjeként a Katholikus Hetilapban 1864-ben közre is adta, de azután más tanulmányokra tért át.

A bölcselletei és hittudományi téren is érezte azonban a kölcsönös támogatás szükségét s azért sok kérés, könyörgés által kivitte, hogy 1864-ben papnövendéktársaival megalakíthassa a Gyakorló-Iskolát. A jó Isten adott mellé lelkes és tehetséges osztálytársakat, mint Ortway Tivadart, később akadémiánk egyik jeles tagját, dr. Engelsz Jánost, később Dante Divina comediájának fordítóját, Oltványi Gáspárt és másokat. Ezek oly örömmel és szeretettel csoportosultak körülötte, hogy az egyházi hatóságtól csupán Gyakorló-Iskolának tervezett Önképzőkör valóságban Magyar Gyakorló-Iskolává vált s idők folyamán több jeles, külföldi mű magyarra átültetésével hasznos szolgálatokat tett a magyar művelt közönségnek.

Mily komolyan fogta fel Szentkláray az önképzés szükséges voltát, mutatja az, hogy szabad idejét is jeles, külföldi művek olvasására és fordítására használta fel. Balmes Jakab spanyol írónak akkoriban nagy feltűnést keltő művét: „Levelek egy kétkedőhöz“ címűt csak úgy olvashatta, természetesen német fordításban, hogy egyik tanárától elkérte szobája kulcsát s míg tanára ebédelt vagy vacsorált, annak szobájában tanulmányozta e jeles művet. Nem csupán olvasta, hanem annyira megszerette, hogy azt magyarra fordította s

barátjai segítségével 1865-ben Szegeden ki is nyomatta. A magyar katolikusok akkori napilapja, az „Idők tanuja” kedvezően fogadta a fiatal növendékpap ezen fordítását és felkérvén őt temesvári tudósítójának, Szentklárayt méginkább a kath. magyar irodalom munkásává tette.

Ily tanulmányok és irodalmi kísérletek után elkövetkezett az idő, hogy a közéleti pályára lépjen. 1866. júl. 20-án pappá szentelték őt, aug. 12-én Szent Klára szűz ünnepén szülőföldjén elmondotta első miséjét s elment első állomására, Steierlakra, Oravica mellé segédlelkésznek.

Nehéz munka várt itt az ifjú papra. Csupa német és cseh bányászok közé került, német és cseh nyelven kellett szentbeszédeket tartania s a magyart felejténie. Esztetikai tanulmányai azonban felülemelték őt a hétköznapi élet bajai fölé. Alföldi, hegyet addig nem látott lelkét megragadták, elbűvölték az oravica-, resica-vidéki hegyek-völgyek szépségei és ő ahelyett, hogy elkeseredett volna, leírta e vidék szépségeit, megfigyelte az odatelepített különböző népek szokásait. A hegy- és néprajzi leírások annyira sikerültek, hogy a magyar katolikusok legelső irodalmi egyesülete, a Szent István Társulat 1868-ban „Tanulmányok a délmagyarországi hegyvidéki nép életéből” néven szívesen közzétette.

Örömmel foglalkozott ezenkívül Szentkláray a népnevelés ügyével is s az akkori, nevelésügyi lapokban közzétett cikkelyeivel magára vonván az egyházmegyei hatóság figyelmét, második állomása 1867-ben Temesvár lőn. Itt érte őt a magyar alkotmány teljes helyreállítása, I. Ferenc József megkoronázása s a magyar kormány abbeli intézkedése, hogy akik az alsófokú középiskolában tanítani akarnak, képességeiket az úgynevezett paedagogiumi vizsgálattal igazolják.

Szentkláray ezt az idők jelének vette, s hogy a magyar nemzettel való egybeforradását külsőleg is megmutassa, nevét, Nédicset, Szentklárayra változtatta. E név kiválasztásában vezette őt először is az, hogy Szent-Klára ünnepén mondotta első miséjét, de vezette az is, hogy életét a magyar nép felvilágosítására akarta szentelni, már pedig a clara latin szó világos-t jelent.

Azután pedig jelentkezett a paedagogiumi vizsgálatra

s azt jó sikerrel letevén, 1868-ban az egyházmegyei hatóság beleegyezésével a kormány kinevezte őt a nagyikindai főelemi iskola igazgatójává és egyúttal az ott levő reáliskola tanárává.

Ha Nagyikindán marad Szentkláray, akkor bölcséleti és nevelésügyi íróvá lesz, annyira igyekezett a tanítótság tekintélyét előmozdítani, őket a népnevelés szükségéről, fontosságáról meggyőzni.

De mivel a temesvári főgimnázium VII. és VIII. osztályához a csanádi egyházmegye volt köteles tanárokat alkalmazni s az egyházmegye papjai közt nem sok akadt, akinek a tanári élethez kedve lett volna, az egyházmegyei hatóság 1869 nyarán kénytelen volt Szentklárayt megint Temesvárra rendelni s itt a temesvári főgimnáziumban őt a latin nyelv, a történelem, földrajz és bölcsélet előadásával megbízni.

Szentkláray e téren is megállta a sarat. Hogy a magyar ifjúságnak a klasszikus latinság elsajátításában segítségére legyen, Cicero egyik beszédét értelmező könyvet adott ki. (Cicero beszéde Manilius törvényjavaslata mellett. Temesvár, 1870.) Folytatta bölcséleti tanulmányait is s bizonyára sok jeles művet alkotott volna paedagogiai és bölcséleti téren is, ha máshová nem hívja egyik, nála talán még tehetségesebb, de mindenesetre még szorgalmasabb osztálytársa, az ő „kedves Tibus“-a, Ortvai Tivadar.

E fiatal pap akkor a lugosi főgimnáziumnál volt tanár s mindenképen arra törekedett, hogy a délmagyarországi művelt közönségben a magyar nemzet multja és irodalma iránt érdeklődést keltsen. Már 1868-ban, midőn Szentkláray még Kikindán működött, felszólította Szentklárayt arra, hogy a délmagyarországi írók életrajzainak elkészítésében munkatársa legyen. Ez a vállalat ugyan abbanmaradt, de 1869-ben Szentkláray áttétetvén a temesvári főgimnázium mellé, ez Ortvait új, hasznosabb vállalkozásra ösztönözte. Rábeszélte, hogy indítsák meg az Adattárt Csanádegyházmegye hajdanához és jelenéhez. Nagy vállalkozás volt ez akkoriban, mikor még a Győri Régészeti és Történelmi Füzetek is megszűntek, mikor a Magyar Történelmi Társulat is csak vékony füzetekben tudta közölni tagjainak dolgozatait!

A két fiatal papban azonban akkora lelkesedés dolgozott szűkebb hazájuk multjának felderítésére, annyira nem kíméltek semmi áldozatot, semmi fáradságot, hogy az Adattár kiadásához, sőt azt mondhatjuk megírásához hozzáfogtak. Abban reménykedtek, hogy akit nem érdekel egyházmegyéjük multja, érdekelni fogja annak jelene s így lesz elég előfizetőjük, lesz miből a nyomtatás költségeit kifizetniök. Bár e reményükben csalatkoztak, bár a hátralékos előfizetőkre mindig panaszkodniok kellett, három és fél évig folytatták a küzdelmet. Szentkláray maga, azonkívül, hogy szorgalmasan feljegyeztette a füzetek végén az 1871—74. évek nevezetesebb s Délmagyarországot érintő eseményeit, 31 délvidéki lelkészség történetét állította össze. Reánehazedett a szedés javítása is s bár ez, kivált a latin okleveleknél, sok vesződséggel járt, Szentklárayra nagy haszonnal járt, mert így kénytelen volt Ortvainak nagy történeti jártassággal s az addig megjelent magyar történeti művek felhasználásával készült értekezéseit átolvasni. Tulajdonkép csak ekkor kezdette jobban ismerni a magyar történetírás forrásait, rejtélyeit, ekkor kezdett érdeklődni a nagy események színhelyei, épületei iránt, sőt Ortvai kedvéért a gyulafehérvári levéltárban kutatgatni is kezdett.

Ez az érdeklődés a magyar nemzet multja iránt, ösztönözte őt, hogy Temesvármegye akkoriban kinevezett, nagyműveltségű főispánjának vezetése alatt csatlakozzék azon mozgalomhoz, amely a Délmagyarországi Régészeti és Történelmi Társulat megalapítását célozta. Ormosnak tekintélye és felhívása csakugyan nagy segítség volt e társulat létesítésében, de az is igaz, hogy Szentkláray a titkári teendőkh elvállalásával legtöbb időt szentelt annak fellendítéséhez. Ő tartotta e Társulatban az első felolvasást is „Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon“ címmel. Már e dolgozatában megmutatta, hogy kellő figyelemmel van a később idetelepedett nemzetek munkálkodása iránt és védelmezve a magyar nemzet történeti jogait, nem akar más nemzetek vesztére törni.

Igy indult meg Szentkláray a magyar történetírói pályán és mégis négy esztendő múlva abbahagyta azt!

1873 elején meghalt az ő nagy jótevője és atyai barátja,

Bizeg Károly törökbecsei plebános. Szentkláray mint növendékpap gyakran megfordult a törökbecsei kegyurak házában s azok egyikével-másikával ifjúkori barátságot is kötött. Nem volt tehát nehéz a törökbecsei plebániára magát jelöltetnie.

De előbb föl kellett adnia önönmagának azt a kérdést, mi lesz a szépen megindult tudományos működésből, ha ő egy vidéki városkába költözik?

De ha fel is adta magának a kérdést, ha be is látta, hogy távol a könyvtáraktól, tudományos köröktől, történetírói működést nem fejthet ki, egyrészt családi körülményei, másrészt az a nemes nagyravágyás, hogy szülővárosa haladását tőle telhetőleg előmozdítsa, csak arra birták őt, hogy a törökbecsei plebánia elnyerésére mindent megtegyen.

El is nyerte e javadalmat és 1873 aug. 12-én, megint Szent Klára napján beiktatták őt abba.

Tudományos szempontból ennek első következménye lett az „Adattár“ megszűnése. Szentkláray ott, Törökbecsén nem járhatott utána a füzetek pontos összeállításának és nyomtatásának, Ortvai pedig kineveztetvén előbb a Nemzeti Múzeum segédörvévé, majd pozsonyi jogakadémiai tanárrá, szintén eltávozott Temesvár környékéről. 1874 elején tehát vékonyabbak lettek az Adattár füzetei, junius végén pedig végleg megszűntek, annál is inkább, mert a távollevő szerkesztőknek nem volt módjukban a hátralékosokat sürgetni, az előfizetéseket beszedni.

Szentkláray tehát elkedvetlenedvén, abba hagyta a történetírói munkálkodást és régi, kedves tárgyát, a bölcseletet vette elő. 1875 okt. 25-én Szepessy Imre és Télfy Iván budapesti egyetemi tanárok előtt letette a bölcseleti doktorátusi vizsgálatot s még ez évben kinyomatta doktori értekezését a tér és idő filozofiájáról.

Csalódott azonban Szentkláray, ha azt gondolta, hogy a magyar nemzet multjától könnyen el tud szakadni! Sokat sétált ő a törökbecsei vár romjai mellett, de különösen hatottak rá a közelben eső aracsai monostor romjai. Az egész csanádi egyházmegye egykori épületei közül ezek a legnagyobbak és még romjaikban is hirdetik azt a hatalmas vallási és nemzeti érzést, amely Istennek ily hajlékot emelt.

Aki a szépért annyira rajongott, aki a bölcsélet igazságai iránt is érdeklődött, nem állhatott lustán, tehetetlenül ily nemzeti és vallási emlékek mellett! Annak csak alkalom kellett, hogy keblében a magyar nemzet multjának szeretete újra fellobbanjon és önfeláldozó munkásságra serkenjen.

Az alkalom nem sokára megjött!

Temesköz lakossága, különösen pedig annak magyarsága ezidőtájt várta százéves évfordulóját annak a békés, de nagy eseménynek, hogy Temes-, Torontál-, Krassó- és Szörény megyék területe a magyar közigazgatás alá jutott.

E százados évfordulónak állandó emléket is akart emelni s ilyennek tartotta azt, ha erre hivatott író egy könyvben megmutatja, mit tett e század alatt, 1779-től 1879-ig a magyar közigazgatás a temesi részek felvirágoztatására. E végből 1878 június 12-én a három vármegye Temesvárott értekezletet tartott. Az értekezleten jelenlevők tudták ugyan, hogy a három vármegye történetének megírásával Pesthy Frigyes foglalkozik, de azt is tudták, hogy épen óriási adathalmazza miatt nem leszen készen 1879 jun. 6-ra s azért az őket közelebből érdeklő száz év történetének megírásával Szentklárayt bízták meg.

A megtisztelő megbízás úgyszólván új életet öntött Szentkláray-ba. Visszavezette őt a magyar történetíráshoz s annak hű munkásává tette élete fogytáig. Rögtön nekilátott a levéltárak átkutatásának. Felment Bécsbe, heteket töltött Budapesten, Temesvárt, átkutatott több, vidéki levéltárat is és bár 1879-ben a szegedi rettenetes árvíz miatt az országos nagy ünnepek elmaradtak, Szentkláray csakugyan állandó emléket emelt a visszacsatolás százados évfordulójának, mert Temesvárott megjelent nagy művéből „Száz év Dél-Magyarország történetéből“ az I. k. I. füzete. Hatalmas, 15 ivre terjedő és 3 értékes térképpel felszerelt mű volt mindjárt az első füzet s utána még két ilyen következett, telve új, meg új levéltári adatokra támaszkodó felderítésekkel, úgy hogy e művéért méltán fordult feléje a M. Tudományos Akadémia figyelmé s 1882 jun. 1-én őt a II. o. levelező tagjai közé választotta.

Sajnos az első felbuzdulás lanyhultával és a rossz gazdasági évek miatt az előfizetők elmaradoztak és így Szent-

kláray nem volt képes e nagy művét egész terjedelmében ki-nyomatni, de kutatásai, gyűjtései nem veszték kárba, mert Szentkláray gyűjtött adatait később felhasználta és sok derék, Akadémiánktól kiadott értekezésében vissza-visszatért Dél-Magyarország XVIII. és XIX. századi történetéhez. Erre vonatkoznak „Gróf Nicskey Kristóf élete“, „Az oláhok költözése Dél-Magyarországon a XVIII. században“, „Merey Claudius kormányzása a temesi bánságban“, „Debreczeni Bárány Ágoston emlékezete“ című felolvasásai. Majd megírván a 1910—11-ben a vármegyei monographiai vállalat részére Temesmegye és Temesvár város történeteit, ezekbe is sokat beleszőtt régi kutatásainak eredményéből.

A 100 év történetének megírásakor nagyon sokat kellett foglalkoznia Szentkláraynak a Magyarországon lakó szerbek multjával is. Ez készítette őt, hogy túlzó szerbek állításaival szemben levéltári kutatásokkal keresse a valót. S valóban 1880 táján erre alig volt alkalmasabb ember a magyar történet-írók között Szentkláraynál. Az ő anyanyelve nem volt ugyan szerb, anyja, Szalai Zsófia, a csantavéri származású magyar asszony nem is taníthatta őt másra, mint a magyarra, de szülőhelyének, Aracs-nak (a régi Aracsának) lakossága nagyobb-részt szerb volt, s így ő már gyermekkorában a cselédek-től, ismerősöktől megtanulta a szerb nyelvet s azon-kivül segédlelkész korában is köteles volt a szlávnyel-vekkal foglalkozni. Nem volt tehát nyelvi akadály annak, hogy a mesés gazdagságúaknak hirdetett szerb levéltárak őreivel, a szerb főpapokkal és szerzetesekkel érintkezésbe ne lépjen. Papi állása is alkalmassá tette őt arra, mert vele szemben a szerzetesek nem voltak bizalmatlanok. 1882 nyarán tehát elment Karlócára és a szerémségi monostorokba s átkutatva azok levéltárait, pontosan beszámolt róluk a ma-gyar tudós világnak. Kiábrándult ugyan a mesés hírekből, de másokat is kiábrándított.

Sokkal több és nevezetesebb adatokat talált ő a szer-bek történetére a bécsi udvari levéltárban Csernoevics Nenád történetére s ezek alapján már meg is akarta írni e borzalmas ember történetét. De mivel őt abban Smolka lengyel történetíró

megelőzte, legalább a rávonatköző fontos iratokat tette közzé egész terjedelmükben.

A szerbekre vonatkozó adatok gyűjtése közben támadt kedve arra, hogy a török-magyar háborúban annyira jelentős dunai hajóhadak történetét megírja, annyival is inkább, mert e sajkáshadak legénysége a XVI. századtól kezdve nagyobbrészt rácokból, illetőleg szerbekből állott.

Ez érdeklődését a szerb történeti kérdések iránt évtizedeken át megőrizte Szentkláray, miként azt a szerb monostoregyházak történeti emlékeiről szóló nagy tanulmánya és Radonics új adatait a magyar közönségnek bemutató 1910-iki értekezése mutatják.

Maga a szerb tudós világ is nagyrabecsülte Szentkláraynak a magyarországi szerbek történetére vonatkozó kutatásait, úgy hogy a szerb királyi Tudós Társaság már 1885-ben kültagjává választotta, az újvidéki „Maticza“ szerb, irodalmi Társulat pedig 1910-ben tiszteleti tagjai közé iktatta.

Minél jobban belemélyedt azonban Szentkláray történeti tanulmányaiba, annál jobban vágyódott olyan városba, ahol gazdag könyvtár és tudós férfiak köre lehetek segítségére. Már 1883-ban április 7-én képesíttette magát magántanárrá Magyarország újkori történetéből, talán azon titkos reményben, hogy valamelyik egyetemmel vagy jogakadémiával bíró városba juthat, de ez a reménye megcsalta. Azután szeretett volna Szegeden vagy Nagyváradon kerületi főigazgató lenni, annál is inkább, mert tudta, hogy mig Bonnáz Sándor püspök él, a saját egyházmegyéjében előléptetésre nem számíthat. A nagyváradi főigazgatói állást Trefort közoktatásügyi miniszter neki is ígérte, de meghalt, mielőtt ígétét beválthatta volna, utódjának pedig más választottjai voltak.

Igy tehát mégis csak egyházmegyéjében kellett várnia, mig a tudományos munkálkodásra alkalmasabb helyet nyerhet. Bonnáz Sándor 1889-ben meghalván, utóda Dessewffy Sándor készséggel elismerte Szentkláray érdemeit és mihelyt nála érdemesebbek sérelme nélkül tehette, 1893-ban kinevezte őt csanádi kanonokká.

Igy került Szentkláray vissza abba a városba, ahol magyar történetírói pályáját megkezdette s ahol ő szeretett nemze-

tének javára legtöbbet tehetett. Itt mondotta ő el 1896-ban az ezredévi ünnepség alkalmával gyönyörű beszédét a magyar nemzet küldetéséről, itt írta meg, hogy szeretett egyházmegyéje multjára még több fényt derítsen, a csanádegyházmegyei főesperestségek és esperestségek történeti fejlődését és a csanádegyházmegyei plebániák történetét, sőt egyik nagyérdemű és szeretett osztálytársának, Szabó Ferenc eleméri plebánosnak kérésére arra is vállalkozott, hogy a magyarra fordított, 24 nagy kötetből álló Weiss-féle Világtörténetben a magyar nemzetnek külön sorokat szentel; évszázadokként ismertetvén abban nemzetünk zivataros multját. Lassankint 90 ivre terjedő „Magyarország története a legújabb korig“ című munka lett e vállalkozásból s bár Szentkláray új kutatásokra nem vállalkozott, mégis az új kutatások eredményeit szerencsésen összefoglalta, úgy hogy e mű nem csupán kellemes olvasmány, hanem egyszersmind a magyar történetírás akkori színvonalán álló.

Ezek után Szentkláray bátran azt mondhatta volna: Partra szállottam, bevonom vitorlám! De ő, a bölcsélet doktora, bölcsen tudta, hogy ezren és ezren a szépirodalom és művészet iránt érdeklődnek s ha nem irányítják őket, a szépségekre vágyódó lelkek lidércfények után rohanva posványba jutnak.

Azért 1903-ban másik temesvári tagtársunkkal, Szabolcsa Mihállyal együtt szépirodalmi és művészeti társaságot gyűjt egybe Temesvárott s a szép, nemzeti multról éneklő, imádkozni tanító Arany Jánosról neveztetti azt el. Ő lett annak elnöke, majd díszelnőke, megnyitó beszédeiben felemeli a lelkeket, értekezéseket tart a valódi szép törvényeiről, megírja a temesvári születésű Brocky Károly képiro életét, egyszóval mindent elkövet e társaságnak magyar, nemzeti szellemben való felvirágoztatására.

Nem csoda, ha ily áldozatos, fáradhatatlan s a magyar nemzet felemelésén dolgozó élet egész Dél-Magyarország tiszteletét, szeretetét vivta ki. A dél-magyarországi vagy az azzal szomszédos tudományos és művészeti társulatok mind siettek őt tiszteletbeii tagjaik sorába választani, szülőhelye: Aracs is 1916-ban azzal igyekezett magára egy kis fényt deríteni, hogy őt 1916-ban díszpolgárának választotta.

1917-ben már mint aranymisés pap egyházilag is elérte a legmagasabb fokot, csanádi nagyprépost lett, pedig arra igazán nem gondolt, nem is számíthatott 1882-ben, amidőn Ócsanád romjain merengett.

Egy évvel utóbb jött Ausztria-Magyarország összeomlása, jött Temesvárra előbb a szerb megszállás, azután a román megszállás ezernyi bajokkal! Szentkláray nem félt, nem menekült s nem csüggedett! 80 éves korában még beállt a Temesvárt megindult „Egyházi Szemle“ folyóirat munkatársai közé. Megírta egyesek okulására II. Lipót magyar király leányának, a temesújfalusi templomban eltemetett Mária Annának életét és másokat is csak azzal biztatott, ha tanácsért hozzá fordultak: „dolgozni, dolgozni“! Mint történettudós és mint bölcselő nagyon jól tudta, hogy immár nem a fegyveres erőszak, nem a jogtiprás, nem a nyelv- és vagyonfosztás teszi nagyokká a nemzeteket, hanem a szorgalom, a munka, a jogtisztelet, a művelődés!

Igy halt meg 1925 október 12-én.

Míg a magyar nemzet gyönyörű multja és mostanig megőrzött nemeslelkősége a Nédicsekből Szentkláraykat nevel, nem kell félnie az enyészettől!

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 11. SZÁM.

MATLEKOVITS SÁNDOR R. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA
GAAL JENŐ
R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1926. ÉVI MÁJUS HÓ 31-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926.

Pápa, 1926. Főiskolai könyvnyomda.

Matlekovits Sándor emlékezete.

Irta és a M. T. Akadémia 1926. évi május hó 31-én tartott összes ülésén

felolvasta: Gaal Jenő r. tag.

Tegnap múlt fél esztendeje annak, hogy hazánk és korszakunk egyik legérdekesebb és érdemesebb fia, Matlekovits Sándor, nyolcvanhárom éves korában, végső percéig munkálkodva, örök nyugalomra hunyta be fáradt szemeit. Egy hasznos, rendkívül tartalmas és minden viszontagságai közt egységes élet zárult be akkor. Hasznos, mert közéletünkben évtizedeken át nélkülözhetetlennek bizonyulván, annak legkimagaslóbb mozzanataival össze volt forrva; gazdag tartalmú, mivel a nemzeti lét egyik alapföltételét képező közgazdasági fejlődést fényes elme által vezetett tollal és tanáccsal teljes hat évtizeden át lankadatlanul sikeresen szolgálta; és egységes, minthogy kora ifjúságának ragyogó eszményeihez sem mint lázasan dolgozó férfi, sem mint munkabírását gondos igyekezettel fenntartó aggastyán nem volt hűtelen soha. Nem mondható szerencse fiának. Önerejéből úgy emelkedett, hogy semmihez, de igazán semmihez sem jutott könnyen. Oly küzdelmei valának, melyekhez hasonlóknak közéleti embereink közül nem egy pályája közepén végképp elbukott s életében nem szedte magát többé össze. E küzdelmek fölidézéséhez ő maga csak jelentéktelenül s aránylag csak kevéssal járult, hanem azokat a társadalmunkban, sajnos, mélyen gyökerező s tudatalattian lappangó gonosz indulatok és szenvedélyek kényszerítették reá. Érdeme, hogy helyét mindig szilárdan megállta és a számára keletkezett kellemetlen helyzetekből újból fölemelkedett és pedig élete hullámvonalának korábban elért legmagasabb pontjára, ahonnan azontúl nem volt leszállítható. Ezt a jóságos természet által osztályrészeül jutott rendkívül becses lelki tulajdonságoknak, továbbá annak köszönhetette, hogy oly korban ismerte fel a neki való munka-

kört, midőn Magyarország legújabb kiépítésének nagy feladatainál mint ritka, mondhatni egyedüli munkaerő teljes odaadással működhetett közre. Erre a szerepre céltudatosan készült, annak betöltésében magasabb hívatást látott, minél fogva a mindnyájunkkal közös emberi gyarlóságok okozta árnyéklatok becsületes jelzése csak fokozhatja a róla rajzolando, élethűnek tervezett képen a fényes részek szembeötlő uralmát.

Hogy adott rövid időm alatt az emléke által nemcsak elviselhető, de megkövetelt egész igazság lehetőleg kis helyen legyen kidomborítható, a róla elmondandókat három természetes csoportosítással kívánom előadni. Az elsőségért versenyző első két rész közéleti és tudományos irodalmi tevékenységét s azok méltatását foglalja magában, az utolsó pedig egyéniségének rajzát s az őt jeleseink oszlopcsarnokában megillető hely kimutatásának kísérletét nyújtandja.

Birtoktalan, 1628-ban nemesített, értelmes középosztálybeli szegény családból származott. Nagyatyja 1809-től 1813-ig az ekkor még nem törvényhatósági jogu Arad város polgármestere, atyja az abszolút korszakban rendőrbiztos, azután ügyvéd, később bíró volt Pesten, ahol harmadik gyermeke, Sándor, 1842. évi október 12-én született. A kegyesrendiek-nél végezte középiskolai, az itteni egyetem jogi karán főiskolai tanulmányait, ahol még csupán tudományos fokozatot jelentő jogtudori, majd a királyi táblán csakhamar köz- és váltóügyvédi oklevelet szerzett. Az egyetemen régi törvényeinken alapuló s jogi és nemzetgazdasági tartalmú dolgozataival pályadíjat nyert 1864-ben. Még két ifjúkori munkája keltett feltűnést 1865-ben. A tanári pálya képezi vágyainak célját, azért megírja 1867-ben 420 lapos nemzetgazdaságtanát s a következő évben felényi pénzügytanát. Pályázik a műegyetem nemzetgazdasági tanszékére, de azt más, hasonlíthatlanul gyöngébb készültségű egyén nyeri el, azért mint tollnok Pest szabad királyi város szolgálatába lép. De amint az 1867. évi kiegyezés létre jön, nyomban fogalmazó lesz a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumban. Még meg sem melegszik ott, már egyetemi magántanár, akinek 1868-ban hirdetett biztosításügyi előadásaira én is beiratkozom s kezdi ontani dolgozatait a különféle jogi és közgazdasági folyó-

iratokba. Hat folytatólagos közleményben méltatja mestere, Kautz Gyula, pályanyertes nagy művét, a „Nemzetgazdasági eszmék fejlődéséről s azok befolyásáról hazánk közviszonyaira“. Első ízben akkor ír a tőzsde állami szabályozásáról, az Akadémiának Statisztikai és Nemzetgazdasági Közleményeiben az állami biztosításról értekezik, amit ellenez, hét közleményt tesz közzé a Jogtudományi Közönyben a nemzetközi pénzegységről, hatot a részvénytársaságokról, az engedélyezés rendszerét ellenezvén, hármát pedig az ipartörvényről. Az Akadémia két munkáját tüntette ki és pedig 1872-ben a Dóra-díjjal azt, mely a kereskedelmi szakoktatás- és 1875-ben dicséző elismeréssel azt, melyben a vasuti különbözeti díjak kérdését tárgyalja. E két dátum közt egész sorozatát publikálta ismét a tanulmányoknak. Megírja kisebb bilinquis-magyar-német nyelvű nemzetgazdasági tankönyvét. 1874-ben átdolgozza és új kiadásban jelenteti meg a nagyobbbat, továbbá a kereskedelem történetét s a magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezetének bírálatát.

Az Akadémia nem is harmincegy éves korában, 1873-ban választja levelező tagjának és már október 13-án megtartja székfoglaló értekezését a részvénytársasági ügyről törvényhozói szempontból. Még ugyanazon évben hat közleményt ír e kérdésről, hármát az iparbiróságok intézményéről s folyton cikkez oly tárgyokról, melyek hivatalos működése közben merülnek fel.

Abban lényeges fordulat áll be 1875-ben, midőn Horn Ede államtitkár halála után a vámosztály vezetésével bizatik meg, ahol különben már mint titkár dolgozott s főnöke lett a gyakorlati ismeretek szerzése végett 1870-ben fizetéstelen szolgálatba odakerült gróf Apponyi Albertnek. Az előbb jelzett időpontban vált az irányító munka emberévé. Történetileg is nevezetes időpont ez, mivel csaknem másfél évtizedre került az ő kezeibe a vám- és külkereskedelmi politika intézése. Ekkor a magyar kormánynak a legzűrzavarosabb bel- és külpolitikai bonyodalmak közt kellett legfontosabb közgazdasági érdekeinket a szövetséges Ausztriával, a Német birodalommal, de a többi külföldi államokkal szemben is tisztázni és lehetőleg megvédeni. Erre a feladatra Matlekovitsot

minden előzménye úgyszólván praedestinálta. Elméleti alapos készsége, gyors felfogású tájékozódási képessége, nyelvismeretei, korábban tett külföldi tanulmányútja, leleményessége és találékonysága, bámulatos munkabírása, továbbá a részletek beláthatatlan tömegein uralkodni képes emlékező tehetsége és nagy tárgyszeretete mellett nemcsak nálunk, de a régi kameralisztika ősi hazájában, Ausztriában sem volt, aki sikerrel versenyezhetett volna vele. Midőn a politikai válságra is vezető második közgazdasági kiegyezés előestéjén felismerték benne az arravalóságot, rögtön megbízást kapott a tárgyalások irodalmi megalapozására. Ekkor írta meg vastkos kötetben magyar és német nyelven „Az Osztrák-magyar monarchia vámpolitikája 1850-től kezdve napjainkig” című félhivatalos munkáját, mely két év múlva új kiadást ért. Azt részint megelőzték, részint követték, e tárgyra vonatkozó véleményyt is mondó, saját tanulmányai, melyek azt szélesebb körökben még tüzetesebben ismertették. Az első érintkezések után az osztrák kormány arra a meggyőződésre jutott, hogy régi udvari tanácsosai Matlekovitsnak nem megfelelő erejű ellenfelei, mert sem tudásával, sem dialektikájával szemben nem bírtak megállani. E miatt Bazant János brünni kereskedelmi kamarai titkárt hívták meg a részére akkor rendszeresített magasabb állásba. Az 1876., 1877. és 1878. évek hadiévek voltak Matlekovits számára. A hetek felét folyton hadakozva Bécsben kellett töltenie és csak azok másik felében jutott a lassanként egészen gondjaira bízott mind nagyobb számú fontos ügyek legfőbb, de igen gyakran a részleteket is felölelő elintézéséhez. Azután 1877-ben hat hétre Berlinbe is el kellett utaznia, mivel Németországban a szabadkereskedelmi irányt a védvamos váltotta fel, melyet Delbrück eltávolításával Bismarck vezetett be, akinek parlamenti estélyein vele gyakran érdemleges eszmecserét folytathatott, sőt asztalához is hivatalos volt.

Itthon már korábban kezdődött élénk részvétele az organikus nagy törvényalkotások előkészítésében. Tagja lett annak a szakbizottságnak, mely a kereskedelmi törvényt ötven évvel ezelőtt codificálta. Nemcsak nyolcvanöt ülésének legnagyobb részén van jelen, hanem a biztosítási fejezet szak-

előadója is. Tavaly készültek megülni e törvénykönyv fél-százados jubileumát, melyen neki kellett volna elnökölni. El is készült a vitát bevezetendő beszédének jórésze, mely utolsó, de torzónak maradt dolgozata. Ebben amannak keletkezési részletes történetét adja. Kiemeli, hogy a magyar nomenklatura az ország az időben elsőrendű nyelvészeinek bevonásával miként alakult ki. Ezt az eljárást követte később is, midőn a vámtarifa és szerződések szövegezése során a vámügy ma is használt műszavait kellett megállapítani. A Matlekovits élete ettől fogva egy darab magyar kortörténet.

Midőn 1880-ban elsőrangú pénzerök báró Sennyei Pál elnöklete alatt egy hatalmas nagy bankot akartak tétésíteni és fényes anyagi előnyök biztosításával Matlekovitsot igyekeztek vezérigazgatójának megnyerni, kevésbe múlt, hogy az egészen más irányú folyásúvá ne legyen. Trefort akkor, mint ideiglenes minisztere, kérve kérte, hogy maradjon meg az állam szolgálatában és figyelmeztette Tisza Kálmánt ennek országos fontosságára. Ekkor a miniszterelnök az ezidőben oly ritka államtitkárságot ajánlotta fel neki. De mivel sem a miniszterek, sem az államtitkárok nem birtak még nyugdíjra jogosultsággal, helyettes államtitkárnak, de teljes politikai államtitkári hatáskörrel neveztetett ki, ami e nehézség megkerülésével a vagyontalan Matlekovits számára lehetővé tette a maradást és megnyitotta előtte 1881-ben a képviselőház tanácsstermeit. Két miniszterének föltétlen bizalmát élvezvén, kezébe vette a közgazdasági miniszterium átszervezését és ügykezelésének — részben a többiek által is utánzott — reformját, s ami a fő, új, korszerű intézmények létesítését és a szerves nagy törvények gyors és alapos előkészítését. Így keletkezett a mezőgazdasági és jól kombináltan a külön magyar áruforgalmi statisztika. Behozatott a métermérték rendszere. Kitűnő szakemberrel, Kvassay Jenővel együtt elkészíté a vízjogi törvényt, szabályoztatott a külforgalom szempontjából is oly fontos állategészségügy, továbbá a halászat. Megindult a fiumei kikötő kiépítése és létesült az Adria tengerhajózási vállalat. A hajózás fejlesztése érdekében évtizedeken át elnöke a hajózási egyesületnek. Elkészült az új bányatörvény is, mely azonban a széntulajdon kérdésének

nehézségei miatt nem volt törvényerőre emelhető, valamint a mezőgazdasági közigazgatást szervező törvény sem. De megalkul a kulturmérnökség és a különleges talajjavítási záloglevelek intézménye meghonosul. Bezerédy Pál megnyerésével, neki szabad kezét adván, fellendül a mintaszerűen fejlesztett selyemtenyészítés a maga nagy beruházásokat kívánó felszerelésével és pedig úgy, hogy az az államnak egyetlen krajcárjába sem került és azt még Japánból is tanulmányozni jönnek ide.

E nagy alkotások érdemének oroszlánrészé az övé, mert tényleg ő volt a miniszter. Nemcsak pártoltatja az életérdekű eszméket, hanem maga is dolgozik azok megvalósításán, de sehol sem annyit, mint legsajátabb terein, a folyton újabb és újabb fordulattal járó vámügyben, az ipari törvényhozás előkészítésénél és az iparfejlesztés körében. Itt nemcsak alapoz és vezet, hanem ő maga codifikál, behatóan indokol és épít. Az 1859. évi osztrák ipari rendtartás még fennhagyta a céheket, de az 1872. évi VIII. törvénycikk azokat eltörölvén, a teljes iparszabadságot minden átmenet nélkül honosította meg. Ennek folytán tíz év alatt oly zürzavar támadt, melyben rendet kellett teremteni. Matlekovits a gazdasági szabad mozgás meggyőződéses híve lévén, törvényjavaslatában főleg a fegyelem és a szociálpolitikai kezdemények alkalmazásában vélte a kézműves osztály üdvének fő segédeszközeit feltalálhatni, azért a retrográd iránynak nem akart a múlhatatlanul szükségeseken túl engedményeket tenni. Azonban ezekkel nem igen tudta a nagyipar versenye folytán károsult kézművesek rossz helyzetbe jutott tömegét kielégíteni, és az ország képviselőválasztás előtt állván, a kormány fejének határozott kívánságára kénytelen volt tovább menni. Ekképp jött létre az 1884. évi XVII. törvénycikk a maga félrendszabályaival, melyek azonban annak érvényét csaknem csorbíthatlanul egész 1922-ig, tehát 38 éven át fenntartották és keretei ma is meg vannak. Ez alkotása miatt sok küzdelme volt egész haláláig, mert egyedül helyesnek tartott alapelveinek ellenzőit hiába akarta tévedéseikről meggyőzni.

Más téren szerencsésebb az iparosság zömével szemben. Az 1885. évi általános országos első nagy kiállítás rendelte-

tése az volt, hogy az 1867. évi politikai és gazdasági kiegyezés üdvös voltát dokumentálja. Ezt a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumnak kellett az összes állami és társadalmi tényezők bevonásával megvalósítani. A kiküldött számos bizottság működésének vezetése mint elnöknek az ő gondját képezte. Hiába akarta minden jogosult elemnek az elvileg őket megillető hatáskört a közreműködésben biztosítani, a féktelen beszédesség, a feltűnési és kitüntetésekre számító érvényesülési vágy az expeditiv munkásságot merőben lehetetlenné tette. Miután tudta, hogy a kihirdetett határidőre való teljes elkészülésnek politikailag is mily fontossága volt, s a sikerhez sok irányban mily más érdekek is fűződtek, félre tolva minden okvetetlenkedő és nehézséget okozó elemet, mint valóságos diktator intézkedett, amit eleinte sokan rossz néven vettek tőle. De a pontos időre elkészülés s a fényes siker igazolta imponáló erélyességét; azok elhallgattattak minden ellenvéleményt. — A kiállítás megnyitása ragyogó nemzeti ünnepséggé vált. Az újonnan feléledt magyar állam összes barátait lelkes örömmel, s bel- és külföldi nagyszámú ellenségeit álmélkodó bámulattal töltötte el az, amit anyagi, szellemi és erkölcsi erőben e tárlat nekik leleplezett. Tizenennyolc év alatt ennyi haladást senki sem várt. Nagy elégtétel volt ez az eladdig sok téren külsőleg csak kinos vergődést tanúsított dualisztikus magyar politika számára s e révén annak életképességét fokozta, mert javára kézzel fogható bizonyítékot szolgáltatott az összes reménykedőknek és fenekedőknek egyaránt. A bécsi udvar a maga egész pompájával, a monarchiánál akkreditált összes külképviseletek, a nagy tömegekben összesereglett hazai és idegen közönség minden rétege képviselve volt a megnyitás alkalmával és az utána következő félév alatt a látogatók számtalan ezrei által. A kiállítók a nemzet az időtájt legnagyobb költőjét, Jókai Mórt kérték fel, hogy negyvenharmadik születése napján nevőkben üdvözlje Matlekovitsot. Akkor egyebek közt ezt is mondotta: „E kiállítás sikeréről beszélnek a haza és a külföld, a trón lépcsőiről leszálló és az eke mellől felsereglő alakok egyaránt. E sikernek vezéri része az Öné. Ipari vezérférfiaink legkimagaslóbb alakjainak egyikét tiszteljük Önben, akinek érdemei el-

múlhatatlanok. Kivánjuk, hogy a maga dicsőségére egész nemzetünk áldása kísérv diadalról diadalra mindvégig“. Hátrahagyott iratai közt megtaláltam erre mondott választát, melyből csak azt emelem ki, hogy „a bámulatosan megnyilatkozott nemzeti tetterő ébrentartására irányuló törekvéseinek közreműködésökkel való támogatását kéri tőlük“.

Alig hangzottak el azonban e szép szavak, s alig múltak el az aranjuezi kellemes napok, eleinte halkán, később mind észrevehetőbb módon megindult a hajsza ellene. A gyönyörű kiállítás természetesen hiánylattal végződött, s számadásait az államnak és fővárosnak rendezni kellett. Miniszterének, gróf Széchenyi Pálnak, 1886. évi március hó 28-án egy külföldi küldetése alkalmával hozzá intézett levele már említi, hogy az ez utóbbi képviseletében nyilatkozott férfiak közül kik nem nagy barátai neki. Sokalják a részökre emelt épületek váltságárát és ajándékokat akarnak kapni az államtól. Szeretné egy kissé ennek az ügynek törvényhozási tárgyalását elhalasztani, nehogy az izetlen viták lerontsák a pompás morális hatást.

Az előző évben meghozott ipartörvény szintén csalódást vont maga után a majdnem a régi céhek husos fazekai után vágyódó kisiparosoknál. A kitört román vámháború az erdélyi, de az osztrák iparnak is nagy károkat okozott, és sokan voltak, akik e miatt Matlekovitsot okolták, aki nyugati állatkivitelünk érdekében az állategészségügyi követeléseket eréllyel szorgalmazta az irredenta által már túlon túl saturált keleti kis királyság ellen, mely nem tudott eltelni a részére általunk kivivott souverainitás fénhéjázásától. Pedig abban a vámháborúban Matlekovitsnak csak annyi része volt, mint a magyar agráriusoknak, akik a szerb sertésbehozatalt meg akarták szorítani, a világháború földidézésében. Mindehhez járult a nálunk folyton leskelődő nagy Galeotto. Az említettek által okozott szelet egyes befolyásos pártpolitikai törtetők készséggel fogták fel a maguk vitorláiba. Közülük az egyik, aki később el is érte vágyai teljesülését, a kényelmes miniszterséget, nekem mondta (ma is cseng fülemben): „miért nem veszi észre ez az emder, hogy útban van, hiszen, ha önként állna félre, gazdag emberré tennők őt“. Matlekovitsot

azonban egy könnyen nem lehetett eltávolítani, mert az 1887. évi újabb kiegyezés s a rá következő év külföldi vámtárgyalásainak anyagát senki sem dominálta úgy, mint ő, és számtalan elsőrendű feladat megoldásánál még mindig nem nélkülözhatték őt, aki már a parlamentben is jól töltötte be az egészségi okokból többször távol volt miniszter szerepét. Ez fürdőhelyéről 1888. évi februárius hó 4-én írja neki: „A hírlapokban végig olvastam az országgyűlési tárgyalásokat úgy a kereskedelmi szerződések, valamint költségvetésünk felett. Megszokott szónokaink ezúttal talán még gyengébbek voltak, mint máskor, különösen a német szerződés vitája alkalmával. Pedig beh sokat lehetne ott egy ellenzéki szónoknak mondani, ami consequentia nélkül nyithatná meg a német urak szemeit és tudathatná velök a közhangulatot. Már többször gondoltam rá, hogy miként kellene nekünk egy ellenzéki nemzetgazdát fogunk, akinek azután mi mondanánk be, hogy az illető alkalommal mit mondjon el? Teljes szívemből gratulálok a szépen sikerült védelemhez. Volt abban szakértelem és bátorság, humor és él. Meg vagyok róla győződve, hogyha a ház érdeklődéssel volt a tárgyaláskor, szép sikert arathattál.“

Kállay Béni közös külügyminiszter több levelét láttam ez időből, melyekben a boszniai külforgalmi viszonyokra vonatkozólag tanácsokat és utbaigazítást kért tőle, aki „az ily ügyekben biztos orákulum“.

A külügyminiszteri vámügyi főosztályt vezető emberek is egyre kérik a nehéz kérdések tárgyalásánál személyes jelenlétét. Midőn híre jár, hogy a vizektől, melyeknek már nem tud parancsolni, szabadulni óhajtó Baross Gábor keresztül viszi a régi ressort-beosztás felbontásával külön földmívelési és a gróf Széchenyi István műszaki miniszteriumával szemben kereskedelminek alakítását s amannak élére 1889-ben gróf Szápáry Gyula lép, akihez Matlekovits kénytelen lemondását benyújtani, Szögyenyi László, ekkor első külügyi osztályfőnök, Bécsből írja neki, hogy ennek elfogadását nem tudja elképzelni. És az mégis bekövetkezett.

Igy távolíttatott el ő alkotásainak színteréről, amin nem segített semmi. Mikor ez tényleg bekövetkezett, elsősorban

azok, akik munkásságának ott közvetlen tanúi voltak, csoportostul adtak kifejezést sajnálatuknak. Például csak egyet, az aradi kereskedelmi- és iparkamaráét idézem, mely függetlenségére mindig sokat tartó főtitkárának, aki egyszersmind mérsékelt ellenzéki képviselő is volt, tollából erédtt s főbb részei ekkép szólnak: „E kamara folyton azt tapasztalta, hogy az a szellemi irányítás, melyet különböző miniszterek vezetése alatt állandóan Méltóságod kezelt, mily hasznos és üdvözhöző volt az általunk képviselt termelési ágak fejlődésére. Ez idő alatt a nagy organikus törvények egész hosszú sorozata keletkezett. A központi adminisztráció működése a vidéken is előnyösen érezhetővé lőn, s a kereskedelmi- és iparkamarákban, melyek a megfelelő centrális vezetés hiánya folytán már-már ellenszenves testületekké váltak saját közönségük körében is, élet mutatkozván, azok a közgazdasági szervezet hasznos, ma már általában tisztelt organumaivá lettek. Mi, akik mindig függetlenül teljesítjük hivatásszerű kötelességeinket és semmiféle kultusz, vagy az illem szoros határain túlmenő udvariaskodás hibájába sohasem estünk, csak a méltányosság és igazság parancsainak engedelmeskedünk most is, midőn visszalépte alkalmával őszintén és nyíltan kijelentjük, hogy e tényben mi a hazai iparnak és kereskedelemnek érzékenyen fájlalt veszteségét látjuk“.

Ezek a nyilatkozatok azonban nem változtattak azon a sajnálatos tényen, hogy Matlekovits annak következtében életfolyása hullámozásának egyik alsóbb pontjához jutott el. Tudta ő jól, hogy e depresszióból csak fokozott újabb közhasznú tevékenység által emelkedhetik fel ismét arra a helyre, mely őt megilleti. Erre két tér kínálkozott részére, a társadalmi és a tudományos szakirodalmi, ahol kiváló arravalóságának már annyi elismert próbáját adta. De sajnos, az Akadémiában szintén sokáig nyomott maradt a hangulat vele szemben. Később ismertetendő nagy irodalmi sikerei után levelező tagságának csaknem két évtizede múltán kétszer is hiába ajánlotta őt Keleti Károly rendes tagságra, amihez még nagyobb sikereire hivatkozva tiszteleti tagságra való ajánlata járult 1907-ben szintén eredmény nélkül. Ily előzmények — lehet-e csodálkozni rajta — időleges visszavonulását von-

ták maguk után az Akadémiától. Közben a többi szabad alakulatokban fejtett ki munkásságot, de ott sem volt könnyű dolga. Az Országos Iparegyesület élére csak tizenegy évi végrehajtó bizottsági elnökösködés érdemleges fáradalmaival jutott el, holott azt korábban a versenyegyleti felburjánzás veszélyétől menté meg. A Kossuth és Batthyány ez alkotásának, mint elnök előbb tekintélyét állította helyre, a nagy összeomlás után pedig az anyagi bukás örvényéből szabadítá ki. Az Akadémiában csak 1910-ben sikerült néhány öt jobban ismerőnek a rendes tagság elégtételében részesíteni, mire ő régi lendületével ismét, mint azelőtt egyik kimagasló és 52 évig szolgált napszámosa lett közművelődésünk e főintézményének. Elnöke lett a nemzetgazdasági bizottságnak s végre beválasztatott az igazgató-tanácsba is. A Közgazdasági Társaságot újból megalapozta s virágzásnak indítá, tudományos közlönyét pedig soha el nem ért szintjára emelte akkor, midőn más Szemlék, ha nem szüntek is meg, alig tudtak létezni. — Hosszú időt venne igénybe azoknak a tereknek felsorolása, ahol szaktudása érvényesült, mert számosan igyekeztek irányító munkásságát megnyerni. Ott tartott előadásai, melyek nagy része nyomtatásban is megjelent, ha aktuális kérdésekre vonatkoznak is, maradandó becsüek, mert alaposan kidolgozott tanulmányok, melyeket utólag is érdemes lesz konzultálni, ha a tartalmukat képező problémák kerülnek szóba. Belőlük a különféle álláspontuak, ha más irányban is, okulást, figyelmeztetést és tanulságot meríthetnek. Egyleti tevékenysége nem is maradt az ország határai közt. Egy csomó külföldi meghívást és köszönő iratot találtam, hátrahagyott iratai közt, melyek a világgazdaság mozgalmai iránti érdeklődését és azok szóval, vagy írásban három nyelven történő méltatásának készségét tanúsítják.

Itthon a kormány ekkor már megint gyakran kért tőle felvilágosítást és tanácsot, különösen az ipartanácsban, főleg, ha iparfejlesztésről volt szó. Ő minden közérdekű munkából nem késett kivenni a maga részét. Így például Wekerlét támogatja a középeurópai közgazdasági egyesület magyar csoportjának vezetésében. Elvállalja a magyar-francia kereskedelmi kamara elnökségét. Tovább működött, mint az Országos

Ipar- és Kereskedelmi Tanács elnöke. Mint ilyen, annak felállítása óta a második, de 26 évig vezette annak tanácskozásait, mely idő alatt iparoktatásunk mintaszerűvé alakult.

A magyar ipari és kereskedelmi szakoktatás alapjait az 1884. évi XVII. t.-cikkben foglalt ipartörvény vetette meg. Ennek a törvénynek a tanoncoktatást illető rendelkezései, a bennök kifejezett kényszer elvénél fogva, az iskola falai közé kényszerítik az egész tanoncifjuságot, hogy a mindenkire nézve kívánatos erkölcsi és értelmi színvonalra emelje és a szakszerű kiképzés részesévé tegye.

A tanoncoktatás bevezetése Matlekovits Sándornak egyik legszebb alkotása és jelentősége köznevelésünkre annál nagyobb, mert a kötelező elv kimondásával a népoktatás hézagainak kitöltése mellett az egyéni és társadalmi kezdeményezésben hiányzó önműködő erőket igyekszik pótolni. 1895-től 1922-ig volt az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács elnöke. Huszonhat évi elnöksége alatt és irányítása mellett a Tanács a hazai ipari és kereskedelmi szakoktatás szervezetének megalkotása és kiegészítése terén nagyméretű és maradandó tevékenységet fejtett ki. Az iparos- és kereskedőtanonc-iskolák, a különböző iparágakra berendezett ipari szakiskolák és kézműves-iskolák, a nőipariskolák, az ipari továbbképző tanfolyamok szervezetei és tantervei, a szakfelügyelői és iskolalátogatói utasítások, a tankönyvbírálati szabályzat, az iparos- és kereskedőtanonc-iskolai tanítói szünidei tanfolyamok, az építőipari téli tanfolyamok szervezete és tanterve, az ipariskolai rendtartás, a felső kereskedelmi iskolák új tanterve és érettségi vizsgálatának szabályozása, a kereskedelmi akadémiák szervezete és tanterve képezik annak a munkásságnak fontosabb eredményeit, melyek e tanácsnak Matlekovits korszakához fűződnek. Ezeknek az intézményeknek fejlődésére nézve a következő adatok jellemzők:

Elnökségének kezdő évében, az 1895—1896-dik tanévben 366 tanonciskolában 2150 tanító 72.676 tanoncot oktatott, a háború kitörését megelőző utolsó normális tanévben, 1913—1914-ben pedig 746 iparos- és kereskedőtanonc-iskola volt 137.317 tanulóval és 6009 tanítóval. A gyakorlati irányú

iparoktatási intézetek népessége ugyanebben az időszakban 2549-ről 23.914 főre emelkedett. A felső kereskedelmi iskolák száma 1896-ban 36, míg az összeomlás idejében 74 volt összesen 11.599 tanulóval, ugyanebben az időben a 89 női kereskedelmi szaktanfolyamot 5513 növendék látogatta.

Kezdetől fogva egyik legszorgalmasabb tagja volt a Kivándorlási Tanácsnak, ahol felszólalásai gyakran döntő súlyúak estek a latba. A kivándorlási ügy legújabb szervezésénél nagy haszonnal járt az ő érdeklődése. Ott egy fontos bizottság alelnökségét vállalta el, jóllehet, ahol alkalmazására került a sor, őt voltaképp mindenütt az első hely illette meg.

Ennyi odaadó hasznos munka meg is termé a maga elmaradhatatlan gyümölcsét. Matlekovits Sándort nyolcvanadik születésnapján a hálás egyesületek s azok meghívottai olyan ovációkban részesítették, amilyenek csak dicsőségének zenithjén érték őt valaha. Ekkor mértékadó hangok hallatszottak, hogy nagy kár volt szavára nem figyelni a multban, de a jövőben életérdekű, főleg külkereskedelmi problémák megoldása alkalmával, ha az újabb szarvashibákat el akarjuk kerülni, Matlekovitsot mellőzni nem szabad.

Mindazonáltal nem a társadalmi, hanem a szakirodalmi tér lett az, ahol a legnagyobb szolgálatokat tette és a legmaradandóbb sikereket érte el. E helyen nekem is a fősúlyt annak ismertetésére kell helyeznem. Azt állítják, hogy a drágagyöngyöket az illető kagylók jelentősebb sérelmeik folytán termelik. Ezt nem tudom, de azt igen, hogy Matlekovits legbecsessebb műveit a hivatalától való visszalépésre következő két évtized alatt írta. Azok által kiválóságra tett szert, mely egyenértékű közéleti tevékenységének becsével. Irodalmi művei oly számosak, hogy azok felsorolásáról is le kell mondanom, de összeállításuk nem is könnyű feladat. Nagyobb dolgozatainak számát 120-ra teszik, a kisebbek jóval meghaladják a 200-at. Én most a már említetteken kívül csupán a legfőbbek jelzésére s ezek közt csakis háromnak tüzeteseb bemutatására szorítkozom, melyeket az adott viszonyok közt eddig kellőleg nem méltányoltunk.

Remek gondolat volt tőle, hogy munkabírásiának tetőpontján szellemi erejének rehabilitálása végett mintegy a

művelt nagyvilághoz való felelősséggel alapos elméleti képzettsége és roppant gyakorlati tapasztalatainak quintessenciáját az ilyent a mienknél jobban megbecsülni tudó nyugateurópai könyvpiacra mutassa be. Ezt nem daczból tette, hanem — miként előttem ő kinyilatkoztatá — mert azt az önmegmentés legbiztosabb módjának tartotta. Lemondása után alig egy év múltán Duncker és Homblot kiadásában elentetve meg saját fogalmazású tiszta és szabatos német nyelven az Osztrák-Magyar monarchia és a Német birodalom vámpolitikájának története 1868-tól és annak közeli jövője¹ című csaknem ezer (971) lapos nagy művét 1891-ben.² Ez a műve egymagában alkalmas volt arra, hogy szélesebb körökben igazságot szolgáltatson neki, de, amint láttuk, csak az országon kívül. Aki a magyar alkotmány visszaállítása utáni korszakot a tizenkilencedik század utolsó évtizedéig végig élte, az e mű olvasása és ismételt átlapozása révén a mi közgazdasági életünk szindús, változatos képének elvonulását biztosíthatja magának, a későbbi kor számára pedig az egy könyv- és levéltárt tesz nélkülözhetővé s a multak tanulságainak feltárása által többrendbeli főbenjáró aktuális gyakorlati kérdés kezelésének igen hasznos segédeszközét nyújtja. Németországban azonnal ki is érezték annak jelentőségét tudósok, államférfiak és politikusok egyaránt. A napi és heti sajtó organumai — kiválóságának egyhangú elismerése mellett, szabadkereskedelmi és védvamos pártállásuknak megfelelőleg — hosszasan foglalkoztak vele. A birodalmi gyűlésen vita tárgya volt és Bismarck utóda, Caprivi birodalmi kancellár elmondván, hogy keresztül dolgozta magát rajta, a védvamos fordulatot mint legújabb aktuális követelményt igazolni igyekezett vele szemben. Schaeffle három tanulmányt közölt róla a saját folyóiratában. Az elfogulatlan *Deutsche Litteratur Zeitung* 1891. évi 32. számában kiemeli, hogy e nagy művel kezünkben oly jelenségeket látunk, melyek a legnagyobb figyelmet érdemlik. Megállapítja, hogy Matlekovits könyve a

¹ Die Zollpolitik die österreichisch-ungarischen Monarchie und des deutschen Reiches seit 1868 und deren naechste Zukunft, Leipzig, 1891.

² De a nekem sajátkezüleg felajánlott példány már 1890 november havában volt kezeim közt.

múlt tapasztalatainak rögzítését célozta ugyan, tehát jó értelemben vett iránymű, de oly széles alapon tárgyalja azokat, hogy egyszersmind tudományos munka, mely többfelé világot gyűjt. A vámok hatását az árakra a legszélesebb körben úgy elemzi, hogy az szinte üdítőleg hat. Abból konkrét módon derülnek ki a tudomány szem elől nem tévesztendő nagy igazságai. Rengeteg anyagot dolgozott fel, de amit belőle rendszeresen kihoz, az nagyon fontos, s habár zúdítja a számokat, meggyőzően világos képet ad velök. Kiderül belőlük, hogy a nagy birodalomnak vámuniói is lehetségesek és hasznosak. Lehetségesek, mert souverainitásuk sérelme nélkül létesíthetők, és hasznosak, mivel a szabadság mérhetetlen előnye számára a világgazdaságban úttörőként hatnának. Ezt a felfogást támogatja a két nagy középeurópai birodalom vámuniójának legrészletesebben kidolgozott és szövegezett szerződési tervezete és vámtarifája. De nemcsak a szabadkereskedelem hívei, hanem a nemzeti munkát vámok által védeni akarók is előnyükkel forgathatják e becses, kellemesen olvasható és suggestiv művet.

Matlekovits hivatkozik ott az 1885. évi első budapesti nagy gazdasági nemzetközi kongresszusnak az európai vámuniót bizonyos föltételek mellett ajánló határozataira is, s általában minden ezt érintő anyagot feldolgozott. Bátran mondhatom, hogy Matlekovits e művét a világgazdaság mai vajadásai közepett nem szabad csupán tiszteletre méltó gazdaságtörténeti dolgozatnak tekinteni.

Általa ő Németországban oly tudományos tekintélyhez jutott, hogy tisztán német vonatkozású vámpolitikai fontos művek bírálatos ismertetésére elsőrendű szakfolyóiratok kérték fel, s megköszönték, mikor erre vállalkozott.¹

A Zollpolitik megjelenése után szerzője nyomban beszámol annak tartalmáról a Budapesti Szemle novemberi füzetében, s megokolja a vámunióra nézve általa mondattakat.

Barátai közt volt minisztere el van ragadtatva sikeres

¹ E dolgozata: Zimmermann Alfred: Geschichte der preussisch-deutschen Handelspolitik, Aktenmässig dargestellt. Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik. 1894 junius.

irodalmi munkássága által, de figyelmezteti, hogy kimélje idegeit, melyekre a jövőben még nagy szükség lesz. Mindazonáltal semmi sem állott tőle távolabb, mint az ily jóakarátú tanácsok meghallgatása.

Előbb említett nagy művének itthon történt hűvös fogadtatása után még a szakemberek által is, csakhamar hozzálát egy másik megírásához, mely már 1894-ben látott napvilágot e cím alatt: „Magyarország államháztartásának története 1867-től 1893-ig“. Terjedelme két kötetben együtt 1823 lap és egy ötödfélszázlapos adatokat tartalmazó negyedrért pótkötet. Hű képét adja bennök pénzügyi viszontagságainknak, azokkal kapcsolatos politikai vergődésünknek, de sorsunk jobbra fordulásának is. Bevezetésében szerencsésnek vallja magát, hogy oly időben irhatott, midőn ezt jó lelkiismerettel állapíthatja meg. Mily boldog korszak volt az, melyben efféle biztató, nyugodt, szép hangokat lehetett hallani. E műve első sorban a hazai belső történetírás nagy forrásmunkája, mely nemcsak pénzügyi és közgazdasági fejlődésünk, hanem ettől elválaszthatatlan politikai életünk s ezek kölcsönhatásának az adatok beláthatatlan, de rendezett tömegére épített egységes hű rajzát adja. Az 1848 előtti és alatti állapotok miniatűr-képével vezeti be. Ez maga is szép külön tanulmány. Azután jön az országos és közös költségvetések, zárszámadások, azok megokolásainak, a képviselő-, főrendiház s a delegáció vitái főmozzanatainak, az egyes törvényjavaslatok és hasonló járulékaiknak s ha kell a pártélet fordulatainak és intrikáinak tárgylagos, mindent felderítő, tömör, logikus, de mindig rendszeres felsorakoztatása. Módszere e tekintetben egészen eredeti, biztosan vezet a tömeges jelenségek útvesztőjén keresztül a kialakuló helyzetek helyes felfogásához. Mi mindent idéz vissza emlékezetünkbe, akik e kort végig küzdöttük és mi mindenre figyelmezteti az utókort, amiből — csak igazi jóakarát legyen — nem nehéz a tanulságokat levonni. E korbeli politikai történetünket azok ismerete nélkül haszonnal nem lehet alaposan tanulmányozni. Felhivom rájuk az illető általános történetírók figyelmét; nagyszerű név- és tárgymutatója s adatgyűjteménye e roppanl mű kezelését szerfelett megkönnyíti. Itt is áll, hogy egész könyv- és levéltárt pótol. Még

részletesebb elemzése nem volna helyén, de az, ha műhelyébe egy pillantást vetünk, nem lesz fölösleges. Kezembe akadt Kónyi Manónak 1892. évi december 23-án kelt levele, melyben megköszönvén neki a szóban levő munka egy részletének megküldését, többi közt a következőket írja:

„Mikor nekem dolgozata tárgyát megnevezte s még inkább, mikor a töméntelen számokat láttam íróasztalán, azt hittem, hogy kiskörű közönségnek szánt szakmunka van készülöben. A nekem belőle megküldött füzet azonban tartalmánál és az előadás módjánál fogva olyan, hogy az egész politikus világ élénk érdeklődésére tarthat számot. Ilyet csak az alkothat meg, aki a szövevényes rengeteg anyagot apróra ismeri s akinék a forma iránt is van érzéke. Saját tapasztalatomból mondhatom, ily fajta jó munkát végezni nagy türelem, lelkiismeretes fáradozás és erős ítélet nélkül nem lehet. Az előttem levő munka előadás tekintetében is példás. Ezt jó lélekkel mondhatom, mert ismerem a vitákat, amelyek föl vannak dolgozva.¹ A készülöben levő munka tehát nagyon becsesnek, igen tanulságosnak és a nagyközönségre nézve is érdekesnek ígérkezik. Nem tudok senkit, aki így megbírná csinálni. Bámulom a lelki erőt, mely a közönséges ember munkakedvét megölő körülmények közt sem nyugszik, de káromkodom vezető embereinkre, akik türik ezeket a körülményeket“.

Úgy vélem, hogy hazánk államháztartásának történetét 1893-tól egész a világháborúig és pedig a Matlekovits módszerének lehető alkalmazásával folytatni kell. A későbbinek megírásával az Akadémia egy illetékes szakértő tagtársunkat megbizta már.

Harmadik monumentális munkájában Matlekovits a mileneum korabeli nagy Magyarország közgazdasági és közművelődési állapotát mutatja be, melynek képe mint az 1896. évi általános kiállítás eredményeit feltüntető kilenc kötetes óriási kiadvány-sorozat két első része együtt 1689 (565+1124)

¹ Kónyi Manó, az országgyűlési gyorsiroda főnöke és Deák Ferenc hat kötetben kritikailag szerkesztett és kiadott beszédeinek híres közzétévéje volt.

sűrűn nyomtatott lapon 1897-ben és 1898-ban jelent meg. Az adatokkal való festés művészetében e munkájával excellál. Az integer Magyarországot úgy írja le, ahogy azt rendszeres és olvasható egységes műben sem előtte, sem utána senki sem volt képes kidomborítani. Minden hivatalos számadat rendelkezésére állott ugyan, de azokat igen sok irányban a saját tudomásával és adataival igen bőven gyarapította, gazdag tapasztalatai révén szerzett ügyességével dolgozta fel és minuciózus gonddal tette egyöntetűvé. Nincs tárgyának egy részlete sem, mely figyelmét és az azt megillető méltatást elkerülte volna. Érdemét fokozza az is, hogy valamivel később, 1900-ban megint a lipcsei Duncker és Humblot cég kiadványaként „Das Königreich Ungarn volkswirtschaftlich und Statistisch dargestellt“ cím alatt a nyugati művelt nagy olvasó közönség számára és annak igényeihez majd bővítve, majd rövidítve, de még mindig 1675 lapon két kötetben tette közzé azt. Bevezetésében védelmére kel a magyar nemzet igazainak nála ritkán tapasztalt melegséggel, de amellett az ő leg-sajátabb tárgyilagosságával, mellyel minden állítását szilárdan szokta megalapozni. Irálya sima, s a tárgyak szárazságát tekintve a komoly olvasónak élvezetes is, ami művének elterjedését biztosította. Azzal a régi boldog Magyarországnak oly emlékszobrot állított, mely aere perennius. — Kár, hogy annak idején nem gondoskodtak arról, hogy ez a becses alkotás más világnyelveken is terjesztessék mindenfelé, ahol sorsunkról a döntés bekövetkezett, amit persze nálunk akkor csaknem lehetetlennek tartottak.

Hátra van még, hogy szorosan vett elméleti műveiről, s néhány legjelentősebb kisebb irodalmi dolgozatáról röviden megemlékezzén, őt mint író-t sommásan jellemezzem.

Kezdetül nyomtatásban megjelent ifjúkori iratairól csak annyit jegyzek meg, hogy már az egyetemen feltűnt képessége és korát meghaladó készütsége. Már itt nyilatkozott meg benne a tudomány s a hazai közállapotok és alakulatok iránti párhuzamosan jelentkező érdeklődése, továbbá jogi érzéke. — Komoly számbavételt érdemel 1867-ben kiadott Nemzetgazdaságtana. A jókora kötet (448 lap), a klasszikus nemzetgazdasági s főleg a Roscher-Kautz-féle történeti iskola

szellemében van írva. Az ethikai és pszichológiai iskolák természetesen még nem gyakorolhattak reá befolyást, de azok elemeit pedzi. A huszonötéves fiatal egyetemi magántanár olvasottsága bámulatba ejt, szabatos világos, egyszerű irálya a korábbi magyar hasonló művektől eltérőleg kellemesen lep meg. Példáit előszeretettel a hazai irodalomból és viszonyok köréből választja ki. Hivataloskodása alatt szerzett megszívlelései előadásának bizonyos gyakorlatiasságot kölcsönöznek. Nem csoda, ha néhány év múlva (1874-ben) új bővített kiadást kell belőle rendeznie. Aki nem ismeri éveinek számát, az leszűrődött nagy tapasztalati kincs birtokában levő meglett férfiut sejt a szerzőben, aki bátran és nem is helytelenül, szólamok nélkül s a homály elkerülésével szembe száll a tekintélyek kevésbbé szabatos megállapításával, amiáltal némelyiknek neheztelését vonja hosszabb időn át magára. Már a következő 1868. évben adja ki, szintén több kiadást ért, de kevésbbé jelentékeny pénzügytanát.

Minden szabad idejének felhasználásával egész sorát teszi közzé az oly dolgozatoknak, melyekben az iparra és kereskedelemre vonatkozó fürkésző tanulmányainak elméleti lecsapódásait lehet látni. Ilyen például az Országos Ipar-egyesület által 1911-ben kiadott 110 lapra terjedő fejtegetése az „Ipar alakulásáról a kapitalizmus korában“. Mélyen behatol a kérdés lényegébe s meggyőzően bizonyítja, hogy az állam törvényhozása és kormányzata a természetiekhez hasonló gazdasági törvényszerűségeket ésszerűen, nagyobb károk és rombolások nélkül, nem mellőzheti, hanem képviselőinek és funkcionáriusainak azokat ismerni és hozzájuk lehetőleg alkalmazkodniok kell. A tőke hatalma az ipar terén új világot teremtet, a meglevőt néha rohamosan átalakította s az itt-ott mutatkozó pusztulások és eltolódások természetes tünetények, amit az iparágak ápolása, gondozása és előmozdítása közben soha sem szabad feledni. E szükségszerűséget nem lehet egy pár tétel felállításával, vagy néhány példa idézésével elintézni, azért bele mélyed a részletekbe s bő adatok rendszerezésével mutatja ki, hogy mindegyiknél a közgazdasági törvényeknek mily hatása mutatkozik minden irányban. Az említett átalakulás fájdalmat, anyagi és szociális áldozatokat

követel, melyek enyhítendőek s a károk organikus pótlásáról nevelés, szaktudás és segítség nyújtása által pótlandók, de mindig csak a haladás szellemében. A tudományt így a gyakorlati élet közvetlen szolgálatába, s a hazai adatokat szembe állította a világ összes nagy és jelentős kisebb államának fejlődési adataival, hogy kimutassa azt, ami kikerülhetetlen s azt, hogy a régiek minden áron való fenntartására irányuló erőlködés mily nagy botorság. Ilyennek tartotta ő később az 1922. évi XII. ipartörvényi novella számos rendelkezését. Azokat egy nyilvános előadásában éles, sőt kiméretlen szavakkal ítéli el, miként elítélte 1908-ban „Az új ipartörvény tervezete” című értekezésében az ésszerűtlen pazarlással rémítő anyaghalmozatra épített 800 szakaszos akkori javaslatot. Elméleti érveit, ha dióhéjban is, egyre ismétli. Ismeri az Országos Iparegyesület ezzel nem egyező álláspontját, azt megérti, nyomott hangulatát méltányolja, de nem képes osztani. Szemléltetően írja le a nagyipar és a közlekedés szerfelett javult eszközeinek nyomása alatt keletkezett folyamatokat. De sem a fájdalmas panaszkodás, sem az államnak céltévesztett támogatása nem használ. Menteni a menthetőt csak a kapitalisztikus termelés követelményeihez való simulás által lehet. Amazokkal csak fölösleges pazarlást viszünk végbe, a drága időt vesztegetjük, de jólétet nem teremthetünk. Ez így van és volt az egész világon, különösen a tőlünk nyugatra fekvő középeurópai államokban is. Az ellenkező az adminisztrációt megoldhatatlan feladatok elé állítja, drágítja, továbbá képtelen kazuisztikára vezet s az ábrándozást, mely az élet megrontója, fokozza. Ily szellemben ír a gazdasági szabadságról nagy tömegű értekezéseiben és felszólalásaiban minden irányban, melyek mindegyikének meg van a tudományos magja.

Hogy a magyar közélet minden lényeges baját jól ismerte, annak bizonyítékát egy 1892-ben írt értekezésében e cím alatt „Huszonöt év után” szolgáltatta, melyben szembeötlően találó pontossággal mutat arra, hogy nálunk miért nem alakultak a pártok elvek szerint csoportosulva. A politika vezetői jobbról és balról nem igyekeztek belátás és mérséklet által a közjogi felfogás keltette különbségeket eltüntetni, de még enyhíteni sem. Így azután a politikai élet meddő és

izgalmakat keltő személyes tülekedéssé fajult s az nem is lesz másként meggyógyítható, mint úgy, ha a főokok távolíttatnak el. Különben végzetes harc és háboru következik be. Ez a jóslata csakhamar beteljesült s, fájdalom, a legszomorúbb véggel fenyegető válságok katasztrófájának rémsége elé állított bennünket.

Az Akadémiában Matlekovits igen becses munkásságot fejtett azelőtt és utoljára is. Apáthy és Wekerle felett tartott emlékbeszédei,¹ különösen az utóbbi mintaszerű. Nemcsak azok emlékét és jelentőségét mutatja be igazságosan, hanem az elsővel kapcsolatban hiteltörvényhozásunk, a másodikkal pedig 52 lapon foglalkozva államháztartásunk későbbi, a valuta-helyreállítás s az adóreform történetét adja. Ezáltal mintegy kimutatja, hogy két kötetes nagy történeti művét mily irányban kell folytatni. Sokszor lépett a felolvasó asztalhoz,² gyakran mondott beható bírálatokat s bátran szállott sikra a jónak tartott álláspontok mellett. Erre például csak a bizottságilag Kvassay Jenőnek javasolt Wahrmann-érem odaitélésénél felmerült nagy összes ülési vitára utalok.³ 1918. évi március hó 18-án, midőn a régi képviselőház illedelmes, de legélénkebb harcaira emlékeztető küzdelemben néhányunk által támogatva menté meg a meghurcoltatástól e rendkívül érdemes szakembert és melegen érző hazafit, aki később honfibánatának lett áldozata. — Szétszórta, különösen folyóiratokban megjelent kisebb, vagy a könyvpiacról már eltűnt iratainak rendszeres gyűjteménye igen becses kiadvány lenne.

Nem annyira nacionalizmusa, mint tárgy-, ügy- s a tökéletes munka iránt folyton érzett meleg szeretete által sarkalva, másoknak elbirhatatlan fáradsággal alkotott folyton maradandó becsű irodalmi termékeket. A magasb eszmék iránti — veleszületett és céltudatosan fejlesztett — érzéke legkisebb statisztikai jellegű dolgozataiban mint mélység nyilatkozik meg és szépiészeti érzéke tetszetős képeket domborít ki, mert fana-

¹ Az 1891-ben, ez 1922-ben.

² Már említett székfoglalóján kívül báró Wüllerstorffról és a szabad kereskedés meghonosításáról az osztrák-magyar monarchiában értekezett 1891-ben.

³ Ő volt a javasló és a bizottság előadója is.

tikusa volt a valónak és igaznak. Ez magyarázza meg, hogy hosszú életén át sok megrendítő válságon vergődött keresztül anélkül, hogy régi ideológiája 1867 óta észrevehetően megváltozott volna. Az alkalmazkodás ezt a hiányosságát mint hibát rójják fel neki sokan, de a jellemtelenségig menő opportunizmus uralma idején, mely annyi káros tévedésre vezetett, azt nem megróni, hanem kiemelni szükséges. Eléggé meg is szenvedett érte, mert ahhoz képest, amit intransigens állhatatossága által bizonyos előnyökben nyert, végelemzésben a kor zajlásai közepett is szemet szuró sikerekben aránytalanul sokat veszített. Mint a munkafelosztás embere, a saját szakmája körében is kerüli a minden oceánba, de csak térdig való bemerészkedést, hanem a saját kisebb tengerének mélyeit keresi és meg is találja. Ez az önuralom egyik legfőbb jellemvonása tudományos irodalmi működésének.

Ennek megállapítása kedvező átmenetül szolgál egyéniségének méltatásához, mert Matlekovitsra nézve teljes mértékben áll a francia közmondás, mely szerint: *le style c'est l'homme*. Amilyen irmodora, olyan életművészete is. Mind a kettő természetes és öntudatosan egyszerű, fegyelmezett és a maga nemében kiváló.

A természet neki jó megfigyelő és megkülönböztető képességet, gyors felfogást és éles elmét adott. Magával hozta a világra az ideálok szeretetével párosult gyakorlatiasságot, az előbbieket túlsúlya mellett, minélfogva az utóbbi csak a külső körülmények nyomása alatt tudott azzal szemben érvényesülni. Amint ez a nyomás megszűnt, azonnal felülkerekedtek az eszmények. Közéleti és irodalmi működésében egyaránt látszott, hogy nem szívesen enged belőlük. Ha e miatt az érdekeltek zugolódtak, azt könnyen viselte el, mivel feltétlenül bízott a mindenféle áldozatok meghozására érdemes ideálok diadalában. Nem áll, hogy a termelési ágak közt oly különbséget tett volna, hogy az iparnak és kereskedelemnek barátja, a földmívelésnek pedig ellensége lett volna. Sokkal jobban ismerte és tisztelte a nemzetgazdaság szerves természetét, semhogy ilyesmire képes lett volna. Már ifjúsági irataiban s közéleti tevékenységében hamar bizonyítékát is szolgáltatva annak a meggyőződésének, hogy a földmívelés a

nemzetgazdaságnak legszilárdabb alapja. Tudta, vallotta és hirdette azonban, hogy az ipar és kereskedelem fejlettsége előfeltétele a nyerstermelés haladásának is. Neveltetése, hajlamai és munkaköre mindazonáltal jobban fokozták azok iránti előszeretét, de gyarapodásukat szerves módon, nem annyira az állam egyoldalú, mechanikus eljárása, mint az organikus fejlődés akadályainak elhárítása, positive pedig a közlekedés tökéletesedése és a szociálpolitika hathatós, de észszerű folytatása révén kívánta elérni. A haladás embere lévén, a konzervatív jellegű földmivelés helyett az iparnak és kereskedelemnek juttatá benső rokonszenvét, amit nem is titkolván, de szokimondó természeténél fogva is sok ellenséget szerzett magának. A gazdasági szabadságnak hódolván, az ipar és a kereskedelem térén a korszerű nagy vállalati alakulatok vonzózták; maguk helyén a kisebbek ápolását ugyan szükségesnek vélte, de azt is egyedül újkori szellemű intézmények és rendelkezések útján vélte hasznosan elérhetőnek. Innen a véleménykülönbség közte és a kézműiparosok zöme közt, akik érdekében úgyis mint adminisztrátor, úgyis mint törvényhozó annyit dolgozott. Nem egyszer szállt velök szembe, ha nem értették meg s élesen visszautasítá, midőn nézeteik valóságát mint vezető emberöktől a tudomány és közszereplés terein is kívánni látszottak; de hiába duzzogtak ellene. Általában seholy tagadta meg meggyőződéseit és önmagát, ha ez küzdelmeket vont is részére maga után. Azoktól különben nem félt, sőt gyakran kereste az elvi harc alkalmait, de szenvedély vajmi ritkán ragadta el. E részben a helyzetekkel tudott számolni.

Nem volt túlérzékeny, nem panaszkodott és nem dicsekedett soha. A felmerült bajokban kereste a természetes segítség hathatós eszközeit és leleményessége azokat rendszerint meg is találta. A csüggedést nem ismerte és a sokak által kétségbeejtőknek felpanaszolt viszonyok közt sem volt pessimista, mert az organikus erőben szilárdan bízott. Ezért nem tartózkodott a legrosszabb körülmények dacára a nagy fáradtsággal járó, de szerves munkától, melyet céltudatosan magasb rendű türelemmel végzett. Nála a gyöngének látszó fizikum valóban erős, mondhatni heroikus lélek templomát

képezte. Igazán bízva küzdött s nem annyira az eredmény és siker, mint maga az erőfeszítés tartotta fenn. Elve volt, hogy a folytonos dolog legyőz mindent: labor improbus omnia vincit. Ki kell emelnem, hogy a nemzetgazdaságtan az ő szemeiben nem volt az a sivár tudomány (a dismál science), amilyennek Carlyle, sem az az unalmas, száraz disciplina, aminőnek Szilágyi Dezső hitte. Ő abban a nemzeti, sőt az általános emberi társas élet szabályos lüktetését bámulta, melyben óriási anyagi, szellemi és erkölcsi ható okok uralma észlelhető.

Műveltsége nem is volt egyoldalú. Kevés tudós dolgozó szobájának szalonnaszalán láttam sok nyelven irt annyi történeti és szépirodalmi legújabb művet, mint az övé. A classicus zene nyújtotta számára az üdülést még utolsó napjaiban is. Neje, akivel 1868-ban kelt egybe, Szuk Róza, annak idején európai hírű gordonkaművésznő, központja volt fővárosszerte ismert zenei estélyeinek. A buvárlataiba és nagyfontosságú hivatásszerű akcióiba elmerülő tudósnek és kormányzati intézőnek termei gyakran egyesítették Budapest művelt társadalmának minden osztályú tagjait, akik ott érintkeztek az itt levő külföldi képviselőkkel s a kormányférfiakkal. Sok idegen haza menve hálás levelet irt hozzá, így például egy japáni tábornok is Tokióból 1887. évi július hó 27-én köszönte neki a kapott felvilágosítások mellett a nála élvezett szíves fogadtatást és a nyert kellemes benyomásokat. A családja iránt módfelett gyöngéd és áldozatkész férj és apa aránylag a legigénytelenebb ember volt, akit ismertem, de puritanizmusa izléstelenségektől mentes vala. Határozott és egyenes, nem titkolódzó, nyílt jelleme olyan volt, mint irálya. Saját erős meggyőződése mellett tisztelte, ha az őszinte volt, a másokét is. Jóllehet érzelmi és felfogásbeli nem egy és nem lényegtelen különbség választott el tőle engem is, komoly ellentétre, de még vitára sem került ismeretségünk, majd barátságunk negyvenöt éve alatt a sor soha. Ismétlem, hogy rengeteg és igen nehéz dolgot végzett mindig, pedig nem volt vasegységű. Ifjú korában nem könnyű természetű mellbajon ment keresztül. Mikor az 1878. évi kiegyezés terhe jórészt az ő vállaira nehezedett, a király elnöklete alatt tartott korona-

tanácsban kimerülés folytán elájult. Sohasem ment szabadságra, csak a zuglígeti villában dolgozott nyáron. 76 és 77 éves korában két életveszélyes műtétet állott ki. A második már nem is volt feltétlenül szükséges, de orvosai intelmeinek ellenére alávetette magát, sőt maga kívánta ezt, mert munkarejét csorbitatlanul akarta megőrizni. Már több mint egy évtizede, hogy voltaképp csak egyik szemét használhatta s arteriosklerosisa miatt az utolsó évek alatt alig tudott elfuladás nélkül huszat lépni. De azért az írásból nem fogyott ki, s még halála évének legnagyobb részében is minden gyűlésen, ahova mennie kellett, vagy illett, személyesen jelent meg. Szóval minden inkább volt, mint közönséges ember, de követelő, vagy sértő igényei nem léteztek, mert ami volt, az hivatása teljesítésének előfeltételét képezte. Családját azonban nem hagyta fényes körülmények közt hátra.

E néhány vonással igyekeztem bemutatni Matlekovits Sándor komplexitása miatt csak bizonyos nehézséggel kidomborítható jellemét. Az ilyen férfiú, Arany János szavai szerint, ember mindig minden körülményben. Hasznos polgára volt hazájának, kimagasló tagja társadalmunknak, akinek sok tekintetben a központ szerepe jutott.

Róla is elmondhatni, hogy aki a maga korának kellően élt, élt az minden további koroknak is. De emléke nemcsak azért marad fenn, hanem mert műveinek becse olyan, hogy a maga nemében, miként gróf Apponyi Albert is mondotta, klasszikus írótól erednek, akihez az utókor is el fog menni tanácsért s aki a régi nagy Magyarországnak a tudományok egy fontos terén szobrot állított. — A halottnak kijáró igazságos ítélet hitem szerint meg fogja állapítani, hogy életének mérlege nemzeti érték már csak törhetetlen munkásságának mindig, de különösen ma annyira fontos példája által is. Midőn a vele e részben congeniális Wekerle Sándor felett 1922. évi február hó 27-én e helyen emlékbeszédet mondott, annak következő szavait idézte: „Munka nélkül halottakká válnak az intézmények, míg maga a munka egészen új intézményeket képes életre kelteni. Hiába inaugurálunk bármily intézményt, a nagy eredményeket nem magukkal az intézményekkel, hanem azok kihasználásával fogjuk elérni. A magyar

közgazdaság felvirágzásának kulcsa is nem annyira intézményekben, mint a csodálatos hatású következetes munkában van“.

Matlekovits Sándor emlékének e három okból nem lehet, mert nem szabad elhomályosulni. Én azt remélem, hogy, ha az utókor vele kellő megértéssel foglalkozik, utánzásra méltó példája folytán, oly mértékben, amint tőle időben és térben távozik, az ő alakja mentesülve a föld porától, mindinkább tündökölni és növekedni fog.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 12. SZÁM.

DR. KOSUTÁNY TAMÁS L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

'SIGMOND ELEK

R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1926 JUNIUS 14-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926.

Pápa, 1926. Főiskolai könyvnyomda.

Dr. Kosutány Tamás emlékezete.

Irta és a M. Tud. Akadémia 1926 június hó 14-én tartott összes ülésén
felolvasta: 'Sigmond Elek r. tag.

Tekintetes Akadémia!

A Tekintetes Akadémia annak idején engem tüntetett ki azzal, hogy Kosutány Tamás levelező tagról emlékbeszédet készítsék. Az azóta lefolyt súlyos háborus évek és az ezt követő nem kevésbé terhes és nyugtalan esztendőök nem voltak alkalmasak arra, hogy kellőleg elmélyedhessek olyan érdemdús tudós életének tanulmányozásába, kinek egész közéleti és tudományos tevékenysége szorosan összefügg Hazánk egykorú mezőgazdasági és mezőgazdasági-ipari fejlődésével. Ez szolgáljon magyarázatul, hogy megbízatásomnak csak most teszek eleget.

Már születési ideje felidézi emlékünkbbe a nemzeti megújulás forradalmi levegőjét. A magyar történelemben örökre híres 1848. évi március idusa előtt nyolc nappal született Nyírlugosan, Szabolcsmegyében.

Atyja *Kosutány János*,¹ *Károlyi György* gróf gazdatisztje volt, anyja pedig *Bánházi Jósza Petronella* szintén a nagykárolyi uradalomhoz tartozott, mert atyja: *Bánházi Jósza György* az uradalom főtisztje volt. Az a *Károlyi György*, aki még 1825-ben a Tudományos Akadémia megalapításában, *Széchenyi* nagyszabású ajánlatán febuzdulva, mindjárt 40.000 frtot ajánlott fel e nemzeti célra, már 1850—51-ben bérbe adta szabolcsi birtokát. Ez hiven tükrözi vissza a szabadságharc után bekövetkezett szomorú, mondhatni katasztrofális gazdasági viszonyokat.

¹ Itt megjegyzem, hogy családi forrásból tudom, hogy a Kosutány család örmény eredetű és nem tót, miként némelyek állították.

Az a nagy felbuzdulás, mely a szabadságharc előtt gazdáinkat a belterjesebb termelésre és egyes mezőgazdasági iparok, pl. a cukorgyártás felkarolására indította: *48 után megroppant*. Nemcsak a lelki levertség, de a belterjesebb gazdálkodás előfeltételeinek csökkenése is hozzájárult, hogy a mezőgazdasági termelés nagyrészt *egyoldalú gabonatermeléssé alakult át*. Nem kis mértékben segítette ezt elő az az átmenetileg szerencsés véletlen, mely akkor sok magyar gazda anyagi terhein könnyített, hogy a viszonyok kedvező alakulása miatt hazánk gabonájának termésfölöslegével akkor jelent meg az európai piacon, mikor más országokban több évi rossz termés következtében nagy hiány volt kenyérmagvakban és így igen magas gabonaárakat tudtak elérni. Amíg tehát egyfelől Európa gabona-kamráivá lettünk, másfelől gazdálkodásunk mindinkább egyoldaluvá vált. Az általános pénzsűke — hiszen 60,000.000 frt. papírpénz teljesen értéktelenné vált — a nagy adóterhek és a jobbgyság felszabadításával párosult magas munkabérek arra készítették földbirtokosainkat, hogy birtokaikat részben vagy egészen bérbe adják. A bérletek nagyrészt nagy üzleti vállalatok nyerészkedési eszközévé alacsonyultak. Ezek a bérelt földet vagy kisbérloknek adták ki al-bérletbe, vagy kiosztották feles munkásoknak. Mindkét mód a talaj mielőbbi kizsarolására, egyoldalú gabona-gazdálkodásra vezetett és azt az intelligens középosztályt, mely a nagybirtokon, mint gazdatiszt működött, nagyrészt kolduskenyérre juttatta vagy más pályára kényszerítette.

Igy járt *Kosutány János* családja is, mert midőn *Károlyi György gróf* nagykárolyi birtokát bérbe adta, volt gazdatisztjét, *Kosutány Jánost*, nyugdíjazta; aki előbb Nagybányára ment szüleihez, majd családjával együtt Szatmárra költözött, hol a kataszteri hivatalban talált alkalmazást. *Kosutány János* maga is úgynevezett „pennás ember” volt, aki a szatmári lapokban írogatott. Latin műveltségű ember lévén, a klasszikus írókat jól ismerte és négy nyelvet beszélt.

Felesége: *Jósa Petronella*, mint gazdasági főtiszt leánya, aki a gazdaságban nevelkedett, az 1830-as években fellendült nemzeti irodalomban annyira jártas volt, hogy Kisfaludy regéit könyv nélkül tudta és ezeket téli esténként, gyertya-gyújtás

előtt a kályha körül üldögélve mondogatta gyermekeinek. Ezek ilyenkor még a szánkázást is abbahagyták, hogy anyjuk mesélgetéseit hallgassák. Ő volt az, aki fiaival — Géza, Tamás és Ignác — megkedveltetett mindent, ami szép és jó és szegény sorsuk ellenére is reményt tudott csepegtetni a jobb jövő iránt, buzdítva őket arra, hogy szorgalmukkal és munkájukkal igyekezzenek kiérdemelni azt.¹

Gyönyörű példája ez az akkori abszolút korszakban gazdaságilag tönkretett, de szebb jövőben bizó magyar közép-osztály családi tűzhelyének, ahol különösen az anya volt a szabadságharcban letört nemzeti aspirációknak a főletéteményese és fenntartója, amíg az apa igyekezett családjá részére megszerezni a betevő falatot. És valóban *Kosutány Tamás* életében ezt a nemzeti vonást, azt a nagy buzgalmat, hogy tehetségét és munkáját nemzete felvirágoztatására fordítsa, lépten-nyomon igazolva látjuk. Különben van valami a forradalmi levegőből *Kosutány* egész munkásságában, mert előszeretettel foglalkozott olyan természetű témák tanulmányozásával, melyek nemcsak új tudományos irányt szolgáltak, de az egyes mezőgazdasági termelési ágazatok gyökeres átalakítását célozták és részben eredményezték is.

A természettudományok, de különösen a chemia iránti hajlama már a középiskolában megnyilvánult. Ő maga írja önéletrajzában, hogy a fizika és vegytan voltak kedvenc tantárgyai, szerette a természetet akár rovargyűjtés vagy botanizálás, akár később vadászat kedvéért. A szatmári róm. kath. főgimnázium egyik tudós híré tanára, Lucz Ignác ébresztette fel benne a chemiai kísérletezés iránt táplált előszeretetét. Még gimnazista korában orvosságos üvegekben zink és kén-savval hidrogént fejlesztett és más hasonló chemiai kísérleteket végzett, miért is a fiatal *Tamást* iskolatársai „baromfizikus“-nak, „subick-csinálónak“ stb. csúfolták. A tanításban is volt alkalma gyakorlatot szerezni, mert szegény sorsuk arra indította, hogy már kisdíák korában jobb módú, de nehezebben tanuló diáktársait tanította. Már ekkor megkedvelte a tanítást

¹ A családi adatokat *dr. Kosutány Ignác* szegedi egyetemi tanár szíves felvilágosításából nyertem.

úgy, hogy midőn középiskolai tanulmányait elvégezte és nagybátyja: *Jósa László* meghívta, hogy jöjjön hozzá Keszthelyre a gazdasági intézetre, — miként maga írja — egyideig habozott, hogy gazdasági, vagy tanári pályára menjen-e?

A pályaválasztásban a döntő momentum kétségen kívül az lehetett, hogy anyja testvérbátyja: *Bánházi Jósa László*, ki Keszthelyen a *Festetich gróf* palotájában levő pompás könyvtárnak könyvtárosa volt, meghívta a leérettségizett Tamást hogy a rövid idővel ezelőtt megnyílt Keszthelyi Országos Gazdasági Felsőbb Tanintézetre jöjjön gazdaságot tanulni. De miként önéletrajzában maga írja, megnyugtató hatással volt rá az is, hogy egyik fiataalkori jó barátja figyelmeztette, „hiszen a gazdasági pályán is lehetsz tanár, ha iparkodol“. És ez sokkal hamarabb bekövetkezett, mint azt talán maga *Kosutány* pályaválasztása idején álmodni merté volna. Keszthelyi tanulmányaiban saját bevallásai szerint *Schenek István*, akkor a keszthelyi gazdasági intézeten a chemia tanára, volt reá nagy hatással. Különösen megragadta figyelmét, mint ügyes kísérletező, világos, logikus és élénk előadó, aki akkor különösen borászattal foglalkozott és ez iránt *Kosutány* érdeklődését is felkeltette, melynek később hivatott művelőjévé vált.

Midőn 1869-ben a magyar kormány az osztrák kormánytól a magyaróvári felsőbb gazdasági tanintézetet átvette, melyen addig tisztán német tanítás folyt, a magyar kormány a német tanítással párhuzamos magyar oktatást rendszeresített. Éppen ebben az évben végezték a keszthelyi gazdasági tanintézetet *Cselkó István* és *Kosutány Tamás*. A mintegy 70 osztálytárs között ők ketten voltak a legjobb tanulók. Mindketten kitünő eredménnyel végezték gazdasági tanulmányaikat s később nemcsak együtt működtek, mint tanárok, de a magyaróvári gazdasági akadémia díszjevé lettek.

Kosutány gazdasági tanulmányainak végeztével Pestre ment, hogy államköltségen az akkor létesített katonai önkéntesi intézmény alapján az első csoportban az önkéntesi kötelezettségnek eleget tegyen. De itt is megnyilvánult a chemia iránt érzett előszeretete, mert az egyetemen beiratkozott rendkívüli bölcsész hallgatónak és szabad idejét az Ujvilág-utcai chemiai

laboratóriumban minőségi és mennyiségi elemzés begyakorlásával töltötte el. A kémiai kísérletezésben *Than Károly* volt mestere, akinek ajánlata folytán 1870 október hó elején *Szlávy József* magyar kir. földművelés-ipar- és kereskedelemügyi miniszter 800 forintos állami ösztöndíjjal Halle a/S.-be küldte ki *Kosutányt*, hogy agrikultur-kémiára képezze ki magát. Itt *Kosutány* részben általános kémiai ismereteit és gyakorlatát bővítette, de szorgalmasan hallgatta az agrikultur-kémiai és gazdasági előadásokat is. A maga bevallása szerint *Stohmann* volt kedvenc tanára, aki tudvalevőleg akkor az agrikultur-kémia takarmányozástani részével foglalkozott legbehatóbban. *Kosutány* azonban itt is különösen a borászat iránt érdeklődött és itt írta „A borászati vegytan alapvonalai” című munkáját a magyar bortermelők és a gazdasági intézeteken levő ifjuság számára. A maga bevallása szerint ezt az első munkáját inkább a saját maga okulására írta, mint a nyilvánosságnak. Később azonban, amikor már ő is, mint keszthelyi tanulótársa, *Cselkó* magyaróvári segédtanár lett, e munkájával e pályázat alkalmával dicséretet nyert és 1873-ban Magyaróvárt kiadta azzal a kifejezett céllal, hogy a borászat terén szerzett külföldi és hazai vívmányokat tudományos alapon a hazai bortermelők és gazdaságot tanulók részére ismertesse és saját szavai szerint „az újságokban annyira lábrakapott szédelőgő reklámok és hirdetések befolyása alól a borászt emancipálja”. Halleból 1871-ben hazatérőben a miniszteriumtól még külön 200 forintot kapott, hogy az útjába eső külföldi vegyikísérleti állomásokat megtekinthesse. Tapasztalatairól a földművelésügyi kormánynak jelentésben számolt be s ennek megtörténtével 1871 október hó derekán *Kosutányt Csanádi Gusztáv* helyére, kit akkor Keszthelyre helyeztek át, Magyaróvárra segédtanárnak nevezték ki és a vegytani tárgyak magyar előadásával bízták meg. Akkor a magyaróvári gazdasági tanintézetben még kétféle nyelven tanítottak, mert midőn 1869-ben a magyar kormány az osztráktól átvette a magyaróvári gazdasági tanintézetet, még 15 évig (vagyis 1884-ig) meghagyta a német tanítást, és csak ezzel párhuzamos magyar kurzust rendszerezített. A két kurzus előadásai egymástól függetlenek voltak ugyan, csak az volt a

különbség, hogy a német kurzus tanárai, mint idősebbek, rangban előbb voltak és maga az intézet igazgatója: *Masch* is a régi német iskola tanára volt, aki egy szót sem tudott magyarul; a magyar tanerők mind fiatalabbak, pedig, kezdetben csak rendkívüli vagy segédtanári rangban voltak. A kémiai laboratórium *Ulbricht* német tanár vezetése alatt állott, de ugyanott dolgozott már 1869-től kezdve *Stollár* — mint segédtanár — az ásvány- és földtan magyar előadója, aki főképen talajvizsgálatokat végzett és 1874-ben Kassára került. Ugyanebben a laboratóriumban kezdte meg *Kosutány* is mezőgazdasági kémiai kutatásait.¹

Habár hivatalosan *Kosutány* nem volt *Ulbricht* tanár alá rendelve, de a laboratórium mégis *Ulbricht* vezetése alatt állván, maga *Kosutány* említi meg, hogy nem folytathatta borászati tanulmányait, mert „észrevette, hogy főnöke: *Ulbricht*, ki szintén a borral dolgozott, nem veszi jónéven és féltékenykedik; miután éppen a dohánybevéltő hivataltól több dohány volt a laboratóriumban kémiai vizsgálat végett” — a dohány tanulmányozásához kezdett és ezek alapján írta meg német nyelven bölcsészettudományi értekezését: „Analytische Bestimmung und pflanzen-physiologische Bedeutung einiger Bestandteile der Tabak-Pflanze“. Magyaróvár, 1873. Németül azért írta első önálló kutatásokon alapuló dolgozatát, „mert — miként maga írja — a budapesti egyetemen a bölcsészettudományi vizsgálat új rendje behozva nem volt és a régi szerint“ nem akart vizsgázni. Ezért Lipcsébe ment szóbeli szigorlatra, hova időközben kedvenc hallei tanára: *Stohmann* került.

Ámde csakhamar itthon is szakkörökben dohánytanulmányainak híre ment, mert 1874-ben a Természettudományi Társulat megbízta legalább 50 jelesebb magyar dohányfajta kémiai vizsgálatával és az ekként elért eredmények növényélettani szempontból való földolgozásával.

A dohány tanulmányozása ekkor nagyon aktuális probléma volt, mert a gyakorlati és tudományos szakkörök egyaránt felismerték, hogy dohánytermelésünk és dohánykezelé-

¹ Ezeket az adatokat *Cselkó István* nyug. gazd. akadémia tanárnak köszönhetem.

sünk a külföldi haladáshoz képest nagyon elmaradt. A híres magyar dohány, mely már a XVIII. század vége felé külföldön is keresett cikk volt, elvesztette jó hírét és versenyképességét. Ezért a dohánykivitel erősen megcsökkent és nemcsak a dohánytermelők, de a magyar kincstár is, mint a dohánymonopolium tulajdonosa, nagyon érezte elmaradottságunk anyagi kárát. Mialatt Németország, Hollandia és Franciaországban a dohánytermelés és kikészítés terén a gazdasági tudományok felhasználásával nagy fejlődés indult meg, addig nálunk a mivélségi és dohánykezelési mód évtizedek óta változatlan maradt.¹ Ennek közvetlen eredménye az volt, hogy dohánytermelésünk mennyiségileg és minőségileg is elmaradt s a magyar dohány drága volt és rossz. *Kosutány* megbízatása tehát azt célozta, hogy a mezőgazdasági kémia tudományos eszközeivel a hanyatlásnak okát és a baj orvoslásának módját felderítse.

Ezért a pénzügyi kormány támogatásával nemcsak 50, hanem 150 magyar dohányfajtát tanulmányozott és a dohánytermelés valamennyi tényezőjét kísérleti tanulmányozás alá vette. E munkájában világosan kibontakoznak a fiatal kutatónak és tudósnak kiválóságai. Az óvatos és körültekintő analitikus, a külföldi szakirodalom sokoldalú ismerője és az a törekvése, hogy a gazdasági gyakorlat viszonyait megismerve, kísérletezését és tudományos kutatását gyakorlati céllal mindenkor összeegyeztesse.

Néhány évvel előbb jelent meg *D. J. Nessler*: *Der Tabak, seine Bestandteile und seine Behandlung* című kiváló német szakmunkája 1867-ben Mannheimban. *Kosutány* monografiájában felhasználja ugyan e kiváló német szaktudós és más külföldi szakember eredményeit, de önálló kutatások alapján a magyar dohányok sajátos összetételét és elváltozásait a chemikus és biologus boncoló vizsgálata alá vetette és a céltudatos gazdasági termelés látószögéből bírálta.

A dohánynövény sajátos tápanyagszükségletét tanulmányozván, megállapította, hogy ezek mintegy kiegészítik a

¹ Bővebbet erről *Mandis László*: *Az okszerű dohánytermelés és kezelés kézikönyve*.

buzanövény tápanyagigényeit, mert míg utóbbi különösen sok phosphorsavat vesz fel a talajból, addig a dohány aránylag ebből kevesebbet igényel. Rámutat egyidejűleg arra is, hogy az egyoldalú buzatermelés nemcsak azért kockázatos, mert az akkori időben a magyar búzának a világpiacon az amerikai búzában erős versenytársa akadt, de szélsőséges éghajlatunk miatt nem jó egyetlen termelési ágra alapítani a gazdálkodást: „..... Jobb lesz — mondja — ha igen különböző igényű növényeket termelünk egyidejűleg, hogy azon esetben, ha egyiknek termelése nem sikerülne, ott legyen a másik, mely kisegítsen minket a zavarból“.¹

Különös előszeretettel foglalkozott azonban a dohánylevélben előforduló szerves vegyületeknek és ezek átalakulásának tanulmányozásával. Már ekkor megnyilatkozik nagy érdeklődése a növényélettani és erjedési jelenségek iránt. A nikotin képződési körülményeit és változásait, a dohánylevél erjedési jelenségeit behatóan tanulmányozta.

Midőn az Országos Magyar Gazdasági Egylet könyvkiadó vállalatát megindította és mindjárt az első ciklus tervezetébe felvette *Wolff Emil*: „Dünger-Lehre“-jének magyar kiadását, *Kosutány* és *Cserháti Sándor* magyaróvári tanárok azt az ajánlatot tették, hogy ez inkább elméleti, mint gyakorlati munka lefordítása helyett ők közösen írják egy olyan trágázást, mely egyfelől összefoglalja az akkori tudományos ismereteket, másfelől azonban kellő méltánylásban részesíti a gyakorlati gazda érdekeit is.

„A mostani súlyos gazdasági viszonyok között — írják a szerzők az előszavukban — a gazdának minden módot és alkalmat meg kell ragadnia, hogy nagyobb terméseket produkáljon, de úgy, hogy a termés növelésével a jövedelem is fokozódjék; ennek egyik legsikeresebb módja az okszerű trágázás, vagyis a trágázás azon módja, midőn a gazda azt a trágát, oly mennyiségben alkalmazza, amely a gazdaság viszonyainak számbavételével a legtöbb jövedelemmel biztat.“

A feladat megoldását a két szerző maga között akként

¹ Dr. *Kosutány Tamás*: Magyarország jellemző dohányainak chemiai és növényélettani vizsgálata. II. és III. rész 27. lapján.

osztotta meg, hogy *Kosutány* irta a növény-táplálkozástani és a mezőgazdasági kémiai vonatkozású, *Cserhádi* pedig a talajismereti, növénytermelési és gyakorlati irányú fejezeteket. Az utolsó fejezetben *Kosutány* a trágyázás történetének rövid vázlatát adja meg, mely széleskörű szakirodalmi ismeretéről tanuskodik. A munka 1887-ben jelent meg: A trágyázás alapelvei címmel, mely azután a haladni akaró magyar gazda egy alapvető tankönyve volt.

Ugyancsak e két fiatal tudós együttesen indították meg 1883-ban a Mezőgazdasági Szemle című havi szakfolyóiratot, melyben egyre buzdították a magyar gazdát a gazdasági tudományok megismerésére és a tudomány vívmányainak céltudatos alkalmazására. Így a meginduló szakfolyóiratban a két nagynevű szaktudósunk egyebek közt így szól: „A szorgalom, az éberség, a takarékoság nem elegendő többé a boldogulásra; a modern gazdának mindenek fölött élelmesnek is kell lennie; hogy ez lehessen, *ismernie kell a gazdasági tudomány összes vívmányait*, hogy azokat értékesítse és belőlük hasznot lásson“.

A világháború alatt sokszor hangzott el német gazdasági lapokban, hogy a tudományos gazdálkodás a céltudatos gazdálkodás. Ezt akkor nálunk is többen hangsúlyozták és a többtermelés hangzatos jelszava alatt sok nemzetmentő, a tudomány külső mázával felékesített eszme látott napvilágot. *Cserhádi* és *Kosutány* bár azt hirdetik, hogy a modern gazdának fel kell használnia a tudomány összes vívmányait, de oda teszik, hogy élelmesen, vagyis haszonnal. Más szóval ez azt jelenti, hogy nem minden tudományos gazdálkodás egyzersmint hasznothajtó, hanem csak az a céltudatos gazdálkodás, amely a tudomány vívmányait nemcsak többtermelésre, hanem *több haszon* termelésére — helyesebben szólva — az adott körülmények között *várható legnagyobb haszon termelésére* felhasználja.

És ez a tétel ma is igaz és követendő nemcsak a gazda magánérdeke szempontjából, de az egész magyar közgazdaság szempontjából is.

Kosutány első cikke, mely a mesterséges trágya-szerek magyarországi jelentőségét tárja elénk: „A mesterséges trágya-

szerek és a magyar mezőgazdaság" címmel a Mezőgazdasági Szemle II. kötetében (529 lapon) 1884. évi decemberi számában jelent meg. Ez nemcsak gazdaságtörténeti szempontból érdekes olvasmány, mert rámutat arra, hogy hogyan kezdődött nálunk a műtrágyák elterjedése, de világos fényt vet *Kosutány* trágyázástani elveire: „Legfontosabb — írja az 531. lapon — az intelligens gazda előtt a talajra legalkalmasabb trágyaszer kipuhatolása; itt ez, amott az a trágyaszer hozza létre a *legnagyobb hasznót*, és arra is van eset, hogy egyik-másik némely földre hatástalannak bizonyul; minden földnek, minden növénynek más-más igénye van, melyek felől legbiztosabban a trágyázási kísérletek tájékoztatnak bennünket. Ezen kísérletek mintegy kérdést intéznek a talajhoz: kifizetnéd-e ha csontliszttel, szuperfoszfáttal, chili-salétrommal trágyáználak? A termésszaporulatban azután a talaj válaszol „igen“-nel vagy „nem“-mel és ezáltal megnyilvánítja igényeit; és ezt kimutatva a gazdának, *kijelöli az utat, melyet követnie kell, hogy a legnagyobb tiszta hasznót huzza földjeiről*”.

A Mezőgazdasági Szemle 1885. évi szeptember havi füzetében már *Cserháti* és *Kosutány* felhívást intéz a művelt gazdaközönséghez, hogy egyöntetű terv szerint végzendő trágyázási kísérleteket végezzenek. Felhívásuknak egyik döntő rugóját következő szavakkal fejezik ki: „Sokan a gazdasági tanintézetek feladatának tekintik a trágyázási kísérletek eszköz-lését; az illetők nem tudják azt, hogy egyes ilyen kísérletekből nem lehet általános szabályt felállítani, a kísérletből csak azt tudjuk meg, hogy az illető gazdaságban a műtrágya haszonnal alkalmazható-e vagy sem? Ha azonban számos gazdaságban, az ország különböző részében, tétetnek egyöntetű kísérletek: akkor elsősorban ugyan szintén csak azt tudjuk, hogy minő hatást gyakoroltak a műtrágyák az illető gazdaságban, de a kísérletek összességéből következtetést vonhatunk: vajjon van-e jövője a műtrágyázásnak nálunk vagy sem? Minél több helyen válik be a műtrágya alkalmazása, annál több és több gazda fogja magát rászánni a műtrágyavásárlásra“. Ezen kezdetnek eredménye lőn, hogy habár lassan, de nálunk is megindult a műtrágyák használata és mig 1897-ben

Magyarország szuperfoszfát fogyasztása *Matlaszkovszki* szerint¹ csak $29\frac{1}{6}$ vagon volt, 1911-ben csak ebből a műtrágyából 20.528 vagon fogyott. Igaz ugyan, hogy *Kosutány* működése csakhamar más térre szorult és inkább a műtrágyák ellenőrzésére szorítkozott, mert a trágyázási kísérleteknek mestere és fáradhatatlan apostola: *Cserháti Sándor*, mint a növénytermelési kísérleti állomás vezetője egészen magához ragadta ez ügynek diadalra jutását. De azért *Kosutány* is mindenkor szót emelt, amikor mezőgazdasági kémiai tudásával az ügy érdekének használhatott. Így 1888-ban „Hazánk mezőgazdasági zárszámadása” c. közleményében (Mezőgazd. Szemle) az 1887. évi aratási eredményekből és az 1884. évi állatszámolás adataiból összeállította Magyarország tápanyagmérlegét és évi 1 és fél millió métermázsa nitrogén, $\frac{1}{2}$ millió métermázsa foszforsavhiányt és $\frac{1}{2}$ millió métermázsa káli-többletet állapít meg s megállapítja még azt is, hogy ugyanazon területre országos átlagban csak 14 év múlva kerül istállótrágya, holott helyes gazdálkodás esetén minden negyedik évben kellene trágyázni.

„Ne fejtessük tovább azt — írja ezek után *Kosutány* —, hogy mire vezet ez; mindnyájan tudjuk, hogy a talajkimerülés nem rémkép, de hogy az itt-ott mutatkozik is, s ha talajunk termőképességét elveszítette, adóképeségünk merül ki; s így államiságunk forog a gazdálkodás mellett a legkomolyabb veszélyben.”

Orvoslásul egy olyan programot állít fel, mely még ma sincs tökéletesen megoldva és melynek majdnem mindegyik ágában maga *Kosutány*, mint úttörő szakember közreműködött. Ezeket írja:

„e célra következő eszközök állanak rendelkezésünkre:

1. A takarmánynövények termelésének fokozása és az állattenyésztés fejlesztése trágyanyerés szempontjából.

2. Mezőgazdasági mellék-iparágak (szesz- és cukorgyártás) felkarolása, midőn a becses nitrogén-, foszforsav-, és kaliumtartalmú hulladékok feltakarmányoztatván, az ezek

¹ *Matlaszkovszki Tádé*: A szuperfoszfát nemzetgazdasági fontossága Magyarországon. 1913. Budapest. 14. lap.

után nyert trágya földjeink termőképességét növelni fogja.

3. A fekáltrágya mezőgazdasági felhasználása, mint Belgium, Hollandia, Németország, Franciaország több vidékén évtizedek, China és Japánban évszázadok óta gyakoroltatik.

4. A kereskedelmi trágyafélék használata.

5. Ne engedjük, hogy annyi csont, repcepogácsa stb. vándoroljon ki az országból.

Többi trágyázástani dolgozatait illetőleg az életrajzhoz mellékelt irodalmi munkásságára utalok. De lássuk most már, hogy ebből a programmból milyen szerepet választott magának.

Első sorban a takarmányozás terén nemcsak tanította a takarmányok összetételét a magyaróvári akadémián, de önálló kutatásokkal is gazdagította. A napraforgó- és tökmag-pogácsára vonatkozó német nyelven is közölt¹ tapasztalatait az olajgyártási szakkönyvekben is mindenütt idézik és ma is döntő jellegűeknek minősítik. Magyar nyelvű közleményeiben különösen felhívja gazdáink figyelmét a takarmányvizsgálatok fontosságára. Ő maga ugyan nem foglalkozott behatóbban a takarmányozástannal, de 1894-ben *Cselkó István* akadémiai tanártársával és egykori keszthelyi tanulótársával közösen megírták Takarmányozástanukat, melyben *Kosutány* a takarmányozástan mezőgazdasági kémiai részével foglalkozott. Ez a könyv sokáig nélkülözhetetlen tankönyve és kézikönyve volt minden haladni akaró magyar gazdának. Igaz ugyan, hogy *Cselkó* széleskörű állattenyésztési és takarmányozástani ismeretei szabták meg a mű nagy gyakorlati értékét, de másrészt *Kosutány* mezőgazdasági kémiai és takarmányvizsgálati tapasztalatai szerencsésen egészítették ki a gyakorlati takarmányozási részt a szükséges kémiai tudományos ismeretekkel.

De nemcsak ilyen tudományos munkával járult hozzá *Kosutány* az állattakarmányozás fejlesztéséhez Magyarországon, hanem midőn a gazdasági mellékiparágak fejlesztését sürgeti, akkor is részben ezt a célt szolgálta. Már 1883-ban a Mezőgazdasági Szemlében: A gazdasági mellékiparágak mezőgazda-

¹ Landw. Versuchsstationen. XLIII. kötetében. Über Sonnenblumenkuchen, XLVIII. kötetében Die Kürbiskuchen.

sági jelentősége c. cikkében rámutat arra, hogy hiába állapítjuk meg, hogy a gazdasági válságból csak az állattenyésztés felkarolásával bontakozhatunk ki sikerrel, ha nem gondoskodunk egyszersmind arról, hogy elegendő és jó takarmány is álljon rendelkezésre.

„Ezen elvet is sokkal könnyebb kimondani, mint keresztülvinni — írja *Kosutány* — igen jól tudjuk mi, hogy a theoria szerint a termőterület 40—50%-a takarmánytermelésre fordítandó és 50—60% területen termelhetünk csak piaci növényeket, de emellett igen bajos megélni. Földünk termésének árára rögtön szükségünk van, s eltekintve azon kevés gazdaságtól, mely saját földjein termelt takarmányát tejalakban árusíthatja el, — a többi gazda 3—4 évig várjon, míg a takarmányon felnőtt barmait megfelelő árért piacra viheti?“. Majd rámutat arra, hogy csakhamar az állati termékekkel sem bírjuk a versenyt a külfölddel szemben, ha nem tudunk olcsón termelni és erre csak egy mód van s ez: *a gazdasági mellékiparágak felkarolása*. Ezek „ugyanis a takarmányul szánt anyag egy részét átidomított alakban eladhatóvá teszik s így rögtön pénzhez juttatják a gazdát; másrészt úgynevezett hulladékokat hagynak hátra, melyek kitűnő, főleg hizlalo takarmányt képeznek, melyben — ami szintén földolog — *a földből elvett és annak trágyaalakban visszaadandó növényi táplálóanyagok mindnyájan és pedig majdnem teljes mértékben föllelhetők*“. Majd rámutat arra is, hogy a „gazdasági mellékiparágak télen át adnak munkát, s így — miután a gazdaságban fekvő tőkék egy részét kamatoztatják — olcsóbbá teszik a gazdasági termelést s ezáltal fokozzák a versenyképességet. Az igavonók, cselédség stb. tartási költségeinek egy részét viselvén, kevesebb esik a tulajdonképeni gazdaság terhére“.

Hasonló vezérgondolatoktól indítva 1889-ben ugyancsak a Mezőgazdasági Szemlében „Nézetek a cukorgyárak felállítása fölött“ címmel fejtegeti a nagymértékben visszafejlődött cukoriparunk újrafelvirágoztatásának alapelveit. De főmunkássága a mezőgazdasági szeszgyártás és borászat terére vezeti.

Már 1881-ben külön jelentésben számol be a hazai szeszgyárakban szerzett tapasztalatairól. (Közgazdasági Értesí-

tőben.) 1882-ben a földmivelésügyi miniszter kiküldi a berlini szeszgyári kiállításra és beszámolójában nemcsak sok, nálunk akkor nem is ismert szeszgyári berendezésről számol be, de ismerteti a berlin-biesdorfi szeszkisérleti állomás és szeszfőzőiskola keletkezési történetét, szervezetét és működését. 1883-ban a Magyar Szesztermelők Országos Egyesületének megbízásából újra beutazta és tanulmányozta a hazai szeszgyári üzemeket és a Magyar Szesztermelők Lapja 1883. év (I. évfolyam) 23. számában közölt beszámolójából megismerhetjük szeszgyártásunk akkori üzemi viszonyait és azt is, hogy a tapasztalt hibákat miként véli *Kosutány* elhárítani. Ezen tanulmányát 1884-ben folytatta, midőn az egyesület megbízásából Németország, Csehország, Franciaország, Belgium és Dánia nevezetesebb szeszgyárait utazta be. Az itt szerzett gazdag tapasztalatait a fenti szaklap 1884. évfolyamában közölte. Ezeken kívül a fenti szaklapban rövid két év alatt 34 szakközleménye jelent meg a szeszgyártás üzemével kapcsolatos időszerű szakkérdésekről.

Igy érthető, hogy *Kosutány* rövid idő alatt az ország első szeszgyártási szakértője lett, a „magyar Maercker“ melléknévvel illették és úgy a gyakorlat emberei, mint az illetékes kormányhatóságok minden szakkérdésben ő hozzá fordultak.

Hazai szesziparunk már akkor válságos helyzetben volt. Ennek közvetlen előidézője a kiviteli prémiumnak $6\frac{1}{2}$ forintról $3\frac{1}{2}$ forintra való leszállítása volt, a valódi ok a túltermelés és az ezzel kapcsolatos árlemorzsolódás volt, úgy a magyar, mint a külföldi szeszpiacokon. A szeszgyártásnak a mezőgazdasági termelésre gyakorolt áldásos hatását — melynek éppen *Kosutány* volt egyik lelkes hirdetője — annyira általánosan elismerték, hogy úgy nálunk, mint külföldön az állam minden eszközt megmozgatott a szesztermelés növelése érdekében. Különösen, amióta rájöttek arra is, hogy a szesz megadóztatásával az államkincstár egy jó jövedelmi forráshoz jutott. Nem részletezem a szeszadótörvények történeti fejlődését és hatását szeszgyártásunk mértéken túl való fejlesztésére, majd válságba döntésére, itt csak arra kell rámutatnom, hogy *Kosutány* volt az, aki szakszerűleg rámutatott az adóátalányozási és az ürtartalom alapján való megadóztatás káros

és nagy anyagi veszteségekkel járó következményeire.¹ Arra is *Kosutány* mutatott rá szakszerűleg, hogy az ipari szeszgyártás a mezőgazdaság kárára túlsúlyra emelkedett a mezőgazdasági szeszgyártás felett.² Ez a régi szeszadótörvény ferde kinövésének eredménye volt, mert a nagyipari szeszgyárak elegendő tőkével rendelkezvén, a technika vívmányait arra használták fel, hogy a cefrét 48 óra helyett 12—16 óra alatt erjesszék le, így ugyanazon cefrézési irtartalom esetében jóval több szeszt állítottak elő, mint amennyit megadóztatni kötelesek voltak. Innen eredt azután az, hogy 1 szeszfok után 6 krajcár helyett a nagy szeszgyárak rendszeren csak 4 $\frac{1}{2}$ krajcár adót fizettek,³ holott a nagy gyárak már egyéb előnyök következtében is jobb helyzetben voltak, mint a kisüzemű gazdasági szeszgyárak. De ez maga után vonta a nyersanyag rossz kitermelését és elpocsékolását. Ezek a körülmények érleltették meg egyfelől a termelt szesz mennyiségén alapuló kötelező szeszadózást, másrészt a mezőgazdasági szeszgyárak kedvezményes alapon való megadóztatását.

A termelt szesz mennyiségének a megállapításán alapuló megadóztatásnak üzemileg is meg volt az az előnye, hogy a gyárak most már arra törekedtek, hogy a nyersanyagból minél több szeszt hozzanak ki. Ebben megint *Kosutány* nevéhez fűződik sok érdem, mert ő volt az, aki kimutatta, hogy a nyersanyag keményítő tartalmából legalább 60 literfok szeszt lehet nyerni és hogy a szeszgyáraknak érdemes szakképzett főzőket és vegyészeket alkalmazni, akik a gyártás menetét ellenőrizték és irányítsák. Tapasztalatait leszűrve 1891-ben „A gazdasági szeszgyártás” c. szak- és tankönyvben foglalta össze. Ez az első magyar nyelvű szeszgyártási szakmunka, mely nemcsak az akkori külföldi tudományos színvonalnak felel meg, de miután a hazai tapasztalatokon

¹ Lásd *Kosutány*: Mennyi szeszt állítunk elő 100 kg. kukoricából a terményadó mellett c. cikkét a Magy. Szeszterm. Lap 1. (1883) 170—1891.

² *Kosutány*: Az ipari szeszgyárak túlsúlya a gazdaságiakkal szemben. U. o. II. évfolyam (1884), 148. l.

³ Lásd erre vonatkozólag *Krolopp Hugó* A szeszadótörvények befolyása a szeszipar fejlődésére Budapest, 1925, 31. l.

épült fel, a magyar viszonyoknak jobban megfelelt, mint az egyidőben megjelent idegennyelvű szakkönyvek.

Kosutány azonban nemcsak a szeszgyártás technikai fejlesztésén munkálkodott, hanem a tiszta élesztőkultúrák tanulmányozásával is foglalkozott. Még a külföldi szakirodalomban is nagy feltűnést keltett a nemesített borélesztőkre vonatkozó tanulmánya. *Kosutány* már keszthelyi gazdasz korában megkedvelte a borászatot és ezt, miként maga ismételtén megemlíti, egykori keszthelyi tanárának, *Schenek István*-nak köszönheti. „A szőlő és bor“ c. önállóan kiadott (1896. Magyaróvár) munkájában egykori tanárának következő szavakkal ajánlotta munkáját: „A Te tudományod lángjánál gyújtottam meg közel három évtized előtt az én mécsesemet; Te voltál példányképem, mint tanár, mint kutató, mint ember; a Te kedvenc tárgyad volt a borászat és most, midőn Te a jól megérdemelt nyugalmat élvezed, nyomdokaidba lépve én is igyekszem azon ügynek használni, melynek Te egyik apostola voltál“.

Előzőkben már említettem, hogy *Kosutány* kutató munkájának a kezdetén miért nem foglalkozhatott kedvenc tárgyával, a borászattal. 1890-ben a phylloxera nagy pusztítása újra a borászat felé irányította *Kosutány* éber kutatási vágyát. „A borok jellegéről“ írt cikkében¹ megállapítja, hogy a borok jellegét alkotó anyagok két forrásból erednek: az egyik a szőlő termelésével, a másik a bor erjedésével kapcsolatos. A szőlő termelésével összefüggő és a bor jellegét adó anyagokat, primaer; az erjedésből származókat secundaer anyagoknak nevezi. A phylloxera-pusztítás okozta helyzetet fenti cikkében következő szavakkal jellemzi:

„Ezen primaer anyagok dolgában igen kellemetlen helyzetben vagyunk, az időjárás nem lehet változtatni, az évszázadok folyamán kitünőnek bizonyult szőlőhegyek talaját is el kell hagynunk és a phylloxera miatt az immunis futó homokra kell költöznünk szőlőinkkel; egyik-másik szőlőfajunk miképen viseli magát az ily módon megváltozott viszonyok között, nem tudható, de hogy a mérszélküli quarchomokon

¹ Megjelent a Mezőgazdasági Szemle 1890. évf. 495. 1.

termelt bor a trachyt-, gránit-, porphir- és dolomit-törmeléken termelt bor karakterét nem fogja mutathatni, az előre látható, mert hisz ettől különbözik a meleg, a víz stb. iránti magatartásában. Lehet talán, hogy a metszés, a mívelési mód megváltoztatásával vagy alkalmas műtrágyák segítségével oda jutunk, hogy a kérdéses szőlőfajták a régít legalább megközelítő termékeket szolgáltatassanak és produkálják az illető fajbor jellemének megfelelő primaer anyagokat, de az még oly távolban van, hogy arra gondolni is egy kis merészséggel lehet csupán“.

„Le kell hát végleg mondanunk az annyira kedvelt ménesi, tokaji, bakator, somlyai borokról és meg kell elégednünk azzal, amit e szőlők a homokon teremnek, vagy azzal a rókaszagú borral, amelyet az amerikai szőlő hoz létre a hajdani híres hegyoldalon?“

„Talán nem! A bor karakterét alkotó secundaer anyagok ismerete tekintetében valamivel tovább vagyunk és nem lehetetlen, hogy ezen oldalon nagyot lendíthetünk ügyünkön...“

Ezek után rámutat arra, hogy már *Pasteur* kísérletekkel beigazolta, hogy a cukorból csak 95°/_o alakul át aethylalkohollá és széndioxyddá, a többi más irányban alakul át. *Ordonneau, Claudon, Morin, Jacquenini, Amthor, Rommier, Hansen és Marx* vizsgálataiból pedig kitént, hogy a különböző élesztőfajták különböző ízű, szagú és zamatú erjedési melléktermékeket idéznek elő.

„Igy állván a dolgok, — írja tovább *Kosutány* — elég anyagunk van, hogy bizonyos határozottsággal kimondjam, hogy valószínűleg minden híresebb borvidéknek meg van a maga sajátos borélesztője, s hogy az illető vidék borainak jellege egyebeken kívül még ezen organizmusoktól is függ, s onnan eltávozván szőlőinkkel, ugyanazon szőlőfajtából sem állíthatjuk elő a kérdéses vidéknek jellemző borát, ha az annak megfelelő élesztőről nem gondoskodunk.“

Más szóval *Kosutány* már 1890-ben rámutatott arra, hogy az egyes borvidékek sajátos borélesztőjének milyen fontos szerep jut a nemes borok zamatának kialakulására és hogy valószínűleg minden bornak meg van a maga sajátos borélesztője. Ha tehát a steril homokra visszük át a nemes

szőlőt, ez nem elég, de át kell vinnünk a megfelelő bor-
élesztőt is.

Itt megjegyzem, hogy később *Kosutány* kezdeményezését sokan túlzásba vitték és azt hirdették, hogy pl. tokaji bor-
élesztővel a legközségesebb borból is tokajihoz hasonló
bort kaphatunk. Ezt *Kosutány* egyik iratában sem találjuk.
Ellenkezőleg, már fenti idézetből is kitűnik, hogy a boréleszt-
őknek csak a zamatanyagok bizonyos részét tulajdonítja. De
erre még külön is rátér, midőn ezeket írja:

„Nem akarok félreértetni, balgaság volna azt mondani,
hogy a homoki vinkóból tokaji élesztővel tokaji bort lehet
készíteni, de azt, hogy caeteris paribus a Sopronban, Pozsony-
ban stb. furmintból tokaji módra készített aszúboroknak tokaji
élesztővel a tokaji jelleget meg lehet adni“.

Majd tovább így ír:

„Ha nem állítjuk is, hogy a burgonyából borélesztő
segélyével cognacot fognak főzni, hiszen a pálinkacefrében
a borélesztő egészen más tenyésztési viszonyokat találván,
nem is produkálhatja azt, amit a mustban, de meggyőző-
désünk, hogy a tisztán tenyésztett borélesztő nagyban hozzá-
járulhat ahhoz, hogy a homokon vagy egyáltalán kedvezőt-
lenebb fekvésben termelt kevesebb értékű borainkat érté-
kesebbé tegyük“.

Ámde *Kosutány* nemcsak arra gondolt, hogy a homokra
áttelepítendő szőlőkből miként lehetne a megfelelő vidék
borélesztőjével régi nemes borainkhoz hasonló borokat nyerni,
de figyelme arra is kiterjeszkedett, hogy a phylloxerával el-
pusztított szőlők helyén az amerikai tőkéken termelt szőlő
u. n. rókaszagú borát nem lehetne-e valami módon meg-
javítani. Terve az volt, hogy egyrészt az amerikai szőlőnek
kellemetlen zamatú primaer anyagát valamilyen módon el-
tüntessék, másrészt nemes élesztőkultúrával a nemes borok
zamatát neki megadjuk. E tekintetben úttörő értekezését a
következő záradékkal fejezi be:

„Amerikai szőlők nélkül el nem lehetünk a jövőre, ezek
bora azonban nem kelendő; valamit tehát mégis kell tenni,
hogy a „jövő bora“ legalább annyira-amennyire pótolja a
régit s talán nagyon is érdekünkben állana, hogy ezen fontos

kérdés tekintetében ne várjunk és ne támaszkodjunk a külföldön teendő kísérletekre, hanem megragadva az iniciatívát *valamelyik kiváló szakemberünket hozzuk abba a helyzetbe*, hogy ezen kérdés tanulmányozásával foglalkozva, az ügyet dülőre vigye s így hasznára válne a magyar szőlőbirtokosoknak, kikre annyi csapás és veszteség után bizony nagyon reáérne egy kis vigasztalás“.

„Külföldön a gazdaság minden fontosabb üzletágának: növénytermelés, állattenyésztés, szeszgyártás, söripar, dohánytermelés, tejipar, tőzegtalajok mivélése, selyemhernyó-tenyésztés stb. *meg van a maga külön kísérleti állomása*, melyek a tudományos elveknek a jelzett ágakban való alkalmazásával foglalkoznak és kellő felszerelés mellett az ügynek valóban kitűnő szolgálatokat tettek és tesznek; *azt hiszem*, hanyatlóban levő borászatunk szintén méltó volna arra, hogy segélyére *siessünk s azt minden kitelhető módon igyekezzünk fenntartani.*“

Kosutány tehát már ekkor rámutatott annak szükségességére, hogy külön kísérleti intézet tanulmányozza a phylloxera okozta károk elhárításának lehetőségeit és módjait, amely kívánság kb. egy évtizeddel később meg is valósult, de nem *Kosutány* vezetésével és tervei szerint, a Központi Ampelológiai Intézettel. Azt azonban, amire *Kosutány* célzott, elértük, mert az amerikai szőlő kellemetlen primaer zamatait az amerikai szőlőoltványok bevezetésével kiküszöböltük, a nemes borélesztők kiválasztásával pedig értékes segédeszközökhöz jutottunk a gyengébb minőségű borok megjavítása tekintetében.

Az első nemes borélesztőket és tiszta élesztőkultúrákat mégis először *Kosutány* állította elő és tanulmányozta hazánkban. A nemes borélesztőkkel végzett kísérleteiről a Természettudományi Társulat félszázados jubileumára kiadott Emlékkönyvben (1892. év, 466) számolt be. „A borélesztők hatása a bor jellemére“ c. értekezésében kimutatja, hogy a különböző eredetű (badacsonyi, somlai, ménesi, keszthelyi, zöld veltlini és olasz rizling) élesztők már chemiailag is kimutatható különbséget okoztak ugyanazon must kierjesztésében, de még meglepőbb különbségeket állapított meg a kóstolási próba. A kísérletek végeredménye — miként maga írja — „az volt, hogy közönséges korcsmai borra, nemes

élesztővel és némi cukorral való áterjesztés révén, *sikerült reáruházni a somlói, a zöld veltlini, a Herbemont-bor jellegét, s az amerikai bortól áterjesztés útján részben el lehetett távolítani amerikai jellegét*“.

Igen helyes előrelátással állapítja meg azt is, hogy a bor az erjesztés útján való nemesítésre annál alkalmasabb, minél kevesebb az eredeti faji jellege. Ezt ma már a külföldi tudósok is elismerik, hogy a nemes borélesztőnek az eredetileg szintelen jellegű borokon van legjobb hatása és legtöbb gyakorlati jelentősége.

Kosutány éles látására és körültekintő tapasztalatára vall az, hogy ő sohasem tévesztette el szem elől a primaer jellegű zamatanyagok szerepét. Ezért az amerikai szőlő kellemetlen zamatait különféle eljárásokkal kísérelte meg eltávolítani.

Ha ugyan ezen kísérletek nem is hozták meg az általa célzott eredményt, mégis igen tanulságosak voltak a tekintetben, hogy megmutatták azt, hogy a nemes élesztővel való áterjesztés arra is alkalmas, hogy a kellemetlen ízű és zamatú borokat megjavítsuk.

Megjegyzendő, hogy *Kosutány* a bor erjedését tanulmányozva nem szorítkozott a borélesztők tanulmányozására, de a legismertebb borbetegségeket is, u. m. nyulósodás és borvirág-képződés, továbbá a borseprőnek a kiforrott borra való hatását, a kénezés, pasteurözés, szellőztetés stb. pincekezelési műveleteknek a borra való befolyását kísérletileg tanulmányozta és erről „Borászati tanulmányok“ címmel a Mezőgazdasági Szemle 1892. évfolyamában (16. lap) számolt be. Kutatásainak zöme mégis a nemes borélesztőkkel való kísérletezésre, a tiszta élesztőkultura tanulmányozására terjedt ki. *Kosutány* tanulmányaiban mindenkor élesen megkülönböztette a nemes borélesztőt a tisztán tenyésztett élesztőfajoktól. Ezt „A szőlő és bor“ c. már fent említett munkájában (59. l.) világosan kifejezésre juttatja, midőn maga veti fel a kérdést: „Mi a különbség a tiszta és a nemes élesztő között?“ „A tiszta élesztő — írja *Kosutány* — egyetlen sejtből kiindult tenyészet“. Ilyeneket állított elő *Hansen* módszerével és tanulmányozott a Math. és Természettudomány

Értesítőben közölt erjedési tanulmányaiban. (Lásd „Egy új saccharomices“, 1895. XIII. 311. l., továbbá Erjedési tanulmányok, 1896., XIV. 12. l.) „A nemes élesztő — folytatja definícióját *Kosutány* — valamely jelesebb borvidék jó évben nyert mustjában önként képződött élesztő, mely tehát az élesztőfajtának keveréke.“

Ezeknek készítési módját világosan leírta 1892-ben megjelent „A borélesztők hatása a bor jellegére“ c. értekezésében. (Természettudományi Társulat jubiláris Évkönyve, 477. l.) Ezekkel végezte azokat az úttörő kísérleteket, melyek külföldön is méltó elismerésben részesültek. Ezt azért tartottam szükségesnek külön kiemelni, mert voltak, akik kifogásolták azt, hogy *Kosutány* alapvető kísérletei nem tiszta élesztőfajtákkal végeztek. Ez igaz, de *Kosutány* erre is megfelelt anélkül, hogy kérdezték volna. „A szőlő és bor“ c. munkájában az 58. lapon ezeket írja: „Nézetem szerint hazánkban a tiszta élesztők alkalmazását ajánlani még korai és elhamarkodott dolog volna, mert a tudománynak ezen mindenestre rendkívül fontos vívmányát csak kellő előkészület után lehet nagyban alkalmazni. Annak, hogy a tiszta élesztők alkalmazása nem járt mindenütt kedvező eredménnyel, az volt a főoka, hogy *még nincs kikeresve és tisztán tenyésztve azon élesztőfajta, mely az illető vidék borának erjesztésére a legmegfelelőbb*“.

„Nézetem szerint előbb lelkiismeretes és minuciózus pontossággal keresztülviendő kísérletek szerint minden egyes borvidékre nézve ki kell keresni azon élesztőfajtát, amely az ott nyert mustban a legkedvezőbb lefolyású erjedést okozza; ez óriási munka és évtizedekre lesz szükség, míg e tekintetben célhoz jutunk.“

Kosutány előrelátását és helyes gyakorlati érzékét fényesen igazolták a Központi Ampelológiai Intézetben eddig végzett nagyarányú tiszta borélesztő elválasztások, melyekből kitűnt, hogy az egyes borvidékeken talált nemes élesztőből nagyszámú (20—30) tiszta élesztőfajt sikerült elkülöníteni, melyek többé-kevésbé egymástól eltérő viselkedésűek és minden egyes tiszta fajnak tanulmányozása igen fáradságos és hosszadalmas munka.

Kosutány egyidejűleg az amerikai szőlőlevelekben a fehérjeképződést is tanulmányozta. „Adatok a növényi fehérje képződéséhez“ c. dolgozatát 1894 dec. 17-én adta elő, mint akadémiai levelező tagsági székfoglaló értekezését.¹ Egy évre rá ugyancsak az Akadémián „Újabb adatok a növényi fehérje képződéséhez“ c. dolgozatát terjesztette elő.² Kitűnt e vizsgálatokból, hogy a fehérjeszerű anyagok éjjel nagyobb mértékben képződnek, mint nappal, e közben a cukortartalom csökken, a savtartalom pedig szaporodik. Ezen tapasztalatokat *Kosutány* német nyelven a Landwirtschaftliche Versuchstationen általánosan ismert elsőrangú szaklapban (LXVIII. k.) közölte.

Kosutány még a borban előforduló savakat is tanulmányozta, különösen abból a szempontból, hogy miként lehetne ezeknek változó minőségét és mennyiségét egyszerű eszközökkel felismerni. (Term. Tud. Közl. LI. pótfüzet, 1899 augusztus.)

1900-tól kezdve azután főmunkásságát a buza és buza-liszt tanulmányozására összpontosította. Talán ez volt legalaposabb és legmélyrehatóbb tanulmánya, melyet a tudós és a magyar hazafi párosult szenvedélyével folytatott és mégis éppen ez okozott legtöbb gondot és kellemetlenséget neki.

„A magyar buza sikértartalma“ c. bevezető cikkében (Mezőgazd. Szemle, 1900. év, 265. l.) így kezdi *Kosutány*:

„A magyar buza, a magyar bor, a magyar dohány évtizedek, talán századok óta főbűszkeségét képezték a magyar gazdának. Ezen dicsőség azonban az újabb időkben kezdett elhomályosulni.“ Itt hozzáfűzhetjük, hogy *Kosutány* mind a három tárggyal behatóan foglalkozott, még pedig mindig akkor, midőn a hanyatlás külső jelei már láthatók voltak és midőn a szakember segítségére volt szükség, hogy a gazdasági válság elháríthatóvá vagy legalább enyhíthetővé váljék. Így volt ez, miként láttuk már, a dohány, majd a borászat tanulmányai esetében. Most a magyar buza és buza-liszt régi becsülete szólította sorompóba.

¹ Megjelent a Math. és Természettud. Értesítő XII. kötet 428. lapján.

² U. o. XIV. köt. 1. lap.

„A buzánk kitünőségét — írja ugyanott Kosutány — elismerték világszerte; külföldön többfelé tisztességes süteményt nem is képesek készíteni anélkül, hogy saját lisztjükhöz több-kevesebb magyar lisztet ne elegyítsenek; azért azután a magyar lisztet külföldön drágábban is fizetik, mint a másfélét.“

„Pár év óta azonban eleintén halkabban, utóbb mind hangosabban hallatszott, hogy a magyar liszt nem olyan jó már többé, mint eddigelé, sőt az úgy a legfelsőbb fórumon, az országházban is szóba került, amennyiben az a kérdés merült fel: *való-e azon állítás, hogy buzánk és lisztünk sikértartalma az utóbbi évek folyton csökkent volna?*

Erre a kérdésre ugyan már két más szakemberünk: *Hankó János* és *Gáspár János* a Magyar Tudományos Akadémiától a Lévy-jutalommal kitüntetett munkájukban: A magyar buza összetétele címmel 71, részint magyar, részint külföldi buza elemzése alapján azt felelték, hogy „nem fogyott buzánk sikértartalma, sőt emelkedően van s versenyez bármely ország buzájának sikérmennyiségével“.

Ámde ez a válasz nem volt kielégítő és elég hatásos, mert Angliából újra az a meglepő hír érkezett ide, hogy a magyar buza lisztje az angolok által rendezett versenyen az Amerikából, Oroszországból és Romániából származott lisztekkel szemben a végzett kísérletek alapján annyira háttérbe szorult, hogy még díjat sem kapott.

A magyar buza jóhírnevének elhomályosítása nemcsak a magyar gazda becsvágyát sérthette, de objektív gazdasági okok is megmagyarázhatják azt az idegességet, mellyel annak idején ezt az ügyet a magyar országgyűlésen tárgyalták s melynek folyományaként *Darányi Ignác*, akkori földmivelésügyi miniszterünk a kérdésnek szakszerű megvilágítása érdekében több évre kiterjedő kísérletezési munkát kezdeményezett a fenhatósága alá tartozó kísérleti intézmények útján. Nevezetesen pedig *Cserháti Sándor*, *Kosutány Tamás* és *Linhardt György* tanárokat bízta meg a buzatanulmányok minden oldalról való elvégzésével. *Cserháti* főképp a termelési és trágyázási viszonyok hatását tanulmányozta, *Linhardt* a buza rozsdásodását, *Kosutálynak* pedig a buza és buza-

liszt minőségének tanulmányozása jutott. Mondhatnám, ez volt a perdöntő probléma, mert hiszen a magyar buza és liszt minőségét támadták hátba. Az volt a kifogás, hogy a magyar buzaliszt minősége megromlott. De hogy miben állott ez a megromlás, milyen kísérleti adatok alapján szorult háttérbe a magyar liszt, az nem derült ki ezekből az ellenőrizhetetlen hírekből. Ezeket a támadásokat kellett a tudomány objektív és nyílt fegyverével, a tudományos kutatással megcáfolni. Ez a feladat pedig főként *Kosutányra* hárult, mert éppen *Kosutány* mutatta ki, hogy nemcsak a buza sikér-meghatározása nem elég pontos és a kísérleti körülményekhez képest változó értékeket adó eljárás, de hogy a liszt ipari értékét a tészta nyújthatósága és kiadósága szabja meg, amely nagymértékben függ a siker minőségétől.

Éppen ezért „Adatok a buzasiker és a buzaliszték ismeretéhez” című I. közleményében¹ főképp ezen tudományos feladat megoldásával foglalkozott. A múlt század végén és a jelen század elején más országok kiváló szakemberei is sokat foglalkoztak a buza minősítését célzó eljárások tanulmányozásával. Legtöbb figyelmet *Fleurent* gliadin-glutenin arányszáma keltett. Ámde nemcsak külföldi, más szakemberek, de a *Kosutány* vezetése alatt álló magyaróvári vegykísérleti állomás vegyésze, *Faltin A.* is bebizonyította,² hogy *Fleurent* módszere a mi anyagunknak nem felel meg. Ámde míg *Fleurent*, *Snyder* és mások a buza siker-minőségét abban keresték, hogy milyen arány van a gliadin és glutenin között: *Kosutány* arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a buzasiker nem két, három vagy több fehérjeanyag keveréke, hanem *eredetileg egy anyag, a gliadin, melyből később oxidáció vagy enzimek hatására egyre több glutenin képződik.* „A különböző sikéralkatrészek tehát — írja u. o. *Kosutány* — jóformán csak a gliadinnak nevezett vegyület oxidjai, anhidridjei és hidroxidjai, melyek különböző fizikai tulajdonságokkal bírnak, az oldószerrekl iránt más és másképp viselkednek s alkalomadtán egymásba átalakulnak; innen azután sok eddig

¹ Math. és Természettud. Értesítő XX. köt. (1902.) 187. l.

² Lásd Kísérletügyi Közlemények, 1901. 373. lap.

érthetetlen jelenség kimagyarázható.“ *Kosutány* ugyanis a szakirodalomban a siker alkotórészeire vonatkozó ellentmondó részleteket annak tulajdonítja, hogy az egyik kutató a gliadint a lisztben, a másik a kimosott sikerben határozta meg. Továbbá *Kosutány* szerint a gliadin mennyisége nem állandó, hanem esetről-esetre folyton változik, aszerint, hogy miként, milyen körülmények között készítjük.¹

Ámbár *Kutscher*-nek újabb vizsgálataiból kitűnt, hogy a gliadinnak glutaninná való átalakulása *Kosutány* feltevése értelmében már azért sem lehetséges, mert a két fehérje hidrolízis termékei nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is² különbözők, a siker képződése közben végbemenő kémiai átalakulásokat még ma sem ismerjük kellőképpen és úgy látszik az a lázas törekvés, mely *Fleurent* nyomán *Kosutány* idejében a gliadin-glutanin arány megállapítására törekedett, csaknem teljesen megszűnt.

Kosutány belátva ezen kutatási irány meddő, vagy legalább is kétes kimenetelű voltát, csakhamar a fizikai kísérletezésre és technikai módszerekre tért át. Ezeket a módszereket „A magyar buza és magyar liszt“ c. önállóan megjelent gyűjtő munkájában találjuk meg. Ezek a módszerek ugyan nem terjedtek el külföldi szakkörökben, mégis sok eredetiségre és a magyar liszt kiváló sajátosságainak ismeretére vezettek. Ha *Kosutány* nagyszámú kísérleteit e téren áttanulmányozzuk, az az általános benyomásunk, hogy akkor, midőn *Kosutány* hozzákezdett buzatanulmányaihoz, a buza- és lisztvizsgálatok terén a minősítő módszerek nagyon bizonytalanok lehettek, s így maga az a megállapítás, hogy buzánk és lisztünk minősége megromlott, nem is nyugodhatott objektív analitikai alapokon. De hiszen azóta, hogy *Kosutány* kutatásai megjelentek, már közel húsz év telt el és sok újabb vizsgálati módszert próbáltak ki, de még ma is a buza és liszt minősítése az ipari használhatóság szempontjából pontos analitikai módszerrel el nem dönthető. A technikai kísérlete-

¹ Bővebbet Math. és Természettud. Értesítő XXI. köt. (1903.) 199. l.

² Lásd *Kent-Jones D. W.* „Modern Cereal Chemistry“ Liverpool, 1924. év, 8. l.

zési módszerek pedig nagyon bizonytalan pontosságúak és változók.¹ Mégis éppen ezeknek a technikai kísérleteknek köszönhetjük, hogy a buza és liszt minőségének valódi ismérveit jobban megismertük.

Ámde *Kosutány* e munkálkodásával azt igyekezett bebizonyítani, hogy a magyar buza sikértartalma az akkori időkben, 1900—1906, a régebbi magyar búzákhöz képest egyáltalán nem csökkent, sőt miután a gondosabb talajmivelés, bővebb trágyázás stb. következtében nemcsak nem romlik, hanem inkább növekedni látszik a sikértartalom, azt is következteti: „hogy búzánk sikértartalma a jövőben emelkedik, kivéve ha egyes vidékeken a talaj kimerül, vagy a külföldi, bár bővebben termő, de kevesebb sikértartalmú búzákat behozatalával a gyengébb minőségű búzákat termesztése nem fokozódik“.²

Kosutány azt is megállapította hat évre kiterjedő kísérletei alapján, hogy egyébként egyenlő termelési körülmények között a buza sikértartalma legszorosabban az időjárástól függ és ezért lehetséges, hogy az utolsó évek kedvezőtlen időjárása oka lehetett annak, hogy a magyar liszt régi jó hírére csorba esett, de ez semmi esetre sem lehet állandó jelenség. Azt is kimutatja *Kosutány*, hogy gondosabb talajmivelés, bővebb trágyázás, melyben a búzát főképpen a nagyobb birtokon részesítik, nemcsak a buza termését, de annak minőségét is előmozdítja.

Kosutány rámutatott e munkájában arra is, hogy a buza minősége szempontjából milyen veszélyes lehet azoknak a bőtermő külföldi buzamagvaknak elterjedése, melyek nedvesebb klímából eredve többet teremnek ugyan, de ez a többtermés a minőség rovására megy. Ezért sűrgeti könyvében (a 98. lapon), hogy a magyar buzafajtát kell nemesítéssel bővebben termővé tenni, de úgy, hogy ezzel a minőség ne szenvedjen kárt.

A támadás azonban nemcsak a magyar búzának, hanem a magyar lisztnek is szólt, ezért *Kosutány* a különféle magyar

¹ Lásd *Kent-Jones* fent idézett munkáját.

² *Kosutány*: A magyar buza és magyar liszt, 134. lap.

és külföldi lisztekre is kiterjesztette a tanulmányát és arra az eredményre jutott, miként maga is írja,¹ hogy a magyar lisztnek — „nincsen párja“, ami arra vezetendő vissza,

„hogy búzánk átlagos sikértartalma nagyobb, mint akár-melyik országé, beleértve a nagy Amerikát is, amit arra vezethetünk vissza, hogy a buza minőségében olyan nagy különbségek, mint Romániában, Oroszországban és Amerikában, hazánkban nem fordulnak elő. Ebben része van a gabona-tőzsdének, melynek szabályai kizárják a forgalomból a kubánkabuzát, a „Blédur“-t vagy fehér búzát, amihez még csak azt kell megjegyeznem, hogy a tavaszi buza Magyarországon forgalom tárgyát alig képezi, azt legalább is az export-malmok nem vásárolják meg és pedig két okból:

a) A tavaszi búzának szemei jóval kisebbek és gömbölydedebbek az őszi búzáénál és így azután a buzatisztító gépeken legnagyobb részben a konkoly, ocsú és egyéb szemét közé kerül és így nem használható.

b) Mert noha néha sikértartalma nagyobb is az őszi búzáénál, az nyálkás, erőtlen, mitsem érő s az export-malmok bőséges tapasztalatai szerint aránylag kevés tavaszi buza erőtlen sikére a különben kifogástalan őszi búzából készült lisztnek kifogástalan sikerét is gyengébbé, szétfolyóvá és így a sütésre kevésbé alkalmassá teszi“.

Látni való ezekből, hogy *Kosutány* nem azt állítja, hogy sikérdúsabb és jobb minőségű buza más országok egyes vidékein nem teremhet, de hogy az exportra kerülő magyar liszt átlag jobb a többi buzalisztet exportáló államok átlagos buza és buzaliszt minőségénél.

Ezért meg is támadta *Kosutányt* dr. Zaharia Al. bukaresti egyetemi tanár „Le blé roumain“ c. francia nyelven irt munkájában. Nem bocsátkozhatom *Zaharia* könyvének és *Kosutány* válaszának bírálatára, mely magyar, német, francia és angol nyelven megjelent. E tekintetben az eredeti közleményekre utalok. (Hivatalos román támadás a magyar buza ellen címen a Köztelek 1910. évi XX. évf. szept. hó 14: „Ein officieller Rumenische Angriff gegen den Ungarischen

¹ Fent idézett könyvének 161. lapján.

Weizen“ Wiener Landw. Zeitung, 1910., 100. sz., 1021. l. „Ungarischer und Rumenischer Weizen“ megjelenet Der Müller, Berlin c. szaklap 1910. évf. 48—49. számában; „Ungarisch-Rumenischer Weizenkrieg“ Jung-Ungarn 1911. évf. 111. l.; „Une attaque roumain officielle contre le blé hongrois“ a Journal de la meunerie et de la boulangerie 1910. évf., 320. szám, 207. lap; „Une etude hongroise sur les blés etrangers“ u. o. 1910. évf., 236. lap és az 1911. évf. 331. számában; „Hungarian versus roumanian Wheat“ Milling c. szaklap 1910. évf. 294. lapján, továbbá „Hungarian versus roumanian flour“ a The Miller c. szaklap 1910. évf. dec. 5. sz., 589. l.)

Ebből a tudományos harcból csak egy körülményt kívánok kiemelni. Ez pedig az, hogy miként azt *Kosutány* az O. M. G. E. földmívelési és növénytermelési szakosztály 1910 november 23-iki ülésén felfedi, abban az időben már javában dolgozott az a külföldi aknamunka, mely arra törekedett, hogy minden export terményünket vagy termékünket a külföld előtt meggyanusítsa vagy bemocskolja. *Kosutány* rámutatott arra,¹ hogy nemcsak román részről igyekeznek ártani a magyar liszt hírnevének, hanem „Angliában amerikai lisztet oly felirattal árulnak, hogy a vevő az első pillanatra azt gondolja, hogy magyar lisztet vásárol“.

„Cseh liszt magyar számjelzésű táblácskával kerül forgalomba, de másrésztől igyekeznek, hogy a közönség ne vegyen magyar lisztet.“

De nemcsak a magyar buza és a magyar liszt ellen indítottak háborút, hanem 1907-ben Franciaországban a magyar bab ellen. Azt állították ugyanis, hogy a Franciaországban forgalomba hozott magyar bab ciánhydrogént tartalmaz és mérges. *Kosutány* már régebben foglalkozott a magyar bab kémiai tanulmányozásával,² éppen azért, hogy babtermelésünket és kivitelünket Franciaországba előmozdítsa. Úgy látszik a magyar bab versenyét a fenti híresztelésekkel akarták lerontani és mivel a vizsgálat hivatfalos francia labo-

¹ Lásd a *Köztelek* 1910. évf. 2906.

² Lásd „A paszuly (bab) kémiai tanulmányozása“ c. közleményt a *Kísérleti Közlöny* II. kötet (1899) 111. lapján.

ratóriumból eredt, szükséges volt az ügyet szakszerűleg felderíteni. *Kosutány* megállapította, hogy a franciák által vizsgált bab a *Phaseolus lunatus*, amelyet nem is termelnek nálunk, hanem Jáva szigetén és Brit-Indiában terem; ebben csakugyan talált cianhidrogént. A magyar bab azonban a *Phaseolus vulgaris*, *multiflorus* stb., nem tartalmaz cianhidrogént.

A mi sörárpáinkat is megtámadták túlmagas fehérjetartalma miatt. *Kosutány* még 1904-ben¹ kimutatta, hogy a berlini „Versuch und Lehranstalt f. Brauerei“ idevágó közleménye sok tekintetben nem helytálló és ellenkezik más szakemberek tapasztalataival, de azt célozza, hogy a német sör csak német árpából készüljön. E tekintetben különben nemcsak *Kosutány*, de a bajor sörgyárak és szakemberek is a magyar sörárpa védelmére keltek.

A magyar árpagyöngyöt az osztrák lapok támadták meg alaptalanul, a kivitt magyar boroktól pedig a német bortörvény olyan összetételt követel, ami a mi termelési viszonyainkkal sokszor ellenkezik. *Kosutány* mindezen kifogásoknak alaptalanságára mutat rá, majd így fejezi be beszédét:

„Mig mi ily erős ellenőrzés alatt állunk s minden látzólagos okon tőkét kovácsol az irigység és tisztességtelen verseny, addig mi akadálytalanul bocsájtjuk be külföldről a hamisított fűszert, a mérges pipereszereket s esetleg megbüntetjük, mint forgalombahozót azt az elárúsító magyar kereskedőt, ami mindenesetre helytelen“.

Hiányos volna a *Kosutány*-ról szóló megemlékezés, ha tanári és kísérletügyi működését nem emliteném. 1871—1903-ig a magyaróvári gazdasági akadémián, mint tanár, majd 1903—1908 júniusáig a Kir. József Műegyetemen, mint megbízott előadó fejtett ki felső oktatási működést. Úgy itt, mint szakszerű vagy népszerű előadásaiból mint kitűnő előadót ismertük, aki mindig arra törekedett, hogy hallgatóságát lebilincselje és a legelvontabb tudományos törvényt is kézzelfogható, egyszerű példával vagy kísérlettel értesse meg. Ennek köszön-

¹ Lásd „A magyar sörárpa és a német árpabírálat“ c. cikk, *Köztelek*, 1904. 1851. l.

hette, hogy a Természettudományi Társulatban tartott ismeretterjesztő előadásait, u. m.:

A szén körútja a természetben (1887),

A nitrogén körútja a természetben (1892),

A természettudományok és a mezőgazdaság (1895),

Az ásványi táplálék az állatok és növények háztartásában (1896),

A borról és az erjedésről (1899),

A mindennapi kenyérről (1900), mindig tömött hallgatóság előtt tartotta, ami legjobb bizonyítéka annak, hogy előadásai a céljukat elérték.

A kísérletügyi működésébe a fent már ismertetett tudományos működése is beilleszkedik, de 1903-ig, mint a magyar-óvári vegykísérleti állomás vezetője, majd 1903-tól haláláig, mint az Orsz. chemiai intézet igazgatója a mezőgazdasági termények és termékek, az élelmiszerek, műtrágyák és a borok ellenőrzésében több, mint 30 éven át tevékeny részt vett és mint a M. kir. földmívelésügyi miniszterium kebelében megalakított Állandó Felülbíráló Tanácsnak tagja, a legfelsőbb fokú szakvéleményezésben is sokszor döntő szava volt. 1903-tól a Budapesti Állandó Borvizsgáló Bizottság előadója volt. Ezen sokoldalú közérdekű működéséért ismételtelen több rendbeli elismerést és kitüntetést kapott. Őfelsége 1891-ben és 1896-ban legfelsőbb elismerésben részesítette, 1907-ben a vaskoronarend III. osztályú jelvényével tüntette ki, 1912-ben pedig a mezőg. kísérl. és tanügy terén kifejtett eredményes működéséért a m. kir. udvari tanácsosi címet kapta.

A *Köztelek* c. gazdasági szaklapnak megalapítása óta haláláig a mezőgazdasági vegytani rovat vezetője volt s mint ilyen, különös gondot fordított az u. n. csodaszerek valódi értékének felderítésére, hogy ezáltal a gazdaközönseget a csalódásoktól és anyagi károsodásoktól megóvjá. Az Orsz. Magy. Gazd. Egyesület szakosztályi munkájában és választmányában elismerésre méltó buzgalommal munkálkodott a magyar gazdák érdekeinek és a közforgalom tisztaságának előnyére. Alig volt olyan ága a mezőgazdasági-, ipari termésnek, amelyben *Kosutány* széleskörű tudását ne tapasztaltuk volna. A malomipar bajait látva, arra iparkodott, hogy malom-

kísérleti állomással kapcsolatos molnárképző tanfolyam létesítését mozdítsa elő. De ez mindeddig nem létesült nálunk, noha külföldön ez nem ritkaság és nagymértékben hozzájárult a buza és buzaliszt versenyképességének növeléséhez. A budapesti szeszgyárvezetői tanfolyamokon a gyakorlati szakemberekkel a szeszgyártás technikai és tudományos fejlődésének legújabb vívmányait ismertette éveken át.

40 éves szakírói munkásságának elismerésül a Magy. Szakírók Orsz. Egyesülete tiszteletbeli tagjává választotta.

Akadémiánknak 1894 óta levelező tagja volt, mint ilyen érte őt 1915 január hó 19-én a korai halál. Élete utolsó éveiben sokat szenvedett régebbi keletű gyomorbajával, melyet a túlfeszített munka és a hivatalával járó izgalmas élet csak elmérgesített.

Kosutány a forradalom levegőjében született és a világháború első nagy viharában halt meg. Egész pályája sikerekben gazdag volt, mégis úgy életében, mint hátramaradt önéletrajzából valami elégedetlenség hangja csendül ki. Kutattam ennek forrását. Sokan azt mondják, hogy elégtelensége attól az időtől kezdődött, mikor Magyaróvárról Budapestre jött. Itt új működési körében, melyhez annyi szép reményt fűzött, nem találta meg azt a megértést és méltánylást, aminőt várt. Önéletrajzából azonban kitűnik, hogy magyaróvári működésével sem volt megelégedve. Kezdetben *Ulbricht* tanár volt útjában, majd a „fináncokkal“ került nézeteltérésbe, mert miként maga írta, az elemzésre felhasznált dohány után is adót kellett fizetnie, ha nem akart minden egyes hamvasztási kísérlethez „fináncot“ kéretni. Különösen bántotta az, hogy a dohánytermelési értekezletre még akkor sem kapott meghívót, midőn csak mint „benevolus auditor“ saját költségén kívánt megjelenni. A szeszgyártás terén sem volt megelégedve az elért eredményekkel. „Elismerést — írja önéletrajzában — ezen a téren sem arattam; még odáig sem jutottam, hogy az 1885-iki kiállítási szeszcsoporthoz juriájába beválasztottak volna; a pénzügyi hatóság pedig kis kísérleti lepárlómra közel 100 plombot tett s így a kísérletezést jóformán lehetetlenné tette.“ Majd arról panaszkodik, hogy a bor és szőlő tanulmányozása terén elért eredményei sem részesültek kellő méltány-

lásban, mert „az irányadó körök nem igen látszanak behatolni a dolgok lényegébe, s azt sejtem, attól félnek, hogy tokaji élesztővel az alföldi cankóból tokaji bort fogok készíteni, félnek a műbor-törvény rendeleteivel való kollíziótól; külföldön azonban eléggé ismernek, méltányolnak is kollégáim, a szakemberek“.

Önéletrajzában még a következő panasszal igazolja azt, hogy néhány önálló munkát másokkal társulva irt meg, „mert ismételten meggyőződtem arról — írja *Kosutány* —, hogy egyedül nem tudok eléggé praktikus könyvet írni, mely a magyar gazda szájízének megfelelné“.

„Leginkább meglepett, hogy „A szőlő és bor“ c. füzetem, mellyel éppen azt akartam bebizonyítani, hogy látszólag absztrakt munkámnak gyakorlati jelentősége is van, éppen nem kelendő s nem talál méltatást.“

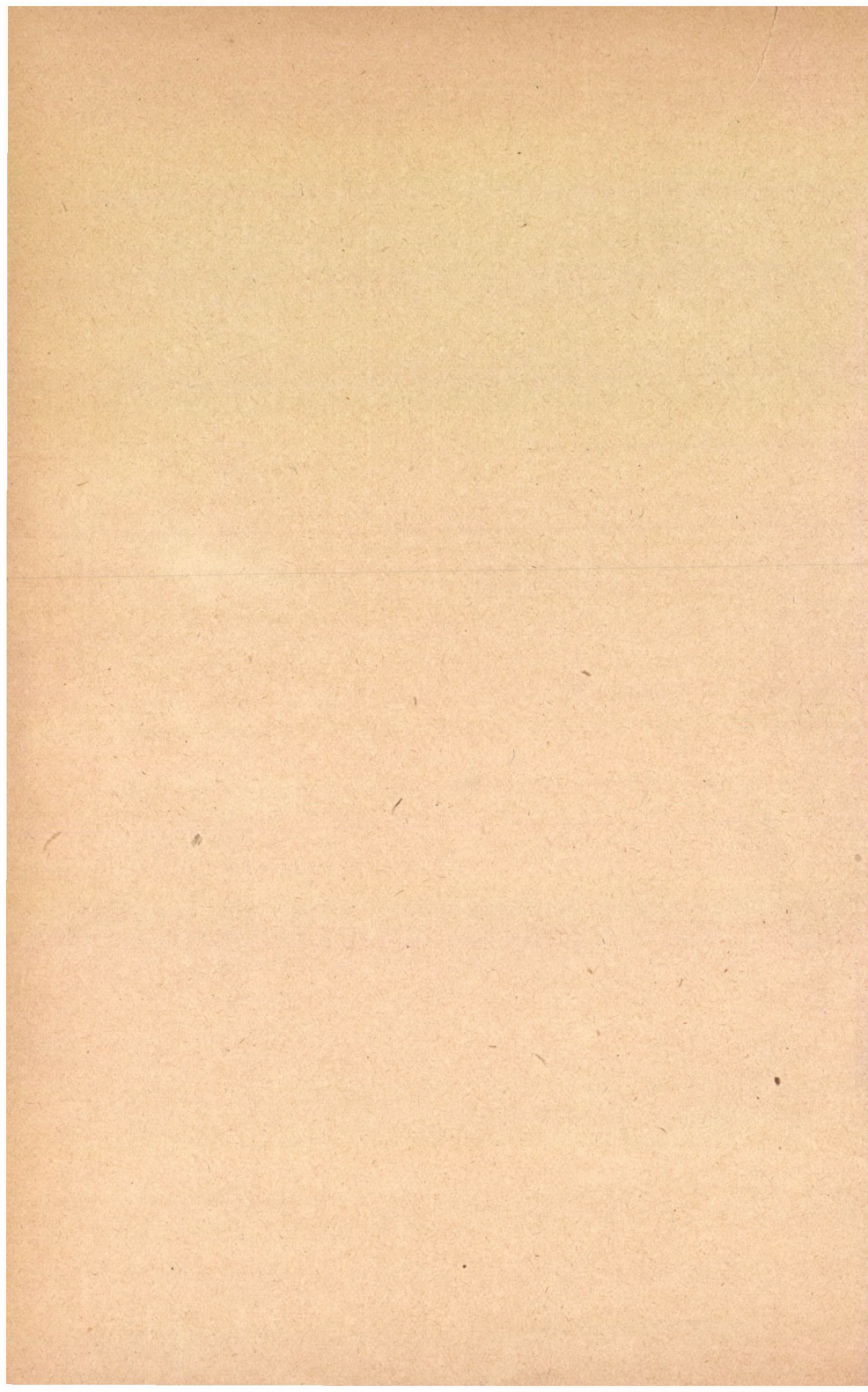
A panasz vége magában hordja a feleletet is, nevezetesen, hogy a tudós könyve Magyarországon milyen kelendő, nem jelenti azt, hogy nem tud praktikus könyvet írni és nem talált méltánylásra. Annyi kétségtelen azonban, hogy *Kosutány* szereplése abba a korszakba esik, midőn külföldön is a növény- és állattudományi kísérletek kezdtek a gyakorlati téren jelentőségre jutni. Minthogy pedig ezek a növény- és állatkísérletek közelebbről érintették a gazdák érdeklődését, érthető, hogy a mezőgazdasági kémiai fejtegetések iránt kevesebb érdeklődést tanúsítottak. Mondhatnám volt idő, mikor divatos volt szakkörökben is, hogy a mezőgazdasági kémiai kutatások gyakorlati jelentőségét lekicsinyelték és csak a növénykísérleteknek vagy takarmányozási kísérleteknek tulajdonítottak jelentőséget. Ez épp olyan túlzás volt, mint az, amikor *Liebig* nagy szellemének hatására azt hitték, hogy a kémiai kutatásokkal minden növényi vagy állattáplálkozási kérdést vagy gyakorlati feladatot még lehet oldani. *Kosutány* talán azért is tért át a múlt század utolsó évtizedében a mezőgazdasági ipari kutatásokra, mert azt tapasztalta, hogy a mezőgazdasági kémia hazánkban is elveszítette azt a tekintélyét, melyet *Liebig* korában élvezett. Én inkább ennek a körülménynek tudom be mindazon jelenséget, melyet *Kosutány* panaszaiban megemlített.

De nemcsak panaszkodni tudott *Kosutány*, mert életrajzában, de életében is minden ismerőse tapasztalhatta, hogy legboldogabb volt családi körében. 1875-ben vette nőül Cserszegi Csesznák László, a gróf Festetich-uradalmak kormányzójának leányát: Eleonórárt, kitől négy leánya született, kikről ő maga így emlékezik meg: „Családi életem a legboldogabb, anyagi nőm jó, egészséges gyermekei vannak. Anyagi gondok sohasem bántottak, mert ami jövedelmem volt, mindig kijöttem, sőt valamelyest félre is tettem gyermekeim számára“. Mindezt még Magyaróvárt 1900 április hó 30-án írta. Az idők folyamán azonban, különösen a háború bekövetkeztével, ez utóbbi megállapítása megingott, mert mint mások, úgy ő is félre tett pénzeszkéjét mind koronajáradékba fektette, azt hívén, hogy ez a legbiztosabb. Érthető tehát, hogy a háború kitörésével komoly aggodalmak támadtak családjának jövőbeli biztosítása tekintetében, ami csak növelte apai gondjait és siettette a körülbelül 30 éves gyomorbaja okozta betegségnek katasztrofális bekövetkeztét.

Kiváló tudós tagját vesztette el benne az Akadémia és munkás, hasznos polgárát a magyar nemzet, aki egész életét a munkának, a haza felvirágoztatásának szentelte, kinek boldog családi életén kívül egyedüli öröme az volt, ha kutatott és kutatásai révén hazájának hasznára lehetett; mert tudományszomját és szigorú kötelességérzetét egyedül nagy hazafias érzülete multa felül. Ez nyilatkozik meg nemcsak magyar nyelven megjelent, de a különböző idegen nyelveken megírt munkáiban és egész életműködésében. Ezért emléke a magyar tudomány csarnokában, a magyar mezőgazdaság terén és az egész nemzet életében elévülhetetlen, az idevágó külföldi szakirodalomban pedig elkerülhetetlen.

* * *

Hálás köszönettel tartozom dr. Kosutány Ignác szegedi egyetemi tanár és Cselkó István magyaróvári nyugalmazott gazdasági akadémiai tanár uraknak azokért a becses életrajzi adatokért, melyekkel e munkámat támogatták.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEμία
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

XIX KÖTET. — 13. SZÁM.

BÁNKI DONÁT L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

REJTŐ SÁNDOR

R. TAG.

(FELOLVASTATOTT A M. T. AKADEMIÁNAK 1927. JANUÁR 24-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEμία

1927.

NYOMDAI MŰINTÉZET, TAHÍTÓTTALU.

NYOMDAI MŰINTÉZET, TAHÍTÓTTALU.

NYOMDAI MŰINTÉZET, TAHÍTÓTTALU.

BANKI DOKUMENTUM

NYOMDAI MŰINTÉZET, TAHÍTÓTTALU.

NYOMDAI MŰINTÉZET, TAHÍTÓTTALU.

NYOMDAI MŰINTÉZET, TAHÍTÓTTALU.

NYOMDAI MŰINTÉZET, TAHÍTÓTTALU.

Bánki Donát levelező tag emlékezete.

Irta: REJTŐ SÁNDOR

r. tag.

Felolvasta a M. T. Akadémiának jan. 24-én
tartott összes ülésén Rados Gusztáv r. tag.

Tekintetes Akadémia !

Bánki Donát, Akadémiánk korán elhunyt levelező tagja, Dr. Bánki Ignác körorvos fia, 1859-ben született Bánkon, Veszprém-megyében. Középiskoláit Budapesten fejezte be, ezután a Kir. József Műegyetem gépészmérnöki szakosztályába iratkozott be, ahol a gépészmérnöki oklevelet is megszerezte.

Tanulmányainak befejezte után egy évig a *mechanika* tanszékének tanársegéde volt, aztán a Máv. gépgyárába került, ahol szerkesztéssel foglalkozott. Egy évi szerkesztői gyakorlattal a *Ganz és Társa* céghez hívták, s reá bízta az akkor épülőfélben levő *Elevator* felszerelésének vezetését és ennek befejeztével az ott szükségessé vált gabonaszállítók és daruk szerkesztését. Minthogy e feladatát igen sikeresen oldotta meg, vezérigazgatója — *Mechwart András* — találmányának, a *Mechwart-féle* forgó ekének megszerkesztésével bízta meg.

A gyári munkakör azonban nem elégítette ki Bánki Donát szellemét. Oly munkakör után vágyódott, amely lehetővé teszi terveinek megvalósítását. Ezért, amint megtudta, hogy *Csonka János*, a műegyetem gépműhelyének vezetője, a gáz és benzin-motorok szerkesztésével és gyártásával foglalkozik, azonnal hozzá csatla-

kozott. Most már egyesült erővel fogtak a gáz és benzin-motorok fejlesztéséhez. Ez a kapcsolat nagyon áldásos volt. Bánki Donát ugyanis kitűnő matematikai és mechanikai képzettséggel rendelkezett, azonkívül művészi tökélyig fejlett formaérzéssel is bírt; Csonka János pedig nagy gyakorlattal és kitűnő autodaktikai képzettséggel. Közös munkásságuk legfontosabb eredménye a petroleum-motorok javítása volt.

Az eddigi motoroknál a petroleumot szivattyúval juttatták a hengerbe, ahol ez részben elpárolgott s meggyújtva felrobbant, de mert a még folyékony petroleum elégeése lassú s tökéletlen volt, e motorok csekély hasznosítással dolgoztak. Bánki és Csonka új irányban kísérleteztek. Ők ugyanis tökéletesen porlasztott állapotban óhajtották a petroleumot a hengerbe juttatni, hogy a meggyújtás pillanatában az egész mennyiség egyszerre gyulladjon meg. Két évi kísérletezés után olyan szerkezetet készítettek, amely e feladatot tökéletesen megoldotta s ezt azonnal szabadalmaztatták is. Porlasztójukat *Carburatornak* nevezik, melynek elve az egész világon elterjedt. Társas munkásságuk 1894/5-ben szűnt meg, mert ézidőtől kezdve Bánki Donát szabad idejét a Műegyetemnek szentelte. Ez időben szervezték ugyanis a Műegyetemen a konstruktori állást, amelyre Bánkit hívták meg. Két évvel reá a *gépelemek* tanszéke ürrült meg, s mert Bánki munkásságával a szaktársak nagyra becsülését máris kiérdemelte, e tanszékre rendes tanárnak őt nevezték ki.

E munkakörében szerkesztette meg a szíjijfeszléségen alapuló dynamometerét és a vízbefecskendezéssel működő petroleum-motorát, mely hatásfok tekintetében a Diesel-motorral versenyzett. A gépelemek tanszékét csak két évig látta el, mert 1900-ban átvette az akkor megüresedett *hydraulika* és *hydrogépek* tanszékét.

A tanszékcserével megváltozott Bánki Donát munkaköre is. Amíg eddig egy jól megalapozott tudományágnak gyakorlati alkalmazásával foglalkozott, addig most a hydraulika alapvető tételeinek tökéletesbítésével

kellett foglalkoznia. Ő ugyanis eddigi gyakorlatához híven, a hidraulika alaptételeiből levont eredményeket kísérletileg akarta igazolni, s mert eközben kitűnt, hogy számításainak eredményei kísérleteivel nincsenek összhangzatban, az eddig használt alaptételek helyességét kétségbe vonta. Hogy az említett eltérés okát megállapíthassa, sorozatos kísérletekhez fogott.

Elsősorban az áramló folyadéknak hirtelen irányváltztatása folytán beálló sebesség veszteségét határozta meg. Ezt a veszteséget ugyanis eddig a rideg anyagok ütközésének törvényei szerint számították ki, minthogy pedig Bánki kísérleteinél az ütközést jellemző zavargó és örvénylő mozgásokat nem észlelte, ebből azt következtette, hogy itt ütközésről nem lehet szó. Éles megfigyelőtehetsége azonban új jelenséget állapított meg, t. i. azt, hogy a hirtelen irányváltozást okozó könyökeső homorú oldalán, *veszteglő tömegek* képződnek, s minthogy ezek a keresztmetszetet csökkentik, szerinte a sebesség veszteséget ezek okozzák. E jelenség felismerése után a veszteglő tömegek képződésének okát kutatta s megállapította, hogy ez a jelenség az elmozdulások irányváltozásának a következménye. A vízrészecskék ugyanis épen úgy, mint a szilárd test részecskéi, a rájuk ható erők eredőjének iránya értelmében változtatják meg mozgásuk irányát.

A folyás irányváltozásának törvényszerűségét ismerve, behatóan foglalkozott a csatornában folyó víz irányváltozásával, arra az esetre vonatkozólag, ha útjába különböző helyzetű lapot teszünk. Az ez úton nyert irányváltozások görbéi segítségével megszerkesztette az *úszótestnek* azt az *alakját*, mely sem örvénylést, sem zavargó mozgást nem okoz. Ezekután a folyadéknak vezetéke falával való súrlódását és ennek a sebességre gyakorolt hatását tette vizsgálatának tárgyává. Úgy találta, hogy egyenes csövekben a legnagyobb sebesség a cső tengelye irányában van, s hogy onnan a fal felé paraboloid-szerűen csökken; továbbá, hogy a hirtelen irányváltozást okozó könyökesőben a sebesség a kereszt-

metszet középpontjától a domború oldal felé terelődik és végre, hogy görbületekben a sebesség a domború (külső) fal mentén a legnagyobb.

Ez utóbbi kísérleti eredményeiről számolt be az 1912-ben tartott akadémiai székfoglalójában, amikor is egész határozottsággal kimondotta, hogy görbületekben a sebességveszteség lényegesen kisebb a *Bernoulli* tétele alapján kiszámított értéknél. Az eltérés okát abban találta, hogy a *Bernoulli* tételében a centrifugális erő nem lesz figyelembe véve. Már pedig minden görbületben való mozgáskor centrifugális erő ébred, amelynek hatása a domború oldalon lévő anyagra a legnagyobb.

E jelenség felismerése alapján arra az eredményre jutott, hogy folyadéknál az az anyagrészecske halad a legnagyobb sebességgel, amely a legnagyobb feszültség alatt áll. Ezzel összhangzatba hozta a hidraulika ez alaptételét a maradó alakváltozásoknak tételével.

Meg kell itt említenem, hogy Bánki Donát az újítások terén igen óvatosan járt el. Amint észrevette, hogy kísérletei alapján az eddig alkalmazott tételek valamelyikével ellentétbe jutott, azt azonnal közzétette a külföldi szaklapokban, hogy szaktársainak kritikáját kihívja, s álláspontja helyes volta felől meggyőződjen. Ez az oka annak, hogy közleményeinek száma az ötvenet is meghaladja.

A hidraulika alaptörvényeinek helyesbítése után a légneműekkel kísérletezett, ezekre vonatkozóan kimutatta, hogy sűrűlódásuk ugyanazt a törvényt követi, mint a folyadékok sűrűlódása, továbbá, hogy a levegőáram útjába elhelyezett lap az áramlás irányát szintén úgy befolyásolja, mint azt a folyadékoknál észlelte. Ez alapon megszerkeszthette a *lebegő testnek* azt a *legkedvezőbb alakját*, amely sem zavargó, sem örvénylő mozgást nem okoz. Végre kimutatta, hogy az áramló légtömegeknél, ha irányuk hirtelen megváltozik, a könnyűcső homorú oldalán vesztéglő tömegek épen úgy képződnek, mint a folyadékoknál, nemkülönben, hogy görbületekben a centrifugális erő hatása folytán a legna-

gyobb sebesség szintén a *legnagyobb feszültség* helyén van.

A légneműek után a gőzökre tért át, s kísérleteivel beigazolta, hogy az előbb ismertetett törvények ezekre is érvényesek.

Ez eredmények alapján megszerkesztette a magasnyomású körforgó szivattyúk, kompresszorok és gőzturbinák lapátalakját és elrendezését.

Meglepő eredményeit azután egységes rendszerbe foglalta. Levezetéseinek egyszerűsítése kedvéért a hidraulika alaptételeit olyan képzelt anyagra vonatkoztatta, amely sűrűlódás mentes, s ezt az anyagot *ideális folyadéknak* nevezte el.

Az ez anyagra érvényes képleteinek a valóságos anyagokra való alkalmazása esetén azonban figyelembe vette az alkalmazandó gyakorlati anyag sajátosságait és képleteit ez anyag független változóinak számbavételével kiegészítette.

Kiegészített képletei tehát az alkalmazott anyag összes sajátosságait épen úgy mérlegelik, mint ahogy az az elkülönített tárgyalások esetén szokásos.

Tanulmányainak eredményeit könyvalakban tette közzé, melynek magyar nyelvű kiadása 1916-ban, német kiadása pedig 1920-ban jelent meg. Könyvét két kötetre tervezte. Az első kötet címe: „*Energia átalakulások folyadékokban*“. Ez a cím sokakban azt a hiedelmet ébresztette, mintha Bánki Donát a hidraulika törvényeit a gőzökre is érvényesnek tartaná, ez a félreértés azonban azonnal elsímul, ha könyvének előszavát figyelemmel elolvassuk. Ott ugyanis kifejti, hogy a folyadék elnevezéssel az általa elképzelt *ideális folyadékot* illette, miért is a vizet például nem folyadéknak, hanem *cseppfolyós folyadéknak* mondja.

Tárgyalásának e módjával a szóban lévő három anyag mechanikáját egységes logikus láncolattá fűzte s ezzel a szakkörök osztatlan elismerését vívta ki.

Második kötetében a szivattyúk, kompresszorok s gőzturbinák szerkesztését óhajtotta tárgyalni. E munká-

hoz hozzá is fogott s bár abban megrongált egészségi állapota nagyon bénította, kéziratának legnagyobb részét mégis elkészítette, de befejezését 1922. aug. 1-én bekövetkezett hirtelen halála hiúsította meg. A második kötet elmaradása a technikai tudományok nagy vesztesége ugyan, de ez Bánki Donát érdemeit nem érinti, mert hisz első kötetével a tudomány fejlesztése körül oly nagy érdemeket szerzett, amelyek emlékét a múltó idővel arányosan növekvő dícsfénnel övedzik.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FŐLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. -- 14. SZÁM.

SZINNYEI JÓZSEF
L. TAG EMLÉKEZETE

IRTA

PINTÉR JENŐ

L. TAG.

(FELOLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIAK 1927 MÁRCIUS 21-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1927.

SZINNYEI JÓZSEF

I. TAG FÉLÉRTÉ

Szinnyei József emlékezete.

PINTÉR JENŐ

I. tagtól.

*Felolvasta a M. T. Akadémia 1927. évi
március hó 21-én tartott összes ülésén.*

Komárom városában — id. Szinnyei József szülőhelyén — az 1830-as évek táján bődög emberek laktak. A nemesurak, polgárok és parasztok jóléte szinte a pazarlásig ment. Házat, földet, bútort, ruhaneműt könnyen szerzett minden szorgalmasabb gazda, iparos és kereskedő. Az élelmiszerek olcsósága kifejlesztette a vendégeskedésre való hajlamot, a házi mulatságok és családi ünnepek egymást érték. Míg a magyar városok túlnyomó nagy része pusztán paraszt-község volt, ahol a földművelésen kívül alig tengett némi kezdetleges ipar, a komáromi polgárok tölgyfahajói Zimonyig és Belgrádig szállították a magyar föld gabonáját, messze vidékek bortermését, az építkezésekre alkalmas fát, a híres tulipános ládákat és a különféle vásári portékákat. A halászok óriási vizákat küldtek fel Pozsonyba és Bécsbe, a molnárok a vízi-malomipar termékeit értékesítették. A hajóácsoktól kezdve a gombkötőmesterekig minden iparág megtalálta a maga célját a forgalmas városban. Itt alakult az első hajóbiztosító társaság. Itt nyomatták évenként százezer példányban a legelterjedtebb magyar könyvet: a komáromi kalendáriumot. Itt született Szinnyei József, a magyar írók életének és munkáinak felülmúlhatatlan buzgalmú kutatója, 1830 március 18-án.

Élete szomorúan indult, mert édesatyját és édesanyját korán elvesztette. Ötéves korában elhunyt édesatyja, hatéves korában édesanyja. Az apja, ifjabb éveiben, mint nagy borkereskedő összeköttetésben állt az ország számos nevezetes bortermelőjével, majd kibérelte a komáromi hidat is a hozzátartozó épületekkel, hajókkal, kompokkal, ladikokkal együtt. Mikor Szinnyi József és három leánytestvére árván maradt, a családi vagyon közel százezer forintba rugott. A hatalmas örökséget hatóságilag biztosították az árvák számára, a kis fiút pedig elhelyezték édesatyja hugának családjában. Gondviselő nagynénjének férje timármester volt, tekintélyes és tehetős polgár, aki mesterségét józan körültekintéssel folytatta. A timár-házban jólét és békesség uralkodott, lakói a családfőtől kezdve a legkisebb inasig gondtalanul éltek. A derék polgári familiát Komárom legelőkelőbb nemesszaládái is megbecsülték.

A kis fiú 1839 őszén lépett a komáromi szentbenedekrendi gimnázium I. osztályába. Minthogy vitatkozó, eleven, pajkos gyermek volt, rokonai prókátort akartak nevelni belőle, ha szorgalma és tanulása egyelőre nem nyújtott is nagyon sok reményt arra, hogy híres fiskális válik belőle. Ötvenketten jártak az I. gimnáziumi osztályba s az akkori középiskolai rend szerint egy tanár tanította őket minden tantárgyra. Délelőttönként misehallgatás után két órai tanulás következett, délutánonként megint két óra hosszatt időztek az iskolában. Csütörtökön és vasárnapon egész nap szünet volt, de az istentiszteleten részt kellett venniük. A tehetősebb fiúk privátára is jártak, ami abból állt, hogy tanáruk a tanítás után még egy óra hosszatt ott tartotta őket s rákényszerítette mindegyiket a fölradott lecke megtanulására.

A II. osztályt már nem Komáromban végezte. Rokonai jónak látták, hogy megtanuljon tótul, ezért 1840 őszén Nyitrára adták az ottani kegyesrendi gimnáziumba. Egy nyugalmazott urasági tisztartó házába helyezték el, ahol kívülre még több kosztos diák is tanyázott. A családban rendesen tótul folyt a társalgás, a

város is tót volt. A diákokat a gimnázium falai között csak latinul engedték beszélni s akit rajtakaptak, hogy magyarul vagy tótul társalog, azt megbüntették és 10—20 latin szó megtanulására ítélték. A pálea, korbács és virgács itt is sűrűn szerepelt s a karcerbe itt is kíméletlenül bezárták a rendetlenkedő vagy hanyag tanulót. Hatvankét tanuló szorongott a II. osztályban, tanárunknak elég baja volt velük, nekik is tanárunkkal.

A III. osztályt is Nyitrán végezte. Most büntetésből küldték vissza Nyitrára, mert kiderült, hogy nem tanult meg tótul és nem tud üzleti ügyekben tárgyalni a Komáromba érkező felvidéki tutajosokkal és drótostótokkal. Keserves könnyek között hagyta oda szülővárosát, átkozta a tótokat, de a kočsi előállott s az egyik komáromi tanító elszállította új kosztadó szállására: a nyitra-megyei főorvos házába. Ezévi tanárát, Wohlfarth József kegyesrendi áldozópapot, nagyon megszerette, mert a buzgó piarista szerzetes nemcsak a latin nyelvre tanította a fiúkat, hanem világi olvasmányokról is beszélt nekik és érdekes elbeszélésekkel fűszerezte a száraz latin leckéket. Sétákra is elvitte tanítványait s ilyenkor sok hasznos dologra oktatta őket. Az igyekvőbbeknek könyveket kölcsönzött a maga könyvgyűjteményéből. A kis Szinnyei olvasási kedve ekkor már meglehetősen fölébredt. Olvasmányai közt szerepeltek: Robinzon, Florenc és Lion, Sármánt és Florina, Cselvay Ákos, Mátyás király élete és tettei, XVI. Lajos szerencsétlen francia király életének leírása, Árgirus királyfi, A peleskei nótárius és Kisfaludy Károly két vígjátéka. Ebben az iskolai évben a jó tanulók közé küzdötte föl magát. Ötven tanuló társa közül a hatodik jeles volt.

A komáromi benedekrendi gimnázium IV. osztályában még inkább fokozódott olvasási kedve. Egy kis füzetbe gondosan feljegyezte olvasmányainak címét. Végigjárta az ismerős házakat és kölcsönkérte az érdekesebbnek ígérkező könyveket. Beiratkozott megtakarított pénzén a komáromi kölcsönkönyvtárba is. Így kerültek keze ügyébe: Eötvös József Karthausija, Jósika

Miklós regényei, Kotzebue színművei magyar fordításban, Kisfaludy Károly drámái, ezek mellett Haller János hármashistóriája, Dugonics András regényei, Waldraf vagy a vándorló lélek, Brend vitéz árnyéka és az Ezeregy éjtszaka.

Komáromban járta a gimnázium V. és VI. osztályát is. A főtantárgy a latin nyelv volt s csak mellékesen jött, bukkant föl némi számtan, történelem és földrajz. Latinul tanulták a vallástant, a retorikát és a poétikát is. Az iskola latinságát magyar olvasmányai derekasan ellensúlyozták. Ekkor ismerte meg Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Sándor költeményeit, Fáy András meséit, Nagy Ignác színműtárát, a Kisfaludy-Társaság külföldi regénytárát, a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott eredeti és külföldi színműveket, a Pesti Divatlap, Honderű és Életképek folyó számait s az akkor fellépő Petőfi Sándor János vitézét. Az utóbbi anynyira megtetszett neki, hogy miután két huszason megvette a füzetet, mind a huszonöt osztálytársával elolvastatta a költeményt.

1845 nyarán — tizenötéves korában — befejezte gimnáziumi tanulmányait. Nem sokkal utóbb szomorú esemény történt családjukban. Meghalt gondviselő nagynénje: jó nevelőanyja. „Eltemettük vele — írja öregkori naplójegyzeteiben — reményünket, vígaszunkat. Ő volt a timárház lelke, összetartója; nekem második anyám; szerettem, ő is fiaként szeretett és így másodszor jutottam árvaságra“.

Iskoláit Pesten folytatta. Komáromból 1845 szeptemberében érkezett Pestre, mégpedig gőzhajón. Szállásra sógorához ment a sőtiszti házba s bölcsészethallgató lett, azaz az egyetem első filozófiai osztályába iratkozott be, ami megfelel a mai középiskola VII. osztályának. Tanáraiktól félték, de szerették is őket. Néhány saájátságos egyéniség különösen magára vonta az ifjúság figyelmét. Az egyik egyetemi professzor — a filozófus — spanyolnád-botjával mindig nagyot ütött az asztalra, mikor belekezdett latin előadásába s filozófiai

tanításait furesábbnál-furesább anekdótákkal fűszerezte. A másik — a matematika tanára — nem sokat törődött azzal, hogy az utolsó padokban a szakállas, bajszos kamaszok szivaroztak és kártyáztak. Egy szót sem tudott magyarul, de latinul igen jól fejtegette tárgyát. A világtörténet tanára már magyarul beszélt, de latinhoz szokott nyelve folyton esetlett-botlott.

Magasan kiemelkedett kartársai közül Horvát István, a történetíró. Előadásaira nemcsak a filozófusok, hanem a jogászok is eljártak, sőt olykor akadt néhány városi polgár hallgatója is. A filológiát adta elő, azaz a magyar nyelv és irodalom történetét, de helyett inkább a magyarok históriájáról, különösen eredetükről és őstörténetükről beszélt. „Midőn a magástermetű öreg úr — írja naplójegyzeteiben Szinnyi József — oklevélhez hasonló pergament-sárgásszínű arcával, apró bennülő szemeivel, tömött ősz hajzatával, fehér selyemcilinderével, hóna alatt mindig egy nagy könyvvel, megjelent és elfoglalta helyét, villogó szemeivel végignézett az osztályon és szokott Uraim! megszólítással elkezdte előadását, síri csend lőn, melyet csak távoztával hangoztatott Eljen! szakított meg. Kézikönyve nem volt, hanem a korábbi tanítványaitól lemásolt kézirat, mely összesen 16 rövid fejezetből állott és egy-két ívre könnyen ráfért, szolgált manuálisul. Ezt kérdezte vizsgán is, mégpedig fejezetről-fejezetre, s miután betűrendben feleltünk, előre tudta mindenki, mit fognak tőle kérdezni, tehát jól feleltünk. Rajongtunk a nagy tudós előadásaiért... Oly meggyőzően tudott valamit előadni, hogy még azt is elhittük neki, hogy Ádám apánk magyar ember volt és Kaint Kajánnak hívták... A világgal és az írói körökkel gyakran meghasonlott és ezt panaszolva hozta fel előadása közben. Széchenyire, ki őt nem szerette, és az Akadémiára különösen neheztelt. Midőn már a vízi-betegség erőt vett rajta, még akkor is eljött előadásaira... Kedves és szeretett tanárunk iránti vonzalmunkat és rokonszenvünket akartuk kifejezni, midőn aranytollal leptük meg őt. Gróf Ráday Pál mondott

rövid beszédet, mire ő megilletődve s meleg szavakban köszönte meg ragaszkodásunknak ezen szép jelét és kezébe véve a fényes aranytollat, megrázta azt s meghatva, de ragyogó szemekkel mondá: „Míg szívem dobogni fog, meg nem szűnik hazámért dobogni“; s e nemes szív — fejezi be visszaemlékezéseit Szinnyi József — megszűnt dobogni 1846 június 13-án, de emléke még mindig él közöttünk és élni fog, míg a magyar magyar lesz!“

A lelkes magyar ifjú olvasási kedve az ország fővárosában még jobban megnövekedett. Mivel a pesti könyvkereskedők közül egyedül Emich Gusztáv boltjában beszéltek magyarul, itt szerezte be könyveit, ameddig csak pénzből tartott. Nemcsak Jósika Miklós és Nagy Ignác könyvei iránt érdeklődött, hanem Bajza József világtörténetéből és Hanák János természetrajzából is vásárolt füzeteket. Sokszor eljárt a Nemzeti Színházba, ahol megismerkedett a hazai és külföldi színműirodalom legdivatosabb darabjaival. Az egyetemi könyvtár olvasótermét éppen olyan szorgalmasan látogatta, mint Heckenast Gusztáv kölesönkönyvtárát. A Pilvax-kávéházban elolvasta az ujságokat és folyóiratokat, csodálattal tekintgetett Petőfi Sándor, Jókai Mór és író társaik felé. Megismerkedni nem merészelt velük, aminthogy meg kellett elégednie azzal, hogy Vörösmarty Mihályt az utca másik oldaláról csodálta, amikor a nevezetes költő végigment a Hatvani-utcán, állig begombolt fekete atillájában, félmagas nemezkalapjában, spanyolnád sétatotjával.

Egyetemi tárgyai közül legszívesebben a történetet tanulta. Szép készültségével annyira magára vonta tanárának, Reisinger Jánosnak, figyelmét, hogy a világtörténelemből háromszáz tanulótársa közül a tizenötödik jeles lett. Annál inkább nehezére estek a matematikai leckék. Ezek annyira elkésérítették, hogy a következő évben elhagyta Pestet és a győri akadémia második filozófiai osztályában folytatta tanulmányait.

Ekkor már belekerült a Beöthy-rokonságba. Növée-

rét Beöthy Zsigmond komáromi szolgabíró vette feleségül. Ennek öccse volt Beöthy László, aki ekkor még iskoláit járta, bár a tanulás helyett inkább a színészi életéről ábrándozott. Mind a két Beöthy fölesküdt már az irodalomnak, követvén ezzel neves rokonuk, Kovács Pál győri orvos példáját. Ilyen társaságban az ifjú Szinnyei is fokozott lelkesedéssel feküdt neki kedves íróinak. Hetvenhat osztálytársa közül alig volt hozzá hasonló olvasottságú tanuló s a győri olvasó-egylet könyvtárát kevesen használták szorgalmasabban. Főleg a divatos francia regényeket szerette, de nagy örömét találta Budai Ferenc polgári lexikonának forgatásában is.

1847 őszén beiratkozott a győri akadémia első éves joghallgatóinak sorába. Tanárai között voltak többek között Pauler Tivadar, utóbb Magyarország igazságügyminisztere és Konek Sándor, a későbbi pesti egyetemi tanár. Az iskolai év második fele zavarosan folyt le, mert a márciusi napok hullámai Győrbe is átesaptak. A tizennyolcéves ifjú lelkesedéssel csatlakozott a magyar ügyhöz s alig várta, hogy megkapja bizonyítványát. A nyári vakációra Budára ment sógorához, Beöthy Zsigmondhoz, aki a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban fogalmazói kinevezést nyert; 1848 őszén pedig jelentkezett honvédek a komáromi parancsnokságnál. Mivel testileg gyöngének találták, csak esellel tudott bejutni a hadseregbe, de az év végére közhonvédből már őrmesterré lépett elő. Résztvett szülővárosának védelmében s 1849 őszén mint főhadnagy tette le a fegyvert.

A szabadságharc bukása után egy ideig Beöthy Zsigmond komáromi ügyvédi irodájában dolgozott. Szabad idejét jól-fölhasználta. Németül és franciául már eddig is folyékonyan olvasott, most megtanulta az angol és olasz nyelvet is. Az idegen irodalmakból több novellát fordított magyarra s ezek közül az egyik franciából való átültetése meg is jelent a Budapesti Visszhang folyóirat 1852. évfolyamában. Ugyancsak közölte néhány novella-fordítását a Hölgyfutár 1853. és 1854.

évfolyama is. Azután hosszú szünet állt be irodalmi működésében.

Erre az időre esik nősülése. 1853 nyarán, huszonhároméves korában, feleségül vette Ganes Klementinát, egy pozsonymegyei földbirtokos leányát. Apósához, Gancsházára költözött, de a könyvtelen falusi életet csak egy esztendeig bírta ki. Pozsonyba ment, ahol gazdag könyvgyűjtemények álltak rendelkezésére. Irodalmi adatgyűjtése mellett kilenc esztendeig segédkezett Samarmay Károly ügyvédi irodájában, 1864-ben pedig a pozsonyi Hungária biztosítóbanc alkalmazta hivatalnokának. Mikor ez a vállalat megbukott és beleolvadt a pesti Nemzeti Biztosítótársaságba, akkor ennek a fővárosi vállalatnak tisztviselője lett. Így került Pestre 1869 tavaszán, harminckilenc éves korában.

Nevét a Vasárnapi Ujság 1860-as évfolyamaiban megjelent cikkeiből ekkor már többen ismerték. Irodalmi munkásságának útját Pákh Albert egyengette. Neki küldte be Pozsonyból azt az első eredeti cikkét, melyben fényt vetett a XVIII. századi hazai hírlapirodalom helyzetére. A Vasárnapi Ujság 1862. évfolyamában megjelent közlemény feltűnést keltett s a szerkesztő szívesen adott helyet többi cikkének is, jóllehet utóbb visszariadt pozsonyi munkatársának óriási anyaggyűjteményétől. Ezek a magyar hírlaptörténeti cikkek és könyvészeti egybeállítások egészen új világosságot derítettek a XIX. század első felének sajtóviszonyaira s a magyar művelődés fejlődésének egy olyan fejezetére mutattak rá, amelyet addig Toldy Ferencen kívül senki sem méltatott figyelmére.

Szinnyei József a Nemzeti Biztosító társaság szolgálatában mindössze is csak néhány évet töltött, mert ez a vállalat is megbukott. A kedvező véletlen segített helyzetén. Szerencséje Toldy Ferenc közelébe vitte s a magyar irodalomtörténetírás atyja fölismerte termékeny rajongását a könyvek, folyóiratok és hírlapok iránt. Toldy Ferenc féltő gonddal ápolta a gondjaira bízott egyetemi könyvtárat s örvendett, hogy a buzgó

magánkutatót 1872 decemberében kinevezte az egyetemi könyvtár másod-könyvtártisztjének.

Szinnyei József később is mély hálával emlékezett meg pártfogójáról. „Toldy Ferenc — úgymond egyik visszaemlékezésében — mint könyvtárnok a magyar könyvet édes gyermekének tekinté s ha egy általa még nem ismert példány akadt a kezébe, szívéhez szorította azt és ragyogó szemmel mutogatta mindenkinek... Ő volt az, ki érzékkel bírt arra, hogy a hírlapok repertóriumok nélkül hasznavehetetlenek. Neki köszönhetem én, de különösen az irodalom, hogy több ezer hírlapot megmentett a pusztulástól, megmentvén azok tartalmát a feledékenységtől... Toldynak köszönhetem azt is, hogy az egyetemi könyvtárhoz jutottam és így minden erőmet íróink emlékének fölélesztésére s szellemi termékeik megővésére és terjesztésére szentelhettem“.

Az egyetemi könyvtár 1872 után nagy átalakuláson ment keresztül. Mikor Szinnyei József odakerült, a 180.000 kötet még mindig a XVIII. századi rendszer szerint volt elhelyezve, a könyvek számozás nélkül heverték a polcokon, kikeresésük ötletszerűen történt. Az ócska épület tele volt porral és homállyal. A helyzet akkor fordult jobbra, mikor a régi könyvtár helyén 1875-ben fölépítették a könyvtár mai épületét. Az átköltözés és berendezkedés munkáját, mint az igazgató után első tisztviselő, Szinnyei József vezette. Neki köszönhető a könyvtár használhatóvá tétele, az új katalogizálás és számozás. A nagy belső gyűjtemény mellé fényes olvasótermet szerveztek s ebbe tízezer kötetet válogattak egymás mellé kézi használatra. Ennek a válogatott gyűjteménynek nyomtatott katalógusa is megjelent 1876 tavaszán, amikor a könyvtárt ünnepélyesen megnyitották.

A könyvekkel való foglalkozás szomorú-gondolatokat ébresztett Szinnyei József lelkében. Mi az írói dicsőség? Hiúság és önámítás: semmi más. Százával fordultak meg kezén olyan könyvek, amelyeket megjelenésük óta senki sem vett kezébe. Elgondolta, hogy tulajdonképpen igaza van annak a német írónak, aki az ifjú-

ságot el akarta riasztani a könyvszerző mesterségtől. Miért írnak olyan makacsul az emberek, mikor úgylis elfeledik munkásságukat? Érdemes-e gyötrődniök, mikor idő előtt megöregszenek, elbetegeskednek, gyámoltalanok lesznek. „A világot csak az ablakon át látták és nem éltek másért, csak az írói dicsőségért. De mi ez az írói dicsőség? Mióta a világ áll, a sok százezer író közül körülbelül ötszáznak a neve maradt fenn, kiket minden művelt ember ismer. A többit elfeledték!”

De a magyar írók nevét mégis meg kell óvni az enyészettől. Szinnyei József elhatározta, hogy összeállítja minden magyar író rövid életrajzát, egybegyűjti valamennyi munkájuk címét. Így született meg a *Magyar írók élete és munkái* című monumentális írói lexikonának végleges terve 1877-ben, amikor a Magyar Tudományos Akadémiához intézett beadványában följárlotta anyaggyűjteményét és munkaerejét a nagyfontosságú feladat megoldására. Jellemzi tudományos viszonyainkat, hogy tizenhárom évig kellett könyörögnie, míg végre pártfogói győzelmeskedtek a terv állandó megíúsítóin. Hatvan esztendő volt, mikor megjelent írói lexikonának első füzete. 1890-től kezdve haláláig buzgón dolgozott az újabb és újabb füzeteken s azzal a megnyugtató érzéssel szállt sírjába, hogy munkája nem maradt befejezetlen.

Életének ezt a főművét sohasem méltathatja elég hálával a magyar tudományosság. Nincs egyetlen tudományszak sem, amelyik a maga történeti visszapillantásaiban vagy forrásnyomozó tevékenységében mellőzhetné ezt az anyaggyűjteményt. Sajnos, akik legsűrűbben forgatják, többnyire azok idézik legkevesebbszer. A tizennégy kötet annyira közkincesé vált, hogy olybá vesszik, mint a szótárak közkeletű anyagkészletét. A kutatás Szinnyeiből indul ki, a kútfőket az ő kisbetűs repertoriumai adják, de mikor egy-egy ismeretlen tájon már olvasói kezébe adta a térképet, a hála nagyobbára csak az, hogy korholják egy és más tévedéséért. Pedig régen el fog tűnni a múlt századoknak és a jelen időnek

ezer és ezer nagyralátó írója, mikor „Szinyei“ még mindig fogalom lesz s az is marad mindvégig.

Az egyetemi könyvtárban eltöltött évek nemcsak az írói lexikon anyagának egybegyűjtését mozdították elő, hanem alkalmat nyújtottak egyéb megbízások teljesítésére is. A Természettudományi Társulat költségén 1878-ban jelent meg *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete*: a fizika, kémia, leíró természetrajz, orvostudomány, gazdaságtan és műszaki tudományok bibliográfiája 1472-től 1875-ig. A Magyar Tudományos Akadémia áldozatkészsége tette lehetővé a *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma* három kötetének megjelenését. (1874, 1876, 1885.) Egybegyűjtötte bennük a folyóiratainkban és hírlapjainkban főlhalmozott történeti, természettudományi és matematikai vonatkozású cikkek kimerítő címjegyzékét. Az anyaggyűjtés könyvészeti szempontból példás szorgalmú, az egyes tudományágak múltját és kérdések irodalmát kutató szakemberek szempontjából hálát érdemlő. Olyan kötetek ezek, hogy nélkülük nem is lehet egyes problémák gyökeréig lehatoló nyomozásokat végezni. Mivel azonban nálunk csak nagyon kevesen veszik tekintetbe az elődök munkáját és legtöbbször mindent előlről kezdenek, ezeknek a történeti elmélyedés tekintetében oly fontos köteteknek jelentősége még mindig nincs meg a tudományos köztudatban.

Könyvészeti jellegű munkáin kívül írt még Szinyei József számos értekező jellegű cikket is. Többnyire közérdekű történeti kérdésekkel vagy hírlapfejlődési és hírlapkönyvtári dolgokkal foglalkozott bennük. Mikor az egyetemi könyvtárból 1888-ban átkerült a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárához, amelyet ő szervezett és alapozott meg, kutató buzgalma újabb táplálékot nyert. Hogy a hírlapok egybegyűjtésének fontossága annyira belegyökeresedett a köztudatba és hogy a múzeumi könyvtár hírlaposztályának kialakulása olyan szerencsés irányba került, ebben neki volt a legnagyobb része. Itt működött haláláig negyedszázadon keresztül.

A Magyar Tudományos Akadémia 1899-ben választotta meg levelező tagjává. Két év múlva foglalt széket — hetvenegy esztendő korában — legtekintélyesebb értekezésével: *Az első magyar bibliographussal*. A megújhódás korának tisztos emlékü tudományos írójáról, Sándor Istvánról, emlékezett meg értekezésében. Az adatok egybegyűjtésén kívül gondja volt arra is, hogy munkáját a kegyelet melege hassa át.

Nevét meg fogja őrizni a magyar emlékirat-irodalom története is. 1899-től kezdve a Komáromi Lapokban tette közzé s utóbb különlenyomatban is közrebocsátotta életének történetét a szabadságharc kitöréséig. A hírlapi közlés meglehetősen töredezetté teszi ezeket a visszaemlékezéseket, az ismételések is gyakoriak bennük, vannak olyan részletei is, amelyek bátran elmaradhattak volna, de azért ez a napló — a *Timár-ház* — a maga egészében értékes munka. Értékessé teszi a régi magyar vidéki élet közvetlen rajza, a naiv iskolásfiú fölserdülésének őszinte elmondása, számos művelődéstörténeti fontosságú visszaemlékezés és az egészen átvonuló eredeti hangulat. Korrajz vagy regény írójának az ilyen polgári emlékirat megbecsülhetetlen forrás. Folytatásában, a *Komáromról* és *Bach-korszakról* szóló különlenyomatot kötetekben, szintén sok becses adat és benyomás őrzi a szabadságharc és önkényuralom éveinek emlékét.

Amilyen mozgalmas volt vidéki ifjúságában Szinnyei József élete, annyira egyforma lett napi munkája negyven éves korán túl, amikor már végleg megtelepedett a fővárosban. Magánéletéről szóló följegyzéseit gondosan vezette napról-napra. Ez az élet úgyszólván egészen kimerült a reggeltől estig tartó szenvedélyes olvasásban és írásban. Kéziratainak tömegét tekintve csak a régi világ szerzetes-történetírói hasonlíthatók a nagy magyar bibliografushoz. Jegyzetei, kivonatai, levelei ládaszámra heverték múzeumi lakásán. Naplója meghaladta a hatvan kötetet. Életrajzi és könyvészeti adatokat tartalmazó cédulái százezrével halmo-

zódta föl. Nyomtatott munkáinak terjedelme több, mint húszezer oldalt töltött meg apró betűs szedéssel.

Munkái közül a *Magyar írók élete és munkáinak* tizennégy kötete teszi nevét halhatatlanná. A hatalmas írói lexikonban közel harmincezer magyar író életrajzi és könyvészeti adatait gyűjtötte össze a lehető biográfiai és bibliográfiai pontossággal. Mindegyik életrajzát azonos módon dolgozta ki. Közölte az író életadatait, felsorolta folyóiratbeli és hírlapi cikkeit, időrendben összeállította önállóan megjelent munkáinak címjegyzékét, végül beszámolt forrásairól. A régebbi életrajzíróknak és bibliografusoknak munkáit gondosan fölhasználta, az újabb irodalomra nézve önéletrajzok, gyászjelentések, alkalmi megemlékezések, bölesészetkari jegyzőkönyvek, hírlapok, folyóiratok, egyetemi és múzeumi könyvpéldányok után igazodott. A nevesebb írókról bőven szólt, a jelentéktlenebb írók életadatait összébb vonta, de munkáik címeinek teljességére szorgosan ügyelt.

Hogy ilyen nagyarányú munkában hiányok és tévedések is vannak — hogy például egy író kétszer is előfordul két különböző név alatt s hogy egyes évszámok és könyveim hibásak — ez természetes. Csodálatos, mennyire kifogásolta egyik-másik bíráló a nagy mű tárgyi tévedéseit s jellemző, hogy milyen rideg ismertetések láttak napvilágot annakidején a Magyar Írók régebbi köteteiről. Talán nem is annyira a rosszindulatnak kell tulajdonítani ezeket a hiba-horgászásokat, mint inkább a tapasztalatlanságnak. Egy-egy életrajzban is — olyan munkában, melyen a szerző hosszú ideig dolgozott — találhatni hibákat; nem is szólva arról, hogy ugyanazon szerző több munkájából — legyen bár e szerző a filológiai akribia mestere — a tévedések egész sorát lehet összegyűjteni. De itt nem egy vagy tíz életrajzról van szó, nem is százzal, nem is ezerről, hanem harmincezerről. Csakis a tapasztalatlan bíráló ütközhetik meg azokon a tévedéseken, melyek nélkül egy ilyen hatalmas alkotás el sem képzelhető. Tévedéseket böngészgetni e kötetekből, tollhibákat írni ki és sajtó-

hibákat vetni a szerző szemére s ezzel a közvélemény előtt mintegy lenyomni megbízhatósága színvonalát: legalább is méltánytalanság. A közvélemény lélektana nagyjából mindenütt egyforma, akár egyszerűbb, akár műveltebb emberekről legyen is szó. Valaki kiadja a jelszót s a szépirok és tudósok rendje szívesen hódol a hangadónak. Akik ismerik az irodalmi és tudományos élet szövevényeit, jól tudják, hogyan lehet akarva és akaratlanul, elemezhetetlen ellenszenvből vagy az ítélőképesség megeszusamlásából tönkretenni munkákat és embereket. Ha apró értekezés forog kérdésben, a szerző könnyen kiheverheti az igazságtalan elbánást, de ha ilyen nagy munkáról van szó, melynek megírása egy egész életbe került, az igazságtalanság végzetes lehet.

S kivel szemben hangzott fel ez a tapasztalatlan kéregkritika? Azzal a férfúval szemben, aki a tudományért való eredményes tevékenységének és hősies önfeláldozásának legszebb példáját mutatta kortársai között. Míg mások kivették részüket a társadalmi élet örömeiből vagy gyönyörködtek a természet szépségeiben, ő bezárkózott a könyvtárszoba komor falai mögé és életre támasztotta a régen elfeledett írók ezreit. Napról-napra, évről-évre, évtizedről-évtizedre egyforma odaadással és azonos munkabeosztással dolgozott. Minden órájának megvolt a maga teendője. Reggel fél hétkor már íróasztalánál ült és este tíz óráig jegyzett, olvasott vagy írt. Munka közben kétóránként némi pihenőt tartott, napjában több ízben megkerülte a Múzeum épületét, délutánonként rövid időre ellátogatott egy közeli kávéházba, hogy azután ismét kedves könyvei és jegyzetei közé siessen. Csakis ilyen áldozatos életrenddel sikerült megvalósítania tudományos terveit. Csakis így érthető meg munkásságának terjedelme.

Szinnyei József emléke ma még elevenen él közöttünk. Sokan vagyunk, akik ma is ott látjuk őt a Magyar Nemzeti Múzeum hírlaposztályában, amint céduláit rendezgeti, adatait gyarapítja, könyvcímeit helyesbíti. Sokára lesz, míg alakja egészen ködbe vész. De eljön ez

az idő is. És amikor a kortársak elköltözésével elmosódnak a nagy bibliográfus emberi vonásai, akkor még jobban előtűnnek főművének, a Magyar Íróknak, rejtett értékei. S az utódok bámulva állnak meg majd a mértéktelen méretű munka előtt s irigyelni és dicsőíteni fogják a hajdankort, mely ilyen halhatatlan szorgalmú férfiúnak és ilyen csodálatos arányú munkának tudott életet adni.

FÜGGELEK.

I. ÉLETRAJZI ADATOK. — Született Komáromban, 1830 március 18-án, jómódú polgárcsaládból. Atyja: Ferber Alajos; anyja: Hikker Juliánna. Ötéves korában atyját, hat éves korában anyját is elvesztette. Egyik nagynénje nevelte. A gimnázium I. osztályát Komáromban végezte, a II. és III. osztályt Nyitrán, a IV—VI. osztályt Komáromban. (1839—1845.) A filozófiai tanfolyam I. évét Pesten hallgatta, II. évét Győrben, s ugyanitt végezte a jogi tanfolyam I. évét. (1845—1848.) Családi nevét 1848 július 29-én változtatta Szinnyeire. Ugyanezen év őszén beállt közhonvédeknek a 37. honvédszászlóaljhoz, részt vett Komárom védelmében, őrmester lett, majd hadnagy, végül főhadnagy. 1849 októberétől 1853 augusztusáig sógora, Beöthy Zsigmond ügyvéd irodájában dolgozott. 1853 augusztus 28-án megnősült s nejével, Ganes Klementínával, a pozsonymegyei Ganesházára költözött. 1854-ben Pozsonyban telepedett meg. 1855-től 1864-ig Samarjay Károly ügyvédi irodájában dolgozott. 1864 nyarán hivatalt vállalt a pozsonyi Hungária biztosító banknál s mikor ez megbukott, a pesti Nemzeti biztosító társaság tisztviselője lett. 1869 május 1-én Pestre költözött. A Nemzeti biztosító társaság bukása után, 1872 december hó 23-án, kinevezték másod-könyvtártisztnek a budapesti egyetemi könyvtárhoz. 1875-ben első könyvtárőr lett. 1888-ban őri minőségben átment a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárához. 1897-ben királyi tanácsos. 1899-ben akadémiai levelező tag. 1901-ben múzeumi könyvtári igazgatóőr. 1908-ban a Petőfi-Társaság tiszteleti tagja. 1910-ben múzeumi könyvtári osztályigazgató. 1911-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tiszteleti tagja. 1913 augusztus 9-én halt meg Budapesten. (Életrajzi adatait s az idevonatkozó források címeinek egybeállítását l. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909. 961—968. l.)

II. MUNKÁINAK CÍMJEGYZÉKE. — Fordításai, napló-jegyzetei, történeti, irodalomtörténeti és könyvészeti vonatkozású dolgozatai, melyekből számos különnyomat készült, a következő hírlapokban, folyóiratokban és irodalmi vállalatokban jelentek meg: Budapesti Visszhang (1862: fordítás franciából és angolból), Hölgyfutár (1853—1854: fordítás franciából és angolból), Vasárnapi Ujság (1862—1894: hírlap-történeti és hírlapkönyvészeti közlések s néhány művelődéstörténeti cikk); továbbá, az 1870-es évektől kezdve: A Hon, Reform, Nemzet, Pesti Napló, Budapesti Hírlap, Komárom, Komáromi Lapok, Magyar Polgár, Magyarország és a Nagyvilág, Fővárosi Lapok, Magyar Szalon, Szerda, Urambátyám, Történeti Lapok, Történelmi Tár, Hazánk, Figyelő, Természettudományi Közöny, Egyetemes Philologiai Közöny, Századok, Magyar Könyvszemle, A Magyar Nemzeti Múzeum Múltja És Jelene, Beöthy Képes Irodalomtörténete, Budapesti Hírlapírók Almanachja, Pallas Nagy Lexikona (A cikkek közelebbi megjelölése a Magyar Írók id. lapjain, továbbá az Akadémiai Almanach és a Magyar Könyvszemle köteteiben.) — Önállóan megjelent munkái közül nevezetesebbek: 1. Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. Első osztály. Történelem és segédtudományai. I. köt. Budapest, 1874. II. köt. Budapest, 1885. Második osztály. Természettudomány és matematika. I. köt. Budapest, 1876. (Kiadta a M. Tud. Akadémia.) — 2. Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472—1875. Budapest, 1878. (Kiadta a Természettudományi Társaság.) — 3. Az első magyar bibliographus. Budapest, 1901. (Kiadta a M. T. Akadémia.) — 4. Magyar írók élete és munkái. I—XIV. köt. Budapest, 1890—1914. (A M. T. Akadémia támogatásával.) — Ezenkívül számos különlenyomat. (Mindezekről pontos egybeállítás található Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909. 964—968. l., mely 1909 május 27-ig felöleli az összes idevonatkozó adatokat. E kimutatáshoz pótlások a Magyar Könyvszemle 1910—1913. évf.-ban, a múzeumi tisztviselők munkásságáról szóló jelentésekben.)

III. AZ ÉLETÉRE ÉS MUNKÁIRA VONATKOZÓ IRODALOM. — Jegyzéke megtalálható Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909. 967—968. l. — Ehhez pótlandók: Benedek Marcell: Idősb Szinnyei József. (Irodalomtörténet. 1913. évf. 8. sz.) — es.: Id. Szinnyei József. (Egy. Phil. Közöny. 1913. évf. 8. sz.) — d'Isoz Kálmán: Id. Szinnyei József. (Vasárnapi Ujság. 1913. évf. 33. sz.) — Gulyás Pál: Id. Szinnyei József. (Magyar

Könyvszemle. 1913. évf. 3. sz.) — Hegedűs István: Beszéd id. Szinnyei József ravatalánál 1913 augusztus 11-én. (Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 8—9. sz.) — Kéki Lajos: Id. Szinnyei József. (Budapesti Szemle. 1913. évf. 9. sz.) — Lukinich Imre: Id. Szinnyei József. (Történeti Szemle. 1913. évf. 4. sz.) — Schöppflin Aladár: Szinnyei bácsi halálára. (Nyugat. 1913. évf. 16. sz.) — Sikabonyi Antal: Idősb Szinnyei József. (Magyar Figyelő. 1913. évf. 18. sz.) — Vértessy Jenő: Id. Szinnyei József. (Századok. 1913. évf. 7. sz.) — Szinnyei bácsi. (Élet. 1913. évf. 33. sz.) — Pintér Jenő: Idősb Szinnyei József emlékezete. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1914. évi közgyűlésén tartott emlékbeszéd. (Irodalomtörténet. 1914. évf. 4. szám.)

IV. GYÁSZJELENTÉSE. — „Szinnyei József egyetemi tanár és neje, szül. Rosendahl Hilma, gyermekeikkel Szinnyei József dr.-ral és Szinnyei Margittal; Szinnyei Ferenc áll. felső-ipariskolai tanár és neje, szül. Pap Gizella; néhai Szinnyei Otmár leánya, Száváné Szinnyei Berta gyermekeivel, Ilonával és Tiborral a maguk és a rokonság nevében mélyen megszomorodva jelentik, hogy szeretett atyjuk, illetőleg apósuk, öregatyjuk, dédatyjuk legidősb Szinnyei József kir. tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályigazgatója, nyugalmazott 1848—49-iki honvédfőhadnagy, az 1848—49-iki honvédegyletek igazgató-választmányi tagja, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának tagja, a Petőfi-Társaság, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a komáromi Jókai-Egyesület tiszt. elnöke, a Magyar Történelmi Társulat alapító és választmányi tagja, a Kisfaludy-Társaság alapító tagja, a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság igazgató-választmányi tagja, a Komárom-vármegyei és városi Múzeum-Egyesület tiszt. tagja, Komárom sz. kir. város díszpolgára munkás életének 84-ik évében, folyó hó 9-én elhunyt. A megboldogultnak hült tetemei folyó hó 11-én délután 4 órakor fognak a kerepesi-út melletti temető halottasházában a róm. kath. egyház szertartásai szerint beszenteltetni és ugyanazon temetőben örök nyugalomra tétetni. Az engesztelő szent miseáldozat az elhunyt lelki üdvéért folyó hó 12-én délelőtt kilenc órakor fog a józsefvárosi plébániatemplomban az Egek Urának bemutatatni. Budapest, 1913. évi augusztus hó 9-én“.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 15. SZÁM.

KLEIN FÉLIX K. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

RADOS GUSZTÁV

R. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1927 ÁPRILIS 25-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 1 pengő.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1927.

Pápa, 1927. Főiskolai nyomda.

Klein Félix külső tag emlékezete.

Irta és a M. Tud. Akadémia 1927. évi április hó 25-én tartott összes ülésén felolvasta: **Rados Gusztáv** r. tag.

Tekintetes Akadémia!

1925 június 22-én szállt sirba a tudományos világ egyik legnagyobb büszkesége, *Klein Félix*, a nagy matematikus. Halálával Németország tudományos életének egyik legkiválóbb vezéralakját, Akadémiánk pedig nagynevű külső tagját veszítette, aki hazánk iránti rokonszenvének számos tanujelét adta nemcsak azzal, hogy a Németországban tanuló magyar ifjúságunk és az ott megforduló tudósaink benne jóakaró támogatóra találtak, hanem azzal is, hogy Akadémiánk tudományos munkájából részét kivette.

A Tekintetes Akadémia engem bizott meg vele, hogy a kegyeletes megemlékezés ez órájában *Klein Félix* életét és életművét emlékbeszéd keretében méltassam. E megbízatás nemcsak megtisztelő reám nézve, de hálára is kötelez, mert alkalmat nyújt nekem kegyeletes érzéseim kifejezésére azon férfiú iránt, kinek én még közvetetlen tanítványa voltam. Közvetve ma nincs matematikus, aki ez orbis terrarum magister tanítványának ne tekinthetné magát, aki műveiből és nyomtatásban is megjelent előadásaiból okulást, impulzust és gyönyörűséget ne merített volna. De amidőn hálás szeretettel vállalkoztam e feladatra, félre nem ismerhettem annak nagy nehézségét. *Klein* tudományos oeuvre-je 22 önálló munkát és 168 eredeti értekezést ölel fel. Ezeknek kimerítő ismertetését emlékbeszéd szűk keretébe szorítani szinte lehetetlen és így arra kell szorítkoznom, hogy a megdicsőült nagy matematikus tudományos egyéniségének és életének képét megrajzoljam és korszakalkotó nagy eredményei közül csak a legkiválóbbakat mintegy predella-képekben bemutassam.

Klein Félix az utolsó félszáz év tudománytörténetének egyik legérdekesebb jelensége, mert alig találhatunk hozzá fogható kutatót, aki korabeli tudományának fejlődésére annyira befolyt volna, erre egyéniségének bélyegét annyira reányomta volna, oly domináló vezérszerepet betöltött volna, mint ő. Ha kortársai között akadtak is egyesek, akik speciális területen őt egyik-másik nagyjelentőségű kérdés megoldásában megelőzték, ehhez ezek is az ő műveiből merítették az inspirációt és egyetemesség tekintetében mögötte maradtak.

Klein Félix intuitív matematikus volt, akinek szellemét gazdag fantázia, az új eszmék bősége, kitünő asszociáló képesség, gyors felfogás és biztos ítélet jellemzik. Ő geometriai és fizikai képekben gondolkodott, a logikai analysisre kevesebb súlyt helyezett, amire kisebb tehetsége is volt. Bár elismerte, hogy minden matematikai elméletnek záróköve a szigorú és kényszerítő bebizonyítás, a geniális termékenység titkának kulcsát mégis inkább új eszmék, új kérdéstételek fölvetésében és oly igazságok meglátásában találta, amelyek értékes eredményekre és váratlan összefüggések fölismerésére vezetnek. Kétségtelen, hogy a matematika fejlődése az intuitív kutatóknak, amilyen *Klein* volt, többet köszön, mint azoknak, akik a logika fegyvereivel véglegesen bekebelezik az intuitív matematikusoktól meghódított új területeket.

Klein minden egyoldaluságnak, minden túlságos specializálódásnak ellensége volt, mert a tudomány egyetemes fejlődése megszűnik, ha a specializálódás oly fokra emelkedik, hogy egy és ugyanazon tudomány különböző ágainak művelői annyira távol kerülnek egymástól, hogy már egymás nyelvét sem értik meg. A specializálódást szükséges rossznak tekintette, mely egyes részlet-problémák elintézésénél bizonyos előnyt nyújt, de amely nem vezet soha új szempontok, új irányok kitűzéséhez, nagy haladásokhoz.

A specializálódás öncsonkítással jár, mely közepes és kisebb tehetségeknél el nem kerülhető, mint bizonyos nedvekben szegény gyümölcsfák nyesése azért, hogy a nedvkeringés előmozdításával gyümölcsözőkké legyenek. *Klein* ezért ifjú korától fogva egész életén át a matematikai tudományok egységéért küzdött, egyes diszciplínák válaszfalainak lebontásá-

val azokat egységbe foglalhatta, de küzdött egyes matematikai módszerek kizárólagos használatában mutatkozó dogmatizmus ellen is, mert ebben felesleges erőpazarlást látott.

Ha erős intuitióval új összefüggéseket megsejtett, ezeknek közzétételével sohasem késlekedett; azok levezetésére válogatás nélkül minden hasznavehető segédeszközt fölhasznált: geometriai szemléletet, függvénytani meggondolásokat, csoportelméleti szempontokat, sőt fizikai kísérleteket is. Mennyivel másképpen járt el *Gauss Károly Frigyes*, a göttingai tanszéken leghíresebb elődje, aki fontos és kész eredményeket éveken át tartott vissza a publikálástól, mert azok izlése szerint még nem voltak eléggé kicsiszolva. Midőn egyik barátja *Gauss*-nál az iránt érdeklődött, hogy egyik készülő munkája milyen stádiumban van, *Gauss* azt a jellemző választ adta: „Meine Resultate habe ich schon lange, ich weiss nur noch nicht, wie ich zu ihnen gelangen werde“. Bajos volna eldönteni, hogy kinek az eljárása a helyesebb? *Kleiné*-e, aki néha még csak hiányosan bebizonyított eredmények közlésével gyorsan és erősen hatott kortársaira, akiket új munkára ösztönzött, avagy *Gaussé*, aki éveken át csiszolgatott munkáin és ezeket csak akkor adta ki kezéből, ha a bebizonyításainak szigorúságához a legkisebb kétség sem férközhetett, de éppen ezért kortársaira sokkal kevésbé folyt be, mint az eleven, lelkes és impulsív *Klein*. Bár *Klein* példáját általánosságban követendőnek nem tartjuk, mégis meg kell állapítanunk, és ez *Klein* genialitásának fényes bizonyítéka, hogy sejtelmek közül egy sem bizonyult hamisnak, bár sokszor évtizedek teltek el, amíg egyik-másik sejtelmének helytálló bebizonyítása másoknak sikerült. De *Klein* nemcsak a kutató genialitásával, hanem mint kiváló tanár és nagy szervező is kitűnt, amire őt szónoki készsége, finom emberismerete, nagy közlékenysége, példátlan rábeszélőképessége, egyéni szeretetreméltósága és nem utolsósorban rokonszenves megjelenése mintegy praedesztinálták. Így lett ő a matematikusok törekvéseinek vezére, a felső- és középoktatás új szervezésének, új kutató intézeteknek és epochális nagy gyűjtő munkáknak létesítője.

Klein Félix 1849-ben Düsseldorfban született. Atyja

porosz állami tisztviselő volt, fegyelmezett szorgalmú, másokkal és kötelességteljesítés tekintetében önönmagával szemben is szigorú férfiú, ki jeles szervező képességével tűnt ki. Tőle örökölte *Klein F.* nagy szervezőképességét, nagy erélyét és életfeladatának eszményi felfogását. Anyja a női szelidség és jószívűség mintaképe, paedagógiai és tudományos kérdések iránt élénken érdeklődött. Tőle örökölte a tudományos kérdések iránti nagy érdeklődését, emelkedett életfelfogását, jószívűségét, nagy szellemességét, jóleső és megnyerő humorát. A porosz szigorú házi nevelés folytatódott a nem kevésbbé szigorú düsseldorfi humanisztikus gimnáziumban, amely abban az időben hihetetlen nagy igényeket támasztott tanítványaival szemben. A teljesen egyoldalú philológiai nevelés a minden egyoldalú félszegségtől idegenkedő és a világ jelenségei iránt élénken érdeklődő ifjában reakcióképpen a természettudományok ismerete iránti vágyat ébresztette fel. Ezért $16\frac{1}{2}$ éves korában a bonni egyetemen immatriculáltatja magát, ahol fizikai és matematikai előadásokat hallgat. Egy évvel későbbben 1865-ben *Plücker*-nek, a vonalgeometria híres megalapítójának oldala mellett a kísérleti fizikai tanszéknek asszisztense, ahol tanárának az előadásokra való kísérletek előkészítésében, valamint vonalgeometriai kutatásaiban segítkezik. Ennek a körülménynek köszönhetette *Klein* két domináló tehetségének, a geometriai és fizikai nagy szemlélőképességének, gyors és magasfokú kifejlődését. 1868-ban *Plücker* meghal és a fiatal, alig 19 éves *Klein Félix*-re háramlík *Plücker* hátrahagyott és részben befejezetlen vonalgeometriai kutatásait felölelő munka kiadásának érett ítélőképességet és nagy írói készséget igénylő munkája. *Klein* e feladatának fényesen megfelelt és ezzel, valamint feltűnést keltő, a vonalgeometria néhány alapvető problémáját elintéző, doktori disszertációjával nevét ismertté tette. 1869-ben a göttingai egyetemre költözködik, ahol az akkortájt egyik legkiválóbb matematikus-kutató és fényes előadásairól híres *Clebsch Alfred* az invariants-elméletre tereli figyelmét. *Klein* ismereteit minden irányban fejleszteni óhajtván, még ugyanez esztendőben a berlini egyetemen folytatja tanulmányait, ahol *Kronecker* és *Kummer* előadásait hallgatta és *Weierstrass* szemináriumában tevékenyen részt vett.

Itt ismerkedett meg és baráti viszonyba lépett *Stolz Ottóval*, a későbbi innsbrucki tanárral, aki őt ismételt társalgásban a projektív geometria *Staudt*-nak köszönhető monumentális rendszerével és a *Bolyai-Lobatschefsky*-féle nem-euklidesi geometria alapvonalaival megismertette. *Klein* az őt jellemző divinációval rögtön felismerte a nem-euklidesi geometria és a metrikának *Cayley*-től származó projektív fölfogása közötti szoros összefüggést. Ez a megismerés létet adott az 1870-ben a *Math. Annalen*-ben megjelent, a különböző nem-euklidesi geometriákat egységes szempontból tárgyaló, két alapot vető értekezésének, amelyekkel tudományos hírnevét megalapította. *Klein*-nek ez egyik főmunkájáról még bővebben lesz szó. Itt csak azt az érdekes körülményt óhajtom felemlíteni, hogy *Weierstrass*, kinek szemináriumában *Klein* ide vonatkozó kutatásainak első eredményét közölte, ezekkel szemben elutasító álláspontot foglalt el. Még 1869 végén Berlinből Párisba teszi át tanulmányainak színhelyét. Itt *Lie Sophus*-al, a később nagyhirű norvég matematikussal, közelebbi tudományos viszonyba lép, aki Párisban vele egy házban is lakott és itt ismerkedett meg *Darboux Gaston*-nal is, az Académie des Sciences későbbi örökös titkárával. Mindketten nagytehetségű fiatal matematikusok voltak és mindkettőt a fiatal korban kötött barátság szálai fűzték *Klein*-hez mindhalálukig. Ez időtájban jelent meg *Jordan Camille* „*Traité des substitutions et des équations algébriques*” című nagy munkája, amely a 21 éves korában szerelmi affaire-ből keletkezett párbajban elesett, lángeszű *Galois Evariste*-nak halála előéjszakáján néhány lapra följegyzett tudományos végrendeletének részletes feldolgozása. *Galois* e tudományos végrendeletének nevezett iratában fölismerte azt a kapcsolatot, amely adott algebrai egyenlet gyökeiből alakított bizonyos permutációcsoportok és az egyenlet belső szerkezete, valamint az egyenlethez tartozó resolvens-egyenletek között fennál. *Galois* eszméi *Klein*- és *Lie*-nél termékeny talajra találtak és mindkettő tudományos kutatásainak irányára döntő befolyásúak voltak. *Klein* a diszkrét csoportok elméletének és alkalmazásának terén, *Lie* a folytonos csoportok elméletének a differenciálegyenletek megoldására való alkalmazásával dicsőséget és elévülhetetlen

tudományos érdemeket szereztek. E csoportelméleti foglalkozásuk első eredményeit 1870-ben még diákkorukban „Deux notes sur une certaine famille de courbe et de surface” címűben az Académie des Sciences „Comptes Rendus” című heti értesítőjében tették közzé. Az 1870-ben kitört francia-német háború, amelyben *Klein* is részt vett, csakhamar véget vetett párisi tartózkodásának. A háború befejezése után Göttingenben habilitált, ahol *Clebsch* oldala mellett matematikai, de főképpen elméleti és kísérleti fizikai előadásokat tartott, mert *Klein* voltaképpen a fizikának óhajtotta szentelni tevékenységét. A sors azonban másképpen intézkedett, mert 1872-ben *Klein* 23 éves korában az erlangeni egyetemen a geometriai tanszékre rendes tanárnak meghivatván, ezentúl egész tevékenységét a matematika fejlesztésének és oktatásának szentelte. Fizikai tanulmányai nem azért veszték kárba, mert *Klein* sok fontos felfedezését fizikai szemléletektől sugallt behatásoknak köszönhetette. *Clebsch* tanítványai az akkor váratlanul elhunyt mesterük elhalálózása után *Klein*-t Erlangenbe követték, ahol *Klein* őket példájával és buzdításával gazdag irodalmi működésre ösztönözte. Itt irta világhírű erlangeni programját, amelyről még szó lesz. 1875-ben meghívás folytán a müncheni műegyetem egyik matematikai tanszékét foglalja el. Itt a műegyetemi matematikai oktatás reformjával kezdi működését és rendes műegyetemi előadásai mellett főképpen az algebra és függvénytan köréből tartott speciális előadásokat, amelyekből újabb és újabb impulzust nyert nagy jelentőségű kutatásokhoz. Itt készült híres ikosaéder-elmélete, amellyel az 5-ödfokú egyenlet elméletét új alapra helyezte és itt kezdett behatóan foglalkozni az elliptikus modulus-függvények elméletével. 1880-ban *Klein* a lipcsei egyetem geometriai tanszékén folytatja működését, ahol a rendes és négy félévre terjedő felsőbb geometriai előadása mellett függvény-tani speciális előadásait folytatja és mintaszerű szemináriumot szervez, amelyben finom szakértelemmel válogatott nagy matematikai szakkönyvtárt bocsát a szeminárium tagjainak rendelkezésére. Lipcsébe a világ minden tájából özönlöttek fiatal matematikusok, hogy az akkor már világhírű *Klein* előadásaiból és szemináriumai oktatásából irányt és ösztönzést

nyerjenek önálló kutatásokhoz. 1886-ban *Klein* lipcsei állását a göttingai egyetemen elfoglalt tanári állással fölcserélvén, végül révbe jutott. Eljutott oda, ahol mint tanuló *Clebsch*-től, hajdani tanárától és jóakarójától az első tudományos impulzust kapta, ahol mint fiatal magántanár megkezdte tudományos pályafutását, ahol *Gauss*-nak, a leghiresebb elődjének tanszékén mindhalálig a göttingai egyetemnek díszé és büszkesége maradt.

Áttérve *Klein* tudományos munkái közül a legfőbbeknek ismertetésére, annak a korszakot alkotó két nagy értekezésének méltatásával kezdem, amelyekkel a 22 éves *Klein* hirnevét megalapította és amelyek tartalmuknál fogva bennünket magyarokat különösen érdekelhetnek. E két értekezés a nem-euklidesi geometriák egységes alapvetésére vonatkozik. *Euklides* mintaszerűen logikus rendszerének egyik már régen érzett és felismert gyenge pontja a legrégibb kéziratokban V. postulatumnak, a későbbiekben XI. axiomának nevezett alaptétele. E XI. axioma abban áll, hogyha két ugyanazon a síkon fekvő egyenest átmetszünk egy harmadikkal és a metszőegyenes egyik oldalán keletkező belső szögek összege 180° -nál kisebb, akkor a metsző egyenes ez oldalán az adott két egyenest kellően meghosszabbítván, ezek egymást átmetszik. Velejére nézve ez a tétel egyenlő értékű azzal, hogy minden síkháromszögben a szögek összege 180° -ot tesz ki. E tétel semmiképpen sem evidens oly mértékben, hogy az axiómák közé sorolható volna és hosszú időn a legkülönbözőbb oldalról tétettek kísérletek e tételnek a többi axiómák segítségével való bebizonyítására. *Bolyai Farkas* is élete munkájának java részét és földi boldogságát e tétel bebizonyításának áldozta fel. E kísérletek azonban mind meddőek maradtak, mert amit velők elérni akartak, lehetetlenség volt. Annál csodálatosabb, hogy a múlt század 20-as éveiben három geniális matematikus agyában, *Gauss*-éban, *Bolyai János*-éban és *Lobatschefsky*-éban szinte egyszerre fogamzott meg az a meggyőződés, hogy a XI.-nek nevezett axioma a többi axiómától független, hogy az ezeknek nem folyománya. *Bolyai Jánosnak* örök dicsősége marad, hogy e meggyőződése alapján egy a geometriának a XI. axiómától független

új rendszerét, a tőle abszolút geometriának nevezett geometriai diszciplinát teremtette és ezzel nemcsak a geometriai kutatásnak új korszakát nyitotta meg, hanem a függvénytani és elméleti fizikai kutatás számára megbecsülhetetlen értékű új kutató eszközt teremtett. Az a tény, hogy három matematikus szinte egyszerre ugyanarra a meggyőződésre jutott, tanuságot tesz róla, hogy az új epocha virradását a geniális tehetségek megéreztek és eszünkbe juttatja *Madáchnak* azt a Lucifer szájába adott bölcs kijelentését: „Nem a kakas szavára kezd virradni, de a kakas kiált, minthogy virrad“.

A *Bolyai*-féle abszolút geometriával azonban a fejlődés még nincsen betetőzve. *Rieman*-nak érdeme annak a fölismerése, hogy míg az euklidesi geometria zérus-görbületű térre, a *Bolyai*-féle nem-euklidesi geometria állandó negatív görbületű térre vonatkozik, ezek mellett és ezekkel teljesen egyenlő jogosultsággal építhető föl geometriai rendszer pozitív állandó görbületű tér feltevése mellett is, amely tér véges, de határolatlan. Tehát a geometriának háromféle teljesen egyenlően jogosult, de egymástól lényegesen eltérő rendszere állt meg egymás mellett, kevesektől megértve és számosoktól gyanus szemmel nézve. Hiszen új tudományos értékek térhódítása rendszerint annál nagyobb akadályokba ütközik, mennél nagyobb haladás nyilatkozik meg bennük. *Klein*-é a nagy érdem, hogy az utolsó kételyeket eloszlatta és a nem-euklidesi geometriának most már általánosan elismert és többé nem vitatott polgárjogot kivivott és ezzel e felette érdekes és alkalmazásai tekintetében elsőrendű kutató eszköznek bizonyult diszciplinát az érdeklődés homlokterébe emelte.

Klein fényes intuitióval felismerte azt az összefüggést, amely a *Cayley*-féle projektív mérték-elmélet és a különböző nem-euklidesi geometriák között fennáll, és azt találta, hogy ha a *Cayley*-féle mértékelméletben szereplő abszolút kúpszeletet másodrendű felülettel pótolja, ezt használván fel a mérték-meghatározás alapjául, a három különböző geometria egységes rendszerbe foglalható. Ha e felületet képzetesnek veszi fel, a *Riemann*-féle, ha valósnak, de nem egyenesvonalúnak veszi fel, a *Bolyai*-féle, ha elfajulónak és kúpszeletnek veszi, az euklidesi geometria rendszerét nyeri. A tudományos

oekonomia szempontjából ez nagy vivmánynak tekintendő, mert hiszen *Klein*-nek e felfedezése óta három különböző elmélet egységbe olvadt.

Klein genális összefoglaló erejének még fényesebb tanujelét adta „Vergleichende Betrachtungen über neuere geometrische Forschungen“ című, 1872-ben megjelent művében, mely „Erlangeni Programm“ elnevezés alatt ismeretes és nagy jelentőségénél fogva a művelt világ minden nyelvére lefordítottatott. (Magyar fordítását dr. Kopp Lajos főigazgató végezte és ez a Math. és Phys. Társulat kiadásában jelent meg.)

A XIX. század első felében a geometria fejlesztése volt a matematikai divat. A régi geometria mellett egészen új, egymástól szigorúan elválasztott geometriai diszciplínák és módszerek keletkeztek. Így a század elején *Monge* és *Poncelet* a projektív geometriát alapították meg és felismerték a dualitás elvét. E projektív geometriának a német *Steiner*, *Möbius* és *Staudt* hatalmas továbbfejlesztői. Ennek az iránynak túlzói egyedül a geometriai szemléleten alapuló vizsgálati módszert tartották jogosultnak, az analitikai eljárást, a kalkulus hatalmas segédeszközét, teljesen száműzték vagy legalább csak titokban használták fel geometriai felfedezések céljára, amelyeket azután nagy fáradsággal kalkulus-mentes u. n. szintétikai úton bizonyították be.

Ebbe az időszakba esnek *Gauss*-nak a felületek görbületi viszonyaira vonatkozó és az infinitesimalis geometriának teljesen új irányt szabó korszakot alkotó felfedezései, amelyeket a „Disquisitiones generales circa superficies curvas“ című művében közölt és amelyek a ma nagy fontosságra vergődött relativitási elméletben is jelentőséges szerephez jutottak.

A múlt század terméke a topológia, a geometriának az a diszciplínája, melyet *Riemann* oly fényesen alkalmazott függvénytani vizsgálódásaiban.

Felemlíthetném még a nem-euklidesi geometriákat; *Plücker* vonalgeometriáját és *Lie* gömbi geometriáját. Mindezek szigorú válaszfalakkal elkülönítve egymástól elszigetelten folytatták életüket és ez a sokirányú fejlesztés óriási erőpazarlással járt. Nem lehetne-e ezeket a válaszfalakat

ledönteni és e sokféle geometriát egységes rendszerbe foglalva közös nevezőre hozni? Ez volt a kérdés, melyet a 23 éves *Klein* erlangeni tanszékének elfoglalásakor fölvetett. Erre a kérdésre csak olyan geniális kutató, amilyen ő volt, adhatta meg a kielégítő választ, aki oly magas álláspontra tudott emelkedni, amelyről egymástól távol eső és látszólag egymástól teljesen idegen ismeretterületek összefüggését megáláthatta. *Klein* abból a szinte triviálisnak hangzó megállapításból indult ki, hogy a tudomány legfőbb problémája a világ-folyását kitevő folytonos változások áradatában, a nyugvó pólusoknak, a változatlan kapcsolatoknak az invariáns dolgoknak, szóval a törvényeknek felkutatása. A változások közül azokat vette elsősorban figyelembe, amelyek együttesen csoportot alkotnak. Csoport alatt értvén a változások oly véges vagy végtelen sorozatát, melyek mindegyike reversibilis és a sorozat bármely két változása összetehető és összetétele ismét a változások adott sorozatában előfordul. E csoport fogalmát fölhasználva, most már *Klein* mindennemű geometriát egységes feladattal ruházhatott fel. Adva van a geometriai elemeknek bizonyos folytonos halmaza és a tranzformációknak egy meghatározott csoportja, a feladat e csoport tranzformációinak alkalmazásakor változatlan tulajdonságok felkutatása, azaz e csoporthoz tartozó összes invariánsok meghatározása. *Klein*-nek e programja a geometria fejlődésének programjává lett, mely ma irányt tűz ki minden geometriai kutatásnak. A tudomány oekonomiája szempontjából *Klein* felfogása óriási vívmánynak bizonyult, mert eladdig teljesen különbözőknek látszott geometriai diszciplinák, mint pl. *Plücker* vonalgeometriája és *Lie* gömbi geometriája, mint-hogy a tranzformációknak lényegesen azonos csoportjaihoz tartoznak, lényeges tartalmuk tekintetében is azonosoknak bizonyultak.

A csoportelméleti gondolkodás, valamint *Riemann* függvénytani elmékedései vezérelték *Klein*-t további kutatásaiban, amelyeknek fényes eredményei alapján *Klein* a *Galois* és *Riemann*-tól származó elméletek legsikeresebb továbbfejlesztőjének tekinthető. A kiváló és szellemes erlangeni professzor, *Gordan Pál*, aki *Klein*-nek meghitt barátja és több ízben munka-

társa volt, *Klein*-t ezért tréfásan *Hyper-Galois*-nak szokta nevezni. *Klein* mindenekelőtt a két határozatlan tartalmazó véges lineár csoportokat állította fel és azt a felette érdekes ténnyt állapíthatta meg, hogy ezek isomorphok azokkal a csoportokkal, amelyeket a szabályos testeket önönmagukba átvivő mozgások alkotnak. Az ikosaédernek megfelelő csoportot fölhasználta az 5-ödfokú egyenlet oly elméletének kidolgozására, amely áttekinthetőség, természetesség tekintetében a régieket messze felülmulja.

A véges csoportokhoz tartozó invariánsok meghatározásával elért sikere arra ösztönözte *Kleint*, hogy érdeklődését az egész együtthatós végtelen lineár-csoportokra, nevezetesen a modulus-csoportra kiterjessze és ennek alcsoportjait, valamint az ezekhez tartozó invariánsokat, a modulus-függvényeket és azok tranzformáció-elméletét vizsgálata tárgyává tegye. Itt is maradandó értékű eredmények jutalmazták kutató szorgalmát. A modulus-csoport amaz alcsoportjaival foglalkozván, amelyekben szereplő lineár subsztitúciók együtthatói bizonyos kongruencia-feltételeknek alávetvék, a különböző fokozatú (Stufe) modulus-függvényeket vezette be az elméletbe, amivel a különböző szerzőknél divergáló vizsgálati irányokat egységes mederbe terelte. Különösen kiemelkedők ama szép eredményei, amelyek az elliptikus modulus-függvények 5-öd, 7-ed és 11-edrendű tranzformációjához tartozó resolvensek felállítására vezettek. Mig az 5-öd és 7-edrendű tranzformációk esetében ez már *Hermite*-nek sikerült, de a 11-edrendű tranzformáció esetében végzendő számítások nagy bonyolultsága miatt *Hermite* sem tudott boldogulni, addig *Klein* az invariáns-elmélet, csoportelmélet és függvénytan fegyvereinek együttes használatával e problémát is bonyolult számítások nélkül, de a belső összefüggések helyes fölismerésével könnyűséggel elintézhette.

Klein Félix függvénytanai vizsgálódásai azokban a koraszakos kutatásaiban kulminálnak, amelyekkel az automorph függvények elméletét előkészítette és a *Fuchs* és *Klein* előmunkálataitól inspirált *Poincaré Henri*-vel egyidőben betetőzte. A híres határkör-theorémájával, valamint a tetszés szerinti genushoz tartozó algebrai függvények uniformizálására vo-

natkozó tételével soha el nem muló dicsőséget vivott ki magának. Érdekes itt fölemlíteni, hogy *Klein* ezeket a nagy eredményeket a tulságos munkától kimerítve, idegdepresszió közepette, Norderney-ben, hol üdülést keresett, egy asthmátikus roham miatt ágyon kívül, karosszékben töltött álmatlan éjszakában találta és másnap a vonaton megszővegezte. Az a lázas versengés, mely közte és a fiatal, töretlen erővel munkához fogó *Poincaré* között folyt, erejét nagyniértékben kimerítette és az automorph függvények elméletének betetőzése után a felépítés nagy analitikus erőt igénylő munkáját teljesen *Poincaré*-nak, valamint tanítványainak: *Koebe*-nek és *Fricke*-nek átengedte. Úgy tett ő, mint annak idején *Verrocchio*, a híres szobrász és festőművész, aki az ecsetet végkép letette, midőn a műhelyében dolgozó egyik fiatal tanítványa, *Leonardo da Vinci*, a *Verrocchio*-nak Krisztus keresztelését ábrázoló képében egyik mellékalak gyanánt szereplő angyal megfestésével őt annyira felülmulta, hogy a festésről végkép lemondott.

Klein akkor 34 éves volt és bár nagy kimerültségében azt hitte, hogy — mint ő mondta — produktivitásának szerve végkép megromlott, még további 42 éven át folytatott óriási munkával nagyot és maradandót alkotott. Ebbe az időszakba esnek kutatásait rendszeresen földolgozó nagy műveinek megírása, melyek között fölemlítjük: „Über Riemanns Theorie der algebraischen Funktionen“; „Vorlesungen über das Ikosaëder und die Auflösung der Gleichungen vom fünften Grade“; „The Evanston Colloquium“; „Vorträge über ausgewählte Fragen der Elementargeometrie“; „Vorlesungen über die Theorie der Modulfunktionen“ (Ebben *Fricke* a munkatársa); „Über die Theorie des Kreisels“ (*Sommerfeld* a munkatársa); továbbá *Pockels* munkája „Ueber die partielle Differentialgleichung $\Delta u + k^2 u = 0$ “ és *Bocher* munkája „Über die Reihenentwicklungen der Potentialtheorie“, amelyek tárgyukat *Klein* előadásaiból merítették.

Meg kell még emlékeznünk arról a három kötetről, amely *Klein* összegyűjtött értekezéseit tartalmazza és melynek kiadására tudományos barátai és tanítványai doktori aranyjubiléuma alkalmával alapítványt létesítettek abból a célból,

hogy a háború befejezése utáni összeomlás súlyos idejében *Klein*-nek e szellemi kincse hozzája méltó foglalatban rendelkezésre álljon mindazoknak, akik a tudomány továbbfejlesztésén az ő szellemében munkálkodnak. E gyűjtemény, mely még *Klein* életében jelent meg, unikum a maga nemében, mert az egyes értekezések *Klein* saját terjedelmes bevezető megjegyzései kíséretében vannak közzétéve és e megjegyzések az ismeretelmélet és a tudománytörténet szempontjából felette becses anyagot tartalmaznak.

Klein fényes szónoki készségével, kiváló paedagógiai érzékével, nagy közlékenységével, az ifjuság iránti meleg érzésével, félszázados oktatói működésével korának legkiválóbb és sikerekben leggazdagabb professzorai közé tartozott. A világ minden részéből hozzá szegődött tanítványainak egész sorát kiváló kutatókká nevelte, akik az ő szellemében, az ő eszméinek továbbfejlesztésén fáradoztak, akiket ő állandóan érdeklődésével kísért és akiknek sikerei legtisztább örömeinek forrásai voltak. Nemcsak Európában, hanem a messze keleten és Amerikában is egyetemi tanszékeken hirdetik *Klein* tanítványai a tudomány ígét és ha V. *Károly* birodalmáról azt mondhatta, hogy benne a nap sohasem nyugszik le, ez *Klein* szellemi birodalmáról még nagyobb jogosultsággal állítható, mert ez az egész földkerekségre kiterjed.

Klein előadásai a tiszta és alkalmazott matematika összes diszciplínáit ölelték fel. Előadásaiiban sohasem a részlethez tapadt, a vezérlő eszmék felismerésében azoknak nyomatékos hangsúlyozásában, a látszólag egymástól távol eső diszciplínák belső összefüggésére való reámutatásban s a történeti fejlődés kialakulásának bemutatásában látta főfeladatát. *Klein* előadásai ez ideig 10 kötetben jelentek meg és így az egész világ matematikai közönségének hozzáférhetők.

Előadásai közül figyelmünket és érdeklődésünket különösen leköti az a posthumus műve, amelyben ő mint első kísérletet tett a XIX. századi matematika történetének megírására. E kísérlete fényesen sikerült. Hiszen oly korszak történetének bemutatására vállalkozott, amelynek egyik felé-

ben ő maga irányító vezérszerepet viselt és amelynek létesítményeiről alig lehetett volna valakinek jobb áttekintése, a vezérlő eszmék és azok összefüggésének alaposabb ismerete, mint neki. *Klein* e munkája a legélvezetesebb és legtanulmányosabb olvasmányok közé tartozik. De fel lehetne vetni a kérdést: szükséges-e a matematikai buvárlatoknak ilyen történeti összefoglalása, hiszen ezeken a logika rideg törvényei uralkodnak, ezekben a véletlennek, az emberi önkénynek és ösztönöknek nincsen szerepök? A választ erre a kérdésre csak úgy adhatjuk meg, ha futó pillantást vetünk az emberiség XIX. századbeli fejlődésére. A francia forradalom, amely a harmadik rendet fölszabadította és a technikának a XIX. században megindult rohamos fejlődése, amelyek a föld lakóinak semelyik történeti korszakban tapasztalt óriási szaporodását lehetővé tették, a tudomány művelőinek számát is hallatlan mértékben megsokszorozták. Ma mintegy 50 folyóirat jelenik meg évenként, amely kizárólagosan eredeti matematikai kutatások új eredményeit közli és 130-ra rugamaz akadémiai és társulati folyóiratok száma, amelyeknek tartalmát részben ugyancsak eredeti matematikai közlemények gyarapítják. Nem túlzok, ha 100 kötetre becsülöm az évenként megjelenő új matematikai eredmények mennyiségét. Kétségtelen, hogy ma már nincsen tudós, aki a haladások összességét figyelemmel kísérhetné. Ez az óriási mennyiség az áttekintést megzavarja és a mind jobban terjedő specialistamunka a tudomány egységes fejlődését egyenesen veszélyezteti. E veszély leküzdésére szolgál nagyobb korszakok tudományos termelésének kritikai áttekintése, mert ez a kutatásoknak szerteágazó irányait ismét egységes mederbe terelheti vissza és a feleslegesnek kiküszöbölésével a tudományos oekonomia igényeinek érvényt szerezhet. Ez a törekvés vezérelte *Klein*-t, aki a kutatások történeti beállítását már azért is szükségesnek találta, hogy a matematika művelői egy nagy fejlődés lánc-szemének ismerjék fel magukat és e tudatból, valamint hogy a múlt és jelen ismerete alapján, a jövőt észszerűen előkészítsék.

Még néhány szót *Klein* egyéb tudományos és szervező működéséről. Impozáns kutató tevékenysége és szinte párat-

lanul lelkiismeretes és sikeres tanári működése mellett vezére és lelke volt oly alapvető szervező munkának, melynek létesítményeivel maradandó dicsőségre szerzett jogcimet. *Clebsch* halála után ő vette át a *Mathematische Annalen* szerkesztését, amely tisztelet több mint félszázadon át egészen 1924-ben bekövetkezett haláláig nagy sikerrel betöltötte. Az ő vezérlete alatt e folyóirat szerény kezdéséből arra a magaslatra emelkedett, amelyet immár évtizedek óta mint a világ egyik legkiválóbb és legelterjedtebb tudományos folyóirata elfoglalt. Ebben a folyóiratban láttak először napvilágot nemcsak *Klein* és tanítványainak leghiresebb értekezései, hanem a világ minden részéből a legkiválóbb matematikusok előszeretettel keresték fel e folyóiratot közleményeikkel.

Klein dicsőségét hirdeti századunknak egy legmonumentálisabb gyűjtőmunkája, a matematika összes diszciplináit, valamint alkalmazásait egységes rendszer szerint ismertető „*Encyklopaedie der Mathematischen Wissenschaften*“ *Klein* kezdeményezésének köszöni létesülését és szívós kitartásának, nagy rábeszélő és inspiráló képességének, amellyel a világ minden részéből összetoborozott, száznál több, munkatársát eredményes munkára szorítani tudta, befejezését. A franciák e mű nagy jelentőségét gyorsan felismervén, siettek a háború előtt megjelent kötetek francia kiadásával, de a háború után saját kárukra, nem tudták többé méltóságukkal összeegyeztetni, hogy a „boche“-ok szorgalmának és derekasságának köszönhető e munka többi részét is kiadják.

Klein vezére volt ama nemzetközi nagy oktatástügyi mozgalomnak is, mely a matematika oktatásának reformját tűzte ki célul. E reform vezéreszméit ő formulázta először: a tananyagnak a jelen kor igényeihez képest észszerű választásával, továbbá a geometriai szemléltetésnek, a funkcionális gondolkodásnak és tárgyi körökre való alkalmazásoknak nagyobb szerepeltetésével a matematika tanítását sokkal élvezetesebbé és értékesebbé, az oktatás eredményét sikeresebbé tette. A matematikai oktatás reformjára alakult nemzetközi bizottságnak *Klein* volt az elnöke. Az ő ösztönzésére jelent meg az a 100-nál több kötet, melyben hivatott tudósok a világ minden országának összes intézeteire nézve a matematika

oktatásának a reform előtti állapotáról beszámolnak. A nemzetközi reformbizottság, amelyben az összes művelt nemzetek kormányai delegátusokkal voltak képviselve, ismételt konferenciákon megállapította a szükségesnek fölsímert reform irányelveit, amelyeknek megfelelő új tantervek mindenütt készültek, nálunk Magyarországon is.

Klein a matematika minden vonalon való érvényesítésének leglelkesebb előharcosa lévén, figyelmét végül a matematika alkalmazásainak kellő oktatására is irányította.

Az egyetemeken művelt exakt tudományok a teremő gyakorlati élettel való kapcsolatokat csaknem teljesen elvesztették, mert e tudományok művelői dicsőségüket az úgynevezett „tisztá tudományoknak“ önkéntes elszigetelésében lelték és a „la science pour la science“ elvét vallották. E magában véve helyes elvnek túlzott alkalmazása a tudomány fejlődésére káros hatású. Kétségtelen, hogy az exakt kutatás valóban gyümölcsöző és nagy eredményekre vezető csak akkor lehet, ha azt anyagi haszon csábításaitól félre nem vezetve, objektív alapon, tisztán az igazság felismerésének vágyától vezérelve, teljesen önzetlenül folytatják. *Pergai Apollonius*-nak, a híres görög geometrának, aki a kúpszeletek elméletét először fejtette ki és e feladatnak szentelte egész élete munkáját, halvány sejtelve sem lehetett arról, hogy másfél évezreddel később *Kepler* a bolygók pályáit a tőle tanulmányozott kúpszeleteknek fogja fölsímerni. *Bolyai János* sem sejtette, hogy a tőle megindított nem-euklidesi geometria, amelyet hosszú időn át sokan elmeficamnak tartottak, a mi napjainkban a függvénytanak és relativitási elméletnek egyik leghatalmasabb kutató eszközét fogja szolgáltatni. *Eötvös Loránd* br. is gyakorlati alkalmazásokra való tekintet nélkül tisztán tudományos célokból dolgozta ki a gravitatio és mágnességi erők mérésére szolgáló példátlanul finom módszereit és ma mégis az ő torzio-ingája a geodezia és geológia nélkülözhetetlen kutató eszközévé lett. E példák világosan mutatják, hogy a tudomány — bár a gyakorlati élettől és különösen az exakt alapon dolgozó és a világ gazdasági erőit mindjobban irányító technikától értékes impulzusokat nyerhet — mégis a kutatás irányának egyes gazdasági alkalmazásoktól való független-

ségét meg kell, hogy őrizze. De ha ezt elfogadjuk, viszont el kell ismernünk annak az állapotnak félszegségét is, hogy a tiszta tudományok terén folytatott kutatások eredményeinek kincsestára csak muzeális gyűjtemény maradjon a tudósok számára, mely kihasználatlanul parlagon hever csak azért, mert az elméleti tudósok és a természeti törvények ismerete alapján a természetet emberi céloknak megfelelően átalakító technikusok egymást meg nem értik.

Klein, kinek tudományos nagy kvalitásai mellett igen erős gyakorlati érzéke volt, érezte, hogy azt az ürt, amely a tudomány és annak gyakorlati alkalmazásai között tátong, át kell hidalni. *Klein* vissza nem riadva saját egyetemi kollégáinak — valamint a technikai főiskoláknak támadásaitól, nagy energiával és szivós kitartással hozzálátott a göttingai egyetemen oly technikai tudományos kutató intézeteknek létesítéséhez, amelyek míg egyrészt az egyetem hallgatóinak betekintést nyújtanak abba az új világba, azokba a hatásos munkamódszerekbe, melyeket a technikusok teremtettek, másrészt a technikusoknak alkalmat szereztek arra, hogy az elmélet vívmányait gyakorlati téren mielőbb gyümölcsözőkké tēhessék. *Althoff*, kiváló német kulturpolitikustól és az alkalmazott matematika barátainak tőle alapított egyesületétől anyagilag támogatva, *Klein* egymásután felállíthatta a göttingai egyetemen a gépészeti, geodéziai, aerotechnikai, elektrotechnikai intézeteket, amelyek három évtizedes fennállásuk óta a tudományt és a technikát egyaránt megbecsülhetetlen eredményekkel meggazdagították és a Kaiser Wilhelm Gesellschaft később alapított kutató intézeteinek mintául szolgáltak.

Még megemlíthjük, hogy *Klein* a göttingai egyetemet a porosz urakházában évtizedeken át méltóan képviselte és kulturpolitikai kérdésekben sokszor nyomatékkal és sikerrel latba vetette szavát, amiben nagy tekintélye és fényes szónoki képességei segítségére voltak.

Klein több ízben történt meghívás alapján Amerikában előadás-cyklusokat tartott, amelyekben a matematikában uralkodó új eszmeáramlatokat fényes áttekintésben ismertette.

És most végül néhány szót *Klein* magyarországi szerepléséről.

Midőn Akadémiánk legelőször jutott abba a helyzetbe, hogy a halhatatlan nagy magyar matematikus, *Bolyai János*, emlékének megörökítésére alapított nagy nemzetközi Bolyai-jutalmat először kiadja, *Klein* Budapestre jött, tevékenyen résztvette jutalom odaitélésére kiküldött négytagú bizottságnak tárgyalásaiban, mely a francia tudományos akadémia akkori nagyerdemű és azóta elhunyt örökös titkárának, *Darboux Gaston*-nak elnöklete alatt 1905 október 12-én Budapesten összeült. A bizottság magyar tagjai *König Gy.* és *Rados G.* voltak, előadójaul pedig *Klein Félix* választott. A bizottság teljes két napon át vitatta a kérdést, hogy a világ matematikusai közül ki az, akinek kutatásai az akkor lefolyt lustrumban a matematika fejlődésére a legnagyobb befolyással voltak. Két, egyaránt nagy matematikusnak neve állott az érdeklődés homlokterében. Az egyik, a fiatalabb, a göttingai egyetem nagyhírű professzorának, a németek büszkeségének: *Hilbert Dávid*-nak neve volt, aki számos alapvető vizsgálódásával és általa felfedezett új vizsgálati módszerekkel gazdagította szaktudományát, a másik *Poincaré Henri*-é volt, a nagy francia matematikusé, aki a francia közfelfogás szerint nemcsak Franciaországnak, de az egész világnak és századának legkiválóbb kutatója volt. *Klein*, *König* és *Rados*, hivatkozva *Hilbert*-nek a szóhajóvívő évkörbe eső epochális értekezéseinek nagy értékére, *Hilbert* mellett kardoskodik, míg *Gaston Darboux* finom diplomáciával és meggyőző érvekkel *Poincaré Henri* mellett foglal állást, kiemelve *Poincaré* teljes oeuvre-jének világra szóló nagy jelentőségét, amely körülmény a pályázati feltételek értelmében szintén tekintetbe volt veendő. *Klein* objektív igazságszeretetének és pártatlanságának fényes tanujelét adta, amidőn — noha *Hilbert* honfitársa és a göttingai egyetemen kollégája, *Poincaré* pedig egyik legnagyobb vetélytársa volt — *Darboux* érvei előtt meghajolt és így a bizottság arra az egyhangú megállapodásra jutott, hogy a Bolyai-jutalom *Poincaré*-nak ítéltesse oda, de utasította a bizottság előadóját arra, hogy *Poincaré* műveinek analízise mellett *Hilbert* összes műveit is méltassa. Ezzel *Hilbert* iránti különös nagyrabecsülésének óhajtott kifejezést adni, akinek vezérlő eszméi és kutatásai a matematika fejlődésére hova-tovább mindinkább nagyobb

jelentőségüekké lesznek. A franciák legnagyobb tudósuknak, *Poincaré Henri*-nak e sikerét nagy lelkesedéssel fogadták. A francia Akadémia akkori elnöke, *Troost*, külön beszédben üdvözölte *Poincaré*-t, beszédjében dicsőítve a nagy magyar matematikust, *Bolyai Jánost*, akit az emberiség egyik díszének mondotta. Egyébként a franciák *Poincaré* méltatására mérvadónak fogadták el azt a jelentést, amelyet a magyar tud. Akadémia Bolyai-bizottsága az Akadémia elé terjesztett. Így a tömeg-psychológiájáról híres chauvinista *Lebon Ernest* a „Savants du jour“ sorozatos gyűjteményében 1912-ben, tehát még *Poincaré* életében, megjelent *Poincaré*-kötetének II. és IV. fejezete nem egyéb, mint a magyar tud. Akadémiának benyújtott Bolyai-jelentés szószerinti lenyomata. De a háború után is, midőn a franciák a középhatalmak tudósaival nem épen rokonszenveztek, 1924-ben, a köztiszteletben álló *Appell Paul* hirneves francia matematikus, az Académie des Sciences volt elnöke a „Nobles vies — grandes oeuvres“ című gyűjtemény „*Henri Poincaré*“ címen megjelent kötetének 46. lapján így nyilatkozik: „Sur l'ensemble de l'oeuvre mathématique d'*Henri Poincaré* on tire un témoignage assurément impartial dans le commencement du rapport sur le prix *Bolyai*, présenté par *M. Gustave Rados* à l'Académie hongroise des sciences, rapport dont je vais serrer la traduction d'aussi près que possible . . . etc.“

Ezekből látható, hogy mennyire helyes úton jártak *König Gyula*, *Eötvös Lóránd* és *Szily Kálmán*, akik *Bolyai János* emlékének megörökítésére a Bolyai-jutalom eszméjét abban a reményben vetették fel, hogy e jutalom létesítésével a magyar tudósoknak a nemzetközi nagy tudományos mozgalmakba való bekapcsolódását elő fogják segíteni. Sajnos, hogy a mai szűkös anyagi viszonyaink mellett az Akadémia kénytelen volt e jutalmat kikapcsolni, de felette kívánatos és reméljük, hogy nem sokára lehetséges is lesz, a Bolyai-jutalomnak felélesztése.

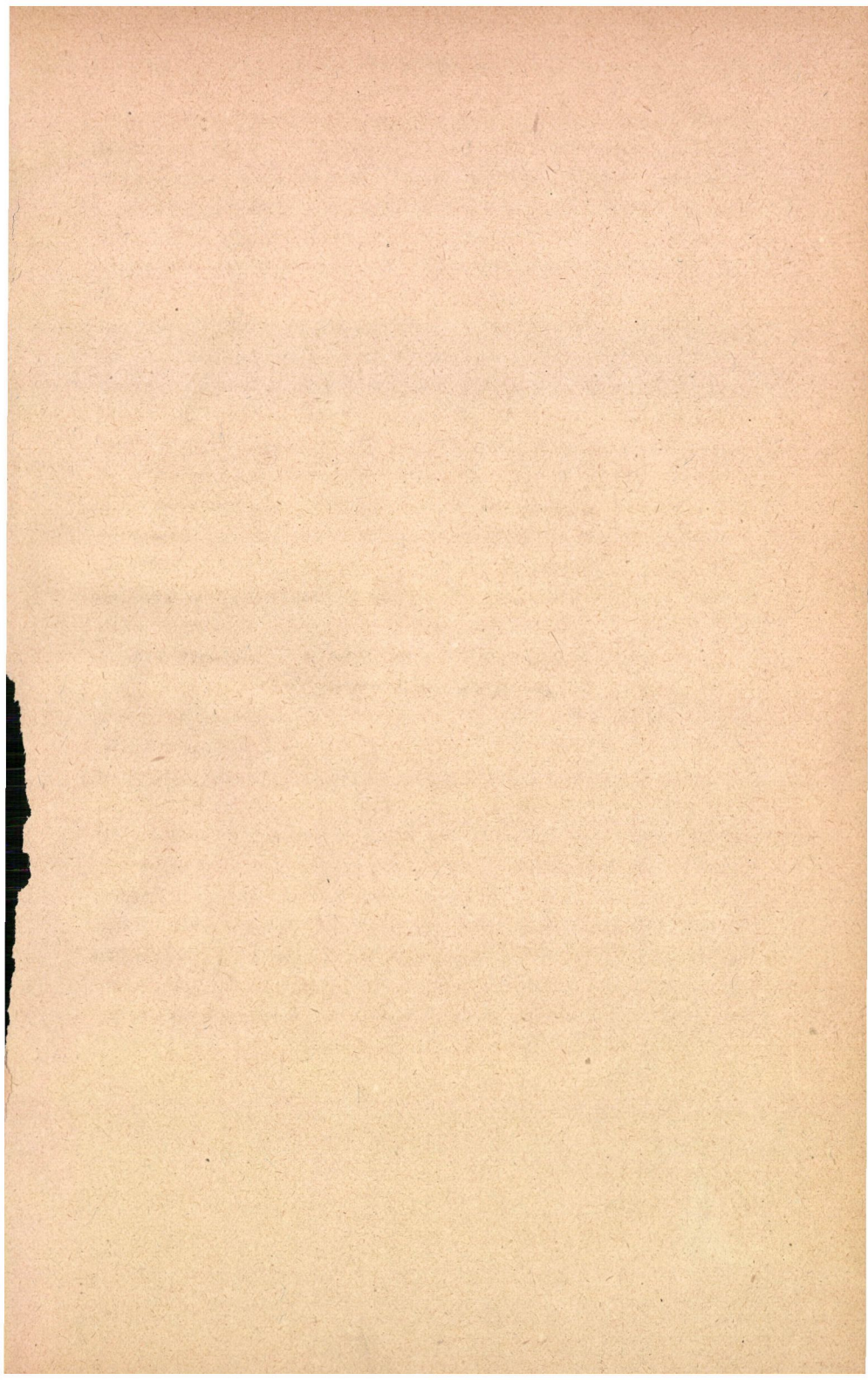
Klein a magyar *Eötvös Lóránd* Matematikai és Fizikai Társulatot is *br. Eötvös Lóránd* meghívására megtisztelte azzal, hogy a Társulat egyik előadó ülésén előadást tartott a matematikai oktatás reformjára vonatkozó nemzetközi törekvésekről. Ugyanezen emlékezetes ülésen *Darboux*

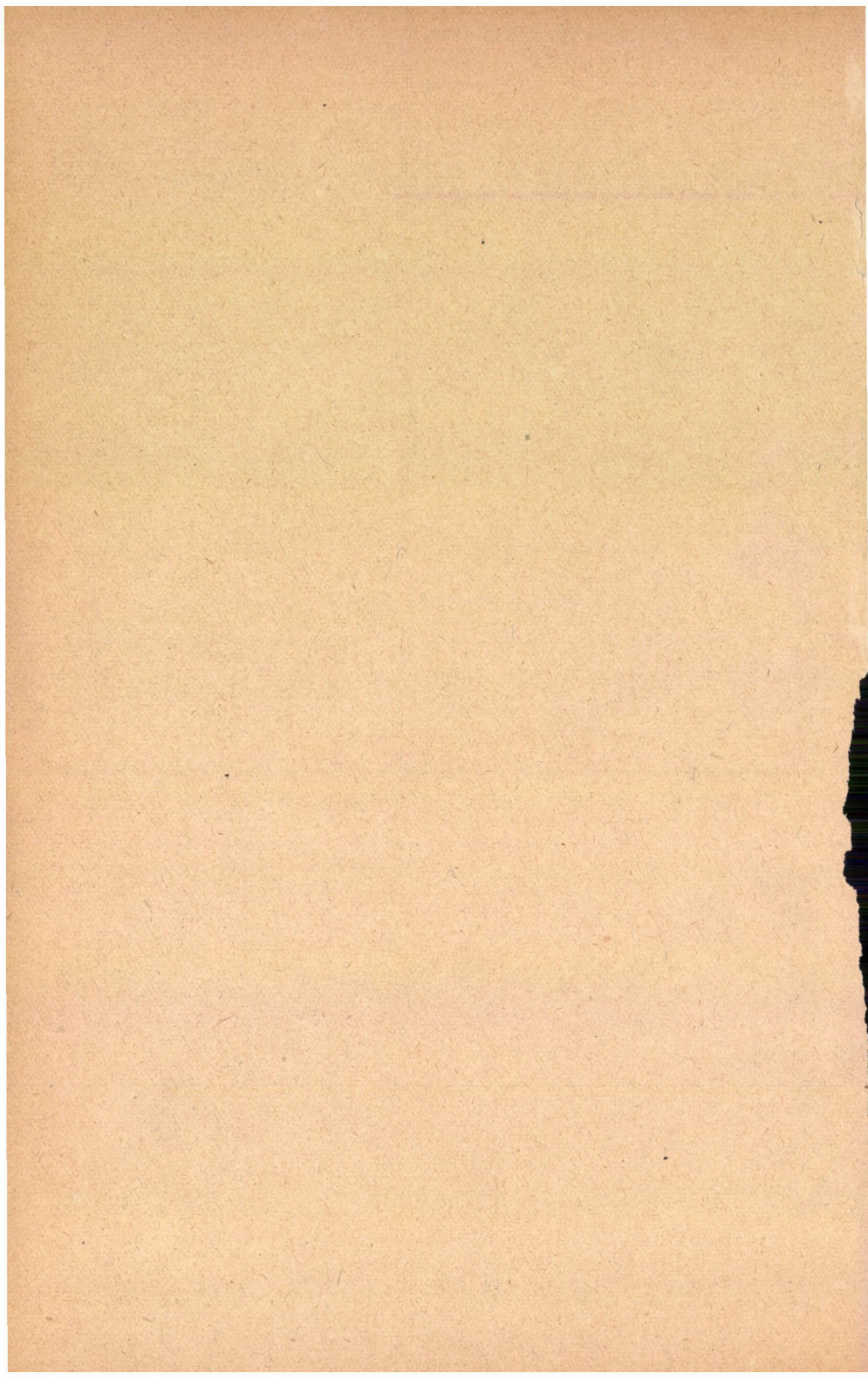
Gaston igazi francia szellemességgel fűszerezett fényes előadásban ismertette a francia középiskolák tantervi reformját.

Ha végig tekintünk *Klein* tudományos élményekben gazdag életén és életművének imponáló méretein, akkor a tisztelet és hála érzése töltik el lelkünket e nagy férfiú iránt, aki félszázados, kizárólagosan a tudománynak szentelt munkájával a matematika tudományának hatalmas fejlesztésével és e tudomány érvényesülésére irányuló nagy szervező tevékenységével hervadhatatlan érdemeket szerzett magának.

Kétségtelen, hogy *Klein* is megfizette a helyet, amelyet a világszínházban azért foglalt el, hogy jobban lásson és hogy valamikor azok, akik utána következnek, még jobban lássanak. Megfizette az élet földi örömeiről való lemondással, idegbontó és agyrepesztő, a végső kimerülésig folytatott szellemi munkájával, álmatlan éjszakákkal s számos csalódással is. De dúsan kárpótolta őt ezért a boldogságnak az a felemelő érzése, amely új igazságok meglátásával jár, amellyel semmilyen földi öröm fel nem ér és amelyben neki oly sokszor része volt.

Poincaré Henri, *Klein* híres francia vetélytársa szerint az emberi élet, a geológiai korszakok mértékével mérve, csak rövid epizód a halálnak két örökkévalósága között, amelyben a tudatos gondolat villám fényeként világítja meg a bennünket környező sötétséget. Meggyőződésünk azonban, hogy ez az epizód az utókorra való hatásában korszakot jelenthet, ha valaki élete rövid tartamát oly áldásos munkával, emelkedett erkölcsi élettelfogással, magas eszményiséggel úgy telítette, amint ezt *Klein* tette. Nagy érdemeit a tudomány története egyik legfényesebb lapjára jegyezte föl, emlékezetét pedig tanítványai és tudós barátai hálás kegyelettel zárják lelkükbe, mert ő a matematikát eszmékben és termékeny kutató módszerekben gazdagabbá, a tanulásra pedig élvezetesebbé tette. Azért üdv és dicsőség az ő emlékezetének!

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 16. SZÁM.

POSCH JENŐ L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

KORNIS GYULA

L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1927 ÁPRILIS 25-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 1 pengő.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1927.

Pápa, 1927. Főiskolai nyomda.

Posch Jenő levelező tag emlékezete.

Irta és a M. Tud. Akadémia 1927 április 25-én tartott összes ülésén
felolvasta: **Kornis Gyula** I. tag.

Tekintetes Akadémia!

A világnézet kialakításában, abban, hogy az egyén a tudományos ismeretekből és a hitből „mit és mennyit öleljen magához, mit hogyan alakítson át és mit küszöböljön ki, e módon éppen nem csupán az ember értelmi belátásának, a tiszta észokoknak, hanem az *egész* embernek, lelkületének, természetének, érzése módjának, akaraterejének, sőt egészségi állapotának, szóval mindannak van része, ami az embert egyénné teszi és nevezetesen *ezen* egyénné nevelte... A világnézet maga az egész ember, nem pedig az embernek egy egyszerű tudomása. A tudomást máról holnapra kicserélhetem más, jobb tudomással, de nem cserélhetem ki magát az egész belső embert, az érettkorúnak nevelődése és gondolkozása módját“ (Nyugat, XIV. 1921, 168.). Posch Jenőnek ezeket a szavait legszebben igazolja magának Posch Jenő lelki alkatának és filozófiájának meglepő egybevágósága. Csakis sajátos egyéniségéből érthető meg egyrészt a világgal és léttel szemben való elvi állásfoglalása: filozófiája, másrészt a lelki élet természetére vonatkozó felfogása: pszichológiája. Világnézete összhangban állott egyéniségével, melyben a *teorétikus* ember lelki szerkezetének legtöbb tipikus vonása érvényesült; pszichológiai álláspontja pedig, mely az egész lelki életet mozgásban oldotta föl, természetszerűen folyt kivételesen mozgalmas, dinamikus lelki alkatából: az ő motórius pszichológiáját csakis ilyen, minden izében *motórius*, az ingerekre a leggyorsabban visszaható, energiáit folyton

mozgásokban kisütő egyéniség hozhatta létre. Egyéniségének lelki entelechiája s világnézetének, meg pszichológiai rendszerének lényege meglepően párhuzamos.

I.

Külső életének folyása egyszerű, csak belső élete gazdag. Posch Jenő 1859 aug. 4-én született Pozsonyban.¹ Atyja Posch Ágoston pozsonyi ügyvéd, később a budapesti kir. ítélőtábla bírása. Jenő a gimnázium első osztályát Pozsonyban kezdi meg, Lubrich Ágost az osztályfőnöke. A többi osztályokat a kegyesrendiek budapesti gimnáziumában végzi. Tanuló korában különösen vonzódik Vörösmartyhoz és Schillerhez; az utóbbinak valamennyi munkáját ismeri, hatásuk alatt fejlődik filozofáló gondolkodása. Mint bölcsészethallgató végzi a pesti egyetemen tanulmányait, a tanári pályára készül. Filozófiával, esztétikával, klasszika filológiával, német és francia irodalommal foglalkozik. Főkép Horváth Cyrillt, Greguszt, Télfyt, Budenzet, Gyulait, Kármánt és Alexandert hallgatja. A matematika és csillagászat is erősen vonzza: szorgalmasan jár Petzval Ottó előadásaira. Megmaradt jegyzetei és kivonatai arról tanuskodnak, hogy már mint egyetemi hallgató, majd nevelő behatóan tanulmányozza Kantot, Comteot, Wundtot, Max Müllert, Steinhalt, Jodlt, Riehl, Hartmannt, Helmholtzt, Schopenhauert, Spencert, Stumpfot, Lotzét, Volkmannt és Baint. 1881-ben tanári oklevelet szerez a filozófiából és a magyar nyelvből s irodalomból, később még a latin és német nyelvből és irodalomból is. Az egyetemet elvégezve katonáskodik és több helyt nevelősködik, míg végre a kegyestanítórend Sátoraljaújhelyen, majd Debrecenben alkalmazza tanárnak. Később (1886) a miskolci kir. kath., majd (1890) a szolnoki áll. gimnáziumhoz kerül. Közben már az Idő elmélete c. munkáján dolgozik, melynek kiadására Akadémiánk támogatását kéri. Ezt Alexander Bernát elismerő bírálata alapján meg is kapja (1896). Ez időtájt kilép a róm. kath. vallásból s felekezetnélkülivé lesz. Ezt a

¹ Életrajzi adatait testvéröccse, Posch Árpád volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

cselekedetét az országgyűlésen interpelláció formájában hevesen támadják. Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter azonban az új egyházpolitikai törvényre hivatkozva, Posch eljárását tisztán jogi szempontból nem tartja kifogásolhatónak. Amikor 1898-ban Posch egy cikkében, melyet az Athenaeum közölt, úgy nyilatkozik, hogy az ő álláspontja az atheisztikus materializmus, Molnár János apát ezt szóvá teszi az országgyűlésen s Poschnak az iskolából való eltávolítását követeli. Wlassics miniszter válaszában kijelenti, hogy az atheisztikus materializmus, mint tisztán elméleti álláspont, hivatalosan nem üldözhető, amíg ez tudományos magánmeggyőződés; azonban bármelyfokú iskolában való tanításával szemben a közoktatási kormányzat mindenkor állást foglal. Az országgyűlés tudomásul veszi a miniszter válaszát, aki 1898 július 3-án Posch Jenőt a budapesti VIII. ker. állami gimnáziumba helyezi át. Itt tanít elvonulva, csak kis baráti körére támaszkodva s teljesen tudományos munkásságának élve 1920-ig, amikor nyugalomba vonul. Ebben az évben választja meg a Magyar Filozófiai Társaság alelnökének s Akadémiánk levelező tagjának, miután pár évvel azelőtt (1915) jelenik meg életének főműve: „Lelki jelenségeink és természetük“ két hatalmas kötetben. Nemsokára betegeskedni kezd; hosszú, kinos szenvedésének 1923 június 30-án bekövetkezett halála vet véget.¹

¹ *Irodalmi munkássága*: Az idő elmélete. I. r. Budapest, 1896. II. r. 1897. Időelmélet és közhiedelmek. Magyar Paedagógia 1898. évf. Ausgangspunkte zu einer Theorie der Zeitvorstellung. Vierteljahrschr. für wissensch. Philosophie. 1899—1900. 23—24. évf. Az álom és unalom. Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. 1902. évf. Vallás és szinvalás. Világosság c. folyóirat. 1904 április. Wagner. Zenevilág. 1904. évf. Über einige metaphysische Ansichten. Arch. f. system. Philosophie. 1905. évf. Az iskolai gyakorlatokról. Orsz. Középisk. Tanáregyes. közleménye. 1909. évf. Irodalmi túltengés a filozófiában. Magyar Filozófiai Társ. Közlem. 1912. évf. Az érzet. U. o. 1914. évf. Az apriorisztikus etikáról. Huszadik Század. 1913. évf. Játék, művészet munka. Magyar Filoz. Társ. Közlem. 1913. évf. Adalékok a zene pszichológiájához. Huszadik Század. 1914. és 1915. évf. Lelki jelenségeink és természetük. 1915. 2 kötet. (Ennek Önismertetése az Athenaeumban. 1915. évf.) Egyháztörténeti tanulságok. Nyugat. 1917. évf. A metaphoráról. Egye-

II.

Posch Jenő világnézetének megértéséhez a kulcsot az a lelki struktúrája adja kezünkbe, hogy elsősorban telivér *teorétikus* ember volt. A teorétikus típusú ember pedig természeténél fogva különösen hajlamos a *racionalizmus* valamely formájára, ha magát sokszor empiristának vagy pozitivistának véli és nevezi is: észből akar mindent maradék nélkül megérteni. Szemben áll a világgal s ennek minden jelenségét érzélem s értékelés nélkül pusztán mint tényt akarja megállapítani s racionális elemek összefüggésére visszavezetni. A világ tényei előtte sem nem jók, sem nem rosszak, sem nem szépek, sem nem rútak, sem nem hasznosak, sem nem károsak: csak igazak vagy nem igazak. A gondolat a tárgyat objektíve vagy tükrözi, vagy nem: minden más mellékes. A tiszta elméleti embernek csak egy szenvedélye van: a megismerés. Többi indulata mind ennek van alárendelve: csak a problémák, a magyarázatok, az átlátható összefüggések keresésének hajtóereje dolgozik benne. Minden öröme és fájdalma úgyszólván e körül az életcentrum körül forog. Lényege egészen felolvad abban, ami tárgyyszerű, szükségképeni, általános érvényű. Egész mivolta mintha alkalmazott logika volna.

Posch Jenő ilyen teorétikus típusú, egyben lényegében *racionalista* gondolkodó volt, ha mindjárt a tények rögéhez tapadó pozitivistának hitte is magát. Jellemző pl. erre, hogy az öngyilkosságot akadémiai székfoglalójában nem etikai vagy társadalmi szempontból ítéli el, hanem pusztán csak azért, mert logikai abszurdum, logikai ballépés nélkül kitervezni lehetetlen (Nyugat, XIV. 1921. 396.). Egész életében élesen küzdött minden hagyományos, konvencionális élménymód és fölfogás ellen, mely szerinte magát kritikátlanul objektívnek tartja. Elfogulatlanságot, a hagyománytól való megszabadulást keresett: minden személyes érdekét félretéve, önzetlenül,

temes Philol. Közl. 1918. évf. Az öngyilkosság lélek- és erkölcstani szempontból (akadémiai székfoglaló). Nyugat. 1921. évf. Rousseau. Nyugat. 1922. évf. Umriss einer realistischen Psychologie. Arch. f. d. ges. Psychologie 1923. Az erkölcsi érzület egysége. Nyugat, 1923. évf.

bátran s a legmélyebb igazságszeretettel harcolt az örökölt elmeszokások és felfogásmódok ellen, közvetlenül iparkodott a világgal szemben állást foglalni, a világ jelenségeit az ész személyes élményének tárgyává tenni, melyet a történetileg kialakult hagyomány közbeeső rétege nem zavar. Ugyanekkor azonban egy másik, még friss hagyományhoz csatlakozott: a 70-es—80-as évek pozitivista tradícióihoz. Ezenkívül hiányzott belőle minden alkalmazkodó lelki diszpozíció; nem engedte, hogy a társadalmi környezet ereje lecsiszolja gondolatainak sarkait és éleit, sőt inkább arra törekedett, hogy a hagyományokkal szemben az autonóm ész szuverén erejét merev logikával még merészebbnek láttassa. Így természet-szerűen éles konfliktusokba jutott a hagyományok őreivel. Racionalizmusa még a vallás intézményszerű történeti kerekeit is elhagyatta vele, a felekezetenküliségben levonatta vele a végső gyakorlati következményeket. Így minden hagyománytól függetlenül, pusztán az észről vezetve, a maga lábán járt, de egyedül járt. A vallási hagyományhoz való ragaszkodást a részleges szellemi infantilizmus egy nemének tekintette, „amikor esetleg minden más téren kiváló elméknek a metafizikai komplexust illető gondolkozása megmaradt azon a fokon, amelyen a vallástani órák hagyták“ (Nyugat, X. 1917. 768.). Mint teoretikus típusú embernek, az igazság meglátása a legnagyobb öröme, de ez a logikai gyönyör különösen fokozódik nála, ha széltében uralkodó nézetek megcáfolásával jár. Erősen kritikus és elsőrendű polemikus természet, nem jelentéktelen ironikus hajlammal párosulva.

Amennyiben kilépett a tiszta elmélet köréből s eszméit gyakorlatilag az élet formálásában is iparkodott érvényesíteni, erre a térre is áthozta magával az ész mindenható erejébe vetett hitét: mint racionalista, mindent az elmék pusztá felvilágosodásától várt. E ponton erős lelki rokonságban volt a XVIII. század aufklárizmusával: az emberiség haladása csak az ész felvilágosodásában áll. E tekintetben saját pszichológiai elméletével ellentétben állott: ebben minden lelki jelenséget egy kategóriára, az érzelmre iparkodott visszavezetni, azonban az élet praktikus formálásának kérdéseinél viszont hajlandó volt az embert merőben ismeret-apparátusnak

nézni s nem bonyolult lelki egésznek, melyben minden racionális és irracionális mozzanat egymással szervesen összeshővődik. Ebből folyik társadalmi téren erős *radikálizmus*a. Lelkét annyira csak a pusztá pozitív tárgyi megismerésre való törekvés tölti el, hogy a lelki élet egyéb, az értékek irányában mozgó érzelmi mozzanatai nem érvényesülhetnek. Előtte legfőbb érték a kritikailag leszűrt, a tények törvényszerű összefüggését képviselő *tudás*. A vallásban is csak „elavult ismeretformát” hajlandó látni, mely az ésszel úgyis fölrérhetetlen Absolutumra vonatkozik. Hogy a vallás a világnak, mint egésznek kozmikus értékélményéből is folyhatik s nem pusztá értelmi aktusokból: ezt már nem veszi figyelembe.

Az igazi teorétikus embernek, erősen intellektualisztikus lelki szerkezeténél fogva is, különös hajlandósága van az *individualizmus*ra. Annyira felolvad az ismerésben, a racionális összefüggések látásában, annyira elég önmagának, hogy társas hajlamai többé-kevésbbé visszafejlődnek, életét egyedül éli le, nem házasodik, szinte irtózik a szélesebb körök előtt való nyilvános szerepléstől. Posch Jenő sohasem volt látható — akadémiai székfoglalóját kivéve — egy tudományos társulatnak előadó asztalánál sem. Teljesen visszavonult életet élt a maga értelmi autarkeiájában: csak kis baráti körére szorítkozott. De annál élénkebb és szélesebb szellemi kapcsolatot tartott fenn hatalmas könyvtárán keresztül minden idők nagy gondolkodóinak társaságával, főkép a *respublica litterarum* oly tagjaival, kik az ővéihez hasonló nézeteket tápláltak. Ezek társaságához a meggyőződés közössége igen élénk szolidaritás-érzéssel vonzotta. Ha oly gondolkodóra akadt, aki a szellemnek ugyanazt az útját járta, különösen meleg és hálás ragaszkodást érzett. Így pl. *Fritz Mauthner*hez, a nyelvkritikai szkepticizmus képviselőjéhez, akit amikor 1905-ben ellenfelei erősen támadtak, Posch Jenő levélben üdvözölt, ami Mauthnert mélyen meghatotta. E barátság indítéka tisztán az eszmék elvi közössége volt: Posch is, mint Mauthner, a filozófiai tévedések nagy részét arra vezette vissza, hogy a nyelv a szavak anthropomorphikus és metaphorikus mozzanatai által elvont fogalomtartalmakat valóságokká hiposztazál,

anélkül, hogy észrevennők; a nyelv a tudományt minduntalan szöfétizmusra csábítja. Posch a lelki jelenségek önállóságába vetett hitet is tisztán „a félreértett metaforák elvéből” iparkodik levezetni.

A szociális érzés Posch lelkében elsősorban az értelmi szolidaritás érzelme volt. Ez indítja a különben visszavonultan élő gondolkodót arra, hogy élénk részt vegyen a kilencszázas évek táján a Magyar Filozófiai Társaság megalapításában. Mélyen érezte a pusztá autodidaxis, a lelki társtalanság s szellemi magárahagyottság ellaposító hatását. Mint szolnoki tanárra, bár nemes hévvel és szorgalommal küzdött ellene, őreá is ránehezedett a vidéki magyar kultúra tragikuma: a tudományos eszközök, a fejlettebb szellemi milieu, a szak-társakkal való szellemi súrlódás és kritika hiánya s a tudományos fejlődésnek ebből folyó egyoldalúsága. Örült, ha vitába szálltak vele; sőt az írásbeli vitát maga provokálta. Fájt neki, hogy a magyar filozófusok egymás munkáit teljesen figyelmen kívül hagyva minden munkamegosztás nélkül mindegyikük külön-külön lyukat ás, melyeket semmiféle gondolat-alagút nem köt össze egymással. „Irigylem — mondja Posch — nyelvtudósainktól meg egyéb szakok művelőitől is azt az élénkséget, mely körükben uralkodik, ha egybevetem ezzel azt a csendes nyugalmat, mely a magyar filozófia művelői között honol, ahol mindenki egyenkint végzi a maga dolgát a maga módjára és szent meggyőződése szerint, *seines Gottes voll* és igazán egyikünk sem törődik a másikkal törekvéseivel. Régente a filozófiai iskolák, tudjuk, ugyancsak hangosak voltak a sok disputációtól“ (Huszadik Század 28. köt. 1913. 36. l.).

III.

Világnézetének és gondolkodásmódjának egyik alapvető vonása, bár racionalizmusával ellentétesnek látszik, a leg-határozottabb *pozitivist* jelleg. Ezt a metafizika-ellenes irányt benne már mint VIII.-os gimnázistában Kant ismeretelmélete táplálja. Később buzgón tanulmányozza *Comte*-ot, *Spencert*, *Baint*, *Tylort*, majd *Avenariust* s ezek élte végéig marandó befolyással vannak rá. A pozitivizmus történeti filiációja voltaképpen Lockera megy vissza s ez marad Posch Jenőnek

is mindenkor legtiszteltebb klasszikusa. Az időről szóló első nagy munkájának II. kötetét (1897) e szavakkal zárja: „Locke nem volt, hanem lesz!” Az ismeretlen szolnoki tanárnak erre a föltűnést keltő hatalmas munkájára a pozitívizmus szempontjából rendkívül jellemző a specializáló irányzat a filozófia terén is: Posch élénken hangsúlyozza, hogy aki a filozófia ügyének manapság valami szolgálatot akar tenni, annak egy-egy részletkérdéssel kell foglalkoznia, monografiát kell alkotnia: „a nagy keretek készen vannak és elérkezett a detail-festés kora”. Ez a részletekbe való legaprólékosabb elmélyedés Posch Jenő szellemének mindvégig egyik legjellemzőbb és fölemelő vonása.

Mint pozitívista, a tudományok célját kizárólag a tényeknek és ezek törvényszerűségének megállapításában látja. Kereken visszautasítja „az emberi fogalomalkotások közül mindazokat, mint chimaerikusokat, melyek olyasmit akarnak a lét praedicatumával felruházni, amiről már *a priori* bevallják, hogy a konstataálás lehetőségének körén egyszer s mindenkorra kívül esik”. Így már első munkájában az időről írarkodik kimutatni, hogy objektív szempontból „az idő semmi”, „semmiféle létezőt sem fejez ki”. „Az idő valóban csak a tekintetben különbözik a centauroktól és pegazusoktól, hogy hasznosabb fantazma.” Az idő hitével, mint a középkori u. n. realizmus egyik túlélő hajtásával szakítania kell az emberiségnek. Nagy pszichológiájának világnézeti oldalát kifejtő zárófejezetében pedig a szellemeket, bármi cím alatt lépnek is fel, mint „lélek”, mint „isten”, mint „tisztá ész”, mint „pszichikum”, meddő, értéktelen, kauzális problémák megoldására merőben alkalmatlan hipotéziseknek minősíti.

A pusztá tényyszerűséghez a pozitívizmus szellemében való ragaszkodása világnézetének jobbára negatív reliefet kölcsönöz. Elnevezése is az *α* privatívumokban merül ki: Posch Jenő még 1898-ban rendszerét „atheisztikus materializmusnak” minősítette (Athenaeum, VII., 157.), 1911-ben ugyanezt még negatívabban fejezi ki: „atheisztikus apszichizmus”-nak mondja. Mit jelent ez?

Posch Jenő mindenfajta „szellemet” pusztán az absztrakció szüleményének tart, „maga az absztraktum pedig nem foly-

tathat külön individuális létezést azokkal a konkrétumokkal szemben, melyekből megalakult . . . Egy láthatatlan, hatalmas, jóságos stb. lénynek gondolata csakis egy látható hatalmas-ságnak észrevételéből keletkezhett, szóval az absztraktum egy megfelelő konkretumból, mint egyebütt. Az istenekre senki halálosabb csapást nem mért, mint az a Spencer-féle fölfedezés, hogy a legelső isten nem volt más, mint az elhunyt törzsfőnök“. (Lelki jelenségeink, II. 1107.) Posch Jenő világfelfogásában azonban a léleknek sincsen sem mint külön szubsztanciának, sem mint a fizikai jelenségsor mellett egy másik párhuzamos jelenségsornak értelme. Ő is beszél ugyan „lelki“ jelenségekről (hatalmas művének ezt a címet is adja), azonban ezt csak azért teszi, mert új, mások előtt érthetetlen nyelvet kellene magának teremtenie. Így kénytelen a lélekshivő nyelvet használni, „azaz elejétől végig színjátékot játszani, álarcot hordani“. A lelki jelenségek csak reális fizikai tények. A róluk szóló tudomány nevében, az „apszichikus psychológiában“, nincs semmivel sem nagyobb ellenmondás, mint a „kholerá“-ban, mely az orvosok szemében régen nem epebaj (kholé epét jelent).

Jóllehet így Posch világnézete — mint ezt műveiben sokszor nyíltan vallja — atheisztikus és apszichikus, később mégsem használja rendszerének jellemzésére a materializmus, hanem a „*realizmus*“ szót, pusztán azért, mert a materializmus nevet lejáratták. A realizmus szó azonban nála nemcsak metafizikai, hanem ismeretelméleti irányt is jelez az idealizmus-szal szemben: van egy tőlünk függetlenül létező külső világ. „A filozófia — úgymond — egy sakkjáték, melyet a filozófus játszik az embert és törekvéseinek szásrétü problémáit tartalmazó világrendszer ellen s amely játékot vagy éppen nem, vagy pedig csak a paraszt-tal lehet megnyerni, avval a hétköznapi parasztésszel t. i., mely egy tőlünk függetlenül létező külső világban hisz“. A naiv realizmust azonban Posch kritikaivá emeli: szemléleti adataink nem fődik a *Ding an sich*-eket, melyeken a matematikai és mechanikai sajátságokkal bíró lételemeket, a tudomány jelen fokán az atomokat érti. Csak atomok vannak s pusztán ezek mechanikus konfigurációiból áll a világ: ez volt Posch Jenő demokritosi

világfelfogása, melynek bátran és ridegen levonta minden elméleti következményét.

Posch mint vérbeli positivista a világnézetnek csak ténybeli oldaláról akar tudni, a filozófiának csak egy jogosult feladatát ismeri: a tények átfogó szintézisét, mely pusztán a tapasztalaton alapul. Ezt a szélső empirizmusát átviszi a matematikai és az értékfogalmakra is. „A matematika — úgy mond — egy hajszállal sem inkább az észkonstrukciók tudománya, mint akármelyik másik, a természetrajz, nyelvtudomány stb. . . . A matematika épp olyan tapasztalati leíró tudomány, mint amazok.” (Huszadik Század, 28. köt. 1913. 24.) Ez az extrém tapasztalati álláspontja nem ismeri el a filozófia érték-elméleti irányának, ennek keretében a normatív etikának jogosultságát sem. „Egy tudományos etikától csak azt várja, hogy megértesse velünk, miért parancsolja a köztudat etikája azt, amit parancsol, hogyan alakultak meg ezek a parancsok; várja szóval az etikai gondolkozás kifejlődésének *leírását*. A tudomány csak tanítson és felvilágosítson, értesse meg azt, ami *van*, — de *ne parancsoljon* . . . A tudomány csak a valóság mindenféle tartalma iránti felvilágosítást ismerje feladatának.” (U. o.) Posch Jenő tehát mindvégig ragaszkodik a pozitivizmus eredeti programjához, mely szerint a filozófia csak a tényekkel, az értékelések pszichogenetikájával, de nem az értékek táblájával foglalkozhatik. Így nagy ellentétbe kerül a XX. század idealista logikai és értékelméleti gondolatsodrával. Pozitivistá szelleme nem akar tudni elméletben a változatlan értéknek a változó tények fölött ragyogó platoni sugáriról. Már az időről szóló művében elismeri, hogy a mechanisztikus-materialista világnézet sivárnak, vigasztalannak látszik. De hozzáteszi: „Válasszunk. A filozófiának annyi a kötelessége, hogy a napfényre került eredményeket saját lelke vágyaival s reményeivel kiegészítse, — úgy, ahogy tudja“. Ezzel a filozófiát rideg tényhalmozássá fokozza le, amely az ész kielégíti, de az embernek értéktudatát, a szív ügyét — Kant példájával gyökeresen szakítva — magára hagyja. Az emberiség transcendens értékeiben csupán az érzelmeknek realitás-teremtő hatalmát hajlandó látni. Ha a filozófusnak sikerül kimutatnia ezekben az értékekben vetett hagyományos hit igazolatlanságát,

akkor öröm töltheti el, hogy egy balitélettől ismét megszabadította az emberiséget. Az az öröm, mely az igazságnak megtalálását kíséri, kárpótlás minden egyéb gyönyörért, melyet a hagyományok értékhierarchiája nyújthat. „A *valódi igazság* minden feltevést meghazudtoló mélységének tudata tölti el az atheistát, még pedig sokkal nemesebb formában, avval a lelkesedéssel, melyet a valláshívő a maga útjain szerzett.”

Bár elméletben Posch Jenő világnézete csak anyagot s erre vonatkozó tényeket akar ismerni, a világfelfogás praktikus oldala szempontjából, mégsem a sivár pesszimizmus, hanem az etikai idealizmus talaján áll. Optimizmusa természetszerűen folyik racionalista lelki szerkezetéből: az életet érdemes élni, mert a világ rendkívül érdekes, eszünket folyton mozgatja, örökösen problémákat tűz elénk, melyek alkalmat adnak az igazság keresésére. „Semmi más nem segít — szegezi szembe a pesszimizmussal — a lelki elfásulás s evvel az életundor kifejlődése ellen, mint egy *l'art pour l'art*-lelkületnek önmagunkban való kifejlesztése, azé a lelkületé, mely a tudományokat, még pedig bármelyiket, művészetnek tudja érezni, az igazat egyszersmind érdekesnek és szépnek, s épp annyira megütközik, ha kutató munkájáért jutalommal kínálják, mint megütköznék azon a kérdésen, mennyiért hallgatod meg a Beethoven symphoniáját, nézed meg a Munkácsi festményét; mit fizessünk, hogy Shakespearet meghallgassad, hogy egy tátrai hegycsúcsnak kilátásában gyönyörködjhessél! Egy önzetlen, a világnak végtelen számú problémája iránt belső odaadással érdeklődő lelkület soha életében a tartós unalomnak keserűségét nem érezheti, mert minden megtett útdarab új utaknak kilátását tárja elébe, minden megoldott feladat újabb izgató kérdéseket rejteget számára. Ha azt hallja a pesszimizmától, hogy a világ olyan rossz, hogy fel kellene robbantani, hozzáteszi: de olyan érdekes, hogy kár benne meghalni!” (Nyugat, 1921. XIV. évf. 394—5.)

IV.

Posch Jenő világnézetének körvonalait az eddigiekben sajátos lelki alkatával iparkodtunk összefüggésbe hozni, mintegy az utóbbi háttérébe állítani. Ha Posch Jenő világnézete egyéni-

ségének tükre, *pszichológiája*, mely az ember egész gazdag lelki életét csak izomfeszültségre, mozgásra, viselkedésmódra iparkodik redukálni, még inkább rendkívül eleven, mozgalmasság egyéniségének motórius rezonanciája a tudományos gondolkodás síkján. Posch Jenő nem a nyugalmas, statikus, de a dinamikus lelki tipushoz tartozott: szemléleteit mint mozgó, megelevenítő, cselekvő élte meg; úgyszólván minden lelki tevékenységével motórius impulzusok hangzottak együtt; gondolkodása a lelki életet is, mint az örökké mozgó-változó jelenségek folytonos drámáját fogta föl; a pszichikumot tartotta annak a területnek, ahol legjobban érvényesül a *πάντα ῥεῖ*. Az sem véletlen, hogy ez a rendkívül mozgékony gondolkodó, aki a lelki életről motórius pszichológiát szerkesztett, eredeti *tourneur d'esprit*-je alapján kiskorától fogva annyira vonzódott a zenéhez, a mozgás, a ritmus művészetéhez, mely egy történeti és lelki töről fakad a tánccal. Gimnazista korában a Nemzeti Zenede növendéke; már ekkor szereti Beethovent, Schumannnt, Chopint; később legjobban Wagnerhez vonzódik, kiről értekezést is ír. (Zenevilág. 1904.) Mindig legfőbb élvezete hangversenyekre s az Operába járni. Mobilis lelki alkatának másik fő öröme az utazás: vakációinak nagyrészét külföldi úton tölti.

A lelki életről való felfogásának alapgondolata a *motórius elv*: belső tapasztalásunk valamennyi jelensége mozdulattermészetű, vagyis megkezdett, vagy elvégzett egyéni megmozdulás. Ezzel szemben a hagyományos pszichológia tudatunk tárgyi tartalmait képszerűeknek tartja. Posch Jenő, mint többször kiemeli, Spencer, Ribot, James, Fouillée, Avenarius, Mach s Münsterberg hatása alatt arra törekedett, hogy a motórius elvet a lelki jelenségek egész területén következetesen végigvezesse s megvizsgálja azokat az akadályokat, melyek ennek az elvnek útjában állnak. Hatalmas kétkötetes művében (Leleki jelenségeink és természetük. Egy realista lélektan tervezete. I—II. 1915. 1150 lap) a képzet elemzéséből indul ki, melynek képszerűségét cáfolja s melyet mozdulatként jellemez. Iránygondolata az a Taine-féle elv, amely szerint minden emlék-kép voltaképp a hallucinációk egy faja. Ez a gondolat Poschnál úgy érvényesül, hogy a kép semmi egyéb,

mint képzelés, a képzelés ténye, tehát „nem valami finom, agyunk sejtjeiben valahogy lerakódott kvalitás, amilyennek a szenzórius pszichológia tartja, hanem merőben csak az egyénnek viselkedése, póza“. Az „A tárgyra emlékszem, A-nak képe lebeg a fejemben“ közkeletű leírás Poschnál ezt a formát ölti: „úgy teszek, azaz úgy vagyok innerválva, olyan magatartást tanusítok, mintha most A tárgyat látnám“. A képzetnek ez az elemzése Posch Jenőt természetszerűen a szemlélet tüzetes megvizsgálására utalta. Így elismeri a mozdulatok mellett az *érzés* tényét, idegrendszerünk oly működését, mely az érzetkvalitásokat létrehozza. Ámde ezzel az egyébként igen szubtilis elemző mégis bevezet a mozgás mellé egy tartalmi mozzanatot (szín, hang), melynek képszerűsége semmi esetre sem tagadható. Ez a legnagyobb akadály, melybe Posch motórius elve beleütközik s melyet, ennek további következményeivel együtt, nem tud legyőzni.

Posch bejárja a lelki élet egész birodalmát, hogy a motórius elvet alkalmazza. Tisztán mozdulatnak iparkodik kimutatni a ráismerést és az asszociációt. Az utóbbi nem egyéb, mint bizonyos mozdulatok társulása, vagyis ha a közvetlenül egymásután föllépett konstatáló magatartások közül az első ismétlődik, ez a hozzágyakorolt másik magatartást óhatatlanul magával rántja. A figyelem viszont nem egyéb, mint érzékszerveink izmainak olyan rögzítése, amelyet valamely fölmerült szemléletnek vagy ötletnek pontosabb szemlélése megkíván. Hasonló módon a többi lelki jelenségekre nézve is sorban kimutatni iparkodik, hogy bármennyire különbözőeknek látszanak is ezek, valamennyien megegyeznek abban, hogy „örökké csak hatásokra (érzetekre) való visszahatások, azaz mozdulatok történnek bennünk“. Így az *érzelem* sem egyéb, mint egyéni magatartás, viselkedésmód, melyre nézve Posch lényegében elfogadja a James-Lange-féle elméletet. Sőt a gondolatokban sem lát egyebet, mint megnyilatkozott érzelmeket. A kifejezett gondolat csak szabályozott viselkedés, ugyanaz, mint bármely más szabályozott érzelmi megnyilatkozás. Minthogy pedig az akaratot a haragból származtatja le, az akaratot is az érzelmekre redukálja. A lelki életnek tehát mind a három főirányát az érzelem kategóriájával he-

lyettesíti, viszont érzelmen pusztán egyéni viselkedést, mozgásmódot, izomfeszültséget ért. Végső motórius formulája ennek a pszichológiai rendszernek, melyet *emocionális monizmus*nak nevezhetnénk, a következő: a külső világ az emberre oly módon hat, hogy pózról pózra, azaz viselkedésről viselkedésre, izomfeszültségről izomfeszültségre hajtja.

Posch Jenőnek hatalmas műve, mely telve van sok, igen finom elemzéssel s melyet véges-végig egyetlen egységes alapgondolat következetesen hat át, nem rendszeres pszichológia, hanem a pszichológia alapelveinek kritikai vizsgálata, mint szerzője mondja: „filozófáló pszichológia“, olyasmi, amit Spencer „Principles of Psychology“-nak nevez. Bár végső célja a lelki jelenségeknek a fiziológiai folyamatokra maradék nélkül való visszavezetése, azért távol áll minden részletes fiziológiai vizsgálattól és pszichológiai kísérlettől. Jellemző, hogy Bechterew reflexpszichológiai kutatásait föl sem említi, amelyekben pedig elmélete sok támaszpontot nyert volna. Ha felfogásában egyáltalán nem osztozunk is, ki kell emelnünk, hogy kevés magyar gondolkodó munkája tanuskodik nagyobb elmélyedésről, elemző képességről, egységesen átfogó gondolkodásról, mint Posch Jenőé. Irodalmi tájékozottsága és sokoldalúsága egyenest bámulatbaejtő. Posch Jenő egyetemes kulturegyéniség volt: a magyar tanárság egyik legműveltebb embere. Az ismerésnek úgyszólván valamennyi területén való beható jártassága a szellemi integráció igen magas fokára emelte. Élte fogytáig szakadatlanul tanult és elmélkedett. Elmondhatta Solonnal: *Γηράσκω ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος*. Szinte az állandó *libido sciendi*-nek megtestesülése volt.

E tiszteletreméltóan önzetlen, nagymunkásságú élet külső elismerésben alig részesült. Értékét egy testület azonban mindig elismerte és méltányolta: a Magyar Tudományos Akadémia. Mind az időről, mind a lelki jelenségek természetéről írt két-két kötetes művét anyagilag hathatósan segítette, 1920-ban pedig tagjává választotta. Ugyanekkor lett a Magyar Filozófiai Társaságnak is egyik alelnöke. Mikor időelmélete a *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*-ban 1900–1901-ben megjelent, a külföld több kedvező bírálatban részesítette. G. Runze berlini egyetemi előadásaiban is foglalkozott vele.

TARTALOM-JEGYZÉK

AZ EMLÉKBESZÉDEK XIX. KÖTETÉHEZ.

- I. Emlékbeszéd *Gróf Zichy Géza t. tagról.* Kozma Andor t. tagtól.
 - II. Emlékbeszéd *Dr. Semsey Andor t. tagról.* Ilosvay Lajos r. tagtól.
 - III. Emlékbeszéd *Bodio Lajos k. tagról.* Földes Béla r. tagtól.
 - IV. Emlékbeszéd *Daday Jenő r. tagról.* Entz Géza l. tagtól.
 - V. Emlékbeszéd *Genersich Antal r. tagról.* Buday Kálmán l. tagtól.
 - VI. Emlékbeszéd *Schulek Frigyes t. tagról.* B. Forster Gyula t. tagtól.
 - VII. Emlékbeszéd *Bayer József r. tagról.* Császár Elemér r. tagtól.
 - VIII. Emlékbeszéd *Bódisz Jusztin János l. tagról.* Csengery János r. tagtól.
 - IX. Emlékbeszéd *Binding Károly k. tagról.* Finkey Ferenc l. tagtól.
 - X. Emlékbeszéd *Szentkláray Jenő l. tagról.* Karácsonyi János r. tagtól.
 - XI. Emlékbeszéd *Matlekovits Sándor r. tagról.* Gaal Jenő r. tagtól.
 - XII. Emlékbeszéd *Dr. Kosutány Tamás l. tagról.* Sigmond Elek r. tagtól.
 - XIII. Emlékbeszéd *Bánki Donát l. tagról.* Rejtő Sándor r. tagtól.
 - XIV. Emlékbeszéd *Szinnyei József l. tagról.* Pintér Jenő l. tagtól.
 - XV. Emlékbeszéd *Klein Félix k. tagról.* Rados Gusztáv r. tagtól.
 - XVI. Emlékbeszéd *Posch Jenő l. tagról.* Kornis Gyula l. tagtól.
-

